

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

До 25-річчя незалежності України

НАЦІОНАЛЬНА ДОПОВІДЬ ПРО СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

*За загальною редакцією
президента НАПН України В. Г. Кременя*

Видання здійснено за підтримки Товариства «Знання» України

КИЇВ • 2016

УДК 37(477)»1991/2016»

ББК 74.03(4Укр)64

Н 35

Редакційна колегія:

В. Г. Кремень (голова), **В. І. Луговий** (заступник голови), **А. М. Гуржій** (заступник голови),

О. Я. Савченко (заступник голови), **О. В. Сухомлинська**, **С. Д. Максименко**, **О. І. Ляшенко**,

Н. Г. Ничкало, **М. Б. Євтух**

Видання здійснено за підтримки Товариства «Знання» України

Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. Н 35 пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. — Київ : _____, 2016. — 224 с. — Бібліогр.: с. _____. — (До 25-річчя незалежності України).

У виданні здійснено всебічний аналіз стану і розвитку національної освіти за 25-річний період незалежності України, визначено актуальні проблеми освітньої сфери, виявлено причини їх виникнення, запропоновано науково обґрунтовані шляхи модернізації вітчизняної освіти в контексті глобалізації, європейської інтеграції та національної самоідентифікації.

Розраховано на законодавців, державних управлінців, керівників навчальних закладів, педагогічних і науково-педагогічних працівників, широку громадськість, усіх, хто прагне підвищення конкурентоспроможності української освіти.

УДК 37(477)»1991/2016»

ББК 74.03(4Укр)64

ЗМІСТ

Вступ	4
1. Державна освітня політика в умовах глобалізації та євроінтеграції: уроки двадцятип'ятиріччя та оновлення законодавства	7
2. Науково-методологічний та методичний супровід — ключова умова модернізації освіти	25
3. Громадська думка щодо стану і розвитку освіти	34
4. Дошкільна освіта: доступність і якість для кожної дитини	44
5. Загальна середня освіта — основна ланка безперервної освіти	51
6. Позашкільна освіта: додаткові можливості для розвитку особистості учня	59
7. Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії	68
8. Виховання активних і відповідальних громадян-патріотів	77
9. Професійна освіта для потреб особистості, економіки, суспільства	90
10. Вища освіта України — трансформаційні процеси, стан і перспективи розвитку	100
11. Педагогічні та науково-педагогічні працівники, їх професійна підготовка і соціальна підтримка — головний чинник конкурентоспроможної освіти	119
12. Освіта дорослих — невід'ємна складова освіти впродовж життя	128
13. Післядипломна педагогічна освіта — важлива ланка професійного вдосконалення кадрів	138
14. Психологічний супровід системи освіти як чинник особистісного та суспільного розвитку	147
15. Інформатизація освіти — імператив її розвитку	159
16. Європейська і світова інтеграція в галузі освіти — шлях до підвищення якості освіти	164
17. Економіка освіти: основні напрями підвищення ефективності	173
18. Бібліотечно-інформаційне забезпечення освіти	183
Висновки: невідкладні дії, націлені в майбутнє	190
Список використаних джерел	193
Додатки	
Додаток А (графіки)	
Додаток Б (статистичні дані)	
Додаток В (соціологічні обстеження)	
Склад авторів	

ВСТУП

За 25-річчя державної незалежності України навколишній світ істотно змінився. Змінювалася й Україна, розв'язуючи двоєдине завдання. З одного боку, ставши на шлях державного суверенітету, країна долала негативну спадщину минулого. З другого боку, приймаючи виклики сьогодення, українське суспільство прагнуло модернізуватися на інноваційній основі, аби набути прискорення, характерного для глобального світового поступу.

Головним рушієм цього процесу завжди були і незмінно залишаться люди — компетентні і кваліфіковані, конструктивні і конкурентоспроможні, компромісні і консенсусні. У розвитку людського потенціалу, людського капіталу ключову і, головне, безперервно зростаючу роль відіграє освіта. Звісно — освіта сучасна, що відповідає найкращим стандартам якості. Виключно завдяки освітній складовій в індексах людського розвитку та глобальної конкурентоспроможності Україна за цими показниками утримує серединні позиції в колі багатьох країн світу.

Водночас дедалі стає очевидним, що екстенсивний шлях зростання національної освіти себе повністю вичерпав. На порядку денному досягнення нею нових якісних характеристик, які відповідають вимогам сьогодення. Образно кажучи, «додана вартість» в освіті при формуванні людського капіталу, сучасної людини інноваційного типу має кардинально збільшитися.

Якраз нинішньому стану і найближчим перспективам розвитку української освіти, що покликана забезпечити становлення інноваційної людини, присвячена ця Національна доповідь. У доповіді на підставі всебічного аналізу здобутків і прорахунків, їх причин у період 1990-2015 рр. наведено науково обґрунтовані пропозиції щодо невідкладних дій з модернізації освіти. Видання є третім після Білої книги національної освіти (2010 р.) та Національної доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (2011 р.) аналітичним документом Національної академії педагогічних наук України, що підготовлені останніми роками.

Загалом двадцять п'ять років утвердження незалежності України проходили під знаком формування, реалізації і модернізації державної освітньої політики. У період 1991-2002 рр. в основному створено функціонуючу та самодостатню національну систему освіти, що зберегла прогресивні традиції минулого, водночас стала краще відповідати новим суспільним відносинам і накопичила інноваційний потенціал подальшого розвитку. Розпочатий з прийняття в 1991 р. законів про освіту та наукову і науково-технічну діяльність цей період національної освітньої самоідентифікації завершився остаточною дезінтеграцією української освіти з пострадянським освітнім простором, створенням національного освітнього законодавства, прийняттям Національної доктрини розвитку освіти.

У наступний період 2003-2013 рр. державна освітня політика здійснювалася в умовах розширення спектру та збільшення сили трансформаційних впливів європейської інтеграції та світової глобалізації. Незважаючи на низку позитивних зрушень, зокрема, завдяки інноваційним ініціативам Національної академії педагогічних наук України, у національній освіті накопичувалися невідповідності передовій європейській і світовій практиці. Зокрема, у 2010 р. безпідставно законодавчо скасовано перехід до 12-річної повної загальної середньої освіти.

Сучасний період політики модернізації національної освіти розпочато у 2014 р., у якому новий погляд на якісний рівень та суспільну роль освіти зумовили Революція гідності, підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом. На початку цього періоду на засадах Болонського процесу із створення Європейського простору вищої освіти прийнято інноваційний Закон України «Про вищу освіту», а у 2015 р. у контексті формування Європейського дослідницького простору — прогресивний Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність». У 2015-2016 рр. внесено на розгляд Парламенту і опрацьовується проект Закону України «Про освіту», підготовлено інші акти освітнього законодавства, що продовжили системне осучаснення законодавчої бази національної освіти. Беручи безпосередню участь у модернізації законодавства освітньо-наукової сфери, вчені НАПН України працювали на випередження, з урахуванням світових тенденцій.

Цей період обтяжений соціально-економічною кризою, зумовленою російською агресією, що призвела до масового переміщення дорослих і дітей, навчальних закладів і наукових установ, інших ускладнень. Водночас останні роки характеризуються появою нових можливостей, пов'язаних з істотною активізацією міжнародної співпраці в освіті і науці, зростанням їх відкритості світовим нововведенням, прийняттям європейського вектору розвитку.

Серед уроків двадцятип'ятиріччя — державна освітня політика повинна бути полісуб'єктною, діяльною, системною, послідовною, науково обґрунтованою, міжнародно узгодженою. У державній політиці пріоритетними мають бути орієнтири щодо людиноцентризму, забезпечення якості і доступності, конкурентоспроможності й ефективності, інтеграції в європейські та світові простори освіти і досліджень, періодичного національного і міжнародного моніторингу, комплексного аналізу стану і перспектив розвитку освіти, зокрема започаткованого НАПН України, стабільного необхідного і достатнього забезпечення фінансовими та інтелектуальним ресурсами. Державна освітня політика покликана змінювати ставлення суспільства до освіти та її наукового супроводу з огляду на перспективу реформування освітньої сфери, як того вимагають євроінтеграційні та глобалізаційні виклики XXI ст., дослідницько-інноваційний характер цивілізаційного поступу, культурно-історичні, суспільно-політичні, соціально-економічні та науково-технологічні процеси в українському суспільстві.

Новий виток розвитку української освіти повинен мати належне наукове обґрунтування змін. За роки незалежності для найбільшої гуманітарної сфери — освіти, усупереч кризовим явищам, удалося закласти основи її теоретико-методологічного та науково-методичного супроводу. Осердям відповідних наукових організацій України постала Національна академія педагогічних наук України, утворена в 1992 р.

Водночас становлення цілісного супроводу не завершено. Його позитивна динаміка зупинена останніми роками недалекоглядною політикою з елементами руйнування досягнутого. Видатки на наукову і науково-технічну діяльність НАПН України становлять менше 0,1 % від бюджетних витрат на освіту. Як результат, бракує ресурсів на здійснення системного осмислення трансформаційних процесів в освіті у світі, проведення прикладних досліджень та експериментальних розробок, створення передових технологій, інших заходів інноваційної діяльності, міжнародної співпраці. У цілому впродовж 2015-2016 рр. через зменшення фінансування скорочено понад 800 (майже 37 %) працівників НАПН України. У 2016 р. за браком коштів в академії по суті заблоковано відтворення підготовки докторів філософії і докторів наук (порівняно з 2014 р. прийом в аспірантуру зменшено на 70 % та в докторантуру — на 95 %). Все це негативно позначається на рівні і темпах модернізації української освіти.

З метою посилення наукового забезпечення освітньої сфери невідкладним є наступне.

Перше. Гарантування достатнього і стабільного фінансування діяльності НАПН України як де-факто головної наукової організації в галузі освіти, педагогіки і психології. Доведення державного фінансування НАПН України до рівня не менше за 0,2 % від сумарних бюджетних видатків на освіту, а наукових організацій України у галузях педагогічних і психологічних наук у цілому — до 2 % від загального обсягу фінансування наукової та науково-технічної діяльності в країні. Збільшення частки фінансування прикладних досліджень і експериментальних розробок, капітальних видатків, особливо щодо придбання устаткування, здійснення експериментальної перевірки і впровадження розробок, а також підвищення конкурентоспроможності заробітної плати наукових працівників.

Друге. Збільшення державного замовлення НАПН України на відтворення кадрового потенціалу дослідників, підготовки магістрів, докторів філософії і докторів наук, а також на підвищення кваліфікації керівних працівників в галузі освіти, педагогіки і психології.

Третє. Для наукових організацій НАПН України, інших наукових організацій актуальним є розширення міжнародного співробітництва, спільних проєктів, стажувань, конференцій, публікацій, що також потребує відповідних інвестицій.

Запропонована Національна доповідь є цілісним аналітичним документом, над яким працював об'єднаний спільним задумом науковий колектив у складі майже 120 вчених НАПН України. Доповідь складається із вступу, 19 розділів, що стосуються усіх ланок освіти та головних наскрізних освітніх чинників та характеристик і мають стислі резюме, висновків, трьох додатків із графічною ілюстрацією стану, процесів, тенденцій в освіті України і світу, основних статистичних даних за 25-річний період державної незалежності, а також результатів сучасних соціологічних обстежень в освітній сфері країни.

Доповідь буде корисна політикам, управлінцям, освітянам, науковцям, студентам, аспірантам, докторантам, батькам, усім, хто вболіває за майбутнє України, її освічений, високоінтелектуальний, мудрий народ.

1. ДЕРЖАВНА ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: УРОКИ ДВАДЦЯТИП'ЯТИРІЧЧЯ ТА ОНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Двадцять п'ять років утвердження незалежності України проходили під знаком формування, реалізації і модернізації національної державної політики у сфері освіти. У період 1991-2002 рр. в основному створено функціонуючу та самодостатню національну освітню систему, що здебільшого зберегла прогресивні здобутки і традиції минулого, стала краще відповідати новим суспільним відносинам та водночас накопичила інноваційний потенціал подальшого розвитку. Розпочатий з прийняття в 1991 р. законів про освіту та наукову і науково-технічну діяльність цей період національної освітньої самоідентифікації завершився остаточною дезінтеграцією української освіти з пострадянським освітнім простором, створенням цілісного комплексу національного освітнього законодавства, прийняттям Національної доктрини розвитку освіти на перспективу.

У наступний період 2003-2013 рр. державна освітня політика здійснювалася в умовах розширення спектру трансформаційних впливів європейської інтеграції та світової глобалізації. Незважаючи на низку позитивних зрушень, зокрема, завдяки інноваційним ініціативам Національної академії педагогічних наук України, у національній освіті накопичувалися невідповідності передовій європейській і світовій освітній практиці. Зокрема, у 2010 р. було законодавчо безпідставно скасовано перехід до 12-річної повної загальної середньої освіти.

Новий період політики модернізації освіти розпочато у 2014 р., у якому на засадах Болонського процесу зі створення Європейського простору вищої освіти прийнято інноваційний Закон України «Про вищу освіту», а у 2015 р. у контексті формування Європейського дослідницького простору — прогресивний Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність». У 2015-2016 рр. внесено на розгляд Парламенту проект Закону України «Про освіту», підготовлено інші акти освітнього законодавства, що продовжили системне осучаснення законодавчої бази національної освіти. Цей період обтяжений соціально-економічною кризою, пов'язаною із російською агресією, що призвела до масового переміщення дорослих і дітей, навчальних закладів і наукових установ, інших ускладнень. Водночас останні роки характеризуються істотною активізацією міжнародної співпраці в освіті і науці, зростанням їх відкритості світовим нововведенням, прийняттям європейського вектору розвитку.

Серед уроків двадцятип'ятиріччя — державна освітня політика повинна бути полісуб'єктною, діяльною, системною, послідовною, науково обґрунтованою, між-

народно узгодженою. У державній політиці в освіті пріоритетними мають бути чіткі орієнтири щодо людиноцентризму, забезпечення якості і доступності, конкурентоспроможності й ефективності, інтеграції в європейські та світові простори освіти, професійної підготовки, досліджень, періодичного національного і міжнародного моніторингу, комплексного аналізу стану і перспектив розвитку освіти, зокрема започаткованого НАПН України, її стабільного необхідного і достатнього забезпечення фінансовими та інтелектуальним ресурсами. Результативна державна освітня політика покликана змінювати ставлення суспільства до освіти та її наукового супроводу з огляду на перспективу реформування освітньої сфери, як того вимагають євроінтеграційні та глобалізаційні виклики ХХІ ст., дослідницько-інноваційний характер цивілізаційного поступу, культурно-історичні, суспільно-політичні, соціально-економічні та науково-технологічні процеси в українському суспільстві.

Розвиток державної політики в галузі освіти за умов державного суверенітету України

Початок третього тисячоліття характеризується глобалізацією суспільного розвитку, зближенням націй, народів, держав, переходом людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій, високих економіко-технологічних укладів, які значною мірою базуються на освітньо-інтелектуальному потенціалі населення. Водночас загострюється конкуренція регіонів, націй, держав, окремих громадян.

Це зумовлює докорінну зміну підходів до освіти та освітньої політики в цілому. Саме для ХХІ ст. стає характерним розуміння того, що освіта не може надалі залишатися у сфері відокремленої галузевої чи відомчої політики, розглядатися як витратне соціальне благо та безповоротна стаття видатків, а є продуктивним чинником й умовою розвитку, відтак повинна набути статусу загальнонаціональної стратегії.

Загальноцивілізаційні тенденції викликали появу нової парадигми освіти, її переорієнтацію з держави на людину, на фундаментальні людські цінності, на послідовну демократизацію освітнього процесу й освітньо-педагогічної ідеології загалом.

З набуттям державного суверенітету України започатковано формування власної державної політики в освіті. За 25 років визначено її засади і основні механізми, ефективність яких потребує всебічного аналізу.

Перший період 1991-2002 рр. — період національної самоідентифікації в освіті. У 1991 р. ухвалено Закон Української РСР «Про освіту» та Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність», у яких чітко окреслено право України на формування власної, незалежної від зовнішнього центру політики у сфері освіти і науки.

На I Всеукраїнському з'їзді працівників освіти (1992 р.) схвалено Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття»), яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України в 1993 р.

У 1992 р. Указом Президента України створена Академія педагогічних наук України як вища галузева державна наукова установа, що розробляє методологію, теорію і методику освіти для всіх освітніх рівнів, здійснює науково-методичне забезпечення модернізації національної системи освіти.

У 1995 р. проведено перші парламентські слухання про стан освіти в Україні. Значну увагу приділено розвитку змісту шкільної освіти, передусім її гуманітарної, українознавчої складової, мережі шкіл, зокрема закладів нового типу, і приватної освіти.

Через економічну кризу і слабкий контроль влади в ці роки почала згортатися дошкільна освіта. 1995-1998 рр. відзначилися масовими страйками освітян у багатьох регіонах країни у зв'язку із заборгованістю із заробітної плати. Зазначений період характеризується активним неконтрольованим створенням вищих навчальних закладів, здебільшого без належних умов для здобуття якісної освіти.

Реального стратегічного реформування освіти в ці роки не сталося з багатьох причин: відсутності необхідного і достатнього правового поля її функціонування, соціально-економічних труднощів, суперечливості і надмірної політизації реформаторських кроків, різкого погіршення якості життя та соціального розшарування громадян, зниження статусу вихователів, учителів, викладачів. По суті йшлося про виживання, а не розвиток освіти.

У 1996 р. прийнято Конституцію України та внесено зміни і доповнення до Закону Української РСР «Про освіту».

Водночас соціальна та економічна нестабільність у суспільстві, гострий дефіцит фінансових ресурсів спричинили невиконання чинного законодавства, зумовили соціальну напругу в навчальних закладах, унеможливили здобуття якісної освіти.

З метою розвитку освіти, подолання кризових явищ упродовж 1998-2002 рр. прийнято низку законів прямої дії, які визначили концептуальні і стратегічні орієнтири освіти, закріпили основні нормативи її функціонування, вимоги до якості освіти різних рівнів, узаконили функції державних стандартів, законодавчо врегулювали управлінські відносини основних освітніх ланок тощо.

Після рамкових законів про освіту (1991, 1996 рр.) і наукову та науково-технічну діяльність (1991 р.) послідовно прийнято закони України «Про професійно-технічну освіту» (1998 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про вищу освіту» (2002 р.), а також закони «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2001 р.).

Про активність державної політики в галузі освіти в цей період свідчать укази і розпорядження глави держави та постанови і розпорядження уряду.

Отже, протягом порівняно короткого часу Україна стала чи не єдиною країною на пострадянських теренах, у якій практично було завершено формування законодавчої бази освіти. Разом із тим дієвих механізмів запровадження законодавчої і нормативної бази не було. Тому завершує цей період окреслення методології, організаційних і науково-методичних основ подальшого розвитку вітчизняної освіти. Після схвалення II Всеукраїнським з'їздом працівників освіти (жовтень 2001 р.) Указом Президента України у 2002 р. затверджено Національну доктрину розвитку освіти. В основу документа покладено засади системної стратегії державної освітньої політики в контексті викликів нового часу, забезпечення рівного доступу громадян до якісної освіти, її гуманізацію і демократизацію, посилення особистісного виміру, переорієнтацію на проблемно-діяльнісний, інноваційний тип освіти. Започатковано перехід до 12-річної шкільної освіти, здійснено прогресивні кроки щодо контролю освітньої якості, розроблення і впровадження низки державних програм з інновацій в освіті, підтримки обдарованої молоді. Вжито заходи стосовно розвитку мережі дошкільної освіти.

Наступний період (2003-2013 рр.) — формування державної політики в новому методологічному і соціально-економічному контексті, — визначався процесами європейської інтеграції та світової глобалізації, прискоренням розвитку людства на дослідницько-інноваційних засадах. Зріло розуміння невідворотності імперативних характеристик і детермінуючих впливів загальноцивілізаційного поступу та загрози відставання України,

її освітньої та наукової сфер від темпів планетарного розвитку і головне — невідповідності типу прогресу людства.

У 2005 р. Україна формально приєдналася до Болонського процесу із створення привабливого і конкурентоспроможного Європейського простору вищої освіти. Однак фактична імплементація основних його інструментів (циклова організація вищої освіти, Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система, національні рамки кваліфікацій, Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти) затягувалася. У глобальному вимірі намітилося відставання країни також в імплементації Міжнародної стандартної класифікації освіти 2011 р. та її галузевої версії 2013 р. Система українського освітнього і наукового законодавства не відповідала зазначеним й іншим міжнародним документам. У зв'язку з цим Національна академія педагогічних наук України ініціювала розгляд на загальних зборах концептуальних засад розроблення Національної рамки кваліфікацій (2010 р.), яка через рік була затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р., та Національної стандартної класифікації освіти (2013 р.) як національного класифікатора України. Зрештою ці та інші ініціативи НАПН України знайшли унормування в нових законах про вищу освіту та наукову і науково-технічну діяльність. Загалом загострення кризових явищ в освітній і науковій сферах спонукало до більш рішучих реформаторських дій, зумовлених назрілими процесами євроінтеграції і глобалізації, що й сталося в наступному періоді, розпочатому у 2014 р. Його старт прискорено подіями соціально-політичної революції кінця 2013 — початку 2014 рр.

Період з 2014 р. характеризується комплексною модернізацією освітньо-наукової сфери. Найбільшу чутливість і здатність до змін виявили сфери вищої освіти і науки. Це виявилось у прийнятті прогресивних законів України «Про вищу освіту» (2014 р.) та «Наукову і науково-технічну діяльність» (2015 р.), підготовленні і внесенні у Парламент проекту нового базового Закону України «Про освіту», проектів інших актів освітнього законодавства.

Таким чином, за роки незалежності Україна зробила істотні кроки на шляху формування, реалізації та розвитку державної політики в галузі освіти. Фундаментальні напрями оновлення освіти формувалися під впливом ідей утвердження державного суверенітету, побудови демократичного суспільства, становлення ринкової економіки, прагнення країни увійти в європейські освітній і дослідницький простори, а також до групи успішних країн глобалізованого світу.

Хоча в нових документах з освітньої політики значно чіткіше окреслюється термінологічне поле базових понять, зміст і часові межі змін в освіті, водночас їх імплементація і дотримання систематично порушувалися. Тому старе й скасоване нерідко співіснує з новим і чинним. Крім того, системний моніторинг якості освіти практично не здійснюється, відтак об'єктивних даних для державного управління розвитком галузі бракує. За великої кількості концептуальних і нормативних напрацювань, масштаби, темпи і глибина перетворень в освітній сфері відчутно не задовольняють потреби держави, суспільства, особистості.

Аналіз досягнень і втрат у процесі реформування освіти

Сучасна освітня політика має реалізовуватись у контексті потреб модернізації країни, згідно зі Стратегією сталого розвитку «Україна — 2020» (2015 р.), Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (2014 р.), іншими стратегічними документами української держави, що визначають її європейський і світовий статус у майбутньому. З урахуванням кризового економічного стану країни потрібно насамперед визначити найважливіші освітні проблеми та обґрунтувати способи їх розв'язання в найближчі роки та в перспективі. Очевидно, що реформування не може бути успішним, якщо здійснюється як потік постійних, локальних змін, часто суперечливих, концептуально не об'єднаних, не має широкої підтримки та розуміння в освітян і суспільстві. Отже, важливо об'єктивно оцінити досягнення і втрати минулого двадцятип'ятиріччя.

З-поміж найважливіших досягнень такі:

- розроблення нової методології розвитку української освіти (цілі та цінності демократичного суспільства, особистісного розвитку, спрямованість до європейських та світових освітніх і наукових просторів тощо);
- створення каркаса нового законодавчого поля функціонування освіти;
- визначення засад рівного доступу кожного громадянина до якісної освіти всіх рівнів як магістральний напрям її розвитку;
- формування змісту освіти на основі державних стандартів як важеля збереження єдиного освітнього простору та управління якістю освіти в країні;
- створення науково-методологічного і значною мірою програмно-методичного ресурсу для переходу на 12-річну загальну середню освіту;
- перехід до варіативної освіти, створення варіативних програм, підручників і навчальних посібників як у центрі, так і в регіонах, а також у навчальних закладах;
- використання нових форм і технологій контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів, студентів, запровадження незалежного зовнішнього оцінювання;
- упровадження нової методики атестації педагогічних і науково-педагогічних кадрів і державної акредитації навчальних закладів;
- поширення нових навчальних технологій (ІКТ, компетентнісна освіта, дистанційна освіта, інтерактивні методики тощо);
- рух до багатоканального фінансування галузі;
- створення національної педагогічної преси;
- розвиток професійних об'єднань, товариств у центрі та регіонах, що сприяло становленню державно-громадського управління.

Основні втрати реформування української освіти такі:

- відсутність системної науково обґрунтованої ідеології розвитку освіти, її ситуативна політизація, слабкий вплив на освітній і культурний рівень суспільства зумовили значне послаблення консолідуючої, культуротворчої місії освіти;
- згортання мережі дошкільних навчальних закладів унаслідок відсторонення влади від розв'язання проблем дошкілля, відсутність прогнозу демографічної ситуації і потреб розвитку освіти в регіонах, нерозробленість правових засад щодо статусу землі та будівель, що зумовили неготовність цієї освітньої ланки забезпечити дошкільну освіту, передусім для дітей старшого дошкільного віку;

- дотепер не визначено функцій професійно-технічних навчальних закладів і технікумів, училищ, коледжів у нових ринкових умовах, інноваційній економіці;
- унаслідок слабого контролю в центрі та на місцях кількісного зростання мережі вищих навчальних закладів виникли ризики здобуття молоддю неякісної освіти, погіршився імідж української вищої школи за кордоном. Задавленість і масштабність проблеми спричиняють велике соціально-педагогічне й економічне напруження щодо її розв'язання в сучасних умовах, уможливають корупцію і хабарництво;
- перехід до наступних етапів модернізації системи освіти без належного моніторингу якості попереднього стану зумовив безвідповідальність управлінців за результати, загальмував розвиток економіки освіти, інноваційний рух до її нової якості тощо;
- педагогічна освіта стала аутсайдером вищої школи, її стратегія — наздогнати, а не випередити. Школа перестала бути реальним замовником змісту і результатів підготовки майбутнього вчителя. Навіть у педагогічних університетах професія вчителя перетворилася лише на одну з-поміж інших. Учитель недостатньо формується як суб'єкт сучасних цінностей;
- старіння матеріально-технічної бази, особливо в секторі професійно-технічної освіти; Загалом українська освіта фактично не стала загальнонаціональним пріоритетом.

Причинами такого стану є:

- відсутність реального визнання в державі освіти локомотивом суспільного та економічного розвитку;
- певна неузгодженість законів прямої дії, їх функціональна неповнота;
- несформованість моніторингу виконання законів і нормативів розвитку освіти;
- недостатня осмисленість швидких і несистемних змін розвитку освіти, що зумовили непослідовність впливів, зокрема процесуальну незавершеність попередніх модернізацій;
- низький соціальний і матеріальний статус педагогічних та науково-педагогічних працівників;
- централізація управління, що призводить до надмірної бюрократизації, негнучкості реагування на потреби освіти, знижує відповідальність регіонів і суспільства за її якість;
- брак сучасної статистики, своєчасної об'єктивної і повної інформації щодо управління освітою не дає змоги вірогідно визначити її якість у регіонах, місцях української освіти в європейському і світовому співтоваристві;
- за два з половиною десятиліття не досягнуто вчасного необхідного і достатнього забезпечення навчальних закладів програмами, підручниками, навчальним обладнанням;
- розрив у часі та змісті модернізаційних процесів у загальній, професійно-технічній, вищій і післядипломній освіті став причиною неготовності значної частини педагогічних, науково-педагогічних і управлінських кадрів до ефективної участі в інноваційному розвитку освіти;
- залишається на периферії державної уваги розбудова системи безперервної освіти громадян різного віку впродовж життя, яка має охоплювати формальну, неформальну та інформальну її складові, а також інструменти модулювання, кредитування та кодифікації навчання з метою його обліку, накопичення і трансферу, що гальмує формування суспільства, яке постійно навчається.

Зазначені та інші напрями розвитку освіти поки що не набули системного, взаємопов'язаного характеру, *а відтак, не утворюють цілісної державної політики в освіті*. Найповніше використання перетворювального потенціалу розвитку освіти за нових умов потребує значних зусиль щодо досягнення нею відповідного статусу шляхом системного доопрацювання законодавства і створення нової нормативної бази, поліпшення кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення та, безумовно, — потужної випереджувальної науково-методологічної і методичної підтримки освітньої сфери.

У цьому процесі необхідно враховувати позитивний зарубіжний досвід, актуальні й перспективні напрями розвитку нашої країни в контексті невідвортної глобалізації та європейської інтеграції.

Особливості державної освітньої політики у провідних країнах Європи і світу та можливості її застосування в Україні

Освітня політика як діяльність держави із законодавчого, фінансового, організаційного забезпечення функціонування та розвитку освіти перетворилась у XXI ст. для провідних країн світу на національний пріоритет.

Сучасною особливістю цього процесу в умовах глобалізації є потужний вплив міжнародних інституцій — ООН, ЮНЕСКО, ЄС, ОЕСР, Світового Банку, які формують спільні наднаціональні освітні пріоритети. Широко вживаними механізмами імплементації таких пріоритетів є гармонізація та стандартизація національних освітніх політик (ЄС, ООН), залучення країн до їх впровадження (ОЕСР), просування прогресивних ідей на основі надання фінансової підтримки (Світовий банк) (*Dale, 1999 p.*).

Позитивом процесу наднаціоналізації освітніх політик є розроблення валідної методології, яка покликана підвищити ефективність реалізації освітніх реформ на національному рівні. Це, зокрема, практична рамка для планування освітньої політики ЮНЕСКО (1995 р.), цикл освітньої політики ЮНЕСКО (2013 р.), пошукувач ОЕСР з освітніх реформ (2015 р.) тощо.

В умовах варіативності пропонованих інструментів спільними ідеями міжнародної спільноти, які визначають ефективну освітню політику у будь-якій країні, є контекстуальність, політична здійсненність, фінансова реалістичність, залученість усіх зацікавлених сторін.

Загальними правилами забезпечення реалізації освітньої політики є:

- урахування в плануванні освітньої політики об'єктивної інформації про стан освіти, контекстуальний аналіз умов і перспектив розвитку країни, оцінювання інтересів усіх зацікавлених сторін та їхньої ролі в освітніх трансформаціях;
- розроблення до прийняття політичного рішення варіантів освітньої політики з огляду на результативність, прийнятність, політичну, часову та фінансову здійсненність;
- урахування національного/регіонального/місцевого контексту, мобілізація політичної та громадської підтримки, гнучкість модифікації в процесі імплементації;
- систематичне оцінювання результатів впровадження освітньої політики з огляду на реальність, поліпшення отриманих результатів, прийнятність змін, вартість реалізації освітніх реформ (ЮНЕСКО, 1995, 2013 pp.).

Наднаціональною рамкою, яка окреслює орієнтири освітньої політики країн в умовах результато- та злагодозорієнтованості сучасного світу, є якість і результативність, справедливості і рівність, що, зокрема, визначають сучасну стратегію ЄС у галузі освіти у документі «Освіта і професійна підготовка 2020» (2009 р.), характеризують освітні реформи у країнах ОЕСР (2015 р.) та США.

Наднаціональна рамка проектує ідеї якості та справедливості на рівні учня/студента (як підвищити навчальні досягнення в аспекті якості та справедливості, підготувати учня/студента до подальшого життя), закладу освіти (як підвищити якість викладання шляхом підвищення якості роботи закладу) та системи освіти (як запровадити її ефективне управління та фінансування).

Реалізація цих ідей здійснюється шляхом стандартизації змісту освіти, його трансформації на засадах компетентнісного підходу, запровадження зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) та систем підзвітності і моніторингу якості, що характеризує також і освітню політику в Україні протягом 25 років державної незалежності. Зокрема, Україна має понад 10 років досвіду проведення ЗНО на етапі завершення середньої освіти; брала участь у пілотному проекті за програмою «Тенденції у міжнародному вивченні математики і природничих дисциплін» (TIMSS) у 2007 р. (серед учнів 4-х та 8-х класів) та у 2011 р. (серед учнів 8-х класів). У листопаді 2015 р. ОЕСР погодила заявку України на включення її до складу країн, що братимуть участь у міжнародному дослідженні за «Програмою міжнародного оцінювання учнів» (PISA) у 2018 р. Проект Закону України «Про освіту», внесений на розгляд Верховної Ради України, передбачає функціонування цілісної національної системи забезпечення якості освіти. Упровадження компетентнісного підходу в українській освіті, значною мірою завдяки ініціативній діяльності вчених НАПН України, є також ключовим напрямом освітніх реформ. Зокрема, компетентнісно базовані стандарти характеризують зміст освіти на рівні шкільної (Державний стандарт початкової загальної освіти 2011 р., Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти 2011 р.), професійно-технічної (запровадження державних стандартів професійно-технічної освіти, базованих на компетентностях) та вищої (відповідно до нового Закону України «Про вищу освіту» 2014 р.) освіти.

Проблемним для України залишається така складова циклу освітньої політики, як оцінювання результатів, хоча системне оцінювання має не лише підвищити її ефективність у тривалій перспективі, але й є важливим для розроблення практичних та ефективних варіантів політики (ОЕСР, 2015 р.).

Пріоритети в плануванні та впровадженні освітньої політики в Україні

У контексті реалій і перспектив розвитку української держави в плануванні освітньої політики доцільно враховувати європейські *екстраполяційну та економічно ефективну моделі, що мають ґрунтуватися на людиноцентрованій парадигмі освіти, компетентнісному підході, концепції вимірюваності якості освіти.*

Обґрунтування такої інтегрованої (комбінованої) моделі розвитку освіти вимагає виокремлення кола пріоритетних проблем, а саме:

- зміни в Конституції і законодавстві (щодо прав громадян на освіту, визначення статусу дошкільної, початкової, базової, повної загальної середньої, спеціальної, поза-шкільної, професійної, вищої, безперервної освіти, соціальних гарантій в освіті);
- упорядкування та осучаснення мережі закладів освіти;

- стандартизація нормативів якості освіти та умов її здобуття, як основи доступу до якісної освіти;
- створення нової економіки освіти;
- формування і всебічна підтримка сприятливого освітньо-культурного середовища;
- створення, концентрація та впровадження інноваційно-технологічних ресурсів (щодо осучаснення змісту, матеріальної бази і обладнання навчального процесу);
- запровадження державно-громадської моделі управління освітою, розвиток соціального партнерства у розв'язанні освітніх проблем.

Щоби державна політика в освітній сфері забезпечувала фундаментальні права людей на доступ до якісної освіти, враховувала актуальні та перспективні вимоги соціально-економічного розвитку країни, вкрай важливо розробити науково обґрунтовану, цілеспрямовану *програму інноваційного розвитку освіти*, яка би сприймалася суспільством. Найважливішим у її розробленні і впровадженні є досягнення реальної взаємодії чинників: *політичного, соціального, економічного, культурного і, власне, освітнього*. Таке поєднання дасть змогу вивести проблему якості освіти за межі суто галузевої проблематики, збалансувати загальнонаціональні пріоритети, регіональні та особистісні інтереси, створити систему безперервної освіти. Ця система має розвиватися на основі нормативного і змістового узгодження всіх її ланок, організаційного взаємодоповнення формальної, неформальної та інформальної освіти, їх чіткого структурування й узгодження, єдиного державного обліку на основі модулювання, кредитування та кодування освітніх складових від навчальних дисциплін (курсів) до освітніх програм, закладів державної і приватної форм власності.

Суттєвої модернізації вимагає процес навчання на всіх рівнях освіти в контексті ідеї залучення до самоосвіти всіх суб'єктів: тих, хто вчиться, і тих, хто навчає. Традиційна проблема — навчитися вчитися, за необхідності навчатися впродовж життя набуває інноваційного змісту. Здатність учитися як ключова компетентність, що визначена Радою Європи й ЄС, є обов'язковою умовою сучасного навчання, самонавчання й адаптації людини до життя. Компетентнісна модель освіти на перше місце висуває не процес, а результат навчання, виражений у термінах компетентностей людини, і такий, що піддається оцінюванню за концепцією вимірюваної якості.

Більшість європейських країн прийняли рішення щодо розроблення та співвіднесення національних рамок кваліфікацій з Європейською рамкою кваліфікацій для навчання впродовж життя (2008 р.). Такий підхід є продуктивним і для розвитку системи безперервної освіти в Україні.

Отже, складність і масштабність створення національної системи безперервної освіти, її залежність від багатьох чинників вимагають невідкладного визначення стратегії цього процесу, розроблення комплексної державної програми *«Освіта впродовж життя»*, виконання якої має становити пріоритет державної політики.

Стратегічний пріоритет освітньої політики — формування нації, яка постійно навчається, засвоюючи одночасно демократичні цінності, розвиваючи громадянське суспільство, утверджуючи людиноцентризм в освіті

Ця глобальна стратегія має докорінно змінити передусім ціннісний і мотиваційний потенціал освіти, зробити її особистісно значущою для кожної людини, суб'єкт-суб'єктною і полісуб'єктною.

Виняткової значущості і нового звучання у зв'язку з цим набуває впровадження безперервної освіти. Так, «Меморандум безперервної освіти Європейського Союзу» (2000 р.) утверджує ідею, що безперервна освіта перестає бути лише одним із напрямів освіти, натомість набуваючи статусу основного принципу освітньої системи. Завдяки цьому всі жителі Європи мають одержати рівні можливості адаптуватися до вимог соціально-економічних змін і брати активну участь у сучасному житті, формуванні майбутнього Європи. Особливо підкреслюється положення, що «людина є головним європейським здобутком і, отже, є центральним елементом будь-якої політичної діяльності ЄС», «безперервна освіта повинна стати головною політичною програмою громадянського суспільства, соціальної єдності і зайнятості».

До ключових принципів безперервної освіти відносять: 1) нові базові знання для всіх; 2) значне збільшення інвестицій у людські ресурси, щоби підняти пріоритети найважливішого здобутку Європи — її людей; 3) інноваційні методики викладання і навчання; 4) нова система оцінювання якості здобутої освіти; 5) розвиток наставництва і консультування; 6) наближення освіти до місця проживання.

Для створення та розвитку в Україні системи безперервної освіти необхідна цілеспрямована тривала державна політика щодо координації в межах країни і відповідно в регіонах діяльності всіх зацікавлених сторін.

Узгодження стандартів вимог до якості освіти зі стандартами умов її досягнення

Від прийняття ситуаційних рішень щодо вдосконалення освіти необхідно перейти до чіткого визначення системи стандартних вимог до освітніх результатів і соціальних ефектів освіти, *яких можна досягти лише за певних умов*. Без нормативно-критеріальних орієнтирів у забезпеченні результатів освіти кожного рівня безперспективно сподіватись на принципово нові досягнення, інвестиції у розвиток системи. Хронічний розрив між плануванням і реальними умовами спричиняє цілу низку негативних моментів. Зокрема, вводяться в оману суспільство і суб'єктів системи освіти, коли очікувані зміни вкотре залишаються на папері.

Стандартизація нормативно-критеріальних вимог до результатів і умов здобуття освіти всіх рівнів є базисом для оптимізації мережі, фінансування, створення системи моніторингу освітньої якості на рівні закладу, певного сектору освітніх послуг, регіону, країни.

Отже, *фокус у реформуванні системи освіти повинен зміститися з процесу на результати та умови досягнення їх запланованої якості*.

Системний підхід до прискорення інноваційних і технологічних змін в освіті (планування, умови, контроль)

Для реалізації системності необхідно забезпечити взаємодію зовнішніх і внутрішніх чинників модернізації освіти.

Зовнішній напрям — це передусім ресурси держави, регіонів, фондів, що вкладаються в освіту для досягнення очікуваної якості. Інновації в освіті мають корелювати з інноваційними процесами в економіці, новими соціальними стандартами. Неефективно вдаватися до локальних кроків, якими б важливими вони не були. Наприклад, зосередитися лише на випуску підручників, або на оснащенні шкіл комп'ютерами, або на впровадженні профільного навчання, зберігаючи старі організаційні моделі, залишаючи стару матеріальну базу, не створюючи сучасного обладнання, вчасно і адекватно не перенавчаючи педагогів

тощо. Отже, лише комплекс інновацій у цілях, змісті, умовах, процесах і результатах навчання надасть важелі для набуття українською освітою ознак інноваційності.

Внутрішній ресурс поєднує особистісні й матеріально-технологічні чинники. Особистісний — це виховання та розвиток людини інноваційного типу на персоніфікованій основі. Саме це має бути визначальною характеристикою особистісного та професійного зростання викладача, студента, фахівця, їх здатності постійно вчитись, розуміти нові виклики часу, що потребують зміни застарілих моделей загальної і професійної освіти. Державна політика в ліцензуванні й акредитації освітніх послуг є найдієвішим механізмом упровадження в українську освіту компетентнісного підходу, інформаційно-комунікаційних технологій, індивідуалізації навчання, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, безперервного фахового вдосконалення.

У зарубіжних країнах, де успішно проведено освітні реформи, поява інновацій розглядається як умова, сигнал для переходу до наступної стадії реформування. З цією метою прискорюється впровадження інноваційних технологій навчання і оцінювання, цілеспрямовано розвивається навчальне і соціальне партнерство, в Інтернеті створюють сайти, аби поєднати освітню політику з практикою, швидше оприлюднити інноваційні ресурси.

Щоб від продуктивних ідей перейти до реальної зміни освітнього простору, необхідно якомога швидше та результативніше здійснювати перенавчання кадрів, технологічно і методично осучаснювати навчальний процес. В інноваційних змінах у навчанні педагогічних кадрів основою мають бути компетентнісний та особистісно-індивідуальний підходи, поєднання яких дає змогу індивідуалізувати навчальний процес, спираючись на внутрішню мотивацію педагогів.

Диференціація соціальних гарантій забезпечення права громадян на безоплатну освіту

За умови матеріального і територіального розшарування суспільства, комерціалізації ринку послуг необхідно ретельно вивчити реальну ситуацію з безоплатною освітою. Це стосується державного фінансування, його обсягів і форм, нормативів платних послуг в освіті, батьківських добровільних внесків, безоплатних підручників, державного замовлення у професійно-технічній освіті тощо. Очевидно, потрібно вносити певні зміни до Конституції України і законодавства. Водночас треба всіма засобами заохочувати бізнес, суспільство, батьків вкладати кошти в освіту своїх дітей, у розвиток освіти регіону, країни, підтримувати обдарованих і хворих дітей тощо.

Розвиток державно-громадського управління і соціального партнерства в освіті

В Україні за роки незалежності лише започатковано формування державно-громадського управління в освіті. Причини такої повільності значною мірою криються у несформованості громадянського суспільства. Утруднюють цей процес такі обставини:

- недосконалість законодавчої і нормативно-правової бази щодо розвитку державно-громадської системи управління освітою;
- низький професійний рівень багатьох управлінців, їх авторитарність;
- відсутність соціально-економічних стимулів у педагогічних, науково-педагогічних працівників для виявлення громадської ініціативи, самодіяльності і самоврядування суб'єктів освітнього процесу;

- суперечність між, по суті, монополією держави в управлінні державними навчальними закладами і задекларованою в методологічних і нормативно-правових документах їх автономією, паритетною роллю суспільства в управлінні освітою;
- стереотипне усвідомлення того, що освіта — справа бюджетна, а бюджет є власністю держави, а не платників податків і виборців;
- нерозвинуті громадянське суспільство та громадські інституції, які не готові брати частину відповідальності за стабілізацію і розвиток освіти;
- домінування вертикальної побудови організаційно-управлінських структур освіти, слабкість горизонтальної і мережевої управлінських складових;
- розмитість цілевизначення, відсутність прогнозування, обмеженість критеріальної системи управління, що призводить до неефективності організації та контролю за станом освітньої якості.

Отже, громадська участь в управлінні освітою порівняно з державною є недостатньою. Багато зацікавлених в освіті сторін реально відсторонені від підготовки, прийняття та впровадження управлінських рішень і моніторингу результатів. Громадська складова в управлінні освітою інституційно не розвинута, що не дає громадськості відповідально й ефективно впливати на стан освітянських справ. Відтак, баланс державної і громадської складових у проголошеному державно-громадському управлінні освітою *суттєво порушено*.

З огляду на викладене, потрібно внести відповідні зміни до законів України «Про освіту» та спеціальних законів за рівнями освіти, які б визначали основні напрями розвитку демократичного управління освітою (активізація громадської ініціативи; забезпечення наукових засад державно-громадського управління освітою; законодавче розмежування прав і обов'язків державної і громадської складових управління, розроблення механізмів залучення громадськості до фінансування навчальних закладів; широка роз'яснювальна робота в засобах масової інформації тощо).

Громадянське суспільство повноцінно братиме участь в управлінні освітою, якщо в державі розвинеться *соціальне партнерство як феномен демократії*. Застосування технологій соціального партнерства відкриває додаткові можливості для залучення інвестицій у розвиток освіти, активізації людських ресурсів, зміцнення соціальної стабільності та реалізації інтересів усіх соціальних суб'єктів, уникнення протистояння соціальних груп, зменшення суспільних витрат, посилення відповідальності за «задоволення споживача», соціального захисту освітян.

Ідея соціального партнерства як системи гармонізації трудових відносин в Україні започаткована Указом Президента України «Про національну раду соціального партнерства» від 27 квітня 1993 р. і реалізована в законах України «Про оплату праці», «Про колективні договори і угоди», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про організацію роботодавців», «Про порядок вирішення трудових спорів (конфліктів)», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», інших законах і нормативних актах, що регулюють трудові відносини. Ратифіковані Україною в різні роки міжнародні правові акти щодо соціального партнерства в праці також входять до системи національного законодавства і є обов'язковими до виконання.

Нові моделі фінансово-економічного розвитку освіти — вимога часу

Проблеми фінансування освіти, економіки освітньої діяльності, які сьогодні гостро актуальні, можна поділити на три групи: по-перше, це — оптимізація розподілу загальних

суспільних (державних і приватних) видатків на освіту між освітніми рівнями; по-друге, запровадження нових механізмів фінансування, що стимулюють освітню якість; по-третє, забезпечення цільового та ефективного використання коштів, виділених на освіту.

Стабільне зростання освітніх видатків упродовж останніх років за зменшення кількості закладів і чисельності осіб, що навчаються, хоч і сприяло частковому поліпшенню матеріально-технічної бази освіти, але не вирішило наболілих питань галузі — результативності, якості, конкурентоспроможності.

У цілому українське суспільство на потреби освіти останніми роками витратило з державних і приватних джерел близько 7,0 % валового внутрішнього продукту (ВВП), що відповідає найкращій світовій практиці. Для порівняння, країни Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) у середньому витрачають 6,0 % ВВП (2012 р.). Відтак вимагати від суспільства подальшого збільшення частки ВВП на потреби освіти нереально. Проте вирішувати завдання *оптимізації фінансових ресурсів між рівнями освіти, доцільного розподілу та ефективного використання коштів* з огляду на освітню доступність і якість потрібно. Особливо це стосується державного (консолідованого) бюджету.

Оскільки, приватні навчальні заклади становлять невелику частину дошкільної, початкової, загальної середньої та позашкільної освіти, остільки сукупні суспільні видатки на зазначені освітні ланки в основному здійснюються з бюджету. Із консолідованих освітніх видатків на потреби початкової, загальної середньої і позашкільної освіти в країні спрямовується приблизно 45 %, що значно менше, ніж, наприклад, у країнах (34) ОЕСР та країнах (21) ЄС — членах ОЕСР (в обох випадках — понад 60 %). Таким чином, вітчизняна загальноосвітня школа на макроекономічному рівні явно недофінансовується, а крім того, її мережа і структура неоптимальні. Співвідношення учні/учитель в українських школах майже в півтора-два рази менше від зазначених розвинутих країн, відносно невеликою є середня наповнюваність класів. Відтак держава має передовсім реструктуризувати як суспільні витрати на освіту, так і освітню сферу, а саме: у межах освітніх витрат на чверть збільшити видатки на початкову і загальну середню освіту та водночас упорядкувати її з метою зменшення витратності та підвищення якості.

Потребують оновлення і механізми фінансування освітньої діяльності. Нині в Україні, за невеликим винятком, діє нормативна формула фінансування, що передбачає покриття певного рівня видатків на утримання навчальних закладів, проте безпосередньо не пов'язана із чисельністю учнів та якістю роботи закладу. Крім того, в основі визначення обсягів фінансування освіти, як правило, лежить принцип «від рівня, досягнутого у минулому році», навіть за реального недофінансування у попередньому році. За умов фінансового дефіциту і недосконалості освітньої мережі процес складання бюджету відбувається не «знизу» (від потреби закладу), а «згори» (від можливого за даних умов). Бюджетний процес є недостатньо прозорим як для керівників шкіл, інших закладів, так і для громадськості. Поточні потреби часто забезпечуються не бюджетними, а іншими (тіньовими) коштами (батьків чи спонсорів), які, зазвичай, у кошторисі навчального закладу не відображені.

Забезпечити стабільність і достатність фінансування освіти можна завдяки зміні фінансових механізмів та методів господарювання на основі запровадження соціальних та освітніх стандартів, нових фінансових нормативів і збільшення інституційної автономії та відповідальності, а також оптимізації мережі закладів, виходячи з їх спроможності надавати якісні освітні послуги в достатньому обсязі.

Необхідною умовою підвищення ефективності використання державних ресурсів у системі освіти на сучасному етапі є розширення фінансово-економічної самостійності на-

вчальних закладів (з одночасним посиленням відповідальності), що потребує відповідної правової, організаційної та економічної підтримки. Для цього потрібна достатня інституційна спроможність кожного закладу, що, у свою чергу, зумовлює реструктуризацію освітньої мережі, укрупнення шляхом об'єднання малоспроможних, малокомплектних закладів, з професійно-технічними і вищими включно, формування шкільних округів тощо.

Нові можливості відкриває формула «кошти йдуть за учнем», що в разі застосування сприяло б раціональнішому та ефективнішому витрачання коштів, стимулювало б підвищення якості роботи навчальних закладів і надавала рівні права та можливості всім учасникам освітнього процесу незалежно від форми власності закладу. У 2016 р. уперше державне замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою буде корегуватися у межах додаткових 25 % в залежності від результатів ЗНО вступників.

Перспективним вбачається програмно-цільове фінансування розвитку освіти. Це, у свою чергу, потребує модернізації механізму контролю за виконанням бюджету та моніторингу якості освітніх послуг, результативності освітньої діяльності.

Реалізація нового механізму фінансування освіти передбачає: 1) його експериментальну перевірку і апробацію, пілотне впровадження (як у 2016 р. у вищій освіті); 2) внесення змін до нормативно-правових актів не лише в системі освіти, а й до актів щодо міжбюджетних відносин, місцевого самоврядування, оподаткування, благодійності тощо; 3) розроблення основних принципів інституційної автономії і відповідальності; 4) удосконалення формульного нормативно-правового забезпечення державних витрат на освіту.

Невирішені питання державної політики із забезпечення конституційної вимоги щодо повної загальної середньої освіти

За Основним законом повна загальна середня освіта є обов'язковою, що накладає особливі державні та суспільні зобов'язання стосовно цієї ключової, найбільш масової ланки освіти, від якості якої залежать інші освітні ланки. Її зміни відбуваються в умовах впливу на трансформацію освіти в Україні таких системних довгострокових чинників як глобалізація, нестабільність влади, мобільність ринку праці, конкурентність, інформатизація, технологізація, економічна і демографічна кризи. До них додаються європейський вектор розвитку, розширення міжнародних впливів і водночас різке ускладнення внутрішнього життя країни в усіх його вимірах. Її функціонування продовжується в умовах постійного недофінансування, декларативних обіцянок щодо поліпшення умов роботи школи і зміни на краще статусу вчителів. Окремі інноваційні перетворення здійснюються переважно на рівні перспективних проектів (як правило, за підтримки міжнародних організацій). Глибинні якісні зміни залишаються поза системним державним управлінням.

До проблем, які вимагають розв'язання на законодавчо-нормативному рівні, насамперед належать такі.

Перше. Реальне (не формальне) забезпечення обов'язковості повної загальної середньої освіти можливе за умови відтермінування її здобуття за рішенням особи, що потрібно передбачити в новому законі про освіту.

Друге. Якість освіти є визначальним пріоритетом багатьох концепцій і документів, *вирішальним чинником досягнення необхідно якості є її зміст.*

Після прийняття Закону України «Про загальну середню освіту» (1999 р.) було розпочато новий етап у розробленні державних стандартів освіти у зв'язку з переходом до 12-річної школи, що передбачало суттєве оновлення змісту та функцій етапів шкільного навчання, особливо в старшій школі. За Законом державний стандарт набув статусу замовлення державою певного рівня підготовки учнів і механізму досягнення на всій території країни рівного доступу дітей до якісної шкільної освіти. Уперше в державні стандарти і відповідні програми вводилось поняття компетентнісного підходу у визначенні навчальних досягнень (предметних і ключових), здійснено їх розмежування за змістом і рівнями. Важливим кроком стала реальна варіативність програм і підручників. Засобом зворотного зв'язку слугувало анкетування вчителів, які працювали за новими підручниками, однак ці результати не впливали на їх подальше використання.

Поступ школи за програмами 12-річної школи, як відомо, було безпідставно перервано Верховною Радою України за ініціативою Міністерства освіти і науки України: підсумки здійсненого переходу початкової і основної школи на новий зміст і методичні інновації не було проаналізовано, натомість проігноровано всю попередню роботу. У 2010 р. в інваріантну частину Базового навчального плану МОН України було внесено істотні зміни без моніторингу учнівських досягнень, їх наукової інтерпретації.

Загалом протягом майже всього періоду незалежності країни оцінювання якості нового змісту, впровадження нових програм і підручників усупереч рекомендаціям НАПН України здійснювалося без попередньої експериментальної апробації.

Введення нових державних стандартів має передбачати системні зміни, яких реально потребує цей процес. Передусім необхідні значні фінансові та інтелектуальні ресурси для випереджувальної підготовки навчальних ресурсів для вчителів, створення нового методичного забезпечення, кардинального переобладнання навчальних середовищ та ін. Проблема поліпшення якості шкільної освіти через модернізацію змісту загальної середньої освіти досі розв'язується локально як вузько відомча, без належного врахування наукових досліджень, широкої участі найкращих педагогів з усіх регіонів, обговорення в експертних середовищах і періодичній пресі.

Очікуваний перехід до 12-річної повної загальної середньої освіти, що передбачено проектом Закону України «Про освіту», має відображати сучасне розуміння місії цієї освітньої ланки, її внеску в систему безперервної освіти, забезпечення доступу до якісної освіти всіх дітей, незалежно від місця проживання й індивідуальних особливостей. Тому *в новій редакції закону «Про загальну середню освіту» необхідно ґрунтовно доопрацювати положення стосовно процедури розроблення і впровадження державних стандартів, а також оптимізації навчального навантаження*. В умовах децентралізації потрібне розмежування функцій суб'єктів освіти щодо визначення обсягів і якості державних стандартів. Важливі уточнення: що саме фіксується у державному стандарті як мінімальний чи достатній рівень підготовки учнів? Яким має бути базове ядро змісту у початковій, основній і старшій школі з урахуванням вимог Міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО)? Якою має бути відповідальність держави і місцевої влади за створення умов реалізації змісту?

Зміст шкільної освіти повинен розроблятися і апробуватися з реальним випередженням масового впровадження на 1-2 роки, його апробація має здійснюватися за чітко визначеними критеріями, а оцінювання результатів — із широкою експертизою науковців, професійних громадських організацій, батьків. Треба підтвердити положення попередньої редакції Закону «Про загальну середню освіту» (ст. 31) щодо суб'єктів розроблення державних стандартів, серед яких є НАПН України. Доцільно внести зміни в частину 2 ст. 31 відносно розподілу повноважень Міністерства освіти і науки України та інших ор-

ганів влади щодо навчально-методичного забезпечення реалізації державних стандартів в умовах децентралізації і варіативності програм і підручників.

Необхідно визначити рамкові вимоги до процедур вибору, поліграфії і доставки підручників, щоби нарешті подолати практику лобювання видавництв, незабезпечення своєчасного і в повному обсязі випуску і доставки підручників. Так, попри розрекламований у 2015 р. «демократичний вибір» підручників для 4 і 7 класів, у більшості шкіл вони з'явилися лише у квітні 2016 р. у значно меншій кількості.

Важливо також при доопрацюванні Закону визначити кількість навчальних годин на рік і тривалість навчального року у взаємозв'язку із вимогами державного стандарту до очікуваних результатів. Не ставилось досі питання про взаємозв'язок обсягу і структури державного стандарту із нормативами фінансування.

Важливі уточнення: обов'язковість і масштабність оволодіння змістом шкільної освіти кожним громадянином країни підносить його роль як стратегічного ресурсу загальної освіченості і культури суспільства, соціальної адаптації молоді, успішного вибору професії.

У моніторингу якості шкільної освіти в умовах запровадження компетентнісного підходу об'єктом вимірювання мають бути *саме компетентності* (у тому числі і ключові, які є виразником ціннісних засад особистісно зорієнтованої освіти).

Третє. Україна переживає надзвичайно складний період формування громадянського суспільства, у якому необхідно змінити *співучасть держави і громади у розподілі повноважень, обов'язків і сфер відповідальності для забезпечення ефективного впливу на розвиток освіти.*

Події останніх двох років засвідчили, з одного боку, потужний рух активної частини суспільства до масштабних демократичних змін у країні, підтвердили європейський вибір українців, а з іншого, виявили низку гострих проблем на шляху створення громадянського суспільства. Зокрема, інститути громадянського суспільства характеризуються недостатнім рівнем їх інституційної, фінансової та кадрової спроможності, відтак слабким впливом на демографічний розвиток держави, активність громадян і зрештою якість життя кожного з нас. У *Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки*, затвердженої Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68, є низка положень реалізація яких є імпульсом прискорення реформування освітньої сфери:

- створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку організацій громадянського суспільства;
- забезпечення ефективних процедур участі громадськості у формуванні та реалізації державної, регіональної політики, вирішенні питань місцевого значення;
- стимулювання участі організацій громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України;
- створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці.

Слід зазначити, що саме за останні роки при центральних органах виконавчої влади створено громадські ради, комісії тощо. Однак реальний вплив громадськості на управління освітою ще незначний.

Особливого значення громадський вплив набуває у зв'язку із *децентралізацією управління загальною середньою освітою, що розглядається як обов'язкова умова поліпшення її якості.* Події у цій галузі стосовно оптимізації мережі закладів загальної середньої та професійно-технічної освіти, їх забезпечення ресурсами, кадрами тощо висвітли-

ли неготовність місцевих громад, регіональних структур запропонувати конструктивні та перспективні рішення. Хоча держава мотивовано зменшила свій вплив на функціонування цих ланок освіти, разом з тим не було враховано стан їх потреб і можливостей регіонів, необхідність підготовки місцевих управлінців для прийняття незалежних рішень в умовах нової бюджетної і кадрової політики. У цьому контексті вимагають перегляду розподіл функцій між МОН України і регіональними органами державної влади та органами місцевого самоврядування, чітке визначення управлінських зв'язків — як горизонтальних, так і вертикальних.

Теоретичні засади переходу до державно-громадського управління, механізми його впровадження мають бути об'єктами міждисциплінарних досліджень і перепідготовки педагогічних кадрів для всіх рівнів освіти. Одночасно у школярів і студентів має цілеспрямовано формуватися активна громадянська позиція, що є передумовою оволодіння громадянською компетентністю, яка належить до переліку обов'язкових ключових компетентностей, рекомендованих Радою ЄС для навчання молодих європейців протягом життя (2006/962/ЄС).

Четверте. Децентралізація управління загальною середньою освітою найбільшою мірою відбивається на функціонуванні шкіл у сільській місцевості, яких у 2015–2016 навчальному році працювало 12,7 тис., де навчалось близько 1,4 млн учнів.

Стан шкільної освіти в сільській місцевості за останні п'ять років неодноразово був об'єктом уваги держави. Так, за результатами Парламентських слухань «Освіта в сільській місцевості: кризові тенденції та шляхи їх подолання» (14 березня 2012 р.) Постановою Верховної Ради України (7 червня 2012 р. № 4949-IV) схвалено рекомендації; постановами Кабінету Міністрів України затверджено «Положення про освітній округ» (20 січня 2016 р. № 79); урядом розглянуто питання щодо створення опорних шкіл (28 грудня 2015 р.).

У 2016 р. запускається пілотний проект «Опорні школи», який спрямований на оптимізацію мережі за рахунок перетворення шкіл з малими контингентами учнів на філії. Створення у 2016 р. 100 опорних шкіл позиціонується як реформаторський крок задля підвищення якості шкільної освіти і більш ефективного використання коштів місцевих бюджетів. Однак ця *проблема не локальна, а системна*, адже питання мережі тісно пов'язане із забезпеченням шкіл кадрами належної кваліфікації, їх навантаженням, можливостями підвозу дітей, обладнанням тощо. З усіх цих питань має враховуватися голос громади і перспективи розвитку учнів. Зокрема, участь громад у проведенні конкурсу на вибір опорної школи, яка має одержати додаткові ресурси, створення карти доріг. На проведення конкурсу «Опорні школи» держава виділила 200 млн грн., однак новизна ситуації і недостатні критерії відбору зумовили довготривалість, а подекуди неперозорість цього процесу.

Таким чином, впровадження продуктивної ідеї має суттєві ризики, зумовлені неузгодженістю виконання державних зобов'язань і місцевого співфінансування в умовах різних регіонів (особливо це стосується територій, наближених до зон військового конфлікту), неготовність до змін частини управлінців і педагогів.

П'яте. Україна позиціонує себе як ринкова держава, а освіта в цих умовах є сферою надання освітніх послуг. Виникають питання: Якими є їх зміст та ієрархія освітніх послуг? Який баланс мають потреби сьогоденного попиту і нові знання, уміння, інші компетентності для перспективного розвитку особистості? Яким чином це має відбитися у переліку професійних компетентностей вчителя? Очевидно, що пріоритетність прагматичної шкільної освіти зумовлює пріоритетність технологічної підготовки вчителів. Водночас фундаментальна психолого-педагогічна підготовка має слугувати базисом для педагога у

змінюваних умовах праці з різними контингентами учнів, допомагати набути професійну стійкість.

Принципово важливо, щоб у новій ситуації розвитку як шкільної, так і педагогічної освіти, очікувані зміни були якнайшвидше концептуально обґрунтовані і нормативно визначені, передбачали необхідні ресурси.

Все більшої гостроти набуває проблема нестачі педагогічних кадрів у дошкільній освіті, що негативно позначається на її якості та якості наступного етапу освіти, зокрема не вистачає вчителів з окремих предметів загальної середньої освіти. Істотна частина випускників педагогічних спеціальностей не працюють за фахом.

Відтак, рівний доступ до якісної загальної середньої освіти та умови його досягнення повинні розглядатися і узгоджуватися на різних рівнях: політичному, економічному, правовому, науково-педагогічному. Розроблення кожного нового концептуального і нормативного документа має враховувати результати моніторингу попередніх напрацювань, включати чітке обґрунтування нових задач і план заходів щодо їх виконання і контролю.

Отже, державна політика в освіті має набути *полісуб'єктного характеру*, використовувати не лише державні, а й суспільні важелі впливу, бути послідовною, відкритою до професійного діалогу з науковою і політичною спільнотами, громадськими організаціями, ЗМІ, бізнесовими структурами.

Новий виток розвитку української освіти має ґрунтуватися на оновленому законодавстві, системній і відповідальній державній політиці, в якій чітко визначено найближчі та довгострокові пріоритети, належному науковому обґрунтуванні змін.

2. НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА МЕТОДИЧНИЙ СУПРОВІД – КЛЮЧОВА УМОВА МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТИ

Для забезпечення стійкого суспільного прогресу всі сфери (види) людської діяльності, з освітою включно, у якій насамперед формується інноваційна людина, інноваційний людський капітал, потребують системного і послідовного, необхідного і достатнього науково-методологічного та методичного (технологічного) супроводу. За роки незалежності для найбільшої гуманітарної сфери України — освіти, усупереч кризовим явищам, удалося закласти основи такого супроводу. Осердям відповідних наукових організацій України постала Національна академія педагогічних наук України, утворена в 1992 р.

Водночас становлення цілісного супроводу не завершено. Його позитивна динаміка зупинена останніми роками недалекоглядною політикою з елементами руйнування досягнутого. За останніми статистичними даними щодо наукової та інноваційної діяльності в Україні у 2014 р. у галузі педагогічних і психологічних наук працювала 31 наукова організація (3,1 % від 999 у країні), з них 15, зокрема усі три з психології, у НАПН України. Однак ці організації функціонували в умовах ресурсного дефіциту — кадрового, фінансового, матеріально-технічного й іншого. Дослідники за основним місцем роботи (переважно в НАПН України) у них становили 1,9 % усіх дослідників країни, натомість працівники-сумісники (в основному в позаакадемічних організаціях) — 8,6 %. За часткою зосередження дослідників НАПН України (1,7 %) поступалася НАМН України (4,9 %) та НААН України (7,5 %). Недостатнім було фінансування наукових та науково-технічних робіт у галузях педагогічних і психологічних наук, яке становило лише 1,1 % від усіх видатків на зазначені роботи у 2014 р., а в наступні роки істотно зменшилося. Видатки на наукову і науково-технічну діяльність НАПН України склали менше 0,1 % від бюджетних витрат на освіту. Як результат, бракує ресурсів на здійснення повною мірою прикладних досліджень та експериментальних розробок, створення передових технологій, інших заходів інноваційної діяльності, міжнародної співпраці. У 2016 р. за браком коштів у НАПН України по суті заблоковано відтворення достатньою мірою підготовки докторів філософії і докторів наук (порівняно з 2014 р. прийом в аспірантуру скорочено на 70 % і в докторантуру — на 95 %). Все це негативно позначається на рівні і темпах модернізації української освіти.

З метою посилення науково-методологічного та методичного (технологічного) забезпечення освітньої сфери невідкладним є наступне.

Перше. Гарантування достатнього і стабільного фінансування діяльності НАПН України як де-факто головної наукової організації в галузі освіти, педагогіки і пси-

хології. Доведення державного фінансування НАПН України до рівня не менше за 0,2 % від сумарних бюджетних видатків на освіту, а наукових організацій України у галузях педагогічних і психологічних наук у цілому — до 2 % від загального обсягу фінансування наукової та науково-технічної діяльності в країні. Збільшення частки фінансування прикладних досліджень і експериментальних розробок, капітальних видатків, особливо щодо придбання устаткування, здійснення експериментальної перевірки і впровадження розробок, а також підвищення конкурентоспроможності заробітної плати наукових працівників.

Друге. Збільшення державного замовлення НАПН України на відтворення кадрового потенціалу дослідників, підготовки магістрів, докторів філософії і докторів наук, а також підвищення кваліфікації керівних працівників в галузі освіти, педагогіки і психології. Розширення на самокупній основі обсягу науково-технічних послуг, зокрема консультацій, навчання керівного і науково-педагогічного персоналу вищих навчальних закладів з актуальних проблем модернізації вищої освіти в контексті Болонського процесу.

Третє. Для наукових організацій НАПН України, інших наукових організацій актуальним є створення передових (нових для України та принципово нових) технологій для освіти, збільшення заявок на відповідні охоронні документи на об'єкти права інтелектуальної власності, зокрема на патенти на винаходи та корисні моделі, підвищення публікаційної активності та ефективності вчених у галузі освіти, педагогіки і психології, розширення міжнародного співробітництва, спільних проектів, стажувань, насамперед за програмою співпраці з ЄС «Горизонт 2020».

Центральна роль у забезпеченні інноваційного розвитку українського суспільства належить сферам освіти та наукових досліджень і розробок. Першій — тому, що в ній формується інноваційна людина, інноваційний людський капітал, другій — через те, що створює системну базу наукових знань і відповідних розробок на їх основі, для освіти теж. Зокрема, національні організації «Освіти» як виду та «Наукових досліджень і розробок» як підвиду економічної діяльності за Класифікатором видів економічної діяльності 2010 р. упродовж 2011-2014 рр. разом подали близько 90 % від загальної кількості заявок в Україні, на винаходи та корисні моделі, а в 2014 р. отримали 92,0 % патентів на винаходи та 87,6 % — на корисні моделі.

Сьогодні беззаперечно зростає значущість наук про освіту, педагогічної і психологічної теорії й емпірії в реформуванні освіти, розвитку людського потенціалу, підтриманні зусиль держави та громадськості, спрямованих на консолідацію та європейську інтеграцію української нації. Особливої актуальності набувають завдання системного дослідницько-інноваційного супроводу в усіх ланках освіти — дошкільних і позашкільних, загальноосвітніх і професійно-технічних, вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти й освіти дорослих. Мережа цих закладів становить понад 40 тис., у них освітньою діяльністю зайнято близько 1,6 млн працівників, навчаються понад 7 млн громадян України. Потрібні сучасні освітні стандарти, програми, підручники, ефективні методи і технології, моніторингові оцінювання, наукова і методична психолого-педагогічна експертиза, обґрунтовані законопроекти, узагальнення передового світового досвіду, теоретична і експериментальна педагогіка, теоретична і практична психологія в освіті.

Для вирішення зазначених та інших важливих завдань слід провести суттєві зміни в змісті, цілях, методах і технологіях навчального процесу, його матеріально-технічній базі,

самій організації освіти в Україні, мережі закладів освіти, підготовці педагога та створенні гідних умов його діяльності. Це вимагає сучасного науково-методологічного і методичного супроводження змін в освіті, яке повинні забезпечити науки про освіту, педагогіка і психологія. Ключова роль у виконанні цих завдань належить науковим організаціям, які працюють у галузях педагогічних і психологічних наук (у їх класифікації до 2015 р.) та особливо Національній академії педагогічних наук України як найбільш організованому та концентрованому осередку фундаментальних і прикладних досліджень та експериментальних розробок у країні.

Академія педагогічних наук України утворена згідно з Указом Президента України в 1992 р. як вища галузева наукова установа у відповідь на виклики національного державотворення. У 2010 р. вона отримала статус національної. За майже чверть століття свого існування НАПН України продемонструвала здатність у складних соціально-економічних умовах сформувати й згуртувати потужні наукові школи для здійснення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, експериментальних розробок та інновацій. Це підтвердило ефективність академічної моделі організації галузевої науки для науково-методологічного і методичного забезпечення цілісного та всебічного розвитку освіти, наук про освіту, педагогіки та психології.

Утворена у 1992 р. на базі Інституту педагогіки (1926 р.), Інституту психології (1945 р.) і Педагогічного музею (1901 р.), НАПН України нині має у своєму складі також Інститут спеціальної педагогіки (1993 р.), Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих (1993 р.), Інститут соціальної та політичної психології (1996 р.), Інститут проблем виховання (1997 р.), Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи (1998 р.), Інститут вищої освіти (1999 р.), Інститут інформаційних технологій і засобів навчання (1999 р.), Державну науково-педагогічну бібліотеку України імені В.О. Сухомлинського (1999 р.), Інститут професійно-технічної освіти (2006 р.), Інститут обдарованої дитини (2007 р.), та Університет менеджменту освіти (1952 р.), які здійснюють системний науково-методичний супровід усіх освітніх ланок. Університет менеджменту освіти поєднує наукову і освітню діяльність, що дає можливість апробації моделей вищої і післядипломної освіти, впровадження інноваційних технологій навчання упродовж життя, щорічно проводить підвищення кваліфікації тисяч керівних, педагогічних і науково-педагогічних кадрів освіти.

НАПН України поетапно розв'язує нові для українського суспільства проблеми теорії і практики формування та змістового наповнення національного освітньо-виховного простору незалежної України.

За активної участі НАПН України створено нормативно-правовий, теоретичний і науково-методичний фундамент нової національної системи освіти, що спирається на демократизм та людиноцентризм.

За участі вчених НАПН України розроблено Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття»), що схвалена I Всеукраїнським з'їздом працівників освіти (1992 р.) і затверджена постановою Кабінету Міністрів України в 1993 р., Національну доктрину розвитку освіти, схвалену II Всеукраїнським з'їздом працівників освіти (2001 р.) і затверджену Указом Президента України у 2002 р. Велику роль НАПН України відіграла у створенні й ефективній реалізації системи національного освітнього законодавства: законів України «Про освіту» (1996 р.), «Про професійно-технічну освіту» (1998 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.), «Про вищу освіту» (2002, 2014 рр.), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2015 р.), підготовці указів Президента України і постанов Кабінету Міністрів України з питань освіти, педагогіки та психології.

Ключовим є внесок НАПН України у створення державних стандартів дошкільної, початкової, базової та повної загальної середньої, професійно-технічної освіти, навчальних програм і підручників, електронних науково-освітніх ресурсів, методичних рекомендацій для різних ланок освіти. Академія здійснює психолого-педагогічний супровід розвитку людини впродовж її життя від народження до дорослого віку, приділяючи особливу увагу питанням теоретико-методологічного обґрунтування розвитку педагогічної і психологічної наук, науково-методичного забезпечення усієї освітньої галузі, включаючи проблеми освіти дітей з особливими потребами, інклюзивної освіти, превентивного виховання, соціально-педагогічної підтримки дітей і молоді з особливо вразливих категорій населення та ін. За ініціативи НАПН України започатковано дослідження проблем практичної психології в системі освіти, розроблено науково-методичний супровід цієї діяльності. Академія ініціює та організує науково-методичний супровід та оновлення методології освіти, видозмінення методів конструювання освітнього змісту, розроблення його інноваційних моделей, пошуку ефективних способів управління освітнім процесом на основі педагогічно виважених нових освітніх та інформаційно-комунікаційних технологій; посилення здоров'язбережувального виховання та підвищення ролі освіти в соціалізації дітей, молоді у різних середовищах — дитячому, молодіжному, сімейному і т. ін.

Учені НАПН України вперше в Україні підготували та видали Енциклопедію освіти (2008 р.), Білу книгу національної освіти України (2010 р.), тематичну Національну доповідь «Освіта осіб з інвалідністю в Україні» (2010 р.), Національну доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (2011 р.), долучилися до створення Національної рамки кваліфікацій (2011 р.), концепції Національної стандартної класифікації освіти (2013 р.), Національного освітнього глосарію: вища освіта (2011, 2014 рр.) тощо.

Науковцями НАПН України здійснено безпосередній вагомий внесок у розвиток усіх освітніх ланок.

Дошкільна освіта (у 2015 р. 15 тис. дошкільних навчальних закладів, 1,3 млн дітей, 140 тис. педагогів). НАПН України розроблено Базовий компонент (стандарт) дошкільної освіти (затверджено наказом МОН України). Базовий компонент реалізовано в навчально-методичному забезпеченні, зокрема у відповідних програмах («Зернятко», «Малятко», «Дитина», «Я у світі»). Упроваджено методи особистісного розвитку дитини. Розробляються рекомендації щодо освіти дітей від 0 до 2 років.

Загальна середня освіта (у 2015 р. 17 тис. шкіл, 3,8 млн учнів, 440 тис. учителів). Розроблено державні стандарти початкової, базової і повної загальної середньої освіти. Вони реалізовані в програмах, підручниках, навчальних і методичних посібниках на нових засадах — компетентнісному, діяльнісному та особистісно зорієнтованому підходах. Розроблено методики виявлення, підтримання і розвитку обдарованих дітей. Запропоновано електронні засоби навчання: інформаційно-комунікаційні технології навчання, підручники і посібники на електронних носіях, інформаційні середовища. Розроблено концепцію профільного навчання в старшій школі і науково-методичне її забезпечення; технології організації освітніх округів для шкіл сільської місцевості, державно-громадського управління навчальними закладами. НАПН України зініціювала та обґрунтувала запровадження 12-річного терміну навчання, розробила нову структуру загальноосвітньої школи, що буде наповнена новим змістом освіти. Розроблено і передано МОН України у 2016 р. «Концепцію середньої загальноосвітньої школи України».

Освіта осіб з особливими потребами (у 2015 р. 336 закладів, 44 тис. дітей, 17 тис. педагогів). Упроваджено новий зміст, технології і навчально-методичне забезпечення освіти дітей з особливими потребами, зокрема в умовах інклюзивного навчання. Розроблено

Державний стандарт початкової загальної освіти дітей з особливими потребами, концепції розвитку системи освіти дітей з особливими потребами, критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів спеціальних загальноосвітніх шкіл та ін.

Професійно-технічна освіта (у 2015 р. 798 професійно-технічних навчальних закладів, понад 300 тис. учнів, 40 тис. педагогів). Розроблено проект концепції розвитку професійної освіти в Україні шляхом децентралізації управління, укрупнення професій і закладів. Створено державні стандарти з інтегрованих професій, навчально-методична література на електронних носіях, методики навчання робітничих кадрів.

Вища освіта (у 2015 р. 371 технікум, коледж, училище та 230 тис. студентів, 277 університетів, академій, інститутів, консерваторія та 1,4 млн студентів, 140 тис. педагогічних і науково-педагогічних працівників). Розроблено Національну рамку кваліфікацій, проект Національної стандартної класифікації освіти, які відображено в Законі України «Про вищу освіту». Академія проводить науково-практичні семінари з керівниками вищих навчальних закладів щодо імплементації цього Закону, Болонського процесу, інтеграції у європейські простори вищої освіти і досліджень. Практичну цінність мають запропоновані моделі фінансово-економічного і управлінського забезпечення вищої школи; система моніторингу якості навчального процесу; модель очно-дистанційної підготовки науково-професійних кадрів у системі післядипломної освіти; технології розвитку педагогічної майстерності.

Позашкільна освіта (1,3 тис. позашкільних навчальних закладів, близько 1,5 млн дітей, або 36 % дітей шкільного віку). Розроблено програми, методичне забезпечення.

Освіта дорослих. Започатковано дослідження психолого-педагогічних проблем освіти дорослих, розроблено її зміст і напрями розвитку. Значна увага приділяється проблемам підготовки педагогів нової генерації з урахуванням особливостей і потреб різних освітньо-виховних систем. Опрацьовано концепцію законопроекту про освіту дорослих в Україні. У 2015 р. створено громадську спілку «Українська асоціація освіти дорослих», діяльність якої спрямована на підтримку громадянських ініціатив у неформальній освіті дорослих і яка в червні 2016 р. увійшла до складу Європейської асоціації освіти дорослих.

Психологічний супровід усіх освітніх рівнів. Серед основних суспільно-актуальних розробок психологів НАПН України можна назвати: психологічну модель формування особистості на всіх етапах неперервної освіти, концепцію психологічного забезпечення розвитку дошкільників, розробку вітчизняної парадигми психотерапевтичної допомоги, методологію формування громадянської самосвідомості, концепцію творчої діяльності в особливих умовах, технології профілактики алкоголізації та наркоманії учнівської молоді, теорію розвитку медіакультури особистості освітніми засобами та рекомендації для цілісного розвитку особистості, прогнозування та попередження виникнення особистісних розладів та соціальних конфліктів. Цього потребуватимуть у найближчі роки близько 5-ти мільйонів українців. Лише це одне дасть змогу економити в середньому на рік 29 млрд грн, які втрачаються (не рахуючи витрат власне на лікування) внаслідок тимчасової непрацездатності осіб, що потерпають від посттравматичних стресових розладів. Нині психологи НАПН України здійснюють масштабну роботу з психологічної підтримки і реабілітації учасників АТО.

Практична психологія (у 2015 р. понад 13 тис. практичних психологів і соціальних педагогів, а також близько 800 методистів). Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи НАПН України здійснює науково-методичне керівництво всією вітчизняною психологічною службою в системі освіти, координацію функціонування практичної психології, науково-методичні, організаційні та аналітичні функції в діяльності регіональних психолого-медико-педагогічних консультацій.

Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О. Сухомлинського. Найбільша спеціалізована бібліотека освітнього простору. Її фонд становить близько 600 тис. примірників, у якому зберігаються раритетні видання XVII — поч. XX ст. психолого-педагогічного спрямування. Понад 23 тис. документів бібліотеки (видання 1615-1917 рр.) віднесено до національного культурного надбання України. Бібліотека є науково-методичним центром мережі освітянських бібліотек України, яких налічується близько 20 тис.

У цілому діяльність НАПН України спрямована на удосконалення освітньої галузі та її інтеграцію в європейську освіту. Результати досліджень учених Академії дають змогу методологічно переорієнтувати освіту на особистість, створити такі організаційні і педагогічні умови, які найповніше враховують інтереси, потреби, запити молодої людини, забезпечити науково-методологічну і методичну основу для освітніх реформ в Україні.

Науковий, методичний і кадровий потенціал НАПН України забезпечує підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації керівних, педагогічних, науково-педагогічних і наукових кадрів освіти. Вчені академії залучаються до міжнародних проектів, ініціюють співпрацю з розроблення інноваційних програм, підготовки наукових видань спільно із зарубіжними партнерами, беруть участь у роботі міжнародних організацій з проблем освіти, педагогіки та психології.

НАПН України проводить наукові конгреси, науково-практичні конференції, методологічні і навчальні семінари, експертну, консультаційну, експериментальну, тренінгову і виставкову діяльність, соціологічні і моніторингові обстеження, координацію тематики дисертацій на здобуття наукових ступенів з педагогічних і психологічних наук тощо.

У нинішній період радикальних змін у підходах до освіти, педагогіки і психології, активного їх реформування, долучення до глобалізаційних тенденцій НАПН України виступає важливим суб'єктом розвитку освітньо-наукової сфери.

Людський розвиток, людський капітал, його якість і конкурентоспроможність визначатимуть поступ української держави і суспільства у складних умовах сьогодення й майбутнього. Беззаперечно, що науки про освіту, педагогіка і психологія як засадничі для розвитку людини, функціонування освітнього простору мають бути адекватно організаційно й координаційно забезпечені. Головна роль у цьому належить Національній академії педагогічних наук України як самоврядній науковій організації, орієнтованій на цілісний розвиток особистості, її освіти, виховання.

Незважаючи на труднощі, які гальмують розвиток наук про освіту, педагогіку та психологію, українські вчені-освітяни, педагоги і психологи мають вагомі наукові здобутки, які дістали визнання в країні і за кордоном.

Відповідно до статистичних даних 2014 р. за результатами виконаних 288 фундаментальних і прикладних наукових та науково-технічних (експериментальних) робіт у галузі педагогічних і психологічних наук опубліковано понад 28 тис. друкованих праць (8,6 % від загальної кількості), з них: монографій, підручників та навчальних посібників — 3,1 тис. (14,1 %), статей у наукових фахових виданнях — 14,7 тис. (8,2 %). Більшість отриманих результатів відзначаються високим науковим рівнем. Вагома частка виконаних робіт, які стосуються методів і теорій, належить ученим НАПН України.

Проте в цілому стан наук про освіту, педагогічних та психологічних наук в Україні не повною мірою відповідає наявним суспільним потребам.

Інституційний дослідницько-інноваційний потенціал української педагогіки і психології складає 31 наукова організація (3,1 % від усіх наукових організацій країни), у тому числі 28 у галузі педагогічних і три в галузі психологічних наук. З них 15, зокрема всі три організації психологічного профілю, підпорядковані НАПН України.

Обсяг фінансування педагогічних наук з усіх джерел у 2014 р. склав 87,2 млн грн (0,8 % від загальної суми витрат на наукову і науково-технічну сферу), психологічних наук — 24,1 млн грн (0,2 %). Із Державного бюджету на ці науки було спрямовано відповідно 2,1 % і 0,5 % бюджетних витрат на виконання досліджень і розробок. У тому числі наукові установи НАПН України було профінансовано в обсязі 99,8 млн грн.

Гірший стан фінансування був у 2015 р. Порівняно з 2014 р. фінансування НАПН України за трьома існуючими бюджетними програмами зменшилося на 27,4 млн грн, або на 19 %. Це призвело до вимушеного скорочення чисельності працівників установ НАПН України майже на 400 штатних одиниць, зменшення кількості структурних підрозділів на 16 одиниць та, як наслідок, не розпочато три фундаментальних і одне прикладне наукове дослідження. Крім того, у 2015 р. припинено випуск друкованої продукції на загальну суму 713 тис. грн кількістю найменувань 32 одиниці загальним тиражем 9,3 тис. примірників. Скорочено прийом аспірантів у 2015 р. на 60 осіб, або на 78 %, докторантів — на 19 осіб, або на 68 %, також зменшено чисельність слухачів, які підвищують кваліфікацію на 1 тис. осіб, або на 17 %.

У 2016 р. зменшення видатків НАПН України ще на 16,4 млн грн призвело до скорочення чисельності працівників додатково на 408 штатних одиниць, дострокового припинення виконання восьми науково-дослідних робіт, а також не розпочато виконання 13 запланованих науково-дослідних робіт, скорочено прийом до аспірантури на 70 % та докторантури на 95 %. Відбулося зменшення середньої заробітної плати працівників НАПН України до 3,1 тис. грн., що майже удвічі менше, ніж у середньому по м. Києву.

У загальних витратах на педагогічні і психологічні науки протягом останніх семи років взагалі не передбачалися капітальні вкладення. Це унеможливило оновлення застарілого і значною мірою зношеного парку комп'ютерної техніки, придбання іншого обладнання.

Недостатнім фінансуванням цих наук не в останню чергу пояснюються й низькі темпи їх інтеграції до європейського і світового науково-освітніх просторів. Серед 7,3 тис. науковців України, які впродовж 2014 р. за різними джерелами фінансування виїздили за кордон (з метою стажування, навчання, підвищення кваліфікації, викладацької роботи, проведення наукових досліджень), представників педагогічних наук було лише 223 (3,1%), а психологічних — не було зовсім.

Негативний вплив на стан і розвиток наук про освіту, педагогіки і психології справляє також низка чинників, пов'язаних з організаційним забезпеченням наукових досліджень і експериментальних розробок та реальним попитом на їх результати.

Проблему становить нерозбудованість дослідно-експериментальної бази наук про освіту, педагогіки і психології, зокрема відсутність у структурі НАПН України навчальних закладів різних типів і рівнів, у яких мають проходити експериментальну перевірку освітні, педагогічні та психологічні інновації.

Водночас розвиток України, прагнення держави і суспільства до глибоких системних змін, зобов'язують суттєво поліпшити науково-методологічне і методичне забезпечення освітнього простору України. Це, у свою чергу, потребує відповідного корегування наукової політики НАПН України, вимагає її подальшого організаційного розвитку, істотного підвищення ефективності й актуальності діяльності, якості наукових досліджень і експериментальних розробок, забезпечення їх реального впливу на розвиток усіх ланок освіти, сприяння консолідації нації на основі національних і загальноцивілізаційних цінностей.

Окрім цього, значущість роботи НАПН України зростає у зв'язку з необхідністю суттєвого підвищення педагогічної і психологічної культури в українському суспільстві, його своєрідної педагогізації та психологізації. Зумовлено це як недостатньою увагою до цієї

проблеми в минулому, так і зростаючою комунікативною активністю сучасного суспільства, набуття ним глобального і мультикультурного характеру, що вимагає суттєвого підвищення культури міжлюдського спілкування, а значить — педагогічних і психологічних знань і культури людини.

Разом з тим, у складний для країни час захисту державного суверенітету, європейського вибору та людської гідності постають нові завдання з психолого-педагогічної підтримки різних категорій населення.

Дослідницько-інноваційний контекст цивілізаційного поступу людства, глобалізація спричиняють інтеграцію національних наук про освіту, психологічно-педагогічної теорії і практики до європейського і світового освітніх і дослідницьких просторів.

Аналіз реального стану наук про освіту, педагогічних і психологічних наук свідчить про необхідність розвитку їх організаційного, кадрового, фінансового та ресурсного забезпечення відповідно до суспільних запитів і викликів сьогодення, а також приведення у відповідність із європейськими і світовими тенденціям розбудови освітніх і дослідницьких просторів. Слід підвищити роль наук про освіту, педагогіки і психології при формуванні цивілізації нового типу — суспільства знань в умовах домінування дослідницько-інноваційного характеру прогресу.

У центрі уваги сучасної цивілізації постав розвиток людини, який водночас є і головним критерієм стану суспільства, і основним важелем подальшого суспільного поступу. Зумовлено це, перш за все, переходом людства до дослідницько-інноваційного типу прогресу та глобалізацією суспільного життя.

Основною сферою, що забезпечує розвиток людини, визнано освіту. У зв'язку з цим перед Україною постали складні завдання. По-перше, утвердити в суспільстві пріоритетність науки і освіти. Науки — як сфери, що продукує нові знання, і освіти, що олюднює знання, робить їх діяльними. По-друге, слід суттєво модернізувати освітню діяльність з тим, щоб вона забезпечувала підготовку людини до життя в ХХІ столітті, формувала патріота і конкурентоспроможного громадянина, а значить — конкурентоспроможну європейську Україну.

Модернізація освітньої діяльності передбачає вирішення низки ключових проблем.

Перше. Забезпечення формування інноваційної людини — людини із інноваційним мисленням, інноваційною культурою, здатної до інноваційної діяльності, що лише і може забезпечити в Україні дослідницько-інноваційний тип прогресу і побудову суспільства знань.

Друге. Утвердження в освіті принципу дитиноцентризму, тобто максимальне наближення навчання і виховання дитини до її сутності, здібностей та врахування її особливостей, що буде сприяти максимальному саморозвитку і самореалізації особистості впродовж життя. Це, зокрема, потребує системної перебудови освітньої сфери на засадах компетентнісного підходу та результатної парадигми в освіті.

Третє. Перехід до толерантної педагогіки, суб'єктно-суб'єктних відносин у навчальному процесі, взаємна повага учня і вчителя, що забезпечать становлення самодостатньої особистості, громадянського суспільства в Україні, демократичний розвиток країни.

Четверте. Здійснення підготовки громадянина України до життя в умовах глобального простору, формування свого роду глобалістської людини, що забезпечить сучасний рівень її діяльності, а також конкурентоспроможність України в європейському і світовому просторах.

П'яте. Виховання сучасної системи цінностей у громадян України, що сприяли б максимальній самореалізації кожного з них, утвердженню національної єдності, найповнішому усвідомленню національних інтересів і їх розвитку у співпраці та конкуренції з іншими країнами, включно із захистом незалежності і територіальної цілісності України.

З огляду на це НАПН України згідно з її статутними завданнями, визначеними законами України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про вищу освіту», повинна сконцентрувати увагу на посиленні академічного потенціалу, примноженні та оптимальному використанні наявних інтелектуальних, творчих, організаційних, кадрових, фінансових та інформаційних ресурсів, здійсненні якісних, конкурентоспроможних, затребуваних теорією і практикою наукових досліджень та експериментальних розробок.

Для забезпечення зростаючої ролі НАПН України у науково-методологічному та методичному супроводі освіти, успішної реалізації поставлених завдань державна освітньо-наукова політика має сприяти невідкладному розв'язанню таких проблем.

Перше. Гарантування достатнього і стабільного фінансування діяльності НАПН України як головної наукової організації у галузі освіти, педагогіки і психології. Доведення державного фінансування НАПН України до рівня не менше за 0,2 % від сумарних видатків консолідованого державного і місцевих бюджетів на освіту (у 2015 р. — 114 млрд грн), наукових організацій України у галузях педагогічних і психологічних наук у цілому — до 2 % від загального обсягу фінансування наукової та науково-технічної діяльності в країні. Збільшення частки фінансування прикладних досліджень і експериментальних розробок, капітальних видатків, особливо щодо необхідного устаткування, для здійснення експериментальної перевірки і впровадження розробок, а також підвищення конкурентоспроможності заробітної плати наукових працівників.

Друге. Збільшення державного замовлення НАПН України на відтворення кадрового потенціалу дослідників, підготовки магістрів, докторів філософії і докторів наук, а також підвищення кваліфікації керівних працівників освіти в галузі освіти, педагогіки і психології. Розширення на самоокупній основі обсягу науково-технічних послуг, зокрема консультацій, підвищення кваліфікації керівного і науково-педагогічного персоналу вищих навчальних закладів з актуальних проблем модернізації вищої освіти в контексті Болонського процесу.

Третє. Для наукових організацій НАПН України, інших наукових організацій, що працюють на освіту, актуальним є створення передових (нових для України та світу) технологій у галузі освіти, педагогіки і психології, збільшення заявок на охоронні документи на об'єкти права інтелектуальної власності, зокрема на патенти на винаходи та корисні моделі, підвищення публікаційної активності та ефективності вчених, розширення міжнародного співробітництва, спільних проектів, стажувань, насамперед за програмою співпраці з ЄС «Горизонт 2020».

3. ГРОМАДСЬКА ДУМКА ЩОДО СТАНУ І РОЗВИТКУ ОСВІТИ

Підтримка громадської думки є важливою умовою успішного здійснення перетворень у галузі освіти. Тому, визначаючи і втілюючи в життя освітню політику, потрібно знати, як до неї ставляться широкі верстви населення, «рядові» освітяни і ті, кого вони навчають, які проблеми бачать на шляху її реалізації, з чим погоджуються і в чому сумніваються.

Освіта традиційно користується в українському суспільстві великою довірою, поступово зростає і впевненість людей у правильності обраного нею на зорі державної незалежності України напрямку розвитку. Водночас громадська думка відбиває реальну суперечливість процесів, що відбувалися за ці чверть століття у сфері освіти, вельми критично оцінює досягнутий рівень якості навчання та доступності якісних освітніх послуг. Доволі суперечливою нерідко є й сама громадська думка з питань освіти. Одні освітні реформи й інновації (передусім запровадження зовнішнього незалежного оцінювання та профілізація старшої школи) переважно більшістю населення схвалюються, інші ж, навпаки, сприймаються насторожено або й викликають спротив, що простежується, зокрема, в негативному ставленні до переходу загальноосвітніх навчальних закладів на 12-річний термін навчання. Це пояснюється передусім недостатньою поінформованістю значної частини суспільства, нерозумінням системного характеру здійснюваних реформ.

Отже, постає нагальне завдання створення у сфері освіти дієвої системи вивчення та врахування громадської думки. При цьому врахування громадської думки поряд із певними корективами реформаторського курсу передбачає також її цілеспрямоване формування, вивільнення від наявних упереджень і віджилих стереотипів.

Громадську думку, яка є концентрованим виявленням почуттів, настроїв, уявлень, очікувань і поглядів людей, можна порівняти з чутливим барометром, що відображає стан справ і перебіг подій в усіх сферах суспільного життя, внутрішній і зовнішній політиці держави. Проте було б помилкою зводити її роль лише до констатації наявного статус-кво. На відміну від авторитарних і тоталітарних режимів, де вона існує здебільшого у прихованих формах і приречена на глухе мовчання, за демократичного державного ладу громадська думка покликана бути дієвим політичним інститутом, що справляє істотний вплив на суспільні процеси, рішення урядовців і законодавців.

На жаль, в українському суспільстві, обтяженому спадщиною тоталітарного минулого, це покликання громадської думки ще недостатньо усвідомлюється. Після Помаранчевої революції та Революції гідності у владних верхах мало не сакральної значущості набули меседжі про співпрацю з громадськістю. Проте вибіркоче залучення представників окремих об'єднань громадян до ухвалення державних рішень (програм діяльності, стратегій розвитку, законопроектів, нормативних актів тощо) нерідко поєднується з дивовижно байдужим ставленням до громадської думки як вияву колективного розуму, переваг та абераций

свідомості великих соціальних груп і суспільства в цілому. Отже, проблема її систематичного вивчення і своєчасного врахування набуває сьогодні в Україні виняткової ваги.

Особливо гостро ця проблема постає в галузі освіти — як з огляду на потребу рішучого здійснення давно назрілих освітніх реформ, для чого слід заручитися підтримкою найширших верств населення, так і зважаючи на ту обставину, що освіта належить до сфер суспільного життя, які залишаються найбільш обійденими увагою таких традиційних інститутів відстеження та формування громадської думки, як провідні соціологічні центри і засоби масової інформації. Хоча освітянські справи і турботи зачіпають інтереси переважної більшості українських родин (близько 60 % громадян під час репрезентативних масових опитувань засвідчують, що в їхній сім'ї або в сім'ях їхніх батьків чи дітей є бодай один учень чи студент), у поле зору соціологів та журналістів потрапляють зазвичай лише ті її проблеми, що мають присмак скандальності або пов'язані з реалізацією проектів, які щедро фінансуються з позабюджетних джерел і, отже, обіцяють певний зиск. Зрозуміло, це не дає змоги відтворити цілісну картину стану справ у галузі та особливостей його сприйняття суспільним загалом, скласти адекватне уявлення про те, що потрібно зробити, аби громадянська позиція суспільних груп, так чи інакше причетних до навчально-виховного процесу, сприяла його модернізації.

Чи не єдиним винятком, що компенсує брак відповідної соціологічної інформації, є моніторинг громадської думки щодо проблем освіти та заходів з її реформування, який, починаючи з 2000 р., здійснює Інститут соціальної та політичної психології НАПН України в межах програм спільної діяльності академії з МОН України. Його дані й покладено в основу цього розділу Національної доповіді, а також представлено в додатках до неї. Вони відображають, з одного боку, стан і динаміку розвитку освіти, її здобутки і «вузькі місця», з другого — проблеми формування самої громадської думки з приводу цих здобутків і «вузьких місць», яка не завжди є безпомилковою, що й природно. Адже суперечливість процесів, що відбуваються у сфері освіти, неминуче тягне за собою також певну суперечливість громадської думки. Поряд із прогресивними поглядами, справедливими наріканнями та інвективами вона містить і відверто хибні судження, віджилі стереотипи та упередження, часом спрощено реагує на виклики сучасного світу. Усе це слід особливо підкреслити, оскільки з огляду на зазначене громадська думка з питань освіти формується в Україні переважно стихійно, в умовах дефіциту діалогу та зворотного зв'язку ініціаторів реформ з тими суспільними верствами, яких вони стосуються.

Українське суспільство, як випливає з даних згаданого моніторингу, доволі критично оцінює зміни, що відбулися у вітчизняній системі освіти за роки державної незалежності. Проте рівень критичності поступово знижується. Так, у 2015 р. частка респондентів, які вважають ці зміни позитивними, порівняно з 2013 р. збільшилася з 13 % до майже 18 %, а тих, кому вони видаються негативними, зменшилася з 37 % до 28 %. Найбільше ж опитаних (32 %) гадають, що вітчизняна система освіти досі не зазнала суттєвих змін (решта не змогли визначитися з відповіддю). Переважає частка відповідей «не зазнала суттєвих змін», зокрема, й серед працівників освіти — 37 %. А негативних і позитивних оцінок, які дають освітяни цим змінам, майже однаково — 25 % і 26 %, відповідно.

Схожим чином розподіляються також відповіді на запитання «Як змінився за роки незалежності загальний освітній рівень населення України?»: підвищився — 22 % (серед освітян — 30 %); знизився — 29 % (серед освітян — 27 %); не зазнав суттєвих змін — 32 % (серед освітян — 30 %) (інші відповіді припадають на альтернативу «важко відповісти»). При цьому частка респондентів, на думку яких освітній рівень населення знизився, порівняно з 2013 р. зменшилася на 10 %, серед освітян — на 7 %.

Більшість опитаних (52 % загалом і 59 % серед освітян) переконана, що наразі українська освітня система забезпечує середню якість освіти. Як високу її оцінюють 10 %, як низьку — 23 % (серед освітян — 18 % і 14 %, відповідно). Такі оцінки скоріше за все відповідають дійсності, адже перегукуються з результатами масштабного міжнародного дослідження, присвяченого вивченню можливостей національних систем освіти, яке провела нинішнього року авторитетна неурядова організація OIDEL (Женева). У рейтингу, визначеному за результатами цього дослідження, Україна посідає 63-тє місце серед 136 країн світу, тобто перебуває в середині списку — за Чорногорією і перед Ганою.

Отже, вітчизняна система освіти, так би мовити, ходить у «середнячках». Це зумовлює гостроту реагування громадської думки на питання доступності якісних освітніх послуг. Цілком доступною для всіх громадян України вважають якісну освіту лише 6 % опитаних; скоріше доступною, ніж недоступною — 27 %, скоріше недоступною, ніж доступною — 33 %; зовсім недоступною — 26 %. Тобто в доступності якісної освіти загалом сумніваються близько 60 % українців. Кількість таких респондентів має тенденцію до зменшення (порівняно з тим же 2013 р. їх поменшало на 14 %), проте залишається вельми значною, особливо на Півдні — 69 %. Порівняймо: в Західному регіоні — 55 %, Центральному — 63 %, у Східному — 57 %.

Сумніви щодо якості послуг, які надаються вітчизняною системою освіти, здавалось би, мали стрімко посилювати орієнтацію громадян, передусім педагогічних працівників та тих, кого вони навчають, на її прискорену інтеграцію до європейського освітнього простору. І ця орієнтація справді посилюється, але не так швидко, як можна було б очікувати. Протягом останніх десяти років частка дорослого населення, що вважає євроінтеграцію вітчизняної освіти надзвичайно важливим і першочерговим завданням, зросла з 22 % до 26 %, а частка її противників, які категорично заявляють, що наша освіта краща, ніж на Заході, а тому інтегрувати її до Європи не потрібно і навіть шкідливо, зменшилася з 21 % до 15 %. Як бачимо, зміни не надто разючі. Домінує паліативна позиція — завдання євроінтеграції в перспективі слід розв'язувати, але вони не є найважливішими та першочерговими (41 %). Переважає така позиція і серед педагогічних працівників (44 %) та учнів 10-11 класів (47 %), більше того, серед перших і других є й категоричні противники євроінтеграції (13 % і 8 %, відповідно), а кількість тих, хто вважає її першочерговим завданням, не перевищує третини (приблизно по 30 %). Іншими словами, євроінтеграційні пріоритети у сфері освіти ще не стали визначальними як для суспільного загалу в цілому, так і суб'єктів навчально-виховного процесу.

Натомість найбільш «просунута» частина української молоді активно інтегрується до європейського освітнього простору, як то кажуть, ногами — усе частіше виїздить на навчання за кордон. За даними аналітичного центру CEDOS, у 2015 р. за кордоном навчалися 53 тис. українських студентів, що дорівнює сукупній чисельності двох потужних вітчизняних університетів (Львівської політехніки та НТУУ «КПІ») або загальній чисельності студентів Рівненської та Волинської областей. В одній лише Польщі вчилася понад 20 тис. наших юнаків і дівчат, причому їхня кількість зросла більш як у сім разів порівняно з 2008/09 навчальним роком. Нічого поганого в прагненні молоді навчатися за кордоном, звичайно, немає. Але постає питання: чи все у нас робиться для того, аби переконати суспільство, що пора нарешті «будувати Європу вдома», по-справжньому боротися за виведення власної освіти на рівень європейських стандартів, а не відкладати ці завдання на невизначену перспективу?

Своєрідним феноменом української громадської думки можна вважати те, що попри вельми критичну оцінку стану і досягнень вітчизняної системи освіти вона користується

в суспільстві величезною, як на українські реалії, довірою, незрівнянно більшою, ніж інші суспільні інститути — органи державної влади, правоохоронні структури, політичні партії тощо. Упродовж усього періоду спостережень, що здійснюються, нагадаємо, з 2000 р., система освіти мала, як правило, позитивний баланс довіри/недовіри, тобто кількість респондентів, які їй тією чи іншою мірою довіряють, перевищувала частку тих, хто не довіряє. Вищими показниками довіри протягом тривалого часу могла похвалитися лише церква, інколи до них наближалися Збройні сили України. Становище докорінно змінилося після Революції гідності та початку воєнної агресії на сході країни. Коло суспільних інститутів, що мають позитивний баланс довіри/недовіри, істотно розширилося — поряд із церквою та Збройними силами до нього увійшли волонтерські об'єднання, громадські організації, новостворювані підрозділи національної поліції, вітчизняні засоби масової інформації. Але й за цих умов система освіти зберігає своє місце серед лідерів суспільної довіри: тією чи іншою мірою їй довіряє близько половини дорослого населення (48 %), тоді як не довіряє менше третини (32 %).

Наявність такого великого кредиту довіри — неоціненне надбання освітян. Водночас не слід закривати очі на те, що останнім часом «питома вага» громадян, які висловлюють недовіру до вітчизняної системи освіти, має хоч і слабковиражену, але все ж помітну тенденцію до зростання: у 2015 р. їх стало на 6 % більше, а тих, хто довіряє, — на 5 % менше. Ще тривожнішим сигналом є стійка тенденція зростання недовіри до системи освіти, як це не парадоксально, з боку самих освітян. За останні п'ять років частка працівників освіти, які їй тією чи іншою мірою довіряють, зменшилася із 73 % до 46 %, а тих, котрі не довіряють, зросла з 16 % до 42 %. Тобто стала більшою, ніж серед дорослого населення в цілому! Це свідчить про незадовільне соціальне самопочуття багатьох педагогів, їхнє інституційно-професійне відчуження та кризи ідентичності.

На тлі тривожних тенденцій, про які йшлося вище, принципове значення має оцінка громадською думкою правильності напрямку, в якому розвивається українська освіта. П'ять років тому, коли попередня влада фактично зупинила найважливіші освітні реформи, «питома вага» опитаних, тією чи іншою мірою впевнених, що наша освіта розвивається в правильному напрямі (32 %), була набагато меншою, ніж тих, які дотримувалися протилежної думки (41 %). Тож відрадно, що сьогодні це співвідношення істотно змінилося на користь позитивних оцінок: їх висловлюють 46 % респондентів, тоді як негативні оцінки перебувають у межах 36 %. Ще більше опитаних, тією чи іншою мірою впевнених у правильному напрямі розвитку освіти, серед її працівників — 61 %, а частка освітян, яким цей напрям видається більш або менш неправильним, не перевищує 28 %. Позитивні оцінки переважають негативні також серед учнів 10-11 класів — 41 % і 34 %, відповідно. Водночас потрібно зважати на той факт, що оцінювання респондентами напрямку розвитку вітчизняної освіти не завжди є достатньо об'єктивним, безпристрасним. На нього справляють, на жаль, певний вплив їхні політичні симпатії. Про це опосередковано свідчить регіональний розподіл відповідей: якщо в регіонах, які були локомотивами Революції гідності, позитивних оцінок напрямку розвитку освіти у 2-3 рази більше, ніж негативних, то в тих, де повалений режим пустив глибше коріння, їх, навпаки, на 7-9 % менше. Отже, деполітизація громадської думки з питань розвитку освіти є на сьогоднішній день одним з важливих завдань, що стоять перед керівництвом галузі.

Що ж сприяє впевненості людей у правильності курсу, яким іде освіта, і зміцнює довіру до неї? Можна виокремити принаймні три чинники.

1. Наведення в галузі елементарного порядку, підвищення рівня її функціональної спроможності. Незважаючи на всі негаразди і прикрі ексцеси, навчальні заклади залишили далеко позаду організаційний хаос 90-х років, працюють усе більш чітко та злагодже-

но. І люди це відчувають. Недаремно ж, попри певні періоди зниження, загалом динамічно зростає частка опитаних, які цілком позитивно чи скоріше позитивно, ніж негативно, оцінюють стан готовності до чергового навчального року загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних та вищих навчальних закладів. Якщо, наприклад, у 2005 р. вона становила 37 %, у 2012 р. — 49 %, то в 2015 р. сягнула 60 %, зокрема, серед працівників освіти — 63 %; серед респондентів, у сім'ях яких є учні або студенти, — 64 %; серед самих учнів та студентів — 83 %. Негативні ж оцінки становлять лише 16 % (серед працівників освіти — 27 %; серед опитаних, які мають у своїх сім'ях учнів або студентів — 19 %; серед учнів та студентів — 13 %).

2. Поступове зниження гостроти проблем, від яких потерпає освіта і які турбують небайдужих до неї громадян (а їх абсолютна більшість — близько 80 %). Це можна простежити на прикладі проблем загальноосвітньої школи. Так, серед респондентів, які переймаються ними, за останнє десятиріччя зменшилося число тих, хто стурбований поширенням в учнівському середовищі таких негативних явищ, як вживання наркотиків, спиртних напоїв, аморальність, ранні сексуальні стосунки (з 59 % до 48 %); нестачею підручників та навчальних посібників (з 39 % до 29 %); малими зарплатами вчителів, зниженням їхнього суспільного статусу і фахового рівня (з 37 % до 32 %); характером взаємин між учнями, їхньою майновою нерівністю (з 34 % до 26 %); тим, якою мовою навчаються діти (з 20 % до 11 %). Натомість спостерігається зростання стурбованості з приводу надмірної ускладненості навчальних програм, яка спричинюється до перевантаження учнів (з 24 % до 34 %), і якості шкільної освіти (з 36 % до 42 %). Приблизно такі самі тенденції простежуються і в учнівському та педагогічному середовищі. Отже, з плином часу більшої ваги набувають проблеми, пов'язані власне з організацією навчального процесу, поступово заступаючи місце тих, що мають глибше соціальне підґрунтя.

Звичайно, зниження гостроти сприйняття останніх може пояснюватися різними причинами — як реальним їх вирішенням, так і певним звиканням до них, зниженням соціальної чутливості суспільства, його «больового порога», що навряд чи є позитивом. Але в будь-якому разі уявлення пересічних українців про стан галузі набувають оптимістичнішого забарвлення, він уже не так часто і не скрізь сприймається як хронічно неблагополучний.

3. Помітне зменшення корупційної складової в освіті. Найпереконливішим у цьому плані є той факт, що, за свідченням респондентів, чиї діти чи онуки вступали до вищих навчальних закладів, у 2015 р. частка абітурієнтів, котрі стали студентами без хабарів та блату, порівняно з 2008 р. зросла в 1,8 разу — з 39 % до 70 %. Це — неабияке досягнення, ним по праву освітяни можуть пишатися.

Водночас слід застерегти від надміру оптимістичних переможних реляцій із цього приводу, до яких полюблили вдаватися колишні керівники галузі, заявляючи, що для корупції на вступних іспитах, мовляв, не лишилося жодної шпаринки. З такими твердженнями не погоджуються понад половину респондентів, чиї діти або онуки вступали до вищих навчальних закладів, причому й родичі тих, які домоглися свого (а вони ж, мабуть, знають, про що говорять). Самі за себе промовляють і дані опитувань, згідно з якими щороку кожний десятий громадянин України дає хабарі вчителям і викладачам, а за останні п'ять років працівникам освіти дарували: цукерки чи інші солодощі — 53 % опитаних; книги — 21 %; спиртні напої — 17 %; коштовні речі (дорогий годинник, вироби із золота чи срібла) — 16 %; платили гроші за те, щоби поставили потрібну оцінку, — 13 %; за виправлення шкільного атестата — 5 %; за прийняття дитини до тієї чи іншої школи або дошкільного закладу — 18 %.

I, хоч як це не прикро, корупційні схеми часто-густо влаштовують не лише тих, хто отримує, а й тих, хто дає хабарі. Так, від початку моніторингу практично незмінними залишаються частки респондентів, які вважають подарунки чи гроші для вчителів (викладачів, вихователів, керівників навчальних закладів) доброю традицією (14 %), нічого не мають проти, «якщо це робиться не дуже часто і не в занадто великих розмірах» (46 %), і тих, які заявляють «мені це не подобається, але мушу терпіти» (19 %). А ті, хто не хоче миритися з такою ганебною практикою, перебувають у явній меншості (9 %). Промовистим є й розподіл відповідей на запитання про те, щ насправді найбільше заважає долати хабарництво та корупцію в системі освіти: відсутність у державі належної політичної волі до цього — 16 %; небажання самих людей відмовитися від давання хабарів — 22 %; однаковою мірою і те й те — 52 %. Альтернативу «ні те, ні те, бо хабарництва та корупції в українській освіті немає» обрав лише один відсоток опитаних, не визначилися з відповіддю 9 %.

Найбільшою суперечливістю (на цьому слід наголосити особливо) позначена громадська думка з питань реформування освіти, найважливіших освітніх інновацій. Хід реформування освіти ще недавно, у 2013 р., тією чи іншою мірою позитивно оцінювали лише 27 % опитаних, тією чи іншою мірою негативно — 36 %, інші респонденти не могли визначитись (31 %) або заявили, що їм це байдуже (6 %). Після перемоги другого Майдану і спричинених нею змін у керівництві МОН України частка позитивних оцінок почала зростати і в 2015 р. сягнула 37 %, а частка негативних має тенденцію до зменшення, щоправда, недостатньо стабільну: 2014 р. — 22 %; 2015 р. — 32 %. Проте серед працівників освіти не спостерігається й такого, бодай нестабільного, убування песимістичних настроїв: у їхньому середовищі тією чи іншою мірою негативні оцінки ходу реформування освіти (54 %) досі значно переважають позитивні (34 %).

Що стосується конкретних освітніх інновацій, то одні з них користуються підтримкою як освітян, так і всього населення, інші ж, навпаки, викликають відвертий спротив. До тих, які мають значну підтримку, причому таку, що протягом останніх років зростає, належить, зокрема, зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО) навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів. Позитивне ставлення до ЗНО виявляють 57 % опитаних (серед громадян, чиї діти чи онуки його проходили, — 69 %; серед працівників освіти — 74 %; серед старшокласників — 52 %), тоді як негативно ставляться до нього назагал лише 13 % респондентів (серед тих, чиї діти або онуки проходили ЗНО, — 15 %; серед працівників освіти — 16 %; серед старшокласників — 31 %).

Переважно позитивно були сприйняті громадською думкою також нововведення, вперше запроваджені минулого року під час проведення ЗНО та вступної кампанії до загальноосвітніх навчальних закладів, а саме: поєднання державної підсумкової атестації із ЗНО (позитивні оцінки — 44 %, негативні — 12 %); запровадження критерію «склав/не склав» для визначення мінімального прохідного бала (39 % і 12 %, відповідно); нові вагові коефіцієнти складових конкурсного бала (20 % і 11 %, відповідно); надання вищим навчальним закладам права самостійно обирати перелік конкурсних предметів та визначати у встановлених межах ваговий коефіцієнт кожної складової (41 % і 11 %, відповідно); запровадження принципу пріоритетності обраних вступником спеціальностей і загальноосвітніх навчальних закладів (38 % і 14 %, відповідно); новий механізм розподілу місць державного замовлення (42 % і 15 %, відповідно). Звичайно, багато опитаних не змогли визначити свого ставлення до цих нововведень, що й природно, але ті, хто зміг, оцінили їх, як бачимо, скоріше позитивно, ніж негативно. Особливо це стосується громадян, що мали у складі своїх родин абітурієнтів, — їхні оцінки були зазвичай вищими, ніж по вибірці в цілому. Лояльно поставились респонденти навіть до такої сумнівної новації, як уведення тестів ЗНО двох рівнів складності, що себе не виправдала (позитивні оцінки — 36 %, не-

гативні — 16 %). Єдиним винятком виявилось обмеження терміну дії сертифіката ЗНО одним роком, яке викликало в суспільстві переважно негативну реакцію, про що докладніше буде сказано далі.

Неабиякою популярністю користується в Україні й ідея профілізації старшої школи. Принаймні з 2009 р. число її прихильників жодного разу не було меншим половини опитаних, а протягом 2014-2015 рр. стабілізувалося на рівні 55 % (серед працівників освіти — 68 %; респондентів, що мають у своїх родинах учнів або студентів, — 58 %; учнів 10-11 класів — 60 %). Проте якраз тут і дається взнаки найбільшою мірою суперечливість громадської думки, адже популярність профілізації перебуває в кричущому протиріччі з різко негативним ставленням всіх категорій опитаних до запровадження 12-річного терміну навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, який саме й потрібен для того, щоби належним чином здійснити профілізацію, не давши спотворити її задум до невпізнання, як уже бувало в нашій країні з іншими реформами. Не усвідомлюючи цього, проти 12-річки сьогодні виступають 69 % громадян, зокрема 72 % працівників освіти, 71 % осіб, у чиїх родинах є учні або студенти, 60 % старшокласників, а частки їхніх опонентів не перевищують 12-14 %.

На значний суспільний спротив від самого початку наражається також проголошене у 2010 р. запровадження обов'язкового року передшкільного навчання для дітей п'ятирічного віку. Уже тоді його сприймали негативно 42 % респондентів, позитивно — лише 29 %. У подальшому негативне ставлення до цього нововведення тільки поширювалось, і в 2015 р. його носії склали 54 % (серед працівників освіти — 56 %), а респонденти з позитивним ставленням залишилися в меншості — 26 % (серед працівників освіти — 22 %). При цьому противників обов'язкового передшкільного навчання, як і 12-річної школи, найбільше в Південному регіоні — потребу навчання п'ятиліток тут заперечують 72 % опитаних, 12-річну школу не сприймають 80 %.

Непоследовність громадської думки, її упереджене ставлення до окремих інновацій, що часом стає на заваді реформуванню освіти, зумовлені передусім браком належної поінформованості. Найважливіші державні рішення з питань розвитку освіти доходять до пересічного освітянина і, тим паче, споживачів освітніх послуг украй несвоєчасно, в неповному обсязі і без потрібних коментарів. Що це справді так, можна переконатися на прикладі III Всеукраїнського з'їзду працівників освіти, який відбувся наприкінці жовтня 2011 р. Через півтора місяця після його проведення добре поінформованими про роботу з'їзду та дискусії, що точилися навколо нього, вважали себе лише 2 % опитаних, зокрема тільки 11 % працівників освіти! Мали про це загальне уявлення 13 % (серед освітян — 44 %), нічого не знали про з'їзд 85 % (серед освітян — 45 %). То чи виконав з'їзд свою суспільну місію, чи виправдав очікування його організаторів? Питання вочевидь риторичне.

Але якщо б хтось подумав, що така байдужість до форуму, де ухвалювалися стратегічні рішення з питань освіти, була можливою лише в умовах тодішнього політичного режиму, то помилився б. Не набагато кращим виявився й рівень поінформованості опитаних, наприклад, щодо нового Закону України «Про вищу освіту», ухваленого парламентом 1 липня 2014 р. Через два місяці після його ухвалення особисто читали Закон ті ж 2 % респондентів, серед працівників освіти — 9 %. Мали уявлення про основні його положення з повідомлень ЗМІ — 16 % (36 % освітян); лише чули, що за цей закон довго боролись і він кращий, ніж попередній, — 20 % (24 % освітян), нічого про нього не знали — 54 % (26 % освітян). Інші респонденти не визначилися з відповіддю.

Брак поінформованості, зрозуміло, здатний породжувати всілякі кривотлумачення, які можуть перетворюватись на стійкі упередження, тим паче коли реформи справді почи-

нають «буксувати», не отримуючи належного матеріального та фінансового забезпечення. Не слід скидати з терезів і такі чинники, як маніпулювання громадською думкою з боку апологетів минулого, їхні намагання спекулювати на необізнаності та передсудах людей.

Саме так сталося з реформою, що передбачала перехід до 12-річної школи. Як відомо, вона вперше стартувала у 2000-х рр., проте її підготовка та перші кроки здійснення постійно супроводжувалися шельмуваннями, до яких вдавалися політичні сили, не зацікавлені в європейському векторі суспільного розвитку. І їхні інсинуації знаходили в суспільстві, що потерпало від матеріальних негараздів, дедалі ширший відгук. Органи ж управління освітою, хоча й розпочали впровадження навчальних програм 12-річки, загалом дотримувалися в цьому питанні вичікувальної позиції, фактично нічого не протиставляючи таким інсинуаціям. Як наслідок, «питома вага» громадян, які ополчилися проти переходу шкіл на 12-річний термін навчання, швидко зростала (протягом 2001-2009 рр. підвищилася із 45 до 65 %).

Цим і скористалися, дорвавшись до влади, представники пріснопам'ятної Партії регіонів, які з популістських міркувань провели через Верховну Раду постанову про скасування розпочатої реформи. Але й керівництво МОН України, що прийшло на зміну «регіоналам», тривалий час вагалось з визначенням свого ставлення до неї. Зокрема, міністр С. Квіт протягом більшої частини своєї каденції «заспокоював» громадську думку тим, що 12-річка, мовляв, справа далекого майбутнього, замість того, щоб обстоювати її переваги. Отже, не дивно, що коли курс на перехід до неї зрештою таки довелося взяти, противників цієї реформи стало в суспільстві навіть більше, ніж до її припинення.

П'ять років тому, в Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти, підготовленій до 20-річчя незалежності України, ми наголошували, що у сфері освіти немає ні належної культури, ні системи роботи з громадською думкою. На жаль, відтоді становище практично не змінилось. Тому знову доводиться ставити питання про створення такої системи. Це, своєю чергою, передбачає розбудову інфраструктури, необхідної для вивчення та врахування громадської думки з питань освіти. У МОН України, обласних і Київському міському департаментах та управліннях освіти і науки доцільно створити підрозділи зі зв'язків з громадськістю, а також центри відстеження громадської думки на регіональному рівні (координацію та методичне забезпечення їхньої діяльності може взяти на себе НАПН України), домогтися цільового фінансування відповідних організаційних, медійних та дослідницьких заходів, заснувати державні та недержавні фонди їх підтримки.

При цьому слід мати на увазі, що *врахування громадської думки — процес складний і різноплановий*. Він може здійснюватися *шляхом кофигування:*

а) *управлінських рішень, які різко розходяться з громадською думкою в окремих питаннях* (Таким рішенням, як уже зазначалося, було, наприклад, запроваджене у 2015 р. обмеження дії сертифікатів ЗНО одним роком. Частка громадян, невдоволених цією новацією, удвічі перевищила кількість тих, хто її підтримав (загалом 42 %; серед респондентів, чиї діти чи онуки вступали до загальноосвітніх навчальних закладів, — 53 %). Тому цілком виправданою і своєчасною стала ініціатива нового міністра освіти і науки Л. Гриневич щодо збільшення терміну визнання сертифікатів до двох-трьох років. Тож залишається тільки дивуватися з того галасу, який здійняли з приводу ініціативи Л. Гриневич деякі ЗМІ);

б) *негативної громадської думки стосовно рішень стратегічного рівня*. Це теж зрозуміло. Адже є рішення, поступитися якими означало б звести нанівець реформаторські зусилля. У такому разі громадську думку потрібно змінювати, цілеспрямовано її формулюючи, роз'яснюючи суспільству сутність пропонованих реформ і той «виграш», який воно отримає від їх реалізації.

Найкращі умови для цілеспрямованого формування громадської думки складаються на етапі підготовки управлінських рішень. Публічний процес їх вироблення дає змогу заздалегідь збалансувати думки різних верств населення, завчасно нейтралізувати негативні суспільні настрої. Проте за українських реалій найважливіші рішення ухвалюються здебільшого в авральному порядку, коли з'являється слухна нагода або коли не ухвалювати їх уже просто неможливо. Тому формувати громадську думку доводиться переважно, так би мовити, навздогін, що значно важче, але теж не безнадійно.

Як основні напрями формування позитивної громадської думки з актуальних проблем розвитку освіти можна виокремити:

- медіасупровід процесу впровадження освітніх інновацій, що передбачає відповідні інформаційні кампанії, соціальну рекламу, прес-конференції, повідомлення в новинних випусках ЗМІ та спеціальні тематичні теле- і радіопередачі;
- заходи з використанням форм і методів так званого соціального втручання, інтерактивних та інших технологій (проведення зустрічей з громадськістю, громадських слухань, погодження із зацікавленими громадськими організаціями спільних планів дій, сприяння створенню ініціативних груп та об'єднань на підтримку реформ, започаткування громадських акцій просвітницького спрямування тощо);
- поширення досвіду успішного реформування освіти, просування його позитивних зразків у публічному просторі, забезпечення необхідних для цього науково-методичних, організаційних та матеріально-технічних умов.

Науково обґрунтований комплекс технологій формування позитивної громадської думки щодо освітніх інновацій розроблено в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України. Як необхідні структурні елементи до нього увійшли інформаційні (медійні), нетворкінгові (мережеві) та акціональні технології, а також технології рефлексивного управління та культуротворчості. Особливе місце серед них посідає авторська модифікація запропонованого американським ученим Дж. Фішкіним методу збагачення громадської думки, який можна розглядати водночас і як технологію її формування. Потреба використання цього методу зумовлена тим, що традиційні методи вивчення думок громадян (масові опитування, інтерв'ю тощо) нерідко характеризуються низькою валідністю, оскільки респонденти, як показано вище (згадаймо ступінь поінформованості населення щодо державних рішень з питань освіти), інколи не мають чіткого уявлення про предмет дослідження. Отже, «сиру» громадську думку доцільно спершу «збагатити» шляхом спеціально організованих обговорень, а вже потім вивчати ті образи інновацій, які можуть у ній сформуватися.

Нині цей комплекс технологій проходить апробацію в межах всеукраїнського експерименту, який згідно з наказом МОН України № 219 від 4 березня 2016 р. розпочато на базі загальноосвітніх навчальних закладів Дніпропетровської, Житомирської, Запорізької, Київської, Львівської, Хмельницької, Херсонської, Чернігівської областей та м. Києва. В експериментальній роботі беруть участь також обласні інститути післядипломної педагогічної освіти, низка класичних та педагогічних університетів. Очікується, що експеримент істотно поліпшить ставлення охоплених ним педагогів, учнів, батьків та територіальних громад до здійснюваних у галузі освіти реформ, передусім до 12-річної школи, сформує у них мотивацію, уміння і навички організації громадських акцій, дискусій та інших форм публічного обговорення освітніх нововведень, підвищить спроможність педагогічних колективів і батьківських спільнот до управління навчальними закладами. Тому важливо, щоби його перебіг діставав належний розголос, а перевірені й удосконалені

ні спільними зусиллями технології формування громадської думки своєчасно бралися на озброєння органами управління освітою.

Висновки

Досягнення і прорахунки в розвитку вітчизняної освіти за роки державної незалежності України специфічно відображає громадська думка, чутливо реагуючи на зміни в освітній політиці. Систематичне вивчення думок громадян переконливо засвідчує, що, коли в цій політиці спостерігаються ознаки відмови від реформаторського курсу, рівень впевненості суспільства у правильності напряму розвитку освіти, знижується, а в міру розгортання реформ, рішучого їх обстоювання керівництвом галузі, навпаки, зростає. Саме таке зростання відбувається сьогодні, після Революції гідності. Неоціненним надбанням вітчизняної системи освіти є й те, що, попри неоднозначність тенденцій її розвитку, вона впродовж багатьох років зберігає місце серед лідерів суспільної довіри.

На жаль, роль громадської думки в реформуванні освіти традиційно недооцінюється. Органи управління освітою досі не усвідомили належною мірою, що підтримка позитивно налаштованої громадської думки дає змогу втілювати в життя найсміливіші реформаторські ідеї, а її негативізм може істотно уповільнювати темп реформ або й звести їх нанівець. Неувага до формування громадської думки обертається прикрими втратами, такими як нерозуміння значною частиною населення, а нерідко й пересічними освітянами, важливості євроінтеграційних пріоритетів у сфері освіти та невиправданий спротив окремим освітнім нововведенням, і передусім запровадженню 12-річного терміну навчання у старшій школі. Це в черговий раз ставить під загрозу зриву заплановані й украй необхідні перетворення, покликані вивести навчально-виховний процес на якісно новий рівень.

Для забезпечення найширшої суспільної підтримки освітніх реформ має бути створена дієва система вивчення та врахування громадської думки з питань освіти, до розбудови якої готова долучитись НАПН України. Роботу з громадською думкою слід розглядати як невід'ємну складову освітньої політики, що не допускає ні ігнорування, ні абсолютизації поглядів громадян, інколи обтяжених помилковими судженнями, несумісними з євроінтеграційним вектором суспільного розвитку. Ретельно враховуючи громадську думку, її потрібно водночас цілеспрямовано формувати, використовуючи науково обґрунтовані підходи й технології. Останні розроблено в НАПН України, нині вони проходять апробацію в межах масштабного експерименту всеукраїнського рівня. Сподіваємося, в міру їх остаточного доопрацювання та підтвердження їхньої ефективності ці підходи і технології активно впроваджуватимуться органами управління освітою всіх рівнів. Зі свого боку, НАПН України зобов'язується надавати їм у цьому необхідну науково-методичну допомогу.

4. ДОШКІЛЬНА ОСВІТА: ДОСТУПНІСТЬ І ЯКІСТЬ ДЛЯ КОЖНОЇ ДИТИНИ

На зламі ХХ-ХХІ ст. на міжнародному і національному рівнях зміцнився статус дитинства, що засвідчує поява міжнародних документів про охорону дитинства, підвищення уваги до освіти і виховання дітей, дитячої творчості. Так, у 2010 р. під егідою ЮНЕСКО вперше було проведено Всесвітню конференцію з навчання, виховання і розвитку дітей раннього і дошкільного віку, в якій узяла участь тисяча учасників зі 193 країн світу. Учасники конференції зазначили, що освіта, навчання і виховання дітей дошкільного віку є першим фундаментальним кроком до «створення багатства нації».

Концептуальні положення державної політики щодо дошкільного дитинства висвітлено у відповідних документах останніх років: у законах України «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», у Національній стратегії розвитку освіти України до 2021 р.

Розбудова дошкільної освіти в Україні за останні 25 років відбувається під впливом соціально-економічних, соціально-політичних, соціально-педагогічних чинників та соціокультурних передумов. Тривала економічна криза, демографічні зміни, що спричиняють соціальну диференціацію і стратифікацію суспільства, докорінно впливають на розвиток системи дошкільної освіти в Україні, зокрема на розвиток системи дошкільних навчальних закладів різних типів та форм власності.

Україна отримала у спадок досить розвинуту мережу дошкільних навчальних закладів, більшість з яких були відомчими. У 1990 р. у 24,5 тис. дошкільних навчальних закладах перебувало 2,4 млн дітей, що становило 57 % від загальної кількості дітей дошкільного віку (у містах — 64 %, сільській місцевості — 43 %).

За роки незалежності України ця ланка освіти зазнала істотних змін. Низька народжуваність дітей в Україні та економічна нестабільність призвели до скорочення кількості дитячих садків майже вдвічі на кінець 90-х рр. ХХ ст. Мережа дошкільних навчальних закладів не була збережена. Починаючи з 2004 р., кількість цих закладів почала поступово зростати. У 2010 р. дошкільну освіту п'ятирічних дітей у зв'язку з відміною 12-річної повної загальної середньої освіти законом було визнано обов'язковою. Наслідком цих змін стало те, що на початку 2011 р. майже 97 % українських дітей старшого дошкільного віку було охоплено різними формами здобуття дошкільної освіти. Позитивним стало поширення відповідно до суспільних й особистих потреб профільності (за пріоритетними напрямками) роботи дошкільних навчальних закладів, мережі закладів (груп) компенсувального типу (санаторних і спеціальних) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, груп короткотермінового перебування, зокрема короткочасних груп разом з батьками, охоплення дітей соціально-педагогічним патронатом. Станом на кінець

2015 р. мережа дошкільних навчальних закладів склала 14,8 тис. закладів, у яких здобувають дошкільну освіту 1,3 млн дітей.

Дошкільна ланка реалізує право людини на отримання такої освіти, яка б відповідала здібностям, інтересам, нахилам дитини й дбала про її максимальний розвиток одразу після народження. Проблема модернізації вітчизняної дошкільної освіти пов'язана з європейськими та світовими тенденціями і викликами, зростаючою увагою міжнародної спільноти до цього освітнього рівня. Стратегією інтелектуального, стійкого та інклюзивного зростання Європейського Союзу «Європа 2020» заплановано досягти 95-відсоткового охоплення дошкільною освітою дітей віком від чотирьох років і до початку обов'язкового навчання. Водночас у контексті запровадження освіти упродовж життя особливої теоретичної і практичної уваги потребує формально освіта дітей від 0 до 2 років.

З 1991 до 2001 рр. мережа дошкільних навчальних закладів різних типів зменшилася на 8,7 тис. У 2001 р. за статистичними даними в Україні функціонувало 17,2 тис. таких закладів, в яких перебувало 1,1 млн або майже 39 % від загальної кількості дошкільників. Основними закладами залишалися дитячі садки, ясла-садки. Мережа ясел для дітей раннього та дошкільного віку зменшилась із 99 до 6; мережа шкіл — дитячих садків зросла з 804 до 1565 одиниць, що підтверджує процес диференціації дитячих садків до шкіл — дитячих садків.

Починаючи з 2002 р., у зв'язку з економічним зростанням країни, зайнятістю жінок на виробництві, збільшився попит на дошкільну освіту, збільшився й контингент дітей, які почали відвідувати дошкільні навчальні заклади. У країні виникла нова проблема — нестача місць у цих закладах, неможливість задовольнити всіх бажаючих батьків віддати дітей до дошкільного закладу.

За даними Державної служби статистики України станом на 1 січня 2014 р. мережа дошкільних навчальних закладів становила 16,8 тис. з контингентом 1,47 млн при динаміці народжуваності в Україні: у 1991 р. — 630,8 тис. осіб, на 2000-2002 рр. — 385,1 тис. осіб, а у 2012 р. — 520,7 тис. осіб.

У 2015 р. мережа дошкільних навчальних закладів склала 15,3 тис. закладів (14,8 тис. закладів, які працювали протягом року), у них здобувають дошкільну освіту 1,3 млн дітей. Охоплення дітей дошкільного віку (3-5 років) формальною дошкільною освітою становить 83,8 %. Різними формами дошкільної освіти (соціально-педагогічний патронат, групи короткотривалого перебування, у тому числі при загальноосвітніх та позашкільних закладах тощо) у 2015 р. було охоплено 99,9 % дітей старшого дошкільного віку та 93,1 % дітей 3-5 років.

Водночас соціально-політичні кризові події останніх років погіршили умови для вирішення фінансових та організаційно-правових питань дошкільної освіти. Станом на 2015 р. зберігається тенденція зменшення народжуваності дітей майже на 100 тис. у порівнянні з 2012 р., проте збільшується потреба у наданні послуг дошкільної освіти та черга сімей в очікуванні місця для дитини у дошкільному закладі, збільшується наповненість, кількість дітей у групі освітнього закладу, що виступає небезпечним фактором зниження якості освіти. Водночас у багатьох регіонах України здійснюється масштабна робота щодо забезпечення доступності дошкільної освіти.

Ключовим перспективним розв'язанням проблеми доступності дошкільної освіти може бути впровадження кращого зарубіжного досвіду функціонування мережі дошкіль-

них навчальних закладів різних типів і форм власності: стаціонарні та сезонні ясла, садки з різною тривалістю роботи (повним та неповним днем), дошкільні відділення при початкових класах, материнські школи, майданчики або відкриті дитячі садки, куди батьки приводять дітей для прогулянок, спільних ігор з однолітками, сімейні дитячі садки, корпоративні дитячі садки, цілодобові дошкільні заклади, призначені для виховання й лікування дітей із проблемами фізичного та психічного розвитку, надання їм кваліфікованої психолого-педагогічної допомоги і здійснення корекції вад. Прийняття змін до Закону України «Про дошкільну освіту» щодо типів дошкільних навчальних закладів, а також Санітарного регламенту для дошкільних навчальних закладів (затверджено наказом МОЗ України від 24 березня 2016 р. № 234 та зареєстровано в Міністерстві юстиції 14 квітня 2016 р. за № 563/28693), сприятиме розвитку мережі дошкільних навчальних закладів. Рекомендації щодо шляхів розвитку мережі дошкільних навчальних закладів (груп) передбачають: сприяння приватним ініціативам із питань відкриття приватних закладів, у тому числі у приміщеннях житлового та нежитлового фонду; створення груп з короткотривалим перебуванням у них дітей; відновлення діяльності дошкільних навчальних закладів, що тривалий час використовувались не за призначенням; відкриття на базі загальноосвітніх навчальних закладів навчально-виховних комплексів.

Якісна дошкільна освіта — це не лише кількісні показники. Якість вирішення завдань дошкільної освіти забезпечується підтримкою високого рівня професійної підготовки кадрів дошкільної галузі освіти та розповсюдженням сучасних навчально-методичних напрацювань, що відображають перспективний педагогічний досвід вітчизняних і зарубіжних фахівців. Практична спрямованість підготовки кадрів системи дошкільної освіти потребує значного поглиблення, адресного замовлення, сучасної політики розвитку людського ресурсу. Упровадження інновацій, свідомий аналіз практики, рефлексія особистого педагогічного досвіду слугуватиме покращенню якості дошкільної освіти.

Науково-методичний супровід дошкільної освіти є вагомим фактором підвищення її якості. Позитивним є розроблення нормативно-законодавчої бази функціонування закладів дошкільної освіти, освітніх стандартів, навчально-виховних програм. У Базовому компоненті дошкільної освіти України (2012 р.), розробленому за участі вчених НАПН України, зведено норми і положення, що визначають державні вимоги до рівня освіченості, розвиненості та вихованості дитини 6 (7) років; сумарний кінцевий показник набутих компетенцій випускником дошкільного навчального закладу перед вступом його до школи. Базовий компонент дошкільної освіти (БКДО) орієнтований на комплексний розвиток дитини і відповідає сучасним вимогам до розвитку особистості, що здатна пізнавати, відтворювати знання про світ, робити творчий продукт, акцентуючи увагу на тому, що кожна освітня лінія починається від дитини — «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина у природному довіллі» тощо.

Крім того, Стандарт визначив лінії розвитку, які усталюють наступність дошкільної й початкової школи. Він уперше побудований за освітніми лініями, як і решта стандартів галузі. І для кожної із цих ліній кінцевим результатом визначено сформованість відповідних компетенцій у випускника дошкільного закладу. Також передбачено не лише інваріантну, а й варіативну частину: освітні лінії «Комп'ютерна грамота», «Іноземна мова», «Хореографія», «Шахи». Крім названих, кожен заклад може обирати будь-яку варіативну частину — створювати власні тематичні програми, які затверджує Міністерство освіти і науки. Завдяки цим посиленним програмам вихователь може задовольняти підвищені запити, при цьому не порушуючи вимог державного стандарту. Важливою ознакою дошкільної освіти є функціонування дошкільних навчальних закладів на базі різних чинних, затверджених МОН України комплексних програм «Дитина. Програма виховання і навчання дітей від 2

до 7 років», «Я у Світі», «Українське дошкілля. Програма розвитку дитини дошкільного віку», «Впевнений старт. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку», «Світ дитинства. Комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів», «Соняшник. Комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку», «Соняшник. Комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей раннього віку», «Дитина в дошкільні роки. Комплексна освітня програма», «Оберіг. Програма розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років» та варіативних за різними лініями розвитку («Радість творчості. Програма художньо-естетичного розвитку дітей раннього та дошкільного віку», «Граючись вчимося. Англійська мова. Програма для дітей старшого дошкільного віку, методичні рекомендації», «Смайлик. Програма з формування основ комп'ютерної грамотності у дітей старшого дошкільного віку», «Казкова фізкультура. Парціальна програма з фізичного виховання дітей раннього та дошкільного віку», «Грайлик. Парціальна програма з організації театралізованої діяльності в дошкільному навчальному закладі», інші) та регіональних програм, які враховують культурні, етнічні, природні умови та особливості виховання дитини в родині («Стежина. Комплексна альтернативна освітня програма для дошкільних навчальних закладів, що працюють за вальдорфською педагогікою»). Важливою є підтримка різнобарвності варіативних програм дошкільної освіти, оскільки варіативність є основою розвитку прогресивних освітніх змін, що дає можливість підтримувати рух уперед та бути конкурентоздатними на подальшому шляху самореалізації людини.

Педагогіка гідності, педагогіка співпраці, педагогіка розвитку — ось ті лінії, які перетинаються між собою і дають нову палітру дошкільної освіти. Для покращення навчально-методичного забезпечення освітньої роботи в дошкільних навчальних закладах започатковано серію видань «Бібліотека дошкільника». Все це вказує на пріоритетне значення розроблення комплектів розвивальної літератури для дітей дошкільного віку. Аналіз якості посібників, рекомендованих МОН України, дозволяє з'ясувати їх відповідність вимогам і потребам дошкільної освіти. Нормативна база розроблення та впровадження навчально-методичної літератури для потреб дошкільної освіти сприяла кількісному зростанню методичної літератури з 109 у 2012 р. до 212 одиниць у 2015 р., що підтримує рівень якості дошкільної освіти. Адже до навчальних закладів надходить продукція, що пройшла експертну оцінку фахівців (накази МОН України від 12 травня 2014 р. № 572 про затвердження Методичних рекомендацій щодо розроблення навчальної літератури для дітей дошкільного віку, від 17 червня 2008 р. № 53, (zareestrovaniy u Ministerstvi yustitsii Ukraini 10 lipnya 2008 r. za № 628/15319) про Порядок надання навчальній літературі, засобам навчання і навчальному обладнанню грифів та свідоцтв Міністерства освіти і науки України; інші нормативно-правові засади розроблення і видання програмно-методичного забезпечення для дошкільної освіти, Державні санітарні норми і правила «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей», Державний стандарт України ДСТУ 3017-95 «Видання. Основні види. Терміни та визначення»).

На сучасному етапі реалізації завдань дошкільної освіти нагальною потребою є розроблення та поширення літератури для батьків і фахівців, що висвітлює питання перехідного періоду життя дитини від дошкільного закладу до початкової школи. Ця література допоможе батькам прийняти психологічно виважені рішення щодо початку систематичного навчання дитини у школі (з 6 або 7 років) та забезпечити вирішення питань наступності дошкільної та початкової освіти.

Підготовка дітей до школи має відповідати вимогам і критеріям оцінки дошкільної зрілості дитини. Така підготовка передбачає фізичний, емоційний, пізнавальний і особистісний розвиток дитини, готовність до взаємодії з довколишнім світом, розвиток специфіч-

них видів діяльності дошкільників, які є фундаментальними для дошкільного дитинства та визначають і забезпечують адаптацію дитини до нового соціального статусу — школяра. Сформованість самосвідомості, адекватної ідентифікації себе зі своїм «Я», уміння співвідносити свої бажання, можливості з прагненням до здійснення мети діяльності, здатність уявляти себе в минулому, теперішньому, майбутньому часі, орієнтуватись у своїх основних правах і обов'язках — характеризує дошкільну зрілість дитини та її психологічну готовність до систематичного навчання у школі.

Тепер, коли сучасна ситуація розвитку дитини у сфері дошкільної освіти наголошує на особистісних орієнтирах її розвитку, практика суспільного та родинного виховання засвідчує протиріччя між розвивальними, виховними, навчальними цілями, що виявляється у деформації педагогічного процесу в бік одностороннього домінування навчальних цінностей. Результати психолого-педагогічних досліджень засвідчують якісне зниження показників основних психологічних новоутворень дитини старшого дошкільного віку, що впливає на узгодженість та позитивну забарвленість внутрішньої картини світу малюка. У дітей старшого дошкільного віку — вихованців сучасних дошкільних навчальних закладів — спостерігаються низькі показники основних психічних новоутворень, які є базовими для їх повноцінного розвитку. Насамперед, це показники провідної для цієї категорії дітей ігрової діяльності, довільної поведінки та уяви. Виявлено некомпетентність батьків і непрофесійність працівників сфери дошкільної освіти щодо сприяння формуванню цих важливих для дитячого розвитку психічних складових, домінування навчальних цінностей над виховними і розвивальними як у родинному вихованні, так і у навчально-виховному процесі дошкільних закладів.

Усі ці психологічно виважені орієнтири потребують психолого-педагогічних рекомендацій для батьків, вихователів дошкільних навчальних закладів і вчителів початкової школи. Навчально-методична література, що відображає ситуацію перехідного періоду життя дитини від шести до семи років, потребує диференціації дидактичних рекомендацій для дітей сьомого року життя, які з різних причин залишаються у системі дошкільної освіти, чітко визначених характеристик психологічного портрету старшого дошкільника, який готовий до систематичного навчання у школі, що, у свою чергу, потребує науково визначеного роз'яснення категорій «дошкільна зрілість», «шкільна зрілість», «готовність дитини до школи», «підготовка дитини до школи», а також діагностичного інструментарію оцінки готовності дитини до школи. Аналіз причин низького рівня сформованості емоційно-вольових характеристик дитини дає підстави стверджувати, що в сучасній ситуації дошкільної освіти є загроза до руйнування та редукції ігрової діяльності в дошкільному закладі. Це провокує недорозвиненість емоційної, мотиваційної і вольової сфери дитини. Останнє, в свою чергу, призводить до порушень в розвитку особистості, гальмує становлення особистісних механізмів поведінки, знижує творчу активність.

З метою запобігання перевантаженню дітей у дошкільних навчальних закладах розроблено наказ МОН «Про затвердження гранично допустимого навчального навантаження на дитину в дошкільних навчальних закладах різних типів та форм власності». Для створення ефективної системи навчання й виховання, використання в повному обсязі можливостей дитини раннього та дошкільного віку, розроблено кваліметричну модель визначення рівня розвитку дитини за Базовим компонентом дошкільної освіти та інструментарій її практичного застосування.

Небезпечною з погляду серйозних наслідків у сфері духовного, розумового, естетичного, фізичного розвитку підростаючих поколінь у зв'язку з однобічним підходом до розвитку дитини є комерціалізація освітніх послуг, що, в свою чергу, актуалізує проблему

психологічної експертизи психолого-педагогічної діяльності в дошкільному навчальному закладі. Тому серед умов підвищення якості дошкільної освіти у сучасному суспільстві вважаємо за необхідне підкреслити проблему наступності між дошкільною та шкільною ланками освіти, збалансований підхід щодо змісту та форм організації взаємодії дорослого з дитиною, збереження та своєчасної підтримки базових вікових характеристик особистості дошкільника.

Актуальними для дошкільної освіти на найближчу перспективу залишаються такі:

1. Здійснення реальних системних дій щодо усунення авторитарної та дидактоцентричної педагогіки, ствердження та підтримка варіантів розвивальних технологій, спрямованих на комплексний розвиток фізичного, психічного, духовного потенціалу дитини дошкільного віку в традиціях гуманістично-орієнтованих практик, що посилюють якість розвитку дитинства шляхом оптимізації життєдіяльності дитини дошкільного віку на базових засадах вітчизняної культури.

2. Узгодження юридично-правових документів дошкільної ланки освіти з урахуванням питань наступності дошкільної та початкової освіти, гармонізація нормативних документів та базових програм виховання, навчання та розвитку дитини. Назва «дошкільний навчальний заклад» не відповідає сучасному запиту суспільства щодо комплексного вирішення завдань розвитку дитини й потребує її заміни на «дошкільний освітній заклад» або «заклад дошкільної освіти».

3. Усвідомлення на державному рівні пріоритетності дошкільної освіти як окремої, самостійної, специфічної та системної сфери життєдіяльності суспільства, що задає тенденції розвитку всіх наступних ланок освіти. Усвідомлення необхідності спільних зусиль науки та перспективної практики, культури, освіти, медицини як векторів внеску в дошкільний сектор соціального розвитку суспільства. Забезпечення програм інтеграційних зусиль всіх державних інституцій, які в силу своїх професійних обов'язків опікуються дошкільним дитинством.

4. Науково-методичне обґрунтування різних форм дошкільної освіти з чіткими критеріями вибору педагогом варіативних, потрібних дитині дошкільних програм потрібних для дитини та їх широке обговорення педагогічною громадою на курсах підвищення кваліфікації у закладах післядипломної педагогічної освіти.

5. Розроблення цілісної програмно-методичної моделі життєзабезпечення, підтримки та супроводу дитячого розвитку, що спрямована на зростання індивідуальності дитини. Забезпечення тісної взаємодії сім'ї, медико-психолого-педагогічної служби системи дошкільного виховання, а також професійної підготовки дитячого психолога як спеціалізації у системі професійного навчання на психологічних факультетах.

6. Розроблення і впровадження у практику дошкільної освіти і виховання науково-методичного забезпечення раннього розвитку дітей (відповідно до МСКО це окремий підрівень допочаткової (дошкільної) освіти — раннього освітнього розвитку дітей віком від 0 до 2 років) на основі єдиної концепції, підготовка навчально-методичних комплектів; надання сім'ям, які мають дітей раннього дошкільного віку, методичної допомоги з питань дошкільного виховання та розвитку дитини (освітніх програм, методичних рекомендацій, посібників та альбомів).

7. Юридично-правове та організаційне забезпечення переходу дитини від дошкільної до шкільної ланки освіти на основі критеріїв оцінки дошкільної, а не шкільної зрілості (відновлення підготовчих груп для дітей 7-го року життя в умовах дошкільного навчального закладу).

8. Наукове обґрунтування та кардинальні зміни системи фізичного виховання дітей: держзамовлення на нові дослідження проблеми сучасних підходів до умов збереження здоров'я дитини; наповнення сенсом поняття «здоровий спосіб життя» для середньостатистичної родини, для сучасного дошкільного навчального закладу; затвердження обов'язкової посади лікаря у штатному розкладі дошкільного навчального закладу, встановлення медико-психолого-медичної експертизи усіх сучасних новітніх технологій, рекомендованих освітньо-виховному процесу дошкільного навчального закладу на основі науково обґрунтованого підходу до збереження здоров'я дитини (фізичного, психічного, соціального, духовного).

9. Об'єднання зусиль фахівців дошкільної освіти для вирішення стратегічних завдань потребує інституціональних нововведень. У якості інституціональних змін доцільно створення мережі науково-методичних центрів комплексного сервісу. Така інституція дасть змогу наблизити допоміжні можливості системи освіти до дошкільних навчальних закладів, змінити вектор взаємодії усіх причетних до дошкільної галузі інституцій системи освіти (вищі навчальні заклади, заклади післядипломної педагогічної освіти, обласні та міські департаменти та управління освіти, дошкільні навчальні заклади), що сприятиме фактичному перерозподілу функцій освітніх структур. Зміна парадигми управління освітою з вертикального адміністрування діяльності закладів на політику адаптивного сервісу з боку керуючої складової системи стане ключовим завданням забезпечення організаційних, технологічних та інформаційних змін.

5. ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ ОСВІТА — ОСНОВНА ЛАНКА БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Загальна середня освіта є основною ланкою безперервної освіти і за тривалістю, і за вагомістю та масштабністю завдань, які покликана розв'язати. Вона забезпечує загалом становлення учня як особистості, закладає фундамент для успішної самореалізації людини впродовж життя. Протягом останніх двадцяти п'яти років відбулось її утвердження в незалежній Українській державі на нових методологічних засадах. Зазнали істотної трансформації цільова спрямованість освіти, її зміст, організація навчального процесу, дидактико-методичне забезпечення, підходи до оцінювання освітніх результатів у напрямі посилення особистісної орієнтації освіти, її розвивального, компетентнісного, демократичного характеру.

У 2015/16 навчальному році в Україні функціонувало понад 17,3 тис. загальноосвітніх навчальних закладів, у яких навчалось близько 3,8 млн учнів. Навчально-виховний процес у них забезпечували 444 тис. педагогічних працівників, з яких 55 % мають педагогічний стаж не менше 20 років.

Незаперечним досягненням освітньої системи України є те, що 98,3% від загальної кількості осіб віком від 6 до 18 років навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах.

У країні створено умови для реалізації конституційного права громадян на здобуття освіти рідною мовою. У 2015/16 навчальному році 89,7 % учнів навчалися в школах українською мовою, 9,3% — російською, 0,4% — румунською, 0,4% — угорською, 0,1% — молдовською, 0,05% — польською мовами. Функціонують також школи, в яких навчання здійснюється болгарською, англійською, словацькою мовами.

Дещо різноманітнішою стала мережа загальноосвітніх навчальних закладів. Крім традиційних загальноосвітніх шкіл, в Україні функціонують заклади, де створено умови для розвитку обдарованості дітей, більш повного задоволення освітніх запитів і потреб учнів — гімназії, ліцеї, колегіуми. Найбільша кількість таких закладів освіти станом на липень 2016 р. функціонує у м. Києві (21,8 %), Харківській області (18,8 %). Найменша — в Кіровоградській (1,4 %), Вінницькій (1,8 %), Сумській (1,8 %) областях. Проте частка цих типів закладів у загальній їх кількості залишається незначною: 496 (2,9%) гімназій, 320 (1,9%) — ліцеїв, 44 (0,3%) — колегіуми. Особливо мала їх кількість у сільській місцевості — 30 гімназій, 31 ліцей, 10 колегіумів.

Проблемним залишається питання фінансування загальної середньої освіти. У 2015 р. загальні бюджетні видатки на неї склали 2,4% від ВВП, що істотно менше, ніж у країнах ЄС, де цей показник, як правило, перевищує 3,5%. До того ж, в Україні за останні п'ять років спостерігається зниження зазначеного показника на 0,6 % (з 3,0% у 2010 р. до 2,4% у 2015 р.), що недостатньо корелює з масштабами зменшення учнівського контингенту за цей же період.

Серед нерозв'язаних проблем — недосконалість змісту шкільної освіти, недостатня його орієнтованість на формування здатності використовувати здобуті знання в житті і практичній діяльності; істотні прогалини в оснащенні шкіл необхідними засобами навчання, створенні ефективного освітнього середовища з використанням ІКТ; відсутність загальнодержавної системи моніторингу якості загальної середньої освіти як основи для прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо її подальшого розвитку; незадовільна реалізація здоров'язбережувальної функції школи.

За період незалежності шкільна освіта перебуває в зоні неперервних змін (реформ, модернізацій, трансформацій), зумовлених ідеологічними, соціально-економічними чинниками, потребами суспільства, дітей, батьків, пріоритетами перспективного розвитку країни з урахуванням провідних міжнародних тенденцій освітніх трансформацій. Магістральний напрям цих змін — побудова національної школи як гуманної, демократичної, особистісно орієнтованої. За цей час визначено концептуально-методологічні засади української освіти загалом і загальної середньої освіти зокрема, які знайшли відображення в низці прийнятих на державному рівні та відомчих документів (Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») — 1993 р., Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті — 2001 р., Концепція середньої загальноосвітньої школи України — 1991 р., Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) — 2001 р., Концепція профільного навчання в старшій школі — 2004 р. та ін.). На законодавчому рівні нові засади функціонування і розвитку загальної середньої освіти в країні закріплені у прийнятому в 1999 р. Законі України «Про загальну середню освіту» та змінах і доповненнях до нього, які вносились упродовж наступних років.

Як позитивний крок щодо підвищення рівня освіченості населення України слід оцінити конституційно закріплену норму обов'язковості повної загальної середньої освіти для всіх громадян України (1996 р.), а також законодавче встановлення 12-річного терміну навчання в загальноосвітній школі, яке, однак, було необґрунтовано скасовано у 2010 р. на завершальному етапі його впровадження.

Відбулося загалом становлення нового змісту загальної середньої освіти, що відповідає потребам сучасної української школи. Його спрямовано на цілі і цінності демократичного суспільства, особистісного розвитку учнів, виховання їх як громадян-патріотів України, індивідуалізацію навчально-виховного процесу. Позитивну роль у формуванні і модернізації змісту шкільної освіти відіграв запроваджений з початку нинішнього століття механізм державних освітніх стандартів як чинників збереження єдиного освітнього простору і водночас забезпечення можливості навчальних закладів реалізувати ідею диференціації навчання.

Розвиток змісту освіти, як і методик шкільного навчання, відбувається в напрямі посилення його компетентнісної і діяльнісної спрямованості, що відповідає сучасним світовим тенденціям розвитку шкільної освіти.

Проте, як свідчить аналіз змісту шкільної освіти та його реалізації у навчальних програмах і підручниках, здійснений науковцями НАПН України, він не позбавлений істотних недоліків. Передусім тут недостатньо реалізована ідея компетентнісної спрямованості навчання, зміст освітніх галузей в основному зорієнтований на формування предметних компетентностей, а ключові (уміння вчитися, громадянська, інформаційно-комунікаційна та ін.) практично залишилися поза їх дидактичною реалізацією. У частині освітніх результатів Стандарт не містить критеріальної основи їх вимірювання, що призводить до утруднень в оцінюванні рівня навчальних досягнень учнів. Зберігається типологічне розмаїття

навчальних предметів і курсів, що веде до перевантаженості учнів, яка зумовлена, крім іншого, недосконалою структурованістю змісту, особливо в старшій школі, перенасиченістю його в ряді випадків другорядним матеріалом, недостатнім урахуванням вікових і пізнавальних можливостей учнів у доборі навчального матеріалу.

Необґрунтоване повернення в 2010 р. до 11-річного терміну навчання в школі унеможливило послідовне запровадження нового змісту освіти і породило додаткові труднощі. Нині у 5-7 класах чинні навчальні програми відповідають Державному освітньому стандарту 2011 р., у 8-9 — стандарту 2004 р. У старшій школі навчальні програми об'єктивно не можуть відповідати жодному з цих стандартів, оскільки укладені шляхом ущільнення і скорочення змісту освіти, розрахованого на трирічний термін навчання. Все це призвело до перевантаженості програм навчальним змістом, що породжує необхідність їх постійного перегляду. Окрім того, програми хибують певною розбалансованістю змісту різних навчальних предметів у межах навіть однієї освітньої галузі, а формулювання вимог до результатів навчання не відповідають засадам компетентнісного підходу.

Здійснено масштабну роботу зі створення вітчизняних підручників з усіх предметів шкільної програми. Нині українська школа має у своєму розпорядженні підручники для всіх класів, які реалізують зміст загальної середньої освіти, структурований у відповідних навчальних предметах і курсах. Однак, досі далеко не всі підручники задовольняють сучасним вимогам до навчальної книги і відповідають цільовим освітнім пріоритетам. Більшою мірою це стосується покоління підручників, де реалізовано зміст освіти, визначений стандартом 2004 р. (8-11 класи). До типових їх недоліків слід віднести недосконале структурування навчального змісту, його перевантаженість матеріалом, у ряді випадків навіть не передбаченим навчальною програмою, надання переваги репродуктивному типу навчання, недостатню увагу організації самостійної пошукової діяльності учнів у процесі роботи з підручником. Загалом зміст більшості підручників не підпорядковано головній стратегічній меті — формуванню здатності учнів використовувати здобуті знання в житті, у практичній і навчальній діяльності, як засіб розв'язання різноманітних проблемних ситуацій.

У підручниках нового покоління (1-7 класи) ці недоліки дещо нівельовані, проте їх можливості у формуванні компетентностей (особливо ключових) залишаються далеко не реалізованими. Крім того, вони практично не враховують потенціал інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні і не орієнтовані на їх використання у навчальному процесі.

Триває робота з формування системи забезпечення шкіл якісними підручниками. В її основу покладено загалом продуктивні підходи до підвищення якості навчальної книги шляхом конкурсного відбору, а також надання школам можливості вільного вибору навчальної літератури. Проте недосконалість процедур експертного оцінювання підручника і забезпечення його вільного вибору безпосередньо вчителем, де ще не викорінено зловживання, не дають підстав для позитивної оцінки зробленого. Крім того, останніми роками спостерігаються випадки несвоєчасного постачання школам необхідних підручників. Зокрема, через відсутність належного фінансування у 2015/16 навчальному році загальноосвітні навчальні заклади взагалі були забезпечені новими підручниками для сьомого класу менше, ніж на 80% від потреби, до того ж майже половина тиражу надійшла до шкіл лише у другому семестрі навчального року.

Важливим здобутком у реалізації особистісно орієнтованого підходу в шкільній освіті стало запровадження профільного навчання в старшій школі, спрямованого на якомога повніше задоволення пізнавальних інтересів нахилів і здібностей учнів, їхніх освітніх потреб, зумовлених подальшими життєвими планами та орієнтацією на майбутню професію.

Створено значну частину дидактичного і методичного забезпечення такого навчання, триває пошук його раціональних моделей.

Проте профілізація старшої школи як одна із визначальних засад її ефективного функціонування в сучасних умовах відбувається недостатньо інтенсивно та зі значними труднощами. За статистичними даними лише 47 % від загальної кількості випускників шкіл 2015 р. здобували освіту за відповідним профілем.

До основних причин такої ситуації слід віднести передусім несформованість в масштабах країни необхідної мережі загальноосвітніх навчальних закладів для повноцінного забезпечення профільного навчання (особливо школярів сільської місцевості). Не сприяє його запровадженню і нормативна база такого навчання. Передбачені типовими навчальними планами номенклатура предметів і розподіл годин для їх вивчення звели профільне навчання фактично до поглибленого вивчення, як правило, двох навчальних предметів. Для курсів за вибором, які є істотним компонентом забезпечення відповідного профілю і відіграють багатофункціональну роль в освітній підготовці старшокласників, відведено час, який у багатьох випадках виходить за межі гранично допустимого навчального навантаження. Крім того, згідно з чинними навчальними планами нинішнім старшокласникам незалежно від обраного профілю навчання доводиться в кожному класі вивчати близько 20 навчальних предметів і курсів, до того ж від 6 до 9 одноденних, ефективність яких надзвичайно мала. Потребує розширення дидактичне забезпечення профільного навчання особливо в частині, що стосується варіативного компонента.

Навчально-матеріальна база багатьох шкіл продовжує залишатися недостатньою для надання повноцінної якісної освіти. За даними Державного комітету статистики України у 2013 р. загалом лише чверть навчальних кабінетів і лабораторій (біологія, хімія, фізика) було забезпечено сучасними засобами навчання і обладнанням. При цьому забезпеченість необхідними засобами навчання у повній комплектації варіюється щодо кабінетів хімії від 10 % до 39 %, фізики — від 2 % до 38 %. Ця тенденція зберігається й донині.

Зроблено певні кроки в інформатизації середньої освіти. Нині 97 % шкіл мають комп'ютерні класи або персональні комп'ютери, проте 40 % з них морально або фізично застарілі, 13 % просто несправні. Навіть за такого стану рівень забезпеченості вітчизняних шкіл комп'ютерами характеризується показником 1 комп'ютер на 27 учнів; аналогічний середній показник у Європі — 1 : 5. Доступ до Інтернету мають 87 % шкіл, проте використання комп'ютерів, підключених до цієї мережі, обмежується здебільшого уроками інформатики.

Зберігається нерівність у забезпеченні доступу до якісної освіти учнів сільської місцевості порівняно з міськими школярами. Зокрема, лише 2 % сільських школярів мають можливість навчатися в класах з поглибленим вивченням окремих предметів, у той час як у містах цей показник перебуває в межах 11—20% (залежно від розміру міста). Частка ліцеїв, гімназій, колегіумів, що функціонують у сільській місцевості, становить лише 8,3 % від загальної їх кількості в країні. У 2014/15 навчальному році забезпечення організованого підвезення дітей, які проживають у сільських населених пунктах, до місць навчання складало 68% від потреби.

Одним із факторів, які зумовлюють певні труднощі у забезпеченні якісної загальноосвітньої підготовки учнів сільської місцевості, є наявність значної кількості малокомплектних навчальних закладів. Зокрема, у 2015 р. в Україні функціонували 372 початкові школи із загальною кількістю до 10 учнів у кожній, 1460 шкіл I-II ступеня, у яких навчалось до 40 учнів, 2527 шкіл I-III ступеня з наповнюваністю до 100 учнів. Якщо 10-15 років тому малокомплектність була типовою, як правило, для початкової школи, то нині це явище стрімко поширюється на школи I-II та I-III ступенів.

Зазначене негативно позначається на рівні загальноосвітньої підготовки сільських школярів. Зокрема, результати зовнішнього незалежного оцінювання 2016 р. засвідчили, що відсоток випускників шкіл сільської місцевості, підготовку яких з української та англійської мов і математики оцінено балами 175 і вище (з 200 можливих), у середньому втричі менший від аналогічних показників щодо міських школярів, хоча й для останніх вони не перевищують 20%.

Нині в Україні дещо пожвавилася робота з вирішення гострих проблем сільської школи. Утворюються освітні округи, формується мережа опорних шкіл, на 2016 р. передбачено кошти для закупівлі шкільних автобусів. Однак, актуальною залишається потреба в оновленні матеріально-технічної бази сільських шкіл, забезпечення всеохоплюючого доступу до мережі Інтернет, розширення можливостей для широкого використання форм індивідуального та дистанційного навчання тощо.

Результативною є педагогічна підтримка обдарованих дітей у гімназіях, ліцеях, колегіумах, загальноосвітніх навчальних закладах, а також при підготовці учнів до участі у міжнародних, всеукраїнських предметних олімпіадах, конкурсах-захистах науково-дослідних робіт МАН України тощо. Зокрема, команда із п'яти українських учнів, що взяла участь у Міжнародній конференції молодих учених «ICYS» у 2015 р., відзначена золотою, срібною і двома бронзовими медалями.

Обдаровані діти відрізняються за академічними досягненнями та особистісними параметрами від учнівського загалу, їх ефективне навчання і виховання потребує спеціальної підготовки вчителя. Важливою також є державна підтримка вчителів, які готові працювати з обдарованими учнями. Наприклад, у США та окремих країнах Європи такі педагоги мають преференції при влаштуванні на роботу і в оплаті праці.

Певні позитивні зрушення спостерігаються у забезпеченні моніторингу загальної середньої освіти. У 2016 р. створено Інститут освітньої аналітики при МОН України, який має здійснювати відповідні дослідження. Відновлюється участь України у міжнародних порівняльних дослідженнях якості освіти. Між тим, дані міжнародного порівняльного оцінювання якості природничо-математичної освіти TIMSS, у якому наша країна останній раз брала участь у 2011 р., засвідчили певний прогрес у результатах українських школярів. Позиція України у міжнародному рейтингу математичної підготовки восьмикласників підвищилася у порівнянні з аналогічним дослідженням 2007 р. з 25-го місця до 19-го, з природничих предметів — з 19-го до 18-го місця. Дещо поліпшились показники школярів за всіма основними видами освітніх результатів — знання, застосування, обґрунтування, хоча останні два продовжують залишатися проблемними в загальноосвітній підготовці. Не сприяє поліпшенню такого стану, крім іншого, зміст і характер завдань зовнішнього незалежного оцінювання навчальних результатів, орієнтованих переважно на запам'ятання і відтворення відповідних відомостей.

Отже, становлення національної системи загальної середньої освіти в роки незалежності України супроводжується як вагомими здобутками і позитивними тенденціями розвитку української освіти, так і упущеннями та прорахунками, які стримують досягнення її високої якості, беззастережну інтеграцію в європейський і світовий освітній простір. Останні концентруються переважно навколо проблем змісту освіти, запровадження інноваційних педагогічних технологій, матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу, об'єктивного оцінювання його результатів. Крім того, проблеми фінансового, управлінського, організаційного і кадрового забезпечення, як правило, вирішуються локально, без належного узгодження між різними рівнями управління і розподілу повноважень між ними. Досі не вдалося повною мірою реалізувати закладені в основу реформування продуктивні ідеї і підходи, уникнути ряду істотних помилок і прорахунків, що призвело до виникнення низки проблем та недоліків у сучасній шкільній освіті.

1. Кардинальні позитивні зміни в шкільній освіті, яких очікує суспільство, окрім змін у державній політиці, передбачають *окреслення базових цінностей* її подальшого розвитку, які утверджують соціально та особистісно значущий сенс здобуття освіти, побудови такої системи цінностей, яка слугує основою навчання, виховання і розвитку дітей на всіх етапах шкільної освіти, стає мотивом і регулятором пізнавальної діяльності учнів, визначає ставлення до себе, інших людей, суспільства, Батьківщини, світу загалом.

Стрижневим вектором системи цінностей передусім є цінності дитиноцентрованої освіти. Окрім гуманізації відносин і середовища, це передбачає якнайповніше і точніше врахування природних основ дитячого розвитку — індивідуальних, фізичних, психічних, пізнавальних особливостей і можливостей дітей, соціальних умов їх життя. Разом із родиною школа має стати тим середовищем, яке змалечку утверджує цінність власного здоров'я і здоров'я інших людей у всіх його вимірах. Гуманістичні цінності сприятимуть зміцненню духовного зв'язку різних поколінь, збереженню історичної пам'яті, консолідації суспільства навколо захисту інтересів дитинства.

Сучасна школа має стати осередком культурно-освітнього середовища, що передбачає підвищення загальної культури усіх суб'єктів освітнього процесу і самоцінності кожної особистості, виховання на національних і загальнолюдських цінностях. Такий її статус ґрунтується не лише на здобутих людством знаннях, а й на здатності створювати нове, виявляти інноваційне мислення. Тому культурологічна функція шкільної освіти передбачає оновлення її змісту на засадах гуманітаризації, розкриття взаємозв'язку людини з природою і суспільством, виховання громадянської та екологічної відповідальності.

В умовах відкритості інформації, залучення до здобуття учнями освіти багатьох суб'єктів і джерел знань поза школою її навчальна функція (особливо у старшій школі) втрачає домінуючі позиції. Натомість набувають пріоритетності соціальна та інформаційна функції, реалізація яких передбачає оволодіння школярами уміннями набувати соціальний досвід, співпрацювати в групах і колективі, умінням самостійно вчитися, знаходити і обробляти інформацію, критично мислити, розв'язувати нетипові задачі, застосовувати знання у життєвих ситуаціях, ставитися відповідально до своєї праці і шанувати працю інших.

Не менш важливою є мовна культура учнів як особистісна і суспільно значуща цінність, що передбачає належне володіння державною мовою та здатність спілкуватися іноземною мовою. Особливої ваги в умовах європейського вибору України, відкритості світу набуває формування у шкільному віці толерантності, яка виявляється у прийнятті і правильному розумінні багатоманітності культур різних народів, форм і способів виявлення людської індивідуальності, вираженню сприйнятті різних думок і точок зору. У педагогічному контексті це передбачає сформованість у вихованців умінь безконфліктного життя у класі, родині, суспільстві. Діти виховуються у відкритому соціумі, тому знання ними прав і обов'язків щодо ставлення до інших людей, набуття досвіду міжкультурного спілкування, оволодіння мовним і культурним словником демократичного суспільства є обов'язковою складовою ціннісного виміру сучасної школи.

Інструментальною основою втілення окресленого кола цінностей у шкільний простір стають ключові компетентності, які поєднують навчальний, виховний і розвивальний потенціали шкільної освіти, визначають нову філософію освіти, яка ґрунтується на ідеях якості, результативності, особистісній зорієнтованості змісту і результатів, технологічно забезпечує реформування загальної середньої освіти.

2. Істотних коректив потребують структура школи, місії та цільові освітні спрямування її ступенів, організація навчального процесу на кожному з них на засадах дитиноцентризму, природовідповідності, якомога повнішої реалізації здоров'язбережувальної функції шкільної освіти. Безсумнівною є необхідність встановлення 12-річного терміну

здобуття повної загальної середньої освіти, розширення можливостей профільного навчання на основі поєднання загальноосвітньої і професійної підготовки випускників.

3. У школі має утвердитися новий тип навчання — інноваційне навчання, яке, на відміну від традиційного, націлене в основному на освоєння і підтримку наявних здобутків цивілізації, формує особистість, здатну вносити інноваційні зміни в існуючу культуру й середовище, успішно розв'язувати проблемні ситуації, які постають як перед окремою людиною, так і перед суспільством. Таке навчання передбачає постійне залучення учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності, що характеризується інтенсивною багатосторонньою комунікацією суб'єктів діяльності, обміном інформацією, результатами діяльності учнів між собою і вчителем. Воно спонукає їх до ініціативності, творчого підходу та активної позиції у всіх видах зазначеної діяльності, передбачає не отримання, а здобування знань і вмінь, конструювання власного образу світу, формування ключових компетентностей самим учнем, що значно підвищує результативність освітнього процесу. Як свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід, результати такого навчання полягають у значно глибшому й усвідомленому розумінні учнями сутності вивченого, сформованості умінь самостійно аналізувати і оцінювати інформацію, формулювати висновки, аргументовано відстоювати свої погляди, поважати альтернативну думку, працювати в групі, будувати конструктивні стосунки з її членами і визначати своє місце в ній.

4. Істотну роль у підвищенні результативності дидактичного процесу має відіграти формування і забезпечення функціонування цілісного інформаційно-навчального середовища, оснащеного новітніми, зокрема комп'ютерно орієнтованими, засобами навчання. Актуальним у зв'язку з цим є розроблення широкого спектру навчальних матеріалів нового покоління з різних предметів, створення постійно оновлюваних і загальнодоступних бібліотек електронних ресурсів. Вільному доступу до освітніх ресурсів і послуг має сприяти розгалужена система дистанційного навчання, яка доповнює традиційні форми освіти. Незаперечними є її можливості також у реалізації ідеї профільного навчання особливо для тих учнів, які з різних причин не мають доступу до якісної профільної освіти в закладі, де вони навчаються. Вона дає позитивний педагогічний і соціальний ефект у навчанні дітей з особливими потребами, у позашкільній освіті, у розвитку юних обдарувань. Дистанційне навчання має незаперечні переваги також у підвищенні кваліфікації педагогічних кадрів, оволодінні ними сучасними освітніми технологіями. З метою опанування загальною масою вчителів такими технологіями і ефективного використання їх у шкільній практиці має бути сформована система відповідного навчально-методичного супроводу цього аспекту діяльності сучасного педагога.

5. Кардинальних змін має зазнати зміст загальної середньої освіти щодо його складу, обсягу, освітніх пріоритетів, відповідності кінцевим результатам навчання. Навчальний зміст має розглядатися не як самоціль, а передусім як засіб формування відповідних компетентностей як основного результату освітнього процесу. З огляду на це стандартизації має підлягати не лише зміст, але й освітні результати, які можуть бути однозначно вимірні щодо рівня їх досягнення. До того ж на часі створення такого стандарту загальної середньої освіти, який крім характеристики її змісту та вимог до освітніх результатів учнів, містив би гарантовані державою умови — матеріально-технічні, навчально-методичні, ресурсні, кадрові, фінансові, необхідні для успішної реалізації цілей освіти.

6. Потребує створення ефективна система забезпечення шкіл якісними підручниками на різних засадах (замовних, конкурсних), налагодження досконалої процедури їх експертизи і відбору, організації видання і вчасного, у достатній кількості забезпечення ними шкіл відповідно до здійсненого відбору. Дедалі очевиднішою стає необхідність відходу від безкоштовного забезпечення підручниками всіх категорій учнів і запровадження вільного

продажу підручників для тих, хто має можливість і бажання їх придбати. Необхідно розробити дидактико-методичне забезпечення інноваційного навчання, реалізувати його ідеї в новому поколінні підручників, навчальних і методичних посібників, нових методиках з широким використанням інформаційно-комунікаційних технологій. У результаті ця продукція має реалізувати ідеї компетентнісного підходу в змісті, технологічних орієнтирах для організації співпраці учасників освітнього процесу, їхньої конструктивної взаємодії, забезпечувати психологічний комфорт навчання. Підручник має стати засобом взаємодії учнів у процесі вирішення колективних навчальних завдань, формуючи таким чином їхню комунікативну компетентність. Він не повинен бути транслятором абсолютних істин, єдиним способом бачення дійсності, джерелом засвоєння учнями упорядкованої інформації, а має стати книгою, яка покликана вчити їх думати про світ у розмаїтті його проявів, усвідомлювати його внутрішні зв'язки, уявляти його як щось загадкове і неоднозначне.

7. Потребує оптимізації чинна мережа загальноосвітніх навчальних закладів з метою ефективної реалізації завдань загальної середньої освіти. З одного боку, є необхідність приведення її у відповідність до потреб споживачів освітніх послуг, розширення можливостей доступу до якісної освіти, забезпечення ефективного соціального механізму конкурентоздатності випускників шкіл на сучасному ринку праці. Особливо актуальним це питання постає для старшої школи у зв'язку з запровадженням у ній профільного навчання, що зумовлює створення оптимальної мережі різнотипних навчальних закладів, які забезпечуватимуть підготовку випускників шкіл за академічним і професійним напрямками. Незначною залишається частка закладів освіти, де створено сприятливі умови для розвитку обдарованості дітей, більш повного задоволення освітніх запитів і потреб учнів — ліцеїв, гімназій, колегіумів. Так, в Україні діють 496 (2,9%) гімназій, 320 (1,9%) ліцеїв, 44 (0,3%) колегіумів. Особливо малою є їх кількість у сільській місцевості — 31 ліцей, 30 гімназій і 10 колегіумів.

Нагальною є проблема збереження шкіл, особливо в сільській місцевості, як культурних й освітніх осередків. Адже школа у більшості випадків є єдиним освітнім закладом на селі, а відтак, не має конкурентів на ринку освітніх послуг і, по суті, виступає як єдиний гарант права дитини на освіту та певним чином на її соціальний захист. Проблема полягає не лише в конституційному праві дитини на освіту, розвитку людського потенціалу.

До питання закриття шкіл місцеві органи державної виконавчої влади повинні підходити виважено, враховувати демографічний прогноз, соціально-економічні умови, думку громади. Важливо забезпечити функціонування у кожному сільському населеному пункті, де є діти шкільного віку, принаймні початкової школи.

Вирішення цього питання потребує створення окремої державної цільової соціально-педагогічної програми, наприклад, «Шкільний округ», спрямованої на покращання умов функціонування сільської школи, її збереження та розвиток у кожному селі, де є діти, з урахуванням насамперед їхніх інтересів і, безперечно, особливостей кожного регіону. Реалізуватися така програма має на засадах соціального партнерства з широким використанням виховного й освітнього потенціалу сільського соціуму. Доцільно створити й поширити мережу освітніх округів, здатних забезпечити розгалужену інфраструктуру освітнього простору регіону, кращий доступ навчальних закладів до освітніх ресурсів, підвищити якість освітніх послуг і поліпшити умови для реалізації програм профільного навчання у сільських загальноосвітніх навчальних закладах. Необхідно також реорганізувати та утворити в окремих населених пунктах опорні школи, комплекси типу «дошкільний навчальний заклад — початкова школа», загальноосвітні навчальні заклади з малою чисельністю учнів типу «Школа-родина» тощо. При цьому головним у всіх цих перетвореннях мають бути доля дитини, її освітні потреби, життєві інтереси, здоров'я і безпека, доступ до якісної та конкурентоспроможної освіти.

6. ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА: ДОДАТКОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

В умовах сучасних соціальних, політичних та економічних реформ, демократизації суспільства та гуманізації національної системи освіти значно підвищився попит дітей і учнівської молоді на додаткові освітні послуги, які загальноосвітня школа чи інші навчальні заклади задовольнити не в змозі. Розв'язання цієї важливої проблеми полягає в необхідності створення освітньо-виховного поля, відкритої для будь-якої дитини системи соціалізації як найбільш демократичного та гнучкого засобу залучення навчального закладу, сім'ї і громадськості до співпраці у вихованні та розвитку дітей.

У цьому контексті реформування змісту позашкільної освіти сьогодні актуалізується тим, що ця система визначально орієнтована на вільний вибір зростаючої особистістю видів і форм діяльності та спрямовується на формування інтелектуально й культурно розвиненої, духовно і морально свідомої, патріотично спрямованої, соціально відповідальної й фізично здорової особистості, здатної до творчої самореалізації, професійного самовизначення та захисту Вітчизни. Саме тому позашкільні навчальні заклади разом із загальноосвітніми школами, професійними та вищими навчальними закладами складають сьогодні в регіонах України різнорівневу і водночас цілісну освітньо-виховну систему, яка індивідуалізує інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток дитини в межах єдиного освітнього і соціокультурного простору держави.

У системі Міністерства освіти і науки сьогодні діють 1,4 тис. державних, комунальних і приватних позашкільних навчальних закладів, зокрема 544 дитячо-юнацьких спортивних шкіл, які відвідують понад 1,2 млн дітей, що складає 33,3 % від загальної кількості дітей шкільного віку. Найбільше дітей та учнівської молоді навчається у 32,5 тис. гуртках, групах та інших творчих дитячих і молодіжних об'єднаннях художньо-естетичного, у 14,3 тис. науково-технічного, у 7,1 тис. еколого-натуралістичного, в 6,1 тис. туристсько-краєзнавчого напрямів позашкільної освіти та в 540 центрах військово-патріотичного виховання.

Однак, на сьогодні залишаються нерозв'язаними наступні проблеми: недотримання місцевими органами влади й управління освітою Закону України «Про позашкільну освіту» щодо збереження і розширення мережі позашкільних навчальних закладів державної, комунальної та приватної форм власності; поступове скорочення кількості гуртків і творчих об'єднань, а відтак і дітей, які навчаються у позашкільних навчальних закладах всіх без винятку регіонів України; незадовільне матеріально-технічне забезпечення позашкільної освіти місцевих рівнів (особливо районних і сільських); підготовка майбутніх педагогів у галузі позашкільної освіти і виховання у вищих навчальних закладах здійснюється на недостатньому науково-методичному

рівні, що у найближчий час призведе до значного дефіциту кваліфікованих педагогічних кадрів.

Вирішення цих проблем можливе за умов: підвищення рівня особистої відповідальності керівників місцевих органів виконавчої влади та освіти всіх рівнів щодо дотримання положень Закону України «Про позашкільну освіту» (2000 р.), і, насамперед, збереження і розширення мережі цих закладів; осучаснення нормативно-правової бази діяльності позашкільних навчальних закладів і приведення їх номенклатури до вимог сьогодення; забезпечення фінансової підтримки видання у необхідному обсязі і накладі навчально-дидактичної, навчально-методичної літератури, посібників і підручників, періодичних видань із позашкільної освіти; розроблення цільової програми професійної підготовки й підвищення фахового рівня педагогів позашкільних навчальних закладів для вищих навчальних закладів та системи післядипломної педагогічної освіти.

Аналіз стану та актуальні проблеми

У сучасному світоглядному та соціокультурному вимірі реформування позашкільної освіти і виховання відбувається в контексті оновлення загальноєвропейських і світових гуманістичних освітніх парадигм, пов'язаних із визнанням значущості знань як рушійної сили суспільного прогресу та добробуту. Ці зміни стосуються створення нових освітньо-виховних моделей, перегляду змісту навчально-дидактичних матеріалів, форм і методів навчання і виховання молодого покоління, набуття ним системних наукових знань, інтелектуальних умінь і практичних навичок, їх трансформації у досвід пізнання навколишнього світу, пошук свого власного місця в ньому як громадян і патріотів. Відтак, позашкільні навчальні заклади вирішують важливі завдання освітньої і соціальної політики щодо самореалізації дитини в суспільстві, формуванні її як громадянина і патріота, професійного самовизначення та допрофесійної підготовки, профілактики негативної поведінки в дитячому й молодіжному середовищі.

У своєму становленні і розвитку система позашкільної освіти і виховання пройшла три основних етапи: перший: 1990-2000 рр., який характеризувався негативними тенденціями щодо суттєвого скорочення фінансування (з 4,4 % бюджетних видатків від загального освітянського бюджету у 1990 р. до 4,0 % у 2000 р.). За цих умов основні статті видатків, а це понад 70 % усього фінансування галузі, були спрямовані на виплати заробітної плати педагогічним працівникам і на комунальні платежі, тоді як на розвиток матеріально-технічної бази позашкільних закладів катастрофічно не вистачало фінансування. У зв'язку з цим відбулося закриття, перепрофілювання, реорганізація значної кількості позашкільних навчальних закладів, втрата навчально-матеріальної бази, земельних ділянок, спортивних майданчиків, навчальних і технічних приміщень, особливо позашкільних закладів міської та районної ланки. Загалом кількість позашкільних навчальних закладів скоротилася з 1574 у 1990 р. до 1497 у 2000 р. (у яких навчалось 18,3 % дітей від загалу дітей шкільного віку). Для цього етапу негативним явищем також стало значне скорення кількості педагогів позашкільних навчальних закладів з вищою та середньою спеціальною освітою майже на 23,3 %, зменшення на 18,6 % кількості педагогів, які працювали на повну ставку, а отже відбулося різке збільшення кількості педагогів-сумісників. Ці негативні явища в системі позашкільної освіти та виховання були наслідками екстраполяції системної соціально-економічної, демографічної і загалом внутрішньополітичної та управлінської кризи в державі.

Таким чином, система позашкільної освіти і виховання у ці роки зазнала значних втрат, що вимагало термінових дій із її збереження та відновлення. Водночас, для цього етапу характерними стали і певні позитивні тенденції: розроблення вченими НАПН України у співпраці з викладачами вищих навчальних закладів і затвердження у 1997 р. МОН України «Концепції позашкільної освіти і виховання», роком пізніше — нової редакції «Положення про позашкільний навчальний заклад»; створення вперше в Україні у 1996 р. у складі НАПН України наукової лабораторії діяльності позашкільних закладів, що дало змогу в короткий термін започаткувати і розширити тематику наукових досліджень і створити ряд важливих нормативно-правових, науково-методичних матеріалів у галузі позашкільної освіти; за ініціативи співробітників НАПН України спільно з МОН України і регіональними департаментами освіти проведено «Всеукраїнський огляд регіональних програм збереження та розвитку позашкільних закладів» (1996-1997 рр.), що став першим системним моніторингом стану і якості позашкільної освіти в усіх регіонах держави, результати якого сприяли роботі над створенням Закону України «Про позашкільну освіту».

Для другого етапу (2001-2010 рр.) характерними стали вже більш позитивні тенденції поступового відновлення і розвитку системи позашкільної освіти завдяки прийняттю розроблених науковцями НАПН України і спеціалістами МОН України Закону України «Про позашкільну освіту» (2000 р.), постанов Кабінету Міністрів України: «Про затвердження переліку типів позашкільних навчальних закладів» і «Положення про позашкільний навчальний заклад» (2001 р.), «Про вдосконалення організації роботи з виховання дітей та молоді у позашкільних навчальних закладах» (2003 р.), які стали важливим підґрунтям у визначенні державної політики у сфері позашкільної освіти, її правових, соціально-економічних, а також організаційних, освітніх і виховних засад. Тим самим започатковано процеси стабілізації кількісного і якісного складу позашкільних навчальних закладів. Так, у 2007 р. їх кількість досягла майже 1,5 тис., зокрема діяло 658 дитячо-юнацьких спортивних шкіл, відповідно кількість дітей і молоді, які навчалися у цих закладах, перевищила 1,2 млн дітей, що склало 35,5 % від загальної кількості дітей шкільного віку; вперше започатковано створення приватних позашкільних навчальних закладів; відбулося поступове відновлення роботи 15,6 % позашкільних навчальних закладів комунальної форми власності міської і районної ланки.

Розвиток системи позашкільної освіти набув помітної позитивної динаміки завдяки розширенню державної підтримки та реалізації розроблених ученими НАПН України спільно з МОН України, вищими навчальними закладами, зацікавленими міністерствами і відомствами: Державної цільової програми розвитку позашкільних навчальних закладів (2002-2008 рр.), Державної програми роботи з обдарованою молоддю (2006-2010 рр.), Державної програми розвитку фізичної культури і спорту (2007-2011 рр.); «Програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні» (2008 р.); Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти до 2014 р. та ряду концепцій: «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності» (2004 р.), «Концепції фізичного виховання в системі освіти України» (2002 р.), «Концепції превентивного виховання дітей і молоді» (2002 р.), «Концепції і програми з патріотичного, громадянського та гуманістичного виховання школярів» (2009 р.), «Основних орієнтирів виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» (2008 р.) та інших. Набуло державної підтримки організація і проведення всеукраїнських конкурсів майстерності педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів «Джерело творчості» та Всеукраїнського конкурсу навчальних програм, посібників з позашкільної освіти. Для цього етапу важливою подією було також створення науковцями НАПН України часопису «Поза-

шкільна освіта і виховання» (2006 р.), який набув визнання й популярності серед педагогів позашкільних, вчителів загальноосвітніх і викладачів вищих навчальних закладів.

В останнє десятиліття (третій етап — 2011-2016 рр.) було здійснено суттєвий перехід від різноманітної за змістом і якістю позашкільної навчально-виховної роботи до науково обґрунтованої й логічно вибудованої на сучасних психолого-педагогічних теоріях, концепціях і підходах системи освіти та виховання підростаючого покоління. Це створило реальні умови для залучення дитини як до індивідуально, так і соціально значущої навчально-пізнавальної, пошукової, дослідницької і конструкторської діяльності та конкретної суспільно корисної, масової чи природоохоронної роботи у вільний від навчання у загальноосвітній школі час. Сьогодні позашкільна освіта базується на унікальних психолого-педагогічних і соціально-педагогічних засадах, створених минулими поколіннями педагогів цих навчальних закладів, і сучасних інформаційно-комунікаційних й інтерактивних навчально-виховних технологіях та спрямовується на розвиток творчих здібностей дитини у сфері науково-технічної, художньої, еколого-натуралістичної, спортивно-технічної, фізкультурно-спортивної, туристично-краєзнавчої, реабілітаційної, військово-патріотичної, соціально-педагогічної, природничо-наукової та іншої освітньої діяльності (загалом це 11 основних напрямів і понад 400 профілів творчих об'єднань дітей і учнівської молоді). Зміст такої діяльності ґрунтується, насамперед, на особистісних інтересах і потребах дитини, відтак навчально-виховний процес передбачає особистісно орієнтований й дитиноцентричний підходи до його побудови на принципах науковості, наступності, полікультурності, системності, інтегративності, єдності освіти і виховання та на засадах гуманізму й демократії.

Отже, перехід позашкільних закладів у новий якісний стан співпадає у часі з усвідомленням позашкільної освіти не тільки як надзвичайно актуального явища для подальшого удосконалення освітнього простору України, але і як однієї зі складових педагогіки розвитку. Тому позашкільна освіта не може розглядатись як придаток до школи, цей вид освіти — самостійний, самоцінний — ніколи ніякою школою замінений не буде, оскільки чим вище якісний рівень шкільної освіти, тим ширший стає спектр освітніх інтересів і запитів особистості, які сама загальноосвітня школа задовольнити не в змозі.

У системі Міністерства освіти і науки сьогодні діють 1,4 тис. державних, комунальних та приватних позашкільних навчальних закладів, зокрема 544 дитячо-юнацьких спортивних шкіл. У 19 приватних позашкільних навчальних закладах навчається понад 3 тис. дітей. Загалом позашкільні навчальні заклади всіх форм власності і підпорядкування відвідують понад 1,2 млн дітей, що складає 33,3 % від загальної кількості дітей шкільного віку. Найбільше дітей та учнівської молоді навчається у 32,5 тис. гуртках, групах та інших творчих дитячих і молодіжних об'єднаннях художньо-естетичного, у 14,3 тис. науково-технічного, у 7,1 тис. еколого-натуралістичного та в 6,1 тис. туристсько-краєзнавчого напрямів позашкільної освіти тощо. В останні роки відбувається незначне збільшення кількості гуртків фізкультурно-спортивного або спортивного (до 4,0 тис.) й оздоровчого (до 530) профілів. Досить помітною позитивною тенденцією сьогодні стало розширення мережі центрів військово-патріотичного виховання, яких сьогодні налічується 540, у гуртках, групах та інших творчих дитячих і молодіжних об'єднаннях, у яких навчається 7,7 тис. дітей і молодих людей.

Матеріально-технічна база позашкільних навчальних закладів сьогодні хоча є значною, однак лише приблизно на 80 % може задовольнити наявні потреби. Так, загальна площа всіх приміщень складає 1,4 млн кв. м, з них 819 тис. кв. м — це площа навчальних приміщень. На базі цих закладів функціонує 275 комп'ютерних класів, 475 хореографічних

і 182 спортивних зали, 29 стаціонарних басейнів, 48 стадіонів, 331 майстерня, 35 картодромів з боксами, 65 теплиць і т.д. Кожний десятий позашкільний навчальний заклад має власну бібліотеку. Однак останніми роками проявилася тенденція до погіршення стану і якості матеріально-технічної бази цих навчальних закладів, що відбувається внаслідок скорочення обсягів фінансування, а відтак, надзвичайно повільно йдуть процеси її удосконалення.

За роки незалежності в Україні сформовано законодавчу базу підтримки розвитку обдарованих дітей та молоді. Окремі питання освіти і розвитку обдарованих дітей та молоді регулюються Законами України «Про освіту» (1991 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про державну підтримку обдарованої молоді» (2001 р.) «Про основні засади державної підтримки обдарованих дітей та молоді в Україні» (2005 р.), Указом Президента «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей і молоді» (2010 р.), Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті (2002 р.), Концепцією державної програми роботи з обдарованою молоддю на 2006-2010 роки, Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки.

Чинна нормативно-правова база дозволила розгорнути цілеспрямовану роботу з обдарованими дітьми, але сьогодні вона потребує подальшого розвитку. Зокрема, важливим є збереження, удосконалення й інтенсифікація діяльності територіальних відділень Малої академії наук (МАН) України у всіх регіонах держави, на базі яких функціонує 1 860 наукових товариств, гуртків юних дослідників, наукових секцій, інших творчих об'єднань, у яких навчається понад 25 тис. учнів різного віку. В умовах складної ситуації у країні вдалося зберегти діяльність Луганського і Донецького територіальних відділень МАН. Наразі Комунальний заклад «Луганська обласна Мала академія наук України» зосереджено у м. Рубіжному, а діяльність Донецького територіального відділення МАН організовано у м. Слов'янську. Національний центр «Мала академія наук України» постійно надає допомогу цим закладам. Було передано комп'ютерний клас з меблями і обладнанням на 15 робочих місць, близько 500 примірників методичної літератури, програм, посібників для Луганської МАН. Систематично в Луганській і Донецькій областях проводяться науково-популярні лекторії МАН, реалізується проект «НашРід.UA» та інші.

На сьогодні найбільша кількість гуртків, груп та інших творчих об'єднань працює у позашкільних навчальних закладах Дніпропетровської (5,9 тис.), Київської (4,5 тис.), Львівської (4,0 тис.), Харківської (4,5 тис.), Одеської (4,5 тис.) області, м. Києва (5,1 тис.). Однак, такий кількісний показник не є абсолютно переконливим, оскільки ці регіони — одні з найбільших економічно й соціально розвинених, що відповідно впливає на обсяги фінансування позашкільної освіти. Крім цього, саме у цих регіонах кількість дітей шкільного віку порівняно з іншими (Волинська, Житомирська, Рівненська, Херсонська області та ін.) значно більша.

З метою системного розвитку цієї освітньої галузі вчені НАПН України спільно з викладачами вищих і педагогами позашкільних навчальних закладів, фахівцями МОН України іншими зацікавленими міністерствами і відомствами протягом останніх років *реалізували низку ключових цільових та організаційно-педагогічних пріоритетів розвитку позашкільної освіти:*

- розроблено й запроваджено у практику нові підходи до організації навчально-виховної роботи позашкільних навчальних закладів різних профілів і форм власності (особистісно орієнтованого на «ситуацію успіху», особисто-діяльнісного, спрямованого на практичну соціально-значущу діяльність, ціннісно-мотиваційного, орієнтованого на формування системи цінностей і мотивацій, соціально-адаптаційного, який сприяє

адаптації дитини до соціальних викликів і загроз), що забезпечує ефективність інтелектуального, морально-духовного і фізичного розвитку дитини, виробленню умінь і навичок самовизначення та самореалізації;

- у (83 %) позашкільних навчальних закладах запроваджено інноваційну модель цілісного позашкільного освітньо-виховного простору, побудовану на гуманістичній (культурологічній) парадигмі, де центром системи визначено дитину з її потребами, мотивами, бажаннями, інтересами, переконаннями, ідеалами, самосвідомістю, і якому надано системність, ціннісно-орієнтоване спрямування на самоактуалізацію й самодетермінацію особистості, творчий й соціально активний характер її діяльності;
- розроблено та запроваджено у практику різнорівневий й багатопрофільний зміст позашкільної освіти: науково-технічного, художньо-естетичного, еколого-натуралістичного, туристсько-краєзнавчого, фізкультурно-спортивного, фізкультурно-оздоровчого, реабілітаційного, військово-патріотичного та інших профілів (понад 250 профілів нових навчальних програм: однопрофільних, комплексних, наскрізних, модульних, пошуково-дослідницьких, програм «вирівнювання» тощо);
- упроваджено у практику сучасні дидактичні та методичні засади реформування позашкільної освіти і виховання учнів на всіх рівнях її реалізації та відповідне навчально-методичного забезпечення: навчальні і навчально-методичні посібники, підручники для вищих навчальних закладів і закладів післядипломної педагогічної освіти, комплекс навчально-дидактичної й методичної літератури.

Однак, сьогодні одним із серйозних завдань, що постало перед позашкільною освітою, є практична реалізація стратегічного курсу української системи освіти на європейську інтеграцію. Її важливими аспектами є:

- відображення в оновленому змісті цієї освітньо-виховної галузі національного та загальноєвропейського соціокультурного і знанневого компонентів з урахуванням тенденції розвитку європейського та світового освітнього середовища. З цією метою розроблено навчально-методичні матеріали для взаємодії загальноосвітньої школи, позашкільного й вищого навчального закладу, сім'ї та громадськості у розв'язанні актуальних питань освіти і виховання дитини у вільний від навчання у школі час, створення освітніх проектів розвитку позашкільної освіти, розроблення й запровадження до навчального змісту інтегрованих курсів для дітей різного віку «Європейські студії»;
- інтегрування європейської тематики до навчального змісту наукового й програмно-методичного забезпечення позашкільної освіти, що, у свою чергу, забезпечило формування у дітей і молоді особистісних та соціальних системних знань, комплексу життєво важливих умінь і навичок для активної життєдіяльності в сучасному європейському співтоваристві, в якому нині культивується відчуття європейської культури, зближення та створення спільного європейського дому як єдиної історико-соціальної, економічної, культурної, екологічної системи;
- розширення навчально-виховної тематики, спрямованої на формування активного життєвого самовизначення зростаючої особистості, її здатностей до побудови власної життєвої траєкторії розвитку й становлення як громадянина і патріота за рахунок трансляції основних ідей і цінностей європейського суспільства як необхідного елемента європейської інтеграції;
- розроблення технологій формування у зростаючої особистості ціннісних орієнтацій і вмінь, необхідних для життєдіяльності в сучасному європейському співтоваристві на

основі широкого впровадження нових інтерактивних форм і методів навчання, сучасних інформаційних і комунікаційних технологій;

- актуалізація у навчально-виховному змісті питань формування активної життєвої позиції зростаючої особистості як громадянина і патріота України в поєднанні з розумінням європейської приналежності за рахунок: залучення позашкільних навчальних закладів до участі в діючих міжнародних освітніх програмах Європейського Союзу та Ради Європи; організації позакласної і позашкільної навчально-виховної роботи з учнями для створення атмосфери, що сприятиме розвитку громадянської позиції, усвідомлення власної причетності до європейських цінностей та європейського громадянства шляхом участі у всеукраїнських і міжнародних навчально-виховних програмах, роботі шкільних клубів, дитячих громадських і молодіжних організацій; розробленні серії ігрових імітаційних проєктів, які забезпечували б формування власного погляду молоді на шляхи майбутньої інтеграції України в Європу.

Проте розвиток позашкільної освіти сьогодні гальмується загостренням об'єктивних і суб'єктивних причин і нерозв'язаних проблем:

- недотримання місцевими органами влади й управління освітою Закону України «Про позашкільну освіту» щодо збереження і розширення мережі позашкільних навчальних закладів державної, комунальної та приватної форм власності, й зокрема, підняття статусу керівників гуртків, секцій, творчих об'єднань до статусу вчителів загальноосвітніх навчальних закладів. Так, упродовж 2010-2016 рр. лише у кожному 10-му районі сільської місцевості діють позашкільні навчальні заклади або ж їх філії;
- поступове скорочення кількості гуртків і творчих об'єднань, а відтак і дітей, що навчаються у позашкільних навчальних закладах у всіх без винятку регіонах України в середньому від 2,3 % до 5,5 %. Найбільш характерними ці процеси є у Волинській, Житомирській, Закарпатській, Одеській, Рівненській, Хмельницькій, Черкаській і Чернівецькій областях;
- скорочення майже на 35 % кількості гуртків і дитячих об'єднань школярів на базі сільських загальноосвітніх навчальних закладів, практичне припинення діяльності таких об'єднань за місцем проживання дітей; вкрай повільне збільшення кількості дитячих об'єднань реабілітаційного, туристсько-краєзнавчого і соціально-педагогічного профілів та кількості таких творчих об'єднань, як дитячих парків (усього 107), дитячих стадіонів (лише 5), дитячих флотилій моряків і річників (382);
- незадовільне матеріально-технічне забезпечення позашкільної освіти (в середньому по областях від 3,0 % до 3,8 % від загального освітянського регіонального бюджету, від 1,4 % до 2,5 % — місцевого рівня й особливо районного та сільського), що суттєво перешкоджає розбудові позашкільних навчальних закладів;
- негативним явищем, характерним для сьогодення, хоча і менш помітним, ніж у минулі роки, є відтік педагогічних працівників чоловічої статі, у той же час сьогодні майже 76 % педагогічних працівників позашкільних навчальних закладів складають саме жінки, близько 17 % від загальної кількості працівників — це люди пенсійного віку;
- підготовка майбутніх педагогів у галузі позашкільної освіти і виховання у вищих навчальних закладах здійснюється на недостатньому науково-методичному рівні й практично за повної відсутності годин на педагогічну практику студентів на базі позашкільних навчальних закладів різного профілю, що призведе до значного дефіциту кваліфікованих педагогічних кадрів.

З метою часткового розв'язання проблем із підвищення фахового рівня педагогів позашкільних навчальних закладів у 2015 р. спільними зусиллями Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді та науковців НАПН України створено «Науково-дослідний віртуальний інститут позашкільної освіти». Діяльність Інституту здійснюється за такими напрямками: упровадження науково-методичних розробок інноваційного змісту в галузі позашкільної освіти і виховання; створення WEB-середовища дистанційної післядипломної педагогічної освіти, банку програмно-педагогічних засобів для використання комп'ютерної техніки в навчальному процесі; забезпечення участі педагогічних працівників в Інтернет-конкурсах, Інтернет-конференціях, Інтернет-проектах, віртуальних методичних семінарах; координація науково-методичної та інструктивно-методичної роботи учених у сфері позашкільної освіти через створення мережевої комунікації суб'єктів фахового простору.

Реформування освітньо-виховної діяльності позашкільних навчальних закладів передбачає вирішення низки ключових проблем:

- підвищення рівня особистої відповідальності керівників місцевих органів виконавчої влади та освіти всіх рівнів щодо дотримання положень Закону України «Про позашкільну освіту», і, насамперед, збереження і розширення мережі гуртків, секцій, дитячих об'єднань у межах усіх профілів діяльності позашкільних навчальних закладів, насамперед, районної і міської ланок, без права їх перепрофілювання, перепідпорядкування, злиття, закриття, вилучення земельних ділянок, спортивних і спортивно-оздоровчих приміщень та передачі їх, наявного обладнання і техніки в оренду;
- осучаснення нормативно-правової бази діяльності позашкільних навчальних закладів та приведення їх номенклатури до вимог сьогодення, і насамперед, міської і районної ланки та тих гуртків, що працюють на базі загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема і в сільській місцевості, завдяки зміцненню навчальної, матеріально-технічної бази шляхом поліпшення ресурсного забезпечення закладів за рахунок збільшення позабюджетних надходжень, раціонального їх використання;
- створення піклувальних і наглядових рад позашкільних навчальних закладів з метою оптимізації їх діяльності, що забезпечить умови рівного доступу до якісної позашкільної освіти та дасть змогу надавати якіснішу позашкільну освіту на безоплатній основі дітям із соціально незахищених верств населення, дітям-інвалідами, дітям — сиротам, позбавленим батьківського піклування, а також дітям із сімей переселенців із зони АТО та тимчасово окупованого Криму;
- розроблення і упровадження нормативних документів щодо оновлення відповідно до чинного законодавства фінансово-економічних і правових засад діяльності позашкільних навчальних закладів різних форм власності і підпорядкування, можливості організації гуртків, секцій, клубів, культурно-освітніх, спортивно-оздоровчих дитячих і молодіжних об'єднань, консультативних центрів на платній основі та визначенні спектру платних послуг, які можуть надавати позашкільні навчальні заклади;
- розроблення і системне упровадження інноваційних навчальних технологій та ефективних інтерактивних методик управління позашкільним навчальним закладом як інститутом, що вирішує завдання державної політики у сфері освіти і виховання зростаючої особистості у вільний від навчання в загальноосвітньому навчальному закладі час;
- розроблення й упровадження у практику нових підходів до організації і здійснення навчально-виховної роботи позашкільних навчальних закладів різних профілів та підпорядкування, що дасть змогу значно підвищити ефективність інтелектуального, морально-духовного і фізичного розвитку дитини;

- запровадження у позашкільних навчальних закладах інноваційної моделі цілісного позашкільного освітньо-виховного простору, побудованої на гуманістичній (культурологічній) парадигмі, де центром системи визначено дитину з її потребами, мотивами, бажаннями, інтересами, переконаннями, ідеалами, самосвідомістю, і якому має бути надано системність, ціннісно-орієнтоване спрямування на самоактуалізацію й самодетермінацію особистості, творчий й соціально активний характер її діяльності;
- забезпечення фінансової підтримки видання у необхідному обсязі і накладі навчально-дидактичної, навчально-методичної літератури, посібників і підручників, періодичних видань із позашкільної освіти, створення на цій основі електронних бібліотек позашкільних навчальних закладів різних форм власності й підпорядкування;
- розроблення цільової програми професійної підготовки й підвищення фахового рівня педагогів позашкільних навчальних закладів для вищих навчальних закладів та системи післядипломної педагогічної освіти;
- забезпечення професійної орієнтації учнівської молоді та професіоналізації профорієнтаційної діяльності педагогів і спеціалістів позашкільних навчальних закладів через підвищення їхньої кваліфікації у закладах післядипломної педагогічної освіти, розгортання у вищих навчальних закладах комплексної підготовки профконсультантів і профорієнтологів для роботи у цих навчальних закладах;
- створення на регіональному рівні належних умов для молодих спеціалістів — працівників позашкільних навчальних закладів, насамперед міської, районної та, що важливо, сільської ланки (державної підтримки молодіжного кредитування, пільгами із забезпечення житлом, оплатою комунальних послуг, забезпечення безоплатним проїздом до місця роботи і додому за рахунок коштів місцевого бюджету тощо);
- оптимізація мережі таборів відпочинку та профільних таборів позашкільних навчальних закладів різних форм власності та підпорядкування, що працюють в літній час, розроблення комплексних навчально-виховних програм гурткової, масової і суспільно корисної роботи, а також програм підготовки і підвищення кваліфікації педагогічних працівників дитячих закладів оздоровлення і відпочинку;
- підвищення статусу обдарованих дітей і молоді, державна підтримка педагогічних працівників, які мають позитивні результати роботи з обдарованими дітьми та молоддю; соціально-правове забезпечення обдарованих дітей і молоді необхідними умовами для успішного розвитку, навчання, праці тощо;
- розширення співпраці позашкільних навчальних закладів із навчальними закладами, органами управління освітою, міжнародними громадськими організаціями і фондами, зокрема, посилення участі у діяльності Європейської асоціації установ неформальної освіти дітей і молоді (EAICY).

7. ОСВІТА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ: ВІД ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ДО ІНКЛЮЗІЇ

За 1991-2016 рр. освіта дітей з особливими потребами зазнала істотних трансформаційних змін: від інституалізації до інклюзії. Суспільно-політичні та соціокультурні процеси, що відбувалися в країні на шляху входження до європейського освітнього простору, призвели до виокремлення кількох етапів розвитку освіти дітей з особливими потребами.

I етап (1991-2000 рр.) функціонування української системи спеціальної освіти розпочався з ратифікації міжнародних документів щодо дотримання прав людини, а також визнання права на здобуття освіти всіма громадянами, в тому числі й з особливими потребами, у загальноосвітньому просторі в основних законодавчих актах України. Основна тенденція I етапу — «державоцентриська» освітня система з прикметними ознаками інституалізації та жорсткої регламентації освітнього процесу в спеціальних навчальних закладах.

II етап (2001-2010 рр.) розвитку системи освіти осіб з особливими потребами характеризується спробами переведення закладів спеціальної освіти з режиму інерційного функціонування в режим випереджувального інноваційного поступу та значною активізацією стихійного інтегрування дітей з особливими потребами до загальноосвітніх навчальних закладів на тлі ствердження інклюзивної освіти в демократичних країнах.

III етап (2011 р. — донині) характеризується основною тенденцією в освіті дітей з особливими потребами, що полягає в оптимізації спеціальних навчальних закладів та впровадженні інклюзивної освіти на теренах України. Зокрема, на тлі зростання (на 0,5 %) загальної чисельності дітей з інвалідністю, значно скоротилась мережа спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів та у понад 1,5 разу зменшилась кількість учнів з особливими потребами у них.

Вагомий здобуток цього періоду — впровадження інклюзивної освіти: системи освіти, що передбачає надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу за місцем проживання. Однак, невизначеність на державному рівні законодавчо-нормативних та організаційно-фінансових механізмів інклюзивної освіти значно стримує цей процес. Зокрема, тільки 2,2 тис. дітей навчаються в інклюзивних класах, де створено всі відповідні умови, а понад 100 тис. дітей з особливими потребами стихійно інтегровано у загальноосвітні навчальні заклади.

Нині важливою умовою системного реформування освіти дітей з особливими потребами є комплексне розв'язання завдань, пов'язаних з нормативно-правовим, організаційно-фінансовим, кадровим, науково- та навчально-методичним забезпеченням їхнього навчання та виховання.

За роки незалежності України освіта дітей з особливими потребами зазнала істотних трансформаційних змін, пов'язаних із визначенням нової ідеологічної суспільно-освітньої парадигми, яка ґрунтується на принципах людиноцентризму. Магістральним напрямом розвитку сучасної української освіти окреслено рівний доступ до якісної освіти всіх громадян, у тому числі й осіб з особливими потребами, тих, які мають інвалідність, обмежену життєздатність, порушення або особливості психофізичного розвитку. Нині в освіті триває динамічний процес кардинальних змін у методологічних, змістових, технологічних та управлінських складових її інноваційного розвитку. Відбувається переоцінка цінностей, долання усталених стереотипів, медичних, дефектологічних рудиментів щодо освіти осіб з особливими потребами, зокрема дітей, що стає підґрунтям нового нормативно-правового, науково-методичного, організаційно-змістового забезпечення їхнього навчання. Прикметною ознакою сучасного функціонування та розвитку української спеціальної освіти (освітньої системи для осіб з особливими потребами) стало прагнення до деінституалізації та забезпечення доступності усіх освітніх ресурсів на основі урахування індивідуальних особливих потреб, що є основоположними засадами інклюзивної освіти.

У розвитку системи спеціальної освіти за часів незалежності України окреслюються кілька етапів, часові межі яких визначаються суспільно-політичними та соціокультурними процесами, що відбувались у країні на шляху входження до європейського освітнього простору. Передував цим процесам деінституалізації *перший етап* функціонування української системи спеціальної освіти (1991-2000 рр.). З ратифікацією перших міжнародних документів щодо дотримання прав людини, а саме: Конвенції ООН про права дитини (1991 р.) та «Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів» (1993 р.), у яких забороняється дискримінація дітей за ознакою інвалідності, Україна зобов'язалась дотримуватися загальнолюдських прав, зокрема гарантувати здобуття якісної освіти дітям з порушеннями психофізичного розвитку, в т. ч. з інвалідністю. Так, у Конституції України визначено основні права людини, серед яких і право на освіту (ст. 53), право на соціальний захист (ст. 46). Право на здобуття освіти всіма громадянами, у тому числі дітьми з порушеннями психофізичного розвитку, набуло законодавчого визнання у Законах «Про освіту» (1991, 1996 рр.), «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.) та ін. Утім, у ці роки державна політика мала переважно компенсацийний характер, загалом відповідні заходи обмежувались незначною фінансовою допомогою і наданням окремих послуг. Завдання пристосування життєвого середовища до особливостей та потреб осіб з особливими потребами як умови їхнього успішного інтегрування у соціоосвітній простір, навіть не формулювалося.

У цей період система спеціальної освіти в Україні як спадок традиційної радянської освітньої системи інерційно зберігала жорстку вертикально-горизонтальну структуру. Вертикаль ґрунтувалася на вікових особливостях дітей і рівнях загальноосвітніх програм. Горизонтальна структура враховувала психофізичний розвиток дитини, особливості її пізнавальної діяльності і характер порушення. Вертикальна структура розподілялась на відповідні вікові періоди: від 0 до 3 років (раннє дитинство); з 3 до 6-7 років (дошкільний період); з 6-7 до 16-21 років (період шкільного та професійного навчання). Горизонтальна структура спеціальної освіти була представлена 8-ма типами спеціальних навчальних закладів (переважно інтернатних): для дітей з порушеннями слуху, слабкочуючих, слабкозорих, сліпих, з важкими порушеннями мовлення, з порушеннями опорно-рухового апарату, для розумово відсталих, затримкою психічного розвитку. Для дітей дошкільного віку з особливостями психофізичного розвитку функціонували: спеціальні дитячі дошкільні заклади, дитячі навчальні заклади компенсуючого типу, спеціальні групи при дошкільних навчальних закладах комбінованого типу, дошкільні групи при спеціальних школах. Осно-

вними державними навчальними закладами для дітей з особливостями психофізичного розвитку шкільного віку у цей період були спеціальні загальноосвітні школи-інтернати та спеціальні класи при масових навчальних закладах.

На тлі зростання кількості дітей з особливими потребами (у 2000 р. їх кількість сягала близько 150 тис.), у тому числі з інвалідністю, у період 1991-2000 рр. значно скоротилася мережа спеціальних шкіл та їх наповнюваність. Станом на 1992 р. в Україні функціонувало 409 спеціальних шкіл з 78 тис. учнів; у 1998/99 навчальному році їх кількість склала 308 закладів з 69 тис. учнів.

У цей період навчально-методичне забезпечення процесу здобуття освіти дітьми з особливими потребами у спеціальних навчальних закладах здійснювалося переважно за рахунок розробок, нафрактованих ще за радянських часів, організація та реалізація змісту освіти відбувалась за нозологічним принципом.

Попри це, аналізуючи досвід функціонування спеціальних закладів для дітей з особливими потребами цього періоду, можна констатувати певні досягнення цих освітніх осередків. Зокрема: створення у спеціальних навчальних закладах достатньої матеріальної бази, забезпечення відповідних умов для надання реабілітаційної допомоги, організація професійно-трудової підготовки, навчання та відпочинку. Втім, поряд із незаперечними позитивами, варто виокремити суттєві недоліки системи спеціальної освіти: ізольованість дітей з особливими потребами в спеціальних навчальних закладах інтернатного типу; її рутинну уніфікованість; недостатню соціально-практичну спрямованість навчального процесу; обмежену індивідуалізованість та особистісну зорієнтованість навчально-виховного процесу; низьку ефективність корекційно-розвивальних занять; відсутність ліцензованого психолого-педагогічного інструментарію для діагностики порушень; недостатнє науково-методичне та навчальне забезпечення навчального процесу дітей з важкими патологіями та атиповими порушеннями; низький рівень соціально-трудової адаптації і соціального інтегрування випускників закладів спеціальної освіти.

Загалом у цей період стан системи спеціальної освіти оцінювався суспільством і державою як кризовий.

У період з 1991 по 2000 рр. спеціальну освіту в Україні парадигмально можна визначити як «державоцентриську» освітню систему з прикметними ознаками інституалізації та жорсткої регламентації навчального процесу.

Тож, наприкінці цього пострадянського періоду спеціальна освіта постала перед дилемою — або інерційно функціонувати у традиційному річищі понять, підходів до навчання і виховання дітей з психофізичними порушеннями, а особливо з інвалідністю, як пасивних об'єктів впливу, знаннецентризму, абсолютизації дефектів розвитку, недооцінки життєздатного потенціалу, або наповнити її новим компетентнісним змістом їхнє навчання задля оптимізації життєвого ресурсу кожної дитини.

На початку ХХІ ст. інклюзивну освіту міжнародною освітянською спільнотою визнано найбільш інноваційним рухом в освіті демократичних країн.

У цей час в Україні в контексті нової парадигми посилився громадський інтерес до удосконалення організаційно-правових засад забезпечення права на освіту дітей з особливими потребами, забезпечення варіативності здобуття освіти відповідного рівня, відбувається активне розроблення нової методології освіти осіб з особливими потребами, що базується на принципах дитиноцентризму, здійснюється активний пошук шляхів і засобів їх реалізації.

Другий етап розвитку системи освіти осіб з особливими потребами в Україні (2001-2010 рр.) характеризується започаткуванням ініціатив щодо модернізації функціонуючої

продовж тривалого періоду інтернатної системи навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку, визначення життєвих стратегій, покращення соціальних можливостей, компетентності, конкурентоспроможності, посилення гнучкості та мобільності соціальної поведінки задля конструктивно-перетворювальної позиції і повноцінного інтегрування у соціокультурний простір. Завдяки наполегливості наукової та педагогічної громадськості, неурядових організацій, батьківської спільноти, за фінансової підтримки міжнародних фондів започатковано рух до створення альтернативних закладів навчально-реабілітаційних центрів.

Від 20010 р. суттєво зростала чисельність учнів-першокласників з особливими потребами, припинилося скорочення спеціальних освітніх закладів. Так, у 2001-02 навчальному році кількість таких закладів складала 297, у 2003-04 — 390, у 2005-06 — 396, 2009-10 навчальному році — 387 закладів.

Порівняно з попереднім десятиліттям спеціальні навчальні заклади, у тому числі інтернатного типу, значно розширили свої функції, почали здійснювати психолого-педагогічний супровід і соціально-педагогічний патронат (що сприяло комплексній підтримці сімей, які виховують дітей з особливими освітніми потребами), забезпечувати комплексну корекційно-розвивальну підтримку та реабілітацію дітей з особливими потребами (соціально, медичну, фізкультурно-оздоровчу, трудову) з метою їх інтегрування в соціальне середовище.

Починаючи з 2001 р., з огляду на міжнародні норми, визнані більшістю західних країн, зарубіжний досвід організації інклюзивного навчання (під загальним гаслом «Школа для всіх») в українському суспільстві розгорнулись дискусії щодо невідповідності інтернатного (відокремленого) навчання учнів ідеям рівноправності меншин, інноваційним освітнім підходам з визнанням різноманіття учнівської спільноти, засадам повноцінного інтегрування у суспільство осіб з особливими потребами. Саме в цей період починає стверджуватися нова термінологічна лексика — «особи (діти) з особливими потребами, на протигагу, «аномальні діти», «дефективні», «діти з порушеннями» тощо. Прихильники інноваційних підходів в освіті, зокрема науковці-експериментатори, батьківська спільнота, громадські організації закликали до радикальних змін, які базуються на переконанні, що всі діти можуть навчатися, здобувати якісну освіту, реалізувати свій потенціал та інтегруватися у суспільство. Так, з 2001 р. почала реалізовуватися програма Всеукраїнського науково-педагогічного експерименту «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах», ініційованого Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» за наукового керівництва Інституту спеціальної педагогіки НАПН України та організаційного — МОН України. У ході експерименту, що тривав до 2007 р. і охоплював більшість регіонів України, було розроблено нормативно-правові положення, які в подальшому склали основу нормативно-правової бази з інклюзивної освіти, науково- та навчально-методичні матеріали, які започаткували вітчизняні розробки з інклюзивної освіти.

Водночас, значна увага приділялась забезпеченню права на освіту дітей зі значними інтелектуальними порушеннями, які тривалий час перебували лише в закладах соціального захисту населення та охорони здоров'я.

За даними МОЗ України, на 1 січня 2004 р. у закладах охорони здоров'я перебувало на обліку близько 227 тис. осіб з легким і помірним ступенем розумової відсталості. Кількість осіб з важким та глибоким ступенем розумової відсталості становила майже 58 тис. Визнано інвалідами 88 тис. осіб (з них понад 18 тис. — діти).

На виконання заходів «Концепції соціальної адаптації осіб з розумовою відсталістю» (затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України 25 серпня 2004 р.) в систему

освіти України було залучено дітей з помірною розумовою відсталістю та дітей із складними комбінованими порушеннями розвитку, які вважалися «ненаучуваними». Науково-методичні засади та програмно-навчальні матеріали стосовно здобуття освіти такими дітьми розроблялися науковцями Інституту спеціальної педагогіки НАПН України спільно з педагогами-новаторами та фахівцями МОН України у процесі проведення різного рівня науково-педагогічних експериментів.

Важливою віхою цього етапу було впровадження у вітчизняну систему освіти дітей з порушеннями слуху навчального предмету «Українська жестова мова» (наказ МОН України від 11 вересня 2009 р.), що стало можливим завдяки спільним зусиллям Інституту спеціальної педагогіки НАПН України та Українського товариства глухих. Для сприяння якісному викладанню цього навчального предмета, введеного вперше в історії навчання дітей з порушеннями слуху, науковцями було розроблено комплекс навчально-методичного забезпечення (навчальні програми, підручники, посібники) для 1-12 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для глухих і слабкочуючих дітей. Водночас українську жестову мову було запроваджено і як засіб навчання нечуючих.

Паралельно розпочалося реформування дошкільної освіти дітей з особливими потребами. Набула поширення нова модель комплексної підтримки дитини з особливими потребами в умовах сім'ї через здійснення соціально-педагогічного патронату. Також, починаючи з 2008 р., створюються дошкільні навчальні заклади нового типу — «Центри розвитку дитини», де батьків залучають до навчально-виховного та реабілітаційного процесу, а корекційно-розвивальні послуги можуть одержувати діти, які перебувають в інших закладах або у сім'ї.

Відтак, характерними ознаками другого етапу розвитку системи освіти дітей з особливими потребами в Україні (2001-2010 рр.) були спроби переведення закладів спеціальної освіти з режиму інерційного функціонування в режим випереджувального інноваційного поступу та значна активізація стихійного інтегрування дітей з особливими потребами до загальноосвітніх навчальних закладів. При цьому офіційна статистична інформація щодо кількості дітей з порушеннями психофізичного розвитку, які перебувають у масових загальноосвітніх закладах в умовах стихійного інтегрування в цілому по країні відсутня, як відсутній і повний статистичний державний облік дітей, які мають особливі потреби, що пов'язано з міжвідомчими бар'єрами, відсутністю єдиної категоріальної класифікації, різними підходами до проведення обліку таких дітей тощо.

Третій етап (2011 р. — й донині) розвитку системи освіти дітей з особливими потребами відзначається тенденцією до суттєвого зменшення кількості спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів та учнів з особливими потребами у них, що, з одного боку, пов'язано із широким застосуванням індивідуальної форми навчання, а з іншого — створенням мережі навчально-реабілітаційних центрів. Так, у період з 2005-2009 рр. кількість дітей, які навчались у спеціальних навчальних закладах становила 67,5 тис. осіб, а в період з 2011-2014 рр. зменшилась у понад 1,5 рази і склала близько 42 тис. осіб. Кількість спеціальних навчальних закладів відповідно також зменшилась з 380 до 220.

У цілому за останню чверть століття в Україні частка осіб з інвалідністю у загальній чисельності населення збільшилась майже удвічі: з 1,6 млн осіб у 1991 р. до 2,8 млн осіб у 2013 р. досягла показника понад 6,1 %. Має тенденцію до зростання (на 0,5 %) і чисельність дітей з інвалідністю.

Вагомий здобуток цього періоду — впровадження інклюзивної освіти — системи освіти, що передбачає надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу і базується на принципах забезпечення основоположного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання.

Сприяв цьому канадсько-український проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими освітніми потребами в Україні» (2008-2013 рр.), який реалізовувався в Україні за фінансової підтримки Канадської агенції міжнародного розвитку (CIDA) та за участі Канадського центру вивчення неповносправності Університету Грента МакЮена; Інституту спеціальної педагогіки НАПН України (провідна наукова установа), Всеукраїнського фонду «Крок за Кроком», Національної Асамблеї інвалідів України.

Здобуті результати та сформульовані на їх основі пропозиції щодо впровадження інклюзивної освіти в Україні мали неабияке значення для створення основних загальнодержавних документів і розроблення необхідних матеріалів для урядових інституцій.

Водночас напрацювання українсько-канадського проекту, їх поширення серед загалу освітян та батьків, сприяло розробленню науковцями Інституту спеціальної педагогіки НАПН України програмно-методичних комплектів з інклюзивної освіти для педагогічних університетів, закладів післядипломної педагогічної освіти, виданню посібників і методичних матеріалів для педагогів і батьків дітей з особливими потребами.

Прискоренню поступу інклюзивної освіти в Україні сприяла і ратифікація Конвенції ООН про права інвалідів та Факультативного протоколу (грудень 2009 р.). У цей же час було видано визначальні для розвитку інклюзивної освіти документи — розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року», відповідний наказ МОН України.

Важливу роль у цьому сенсі відіграло і внесення у 2010 р. змін до Закону України «Про загальну середню освіту», відповідно до яких загальноосвітні навчальні заклади отримали можливість створювати спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими потребами, що означало перехід інклюзії на «державні рейки».

Надалі було здійснено наступні кроки: МОНмолодьспорту затвердило «Концепцію розвитку інклюзивної освіти», а в серпні 2011 р. — «Порядок організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах». Концепція вперше ввела до законодавчого поля України визначення інклюзивного навчання як комплексного процесу забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно-орієнтованих методів навчання з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей. Передбачалось також введення додаткової посади асистента учителя. Змін, пов'язаних із впровадженням інклюзивного навчання, зазнали фактично всі ланки спеціальної освіти.

В означений період відчутних зміні, зокрема в змістовому аспекті, зазнав і процес навчання дітей з особливими потребами в умовах спеціальних дошкільних закладів (груп) і спеціальних шкіл-інтернатів.

На основі науково-теоретичного аналізу і визначення концептуальних підходів в Україні було розроблено новий Державний стандарт початкової освіти для дітей з особливими освітніми потребами (затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 607 від 21 серпня 2013 р.), похідним чого стало розроблення нового змісту і програмно-методичного забезпечення навчання таких дітей. Це, безумовно, мало спричинило позитивний вплив, оскільки Стандарт розроблявся на основі особистісно орієнтованого підходу і широкого використання корекційно-розвивальної складової, що і знайшло своє відображення в підготовці нових навчальних та корекційно-розвивальних програм для дошкільної, початкової та основної шкільних ланок освіти таких дітей.

Таким чином, система освіти осіб з особливими потребами в Україні, як і освітня галузь в цілому, пройшла досить тривалий шлях, зазнаючи відповідних організаційних і

змістових змін, основним завданням яких було створення альтернативних моделей психолого-педагогічної підтримки, механізмів для вільного вибору форм навчання дітей, рівня і діапазону освітніх потреб.

На сьогодні систему дошкільних закладів для дітей з особливими освітніми потребами складають: спеціальні дошкільні навчальні заклади (ясла-садки) комбінованого типу; ясла-садки компенсуючого типу (спеціальні та санаторні) для дітей від двох до шести (семи) років, яким необхідна корекція фізичного та (або) розумового розвитку, тривале лікування та реабілітація; навчальні заклади зі спеціальними й інклюзивними групами. Наразі в Україні для дітей з особливими освітніми потребами працюють близько 2 тис. дошкільних навчальних закладів компенсуючого (санаторні, спеціальні) та комбінованого типу, де разом із здобуттям дошкільної освіти діти отримують корекційно-реабілітаційну допомогу. Загалом в дошкільних закладах різного типу перебуває майже 35 тис. дітей з особливими потребами.

Середня ланка освіти осіб з особливими потребами реалізується через такі навчальні заклади: спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати) I-III ступеня для дітей з особливими потребами; навчально-реабілітаційні центри; загальноосвітні школи з інклюзивними класами; навчання вдома за індивідуальним планом навчання. Протягом 2014/15 навчального року функціонувало 220 спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів, де навчались понад 42 тис. учнів з особливими освітніми потребами, зокрема: 174 спеціальні школи-інтернати із контингентом майже 37 тис. учнів; 34 навчально-реабілітаційні центри, де навчались та отримували комплексні реабілітаційні послуги близько 5 тис. дітей з особливими освітніми потребами; 12 спеціальних шкіл із продовженим днем, у яких здобували освіту за місцем свого проживання близько 600 дітей з порушеннями розвитку. Крім того, понад 5 тис. дітей з особливими потребами навчались у 525 спеціальних класах загальноосвітніх шкіл.

Важливою умовою системного реформування системи освіти осіб із особливими потребами є комплексне розв'язання завдань, пов'язаних з нормативно-правовим, організаційним, кадровим, науково- та навчально-методичним забезпеченням освіти таких дітей та молоді. Механізм реалізації цих завдань передбачає координацію зусиль відповідних міністерств і відомств, наукових установ, закладів вищої педагогічної освіти та закладів системи післядипломної педагогічної освіти, представників громадських організацій.

Удосконалення чинної законодавчої і створення нової нормативно-правової бази системи освіти осіб з особливими потребами спрямоване на вирішення таких основних питань:

- внесення необхідних змін і доповнень до чинного законодавства з метою приведення його у відповідність до міжнародних стандартів;
- створення нормативно-законодавчого поля щодо забезпечення і фінансування послуг супроводу в системі освіти осіб з особливими потребами від народження і впродовж життя;
- розроблення фінансового механізму забезпечення організації освітньої діяльності дитини з особливими потребами в загальноосвітньому закладі будь-якого типу з урахуванням необхідного фінансування послуг супроводу для задоволення особливих потреб;
- розроблення Концепції про державну службу супроводу і Примірного положення про державну службу супроводу.

Інституційні зміни передбачають:

- впровадження максимально раннього (з перших тижнів/місяців життя) виявлення порушень у розвитку дитини та надання комплексної медико-психолого-педагогічної допомоги дитині (запровадження програм раннього втручання) та її сім'ї;
- здійснення обліку всіх осіб з особливими потребами від народження та створення відповідної електронної бази даних (єдиного реєстру) для забезпечення комплексної допомоги та супроводу;
- створення державної системи супроводу (мережі центрів) осіб з особливими потребами (від народження і упродовж життя);
- надання вже існуючим закладам освіти нових функцій (консультативна допомога сім'ям, ресурсні центри для інклюзивних закладів, тренінгові бази для педагогів загальноосвітніх шкіл тощо);
- створення освітніх закладів нового типу.

Створення державної системи супроводу (державного інклюзивного ресурсного центру та мережі регіональних інклюзивних ресурсних центрів) передбачає:

- адресне фінансування послуг супроводу незалежно від місця проживання дитини та закладу освіти, в якому вона перебуває;
- визначення та унормування переліку супровідних послуг для певної нозології;
- забезпечення міжгалузевого координування та узгодження взаємодії ключових відомств (міністерств охорони здоров'я, освіти і науки, соціального захисту);
- здійснення комплексного регулювання міжструктурної діяльності (закладів, організацій, установ);
- надання спектру послуг супроводу чи делегування таких послуг іншим структурам з подальшим моніторингом щодо їх надання.

Підвищення фахового рівня педагогічних кадрів передбачає:

- забезпечення якісно нової фахової підготовки і перепідготовки педагогічних кадрів з урахуванням сучасних підходів і технологій навчання та супроводу осіб з особливими потребами;
- забезпечення спеціальної підготовки і перепідготовки фахівців психолого-медико-педагогічних консультацій та інших спеціалістів для кадрового забезпечення державної служби супроводу (мережі центрів);
- запровадження системної організаційно-методичної, консультативної, просвітницької роботи серед освітян, батьків, громадськості стосовно можливостей забезпечення варіативності освітніх маршрутів для осіб з особливими потребами та навчання упродовж життя за умови надання визначеного спектру супровідних послуг.

Наукове та методичне забезпечення національної системи освіти осіб з особливими потребами передбачає:

- розроблення спектру послуг супроводу для осіб з особливими потребами різних вікових груп та відповідно до поліморфності контингенту;
- розроблення програм раннього втручання (розвитку та реабілітації) та переддошкільного розвитку;
- розроблення програм підготовки батьків до цілеспрямованої допомоги їхнім дітям в навчанні на різних етапах освіти;

- розроблення навчально-методичних рекомендацій педагогічним працівникам щодо використання інноваційних технологій;
- розроблення практико-орієнтованих технологій індивідуального навчання та психолого-педагогічного супроводу процесів залучення дитини з особливими потребами в загальноосвітнє середовище;
- моделювання компонентів і змістового наповнення інклюзивного навчального середовища;
- розроблення профорієнтаційного та профдіагностичного інструментарію для осіб з особливими потребами з урахуванням компетентнісного, особистісно орієнтованого, індивідуального та диференційованого підходів для забезпечення максимальної самореалізації осіб з особливими потребами в сучасному суспільстві та можливостей здобуття професійної освіти (чи перекваліфікації) упродовж життя;
- розроблення системи моніторингу оцінки якості освіти осіб з особливими потребами.

Реформування системи освіти осіб з особливими потребами цілком узгоджується із сучасними світовими тенденціями в організації освіти й підтримки таких дітей та молоді і має на меті перетворити її на самостійну інституцію, яка озброює учнів знаннями, необхідними для життя у XXI ст.

8. ВИХОВАННЯ АКТИВНИХ І ВІДПОВІДАЛЬНИХ ГРОМАДЯН-ПАТРІОТІВ

За роки української незалежності педагогічна наука й освітня практика у питанні громадянського та національно-патріотичного виховання дітей і молоді набула дієвого досвіду використання виховного потенціалу української історії, культури, народної педагогіки, традицій народу. Все ж останні події перебігу української історії висвітлили ряд вад у вихованні загалом, і патріотичному вихованні підростаючого покоління, зокрема. До основних чинників, що гальмували його ефективність, можна віднести: розмитість єдиної науково-світоглядної позиції, спричиненої відсутністю національної ідеї та суспільної єдності; економічну, соціальну і політичну нестабільність, спровоковану боротьбою політичних та олігархічних еліт; недостатню узгодженість провідних соціальних інститутів у вихованні підростаючого покоління, відсутність належного забезпечення сучасних соціальних потреб дітей і молоді.

Кардинальні зміни у політичному, соціально-економічному та громадянському житті українського суспільства засвідчують нагальну необхідність активізації громадянського і національно-патріотичного виховання дітей і молоді, що є питаннями національної безпеки та успішного розвитку України.

Нині суспільство висуває високі вимоги до особистості, яка є основною рушійною силою суспільного розвитку і має виявляти готовність відкрито й успішно вирішувати суспільно значущі життєві проблеми. Формування громадянської та національно-патріотичної позиції української молоді зумовлює необхідність ґрунтовного вивчення психолого-педагогічних основ стійкої особистісної позиції в кризових умовах, що обумовлюється стрижневими особистісними утвореннями — гуманістичними цінностями, смисложиттєвими орієнтаціями, духовним розвитком, здатністю до самовдосконалення, розкриття особистісного потенціалу та самореалізації.

Отже, перед українською педагогічною наукою і освітою постають завдання оновлення виховного змісту, впровадження інноваційних форм, методів та особистісно орієнтованих виховних технологій, що забезпечуватимуть досягнення якісних результатів у формуванні людини як громадянина і патріота.

Громадянське і національно-патріотичне виховання — пріоритетні напрями науково-практичної роботи у вихованні активних і відповідальних громадян-патріотів

Останнім часом в Україні відбулися події державного, європейського і навіть цивілізаційного значення, які фактом своєї появи спонукають до перегляду і переоцінки багатьох положень і тверджень ціннісного характеру. Стрижневе місце у них посідають національні цінності — громадянськості, патріотизму, поваги до людини, людської гідності, справедливості, чесності, правдивості, які були закладені у виховні процеси, що розвивалися за роки нашої незалежності, а нині все більше посідають чільне місце. Їх вирішення буде успішним за умови перегляду й критичного оцінювання усіх набутих упродовж років розбудови держави.

Незалежність України пов'язана з докорінними трансформаційними змінами в суспільстві, коли переглядалася державна освітня і виховна стратегія, створювалися нові освітньо-виховні проекти і програми, що відповідали новим перспективам. Після 1991 р. впроваджувалися найрізноманітніші виховні концепції, програми, проекти, які розроблялися як окремими особами, групами, громадськими об'єднаннями, так і державними органами — Міністерством освіти і науки України, Національною академією педагогічних наук України. Означені розробки стосувалися переважно таких напрямів виховання, як громадянське, духовне, патріотичне, моральне, котрі в нових умовах набули інноваційного спрямування і змісту.

Ці концепції, проекти та програми певною мірою не були повністю реалізованими, у тому числі через часткові зміни напрямів державної політики в галузі виховання дітей та молоді. Спочатку у 1991 р. набула поширення концепція невторчання ідеології, політики у виховання, певна нейтральність виховання, автономний розвиток освіти, опертя на загальнолюдські, національні, гуманістичні цінності. Вона стала реакцією на засилля ідеології за радянських часів. Така тенденція досить швидко змістилася у бік розбудови виховного процесу на національному ґрунті, що спирався на народознавчі, українознавчі засади навчально-виховного процесу, які і донині застосовуються і підтримуються в освітніх закладах різних типів. Згодом настав короткий час опертя на нашу історичну пам'ять, її героїзацію, підходів до національної історії як складника загальновиховного процесу. За часів, що передували Революції гідності, було здійснено намір привнести в освіту і виховання неорадянські підходи — відбувалася глорифікація радянських героїв, трудових звитяг радянського часу, планувалися масштабні проекти й програми, які мали неорадянські, неоконсервативні ознаки.

Відтак, у концептуалізації виховання поєднувалися різні контексти, взаємозв'язки, директивно-офіційні уявлення та реальні вимоги усіх учасників виховного процесу.

Революція Гідності, якій вже виповнилося два роки, окупація Криму, гібридна війна на Донбасі змусили подивитися на історію, на сьогоднішній день, на себе й інші народи, національну освіту і культуру під новим кутом зору.

Євроінтеграційні процеси, до яких залучена Україна, дедалі глибше охоплюють усі сфери життєдіяльності, що позначається на економічному і суспільному розвитку держави, віддзеркалюється у сфері науки, освіти та виховання.

Нинішня особливість цих питань полягає в тому, що концептуальні ідеї мають поєднати європеоцентричність, пов'язану з цивілізаційним вибором, із усталеним потягом

українців до традиціоналістичних національно-культурних й, зокрема, етнологічних засад. За таких обставин питання громадянського і національно-патріотичного виховання дітей та молоді стали вимогою часу і найпершою суспільною потребою.

Серйозним викликом для України залишаються внутрішні суперечності, зокрема наявні у суспільстві розбіжності щодо ставлення до статусу мов у державі і формуванні мовної політики, в оцінці історичної спадщини, у виборі внутрішньополітичної стратегії, що призводить до цільової цивілізаційної роздвоєності та регіональної поляризації суспільних настроїв, гальмує створення спільного культурного простору.

Світові глобалізаційні процеси зумовлюють, окрім позитивних, експансію на теренах України більш потужних культур, що може стати причиною послаблення, знеособлення української культури, яка упродовж століть цілеспрямовано знищувалася. Процес виховання ускладнюється умовами неоголошеної війни, спровокованої Росією на Сході України. В окупованих Російською Федерацією Криму, частинах Луганської та Донецької областей знищуються надбання української культури й освіти, запроваджуються освітні стандарти, програми та підручники сусідньої держави, пропагуються зразки російської культури.

За даними ЮНІСЕФ, близько половини дітей віком від 7 до 18 років на окупованих територіях стали свідками подій, пов'язаних з війною, зокрема були очевидцями бойових дій та завдання ушкоджень знайомим людям, погрожування з боку людей зі зброєю, деякі з них стали свідками вбивств. Особливе занепокоєння викликає стан постійної тривоги і страху, що супроводжує й дотепер більшість дітей-вимушених переселенців. За даними Міністерства соціальної політики України, станом на січень 2016 р. кількість офіційно зареєстрованих переселенців в Україні становить 1,7 млн осіб, у тому числі 215 тис. дітей. Відтак, серйозною залишається проблема внутрішньої міграції, зокрема збільшення кількості неповних сімей, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зростання бідності, безробіття, що, ймовірно, може спричинити збільшення чисельності дітей і підлітків групи ризику. Ці явища не можуть не впливати на загальновиховний процес.

Виховання громадянина-патріота відбувається водночас із процесом згуртування українського суспільства в єдину політичну націю. За умов поліетнічної держави таке виховання покликане сприяти цілісності, соборності України, що є серцевиною української національної ідеї. Складний процес об'єднання різних етносів і народностей України для національного відродження, розбудови й удосконалення суверенної правової держави та громадянського суспільства триває саме на підґрунті демократичних цінностей, які виростають з національних цінностей і поєднуються у громадянському, національно-патріотичному вихованні.

Усі ці тенденції висунули на передній план, актуалізували питання виховання дітей і молоді. Українська педагогічна і психологічна науки стали тим підмурком, на якому нині розбудовується система громадянського і патріотичного виховання дітей та молоді. З огляду на актуальність зазначеної проблематики, вчені Національної академії педагогічних наук України зосереджують особливу увагу на розробленні нових підходів до концептуального, теоретичного забезпечення національно-патріотичного і громадянського виховання дітей та молоді, їх уточненні, оновленні акцентів.

Виведенню громадянського і національно-патріотичного виховання на новий якісний рівень, ефективному співробітництву між системою освіти, науковими установами та органами державної влади сприяють ухвалені державні документи, які визначають стратегічну спрямованість у громадянському і національно-патріотичному вихованні дітей та учнівської молоді до 2020 р.: «Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та

молоді на 2016-2020 роки», затверджена Указом Президента України від 13 жовтня 2015 р. № 580/2015; «Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді», затверджена наказом МОН України № 641 від 16 червня 2015 р.; Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016-2020 рр.

Бути громадянином означає відчувати свою належність до певної суспільно-політичної спільноти, приймати пов'язані з цим статусом права та обов'язки стосовно інших членів спільноти та державних інституцій. Емоційно-ціннісний сенс цього поняття виявляється у почуттях любові, відданості, гордості, поваги, громадянського обов'язку.

У процесі формування національної свідомості й самосвідомості особистості провідну роль відіграють ціннісні орієнтації. Роль цінностей як вищого регулятивного утворення полягає в тому, що вони не лише визначають форми й умови реалізації спонукань людини, але й стають джерелом її цілей. Будуючи свій ціннісно-смісловий простір, людина інтеріоризує загальнолюдські цінності, які виступають потенційними мотивами і виконують функцію смислоутворення.

У вихованні в молодого покоління почуття патріотизму виділяються три ключові аспекти: *особистісний*, за якого молода людина своєю діяльністю любов'ю до Батьківщини прагне створити умови для вільного духовно-морального саморозвитку і збереження власної індивідуальності; *суспільний* полягає у тому, що демократичне суспільство зацікавлене у повноцінному саморозвитку людини, становленні її патріотичної самосвідомості на міцній моральній основі; і *державний*, який передбачає забезпечення умов для становлення національно свідомих громадян, здатних нині й у майбутньому забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі, а в разі військової загрози змогли відстояти її незалежність і суверенітет.

Процеси формування громадянського, національно-патріотичного світогляду визначаються віковими особливостями та сенситивними періодами розвитку і мають враховуватися у виховному процесі освітніх установ. Отже, громадянське та національно-патріотичне виховання повинно стати пріоритетним напрямом діяльності усіх ланок освіти, навчальних закладів усіх рівнів.

Громадянське і національно-патріотичне виховання в контексті цілісного підходу до виховання дітей і молоді

Національна академія педагогічних наук України, розробляючи й оприлюднюючи документи програмного характеру з питань громадянського та національно-патріотичного виховання — концепції, проекти, програми, дотримується цілісного підходу до проведення фундаментальних досліджень.

З 2008 р. системно здійснювалися дослідження: організації і функціонування системи патріотичного виховання дітей та молоді в умовах модернізаційних суспільних змін (2008-2010 рр.); виховання культури гідності дітей і учнівської молоді в позаурочній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів (2011-2013 рр.). Основна наукова ідея цих досліджень ґрунтувалася на переході від соціоцентричного підходу до формування у дітей та молоді почуття патріотизму до антропоцентричного, основою якого є переконання, що суб'єктом-носієм патріотизму в соціумі є розвинена особистість. Серед результатів досліджень — розроблення як цілісних складників виховного процесу ряду важливих

документів, зокрема: Концепції і Програми патріотичного виховання дітей та учнівської молоді (2010, 2014 рр.), програми «Національна ідея в становленні громадянина-патріота України» (2008, 2014 рр.).

Водночас наукові пошуки спрямовувались, зокрема, на розроблення концептуальної моделі особистості-громадянина, у якій представлено найважливіші підходи та принципи, що забезпечують реалізацію процесу національно-патріотичного виховання. На основі розробленої моделі було створено «Програму громадянського виховання та самовиховання особистості», в якій розкрито систему методичної роботи з дітьми та молоддю на кожному віковому етапі, та методичні рекомендації «Виховання особистості-громадянина». Результати досліджень засвідчують, що, починаючи з періоду юності, значно ускладнюються уявлення особистості про себе як громадянина своєї держави і пов'язані з цим знання про свої права і обов'язки, оцінювання власних вчинків, рис характеру з огляду на систему суспільних та особистих громадянських цінностей. Осмислення екзистенційних цінностей (життя, свобода, істина, справедливість) для молоді — необхідна сходинка на шляху особистісного розвитку, що детермінована потребою у концептуалізації уявлень, власного внутрішнього світу та пошуку ідентичності.

Таким чином, для сучасних підлітків і молодих людей характерне глибоке розуміння системи суспільно-політичних понять, що становлять основу громадянської свідомості та самосвідомості. Серед таких понять: Батьківщина, громадянин, громадянство, держава, етнос, нація, національність, державна мова, рідна мова. Більш усвідомленим та особистовіднесеним стає розуміння концептів, у яких відображені характеристики громадянськості: патріотизм, відповідальність, громадянський обов'язок. Розвиток вміння категоризації та об'єктивації спостережень суспільно-політичних явищ і процесів забезпечує здатність не просто сприймати на віру те, що скаже дорослий, викладач, а самостійно віднайти відповіді на складні запитання, використовуючи різні джерела інформації — пресу, телебачення, Інтернет, думки інших референтних осіб, аналізуючи та узгоджуючи окремі факти й оцінки, виробляючи власну позицію.

З огляду на важливість зазначеної проблематики, значна увага приділялася *військово-патріотичному вихованню* учнівської молоді, яке орієнтоване на формування у зростаючій особистості готовності до захисту Батьківщини, розвиток бажання здобувати військові професії, проходити службу у Збройних Силах України як особливому різновиді державної служби. Дослідження останніх років були зосереджені на розробленні основних документів, що визначають сутність, зміст військово-патріотичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Зокрема, розроблено і оприлюднено Концепцію військово-патріотичного виховання в системі освіти України (2015 р.), Концепцію загальнодержавної Програми військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді України (2015 р.), Концепцію військово-патріотичного виховання молоді України (спільно з «Товариством сприяння обороні України», 2015 р.) та Стратегію розвитку національно-патріотичного виховання дітей і молоді в Україні на засадах хортингу (2015 р.); підготовлено посібник «Військово-патріотичне виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів у процесі позакласної роботи».

Відповідно до визначених у цих документах теоретичних положень, національно-патріотичне і військово-патріотичне виховання розглядається як цілеспрямований вплив на свідомість, розум і почуття особистості, орієнтований на формування у дітей і молоді позитивних установок, гуманістичних цінностей та ідеалів, що проявляються у поведінці, діяльності, спілкуванні. Таке виховання спирається на принципи національної спрямованості, соціальної відповідальності, історичної і соціальної пам'яті, міжпоколінної наступності, толерантності, мобільності, самоідентифікації, саморегуляції, потребує застосування цілісного підходу та постійного оновлення свого змісту, форм і методів.

Оновлення змісту предметів соціально-гуманітарного циклу та виховання на прикладі реальних подій і людей сприяло зростанню патріотичної компетентності учнівської молоді. Ряд наукових розробок було спрямовано на розширення змісту навчальних предметів загальноосвітньої школи відповідним елементом. Зокрема, розроблено «Методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2015 р.) з метою розширення можливостей змісту освіти стосовно формування в учнів патріотичних почуттів, толерантного ставлення до інших народів, які проживають в Україні. До змісту мистецької освіти внесено питання пошанування надбань національного мистецтва й усвідомлення його непересічної ролі у світовій спадщині, що має вагомий потенціал для патріотичного виховання підростаючого покоління. Зокрема, зміст навчальних програм і підручників освітньої галузі «Мистецтво» (1-11 класи) доповнено тематичними бесідами й окремими позакласними заняттями виховного спрямування, зокрема, з таких тем: «Героїчні образи українських козаків у вітчизняному малярстві», «Вплив культурних пам'яток України на виховання патріотизму зростаючої особистості», «Представлення героїв «Євромайдану» засобами художньої фотографії» та ін. У змісті навчальних та корекційно-розвивальних програм для учнів 1-4 та 5-7 класів з особливими освітніми потребами, зокрема до змісту навчальної програми «Українська жестова мова» для глухих учнів додано відповідний компонент із національно-патріотичного виховання.

Для вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення процесу громадянського та національно-патріотичного виховання Державною науково-педагогічною бібліотекою України імені В.О. Сухомлинського підготовлено і надано доступ до інформаційно-бібліографічного ресурсу: «Національно-патріотичне виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів в умовах модернізаційних суспільних змін» і «Національно-патріотичне виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів» Ресурс може бути використано педагогічними працівниками, студентами, громадськістю, загалом у виховному процесі освітніх закладів різних типів.

Отже, характер проведених досліджень засвідчує системний і цілісний підхід НАПН України до розроблення сучасних концептуальних засад та науково-методичного забезпечення громадянського і національно-патріотичного виховання дітей та молоді в різних закладах освіти.

Стан досліджень, присвячених становленню активних і відповідальних громадян-патріотів

Теоретико-експериментальні дослідження, про які йшлося вище, пов'язані з організацією виховного процесу у системі освіти та стосуються розв'язання проблем духовно-морального і громадянського самовизначення дітей та учнівської молоді у новій соціокультурній ситуації. Науковим пріоритетом цих наукових пошуків виступила орієнтація на дослідження процесу виховання у контексті реального життя дітей і дорослих. Відтак, загальновиховний процес спрямовувався на створення соціокультурних середовищ (залежно від конкретної виховної мети) і відповідних їм проєктів, у яких розгорталась суб'єкт-суб'єктна взаємодія вихователя і вихованців, об'єднаних єдиною виховною метою. Це потребувало обґрунтування провідних позицій у здійсненні громадянського та національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді, якими стали:

- ставлення до учня як до мети, а не засобу, як до суб'єкта власної думки, будь-якого виду діяльності;

- формування суб'єкт-суб'єктного стилю взаємин на основі діалогу;
- організація активної взаємодії, моделювання ситуацій взаєморозвитку, трансформація інтелектуально-етичної проблеми в емоційну;
- створення позитивного емоційного фону навчання, атмосфери емоційного піднесення;
- побудова виховного процесу з використанням цільових, комунікативно-лінгвістичних тренінгів, сюжетно-рольових форм, ігор інтенсивного спілкування, спеціально створених ситуацій з моральними колізіями, які можуть викликати емоційну рефлексію, позитивні мотиви діяльності, вчинків, поведінки;
- вивчення динаміки морального розвитку учнів, корекція їх поведінки і взаємин.

Наукові позиції дослідників ґрунтувалися на відмові від традиційних підходів до виховання, які наголошували лише на адаптації підростаючої особистості до життя, наданні допомоги у її соціалізації, створенні умов для розвитку якостей, необхідних для життя у традиційному суспільстві. Натомість предметом дослідницької уваги стали соціальна і духовно-моральна активність, здатність до ціннісно спрямованої діяльності, справедливість, почуття патріотизму як вищі смисли життя активного громадянина. Сучасні дослідження «Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін» (2010 р.), «Виховання культури гідності дітей і учнівської молоді в позаурочній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів» (2013 р.), «Виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості у позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів» (2015 р.) свідчать про те, що виховання активних і відповідальних громадян-патріотів ґрунтується на гуманістичній моралі, формуванні моральної самосвідомості особистості, що передбачає цивілізований спосіб відстоювання своїх прав, інтересів і свобод без порушень миру і злагоді в суспільстві за одночасного зміцнення засад демократичної правової держави.

Суб'єктами формування громадянського і національно-патріотичного світогляду молодій людині виступають насамперед сім'я і навчально-виховні заклади, і наразі їх партнерство у цьому напрямі має чимало невикористаних можливостей, про що свідчать результати досліджень.

Роль сім'ї у формуванні й розвитку особистості, її світогляду найважливіша в дитинстві. Сім'я має широкі можливості для багатогранного вияву громадянських цінностей. Найбільш важливою обставиною для розвитку дитини є те, що спілкування у сім'ї будується на основі родинних зв'язків, які породжують цілий спектр духовних цінностей, що приводить до більш глибокого взаєморозуміння між її членами. Виховання у сім'ї закладає таким чином необхідну основу для морального розвитку особистості, впливаючи на становлення її майбутньої громадянської позиції.

Визначаючи рівень усвідомленості громадянських цінностей сім'ї, старшокласники називають такі ціннісні орієнтації (табл. 1):

У старших класах готовність до громадянського самовизначення передбачає формування у школярів стійких, свідомих уявлень про свої обов'язки і права стосовно держави, суспільства, батьків, почуття обов'язку, відповідальності, уміння оцінити власний життєвий досвід з тим, щоби забезпечити активне творче життя у суспільстві.

Громадянський розвиток особистості досягає найвищого рівня тоді, коли моральні принципи, норми, правила поведінки і діяльності проявляються у вчинках людини не лише як результат зовнішньої необхідності, а як дія внутрішньої суб'єктивно значущої моральної потреби. Чим тісніша єдність об'єктивного і суб'єктивного чинників, тим ширші можливості розкриваються для розвитку особистості.

Таблиця 1

№№ з/п	Цінності	%
1	Освоїти професію	85
2	Здобути освіту	83
3	Сприяти поліпшенню політичного та економічного становища країни	75
4	Любити свою державу і дбати про її інтереси	60
5	Берегти природу	56
6	Пишатися своєю нацією	20
7	Розмовляти рідною мовою	12
8	Відстоювати права і свободи свого народу	10
9	Відзначати національні свята, вивчати українську літературу та мистецтво	10
10	Виконувати обов'язки перед Батьківщиною	8
11	Знати історію свого народу	5
12	Поважати звичаї своєї країни	2
13	Відповідати за свої вчинки	2
14	Доброта	2
15	Людяність	2

Результати досліджень засвідчують, що більш ніж 67 % сучасних старшокласників вважають себе безумовними патріотами України. За підсумками опитування старшокласники Миколаївської області предметом гордості за свою країну і свій народ вважають: мужність, героїзм українських військових (53,7 %), історію українського народу (43,2 %), традиції (23,7 %), духовні якості народу (21,9 %), літературу, перемоги спортсменів (12,0 %), мистецтво (11,0 %).

Водночас дослідження, проведене GfK Ukraine (2015 р.), засвідчує дані про 81 % молоді, які вважають себе патріотами України.

Згідно з моніторинговим дослідженням, здійсненим 2015 р. Сумським ОІППО (загальна вибірка складала 2236 учнів десятих класів, з них 1354 — жителі сільської місцевості, 882 — міської, 56 % — дівчат, 44 % — хлопців): 80 % опитаних вважають себе патріотами України, оскільки намагаються своїми вчинками діяти на благо своєї країни (67 %); наслідують національні традиції (64 %); розмовляють українською (35 %); беруться за будь-яку можливість впливати на поліпшення добробуту держави (31 %). Старшокласники вважають, що справжні патріоти повинні: дотримуватись національних звичаїв, традицій (67 %), знати історію своєї держави (57 %), відстоювати її інтереси і захищати від агресорів (79 %), розмовляти українською мовою (49 %), вболівати за проблеми України та радіти її успіхам (71 %).

Предметом гордості за свою країну, народ для більшості старшокласників (60 %) є минуле, історія України; пісні, свята, звичаї (45 %); мова (47 %); мужність, героїзм наших військових (70 %); прапор, герб, гімн (46 %); наша працьовитість, уміння господарювати (42 %) (рис.1).

Згідно із соціологічними опитуваннями «Україна очима дітей», проведеним 2015 р. Інститутом Горшеніна у співпраці з МДЦ «Артек-Карпати», понад третина учнів (27,0 %) зазначили, що стали більш патріотичними, почали цікавитися політикою. Дві третини дітей (64,3 %) визначили Євромайдан як одну із найбільш значущих подій у своєму житті за рік. Серед подій, які вплинули на життя, 47,3 % дітей виокремили війну на Сході України, третина респондентів — зміну влади в країні (35,4 %) і втрату Криму (33,1 %). Про Асоціацію с ЄС зазначили 6,0 % дітей. При цьому кожна сьома дитина (13,7 %) зізналася, що

тепер відчуває страх за себе, близьких і країну. Водночас, незважаючи на реальні обставини, більш ніж половина (52,1 %) опитаних дітей впевнені, що, коли стануть дорослими, залишаться жити в Україні, проте кожен п'ятий (18,8 %) збирається виїхати за кордон, а 29,1 % учнів не визначились, де вони будуть жити в майбутньому.

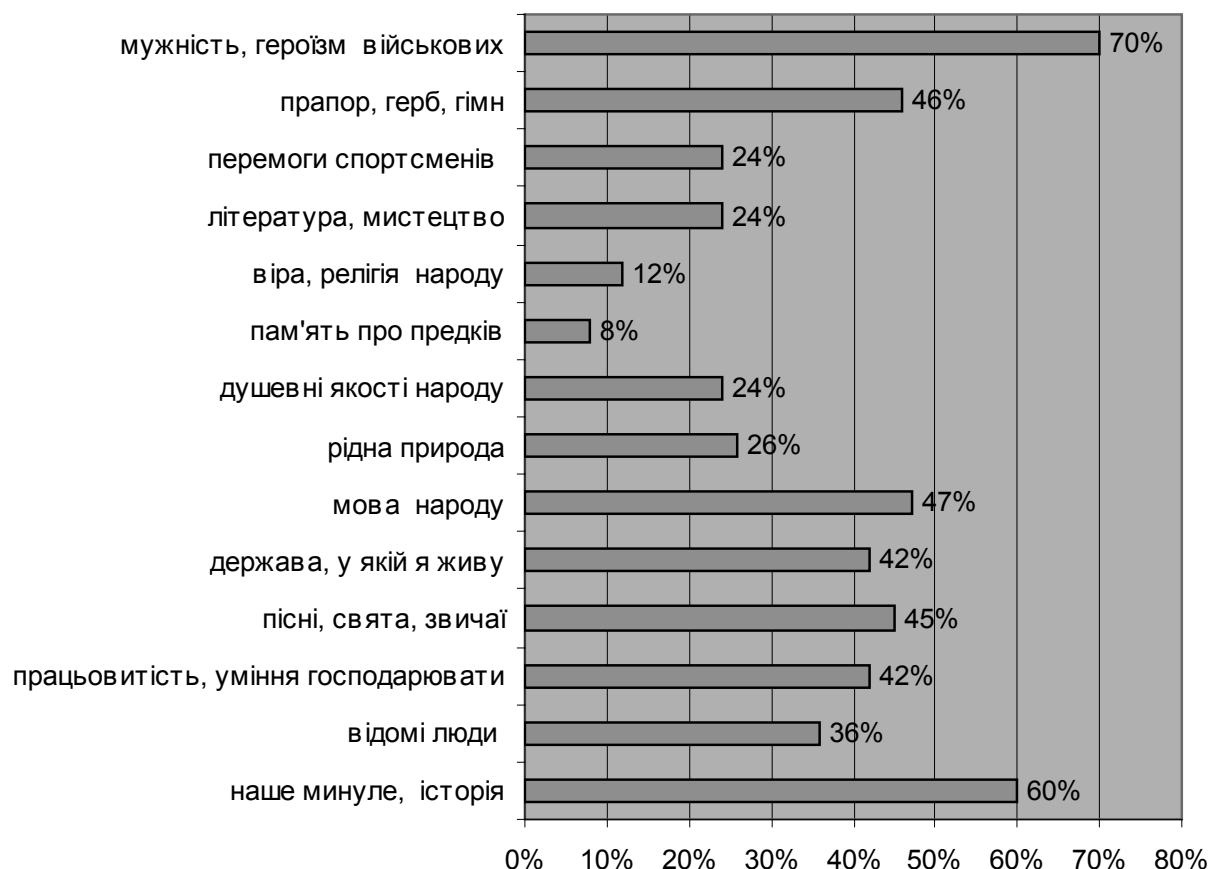

Рис. 1. Розподіл відповідей старшокласників на запитання «Що є предметом гордості за свою країну, свій народ?»

Останніми роками значну роль у громадянському і національно-патріотичному вихованні почав відігравати дитячий і молодіжний рух. За даними Державної служби статистики, на 01 січня 2015 р. в Україні зареєстровано 1344 дитячих громадських організацій, серед них 21 всеукраїнського рівня, що становить 2,2 % з усіх зареєстрованих в Україні громадських об'єднань. У загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладах України діють близько 16 тис. об'єднань учнівського самоврядування. Більшість із них передбачає залучення дітей і молоді до розбудови громадянського суспільства, започаткування ефективного діалогу держави та молоді, розвиток соціального партнерства наукових установ і громадських організацій.

Результати дослідницької роботи, спрямованої на формування соціальної ініціативності підлітків у дитячому об'єднанні (2013-2015 рр.), засвідчили, що участь підлітків у діяльності дитячих громадських об'єднань різного спрямування сприяє розвитку їх соціальної активності, формуванню соціальних установок на взаємодію, готовності до служіння Батьківщині, суспільству. Реалізація різноманітних соціальних проектів та ініціатив надає підліткам можливості для розвитку лідерських якостей — про це зазначили 43 % опитаних членів дитячих об'єднань; бажання допомагати людям — 57 %; упевненість в собі — 41 %; активність — 33 %; відкритість — 33 %; небайдужість до чужих проблем — 27 %; товариськість — 22 %; життєвий досвід — 10 %; уміння працювати в команді — 20 %; організаторські здібності — 13 %; навички спілкування — 26 %, емоційне задоволення — 15 %.

У 2016 р. Інститутом проблем виховання НАПН України спільно з МОН України, інститутами громадянського суспільства розроблено «Концепцію підтримки та сприяння розвитку дитячого руху в Україні» як важливого складника формування сучасної молодіжної політики.

Отже, нові вимоги до виховання патріота і громадянина вимагають коригування системи цінностей; а відтак, пріоритетними завданнями у виховній діяльності освітніх навчальних закладів стають такі:

- поєднання морального виховання з національно-патріотичним, громадянським і трудовим; виховання поваги до Конституції України, Герба, Прапора, Гімну; вироблення активної громадянської позиції, свідомого ставлення до громадянського обов'язку, єдності слова і діла;
- виховання патріотизму як любові до Батьківщини, інтересу до історії свого народу, його традицій, культури; готовності до захисту кордонів України;
- виховання гуманізму, прагнення усвідомленого, шанобливого ставлення до таких рис, як честь і гідність, справедливе та доброзичливе ставлення до людей;
- формування стійкої потреби у суворому дотриманні правил поведінки в школі, вдома і в громадських місцях;
- сприяння усвідомленню учнями тісного взаємозв'язку зовнішньої і внутрішньої культури громадянина, вироблення потреби у постійному дотриманні правил культури поведінки і спілкування, культури мовлення і зовнішнього вигляду;
- формування в дітей здатності усвідомлювати активну роль особистості в її самовдосконаленні і самовихованні, уміння виявляти рішучість і наполегливість у подоланні труднощів, готовності і вміння займатися моральним самовихованням; виховання моральної відповідальності;
- розвиток доброзичливих стосунків між хлопцями та дівчатами, бережливого ставлення до юнацької дружби, здатності усвідомлювати високий сенс ідеалу сім'ї;
- виховання непримиренного ставлення до розпусти, аморальних вчинків, до порушень норм і правил поведінки в суспільстві, вироблення готовності боротися зі злом, байдужістю і черствістю, егоїзмом та індивідуалізмом.

Отже, особливість часу підвищує вимоги до становлення зростаючої особистості з багатим духовним світом, національно свідомою, цілеспрямованою, з чіткою громадянською позицією, моральними якостями, високим рівнем відповідальності за свої дії та вчинки. Викладене детермінує питання якісного розроблення інноваційного змістово-технологічного забезпечення процесу громадянського і національно-патріотичного виховання.

Технологічне забезпечення процесу виховання активних і відповідальних громадян-патріотів

У вирішенні завдань громадянського і національно-патріотичного виховання наукова позиція ґрунтується на тому, що теоретичні положення мають високий потенціал лише тоді, коли вони уможливають створення інноваційних технологій, спроможних ефективно досягти мети виховання відповідальних громадян-патріотів.

Постає завдання розроблення інноваційних виховних технологій — методів, засобів, способів, прийомів, процедур розгортання гуманістично спрямованого змісту та педагогічно доцільних умов виховної діяльності, які підвищують рівень духовно-моральної вихованості особистості. Виховні технології спрямовані на аксіологічне, розвивальне виховання,

мають інноваційний характер. Це, своєю чергою, потребує зміни акцентів щодо практичного здійснення педагогічної суб'єкт-суб'єктної взаємодії і заперечує рівень абстрактних побудов-суджень, які часто використовуються у традиційному виховному процесі.

Найбільш ефективними у національно-патріотичному вихованні дітей і молоді стали технології, що ґрунтуються на активності та демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини, формування критичного мислення, ініціативності й творчості. Форми і методи національно-патріотичного виховання представлено у таблиці (табл. 2).

Соціальні ініціативи Всеукраїнських дитячих громадських організацій, (Національна скаутська організація «ПЛАСТ»; Національна організація скаутів України (НОСУ); Всеукраїнський дитячий рух «Школа безпеки»; Асоціація гайдів України, Всеукраїнська дитяча спілка «Екологічна варта» та інші); різноманітних об'єднань учнівського самоврядування протягом 2014-2015 рр. набули чіткого технологічного оформлення; їх метою стало виховання свідомого громадянина-патріота нашої держави. Зокрема, діти разом із молоддю та дорослими беруть активну участь у масовому волонтерському русі, спрямованому на моральну і матеріальну підтримку Збройних Сил України, залучення молоді до військової підготовки, організацію та проведення добродійних акцій, флешмобів, марафонів «Україна — єдина країна», допомогу воїнам у лікарнях і шпиталях, проведення патріотичних акцій згуртування українців на захист та забезпечення єдності України.

Таблиця 2

Форми і методи національно-патріотичного виховання

Практичні	Вербальні	Ігрові	Інформаційно-комунікативні	Наочні	Рефлексивні
патріотичні акції, ярмарки, марафони на підтримку учасників АТО, сімей загиблих захисників Батьківщини, інвалідів, соціально-проектна діяльність, флешмоби, акції пам'яті героїв Небесної сотні, волонтерська та добродійна діяльність на підтримку воїнів АТО, тренінги	бесіди, вікторини, поетичні калейдоскопи, інформаційні досьє, бібліо-марафони, круглі столи, «уроки мужності», дискусії, мозковий штурм, демократичний діалог	ділові, ситуаційно-рольові ігри, сюжетно-рольові, ігри-драматизації, пізнавально-розвивальні, інтелектуальні ігри	інтернет-технології, обговорення у форумах, презентації учнівських проєктів, онлайн-опитування	виставки, тематичні стенди, шкільні газети, перегляд кіно-, відео- та архівних матеріалів	самопізнання, самооблізація, саморегуляція, самореалізація, рефлексивно-експліцитний метод, метод аналізу проблемних ситуацій, стилів поведінки, прийняття рішень

Проблема змін акцентів у змісті національно-патріотичного виховання підрастаючого покоління потребувала розроблення нових підходів, інноваційних технологій та їх апробації у педагогічній практиці. У 2015 р. в Інституті проблем виховання НАПН України було започатковано ініціативу організації тренінгів з національно-патріотичного виховання, розроблено авторську технологію та експериментально апробовано програму тренінгу і посібник «З Україною в серці». До участі у тренінгових заняттях було залучено понад 450 педагогів, методистів позашкільних навчальних закладів, закладів післядипломної педагогічної освіти, працівників методичних кабінетів органів освіти різних рівнів, учителів загальноосвітніх і викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, представників неурядових організацій, керівників навчальних закладів різних рівнів м. Києва, Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Івано-Франківської, Закарпатської, Запорізької, Київської, Луганської, Миколаївської, Одеської, Харківської, Херсонської, Черкаської областей.

У 2016 р. на основі конкурсного відбору Міністерством молоді та спорту України проводиться серія тренінгів для співробітників обласних управлінь у справах сім'ї та молоді, а також, на замовлення цього ж Міністерства, ініційовано підготовчу роботу з національно-патріотичного виховання на базі закладів оздоровлення та відпочинку дітей, яку вже розпочато в Донецькій області.

Перспективи вирішення проблем національно-патріотичного та громадянського виховання

Сучасна ситуація, пов'язана з вихованням дітей і молоді загалом та громадянського і національно-патріотичного виховання як провідних зокрема, досить суперечлива, про що свідчить здійснений аналіз. Він підтверджує, що національно-патріотичне виховання має відігравати випереджальну роль у демократичному процесі, стати засобом відродження національної культури, припинення соціальної деградації, стимулом пробудження таких моральних якостей, як совість, людяність, почуття власної гідності; засобом самоорганізації, особистісної відповідальності; гарантом громадянського миру.

Такий підхід вимагає розгортання фундаментальних досліджень у напрямі пошуку нових, відповідних викликам часу методологічних підходів, що підсилюють практичний виховний потенціал освітньо-виховного середовища, системи освіти. На часі розроблення такої загальної цілісної моделі виховного процесу, яка передбачатиме врахування вікових, індивідуальних, регіональних особливостей, обґрунтування і перевірку наукових засобів і діагностичних програм, оновлення змісту виховного процесу і, зокрема, громадянського та національно-патріотичного виховання відповідно до змін, що відбуватимуться у суспільстві та особистісному розвитку його членів. Науковці мають задовольнити актуальну потребу в обґрунтуванні нових моделей виховної освіти, орієнтованої на вирішення проблем сучасної молоді людини і педагогічну підтримку розвитку її сил, здібностей, особистісних, громадянсько-патріотичних якостей, необхідних для життя у глобальному світі й демократичному суспільстві, задоволення потреб у свободі, честі й гідності, професійній самореалізації. Відтак, вирішення проблеми громадянського і національно-патріотичного виховання потребує партнерської взаємодії НАПН України з освітніми установами, інститутами громадянського суспільства, спрямованої на виконання завдань, передбачених заходами «Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки» та «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді».

З огляду на ці процеси, у 2016 р. установами НАПН України започатковано наукові дослідження, спрямовані на вдосконалення громадянського і патріотичного виховання дітей та молоді в освітніх закладах різного типу, громадських об'єднаннях, упровадження інноваційних виховних технологій. Серед них: «Трансформація комунікативних практик як чинник громадянської і національної самоідентифікації молоді різних регіонів України» (2016-2018 рр.; Інститут соціальної та політичної психології); «Особистісно орієнтовані технології патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях» (2016-2018 рр.; Інститут проблем виховання); «Становлення громадянських якостей вихованців інтернатних закладів» (2016-2018 рр.; Інститут проблем виховання); «Методика формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни» (2017-2019 рр.; Інститут проблем виховання). Перелічені дослідницькі проекти покликані забезпечити наступність і безперервність розроблення ефективних програм, спрямованих на формування та розвиток духовних цінностей, почуття патріотизму, національної самосвідомості, любові до українського народу, духовної єдності поколінь, толерантності, культури міжособистісних взаємин.

Це, в свою чергу, потребуватиме вдосконалення науково-методичного супроводу національно-патріотичного виховання дітей і молоді з використанням ІКТ-моніторингу інформаційних веб-ресурсів, використання електронних засобів інформації, інформаційних і комунікаційних технологій для популяризації розробок НАПН України серед широкого загалу наукових працівників і педагогічної громадськості.

Слід більше зважати на те, що національно-патріотичне виховання дітей та молоді здійснюється ефективніше, якщо ідеї патріотизму усвідомлено сприймаються й учителями, які використовують відповідне методичне забезпечення; якщо знання про сутність патріотичної поведінки виступають засобом стимулювання різноманітної соціально цінної й особистісно значущої громадської діяльності та опосередкованих нею гуманістичних відносин. Усі ми маємо бути свідомі того, що епіцентром нової виховної реальності стала людина з її інтенціями до ідеалу, цінностями й особистісними смислами, гуманними людськими відносинами і високими духовними устремліннями. В основі цієї концепції повинен бути внутрішній світ особистості громадянина.

Відтак, підвищується роль учителя, педагога, вихователя у формуванні в дітей і молоді також і громадянських компетентностей, які є основою становлення громадянської, національно-патріотичної позиції й потрібні людині упродовж її життя. Становлення такої позиції у дітей і молоді відображає їх ціннісне ставлення до суспільства, держави та самих себе; почуття власної гідності, належності до України як її громадянина і патріота.

Це потребує у найближчій перспективі розроблення навчального та науково-методичного забезпечення курсів підвищення кваліфікації керівних, педагогічних і науково-педагогічних кадрів, працівників методичних і психологічних служб системи освіти з питань національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання як складової системи підвищення їхньої кваліфікації. Водночас потребує посилення уваги до розроблення змісту та технологій проведення семінарів і тренінгових занять для вихователів, дорослих лідерів, координаторів дитячих і молодіжних громадських організацій та об'єднань і молоді з зони АТО та дорослих-переселенців з метою підготовки їх до роботи тренерами, формування у них політико-правових компетентностей.

Зазначена проблема потребує також зосередження уваги наукових установ, вищих навчальних закладів при розробленні структури і змісту новітніх підручників, навчальних посібників, літератури для дітей з історії України на виховних аспектах змісту освіти, спрямованих на формування громадянської і національно-патріотичної свідомості, прищеплення любові до свого народу, формування толерантного ставлення до представників інших національностей, пошани їх культури, релігії, традицій.

9. ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА ДЛЯ ПОТРЕБ ОСОБИСТОСТІ, ЕКОНОМІКИ, СУСПІЛЬСТВА

Розвиток економіки нашої держави залежить від кваліфікованого і конкурентоспроможного персоналу, підготовка якого здійснюється в системі професійної освіти.

За роки незалежності у професійній освіті України відбулися значні трансформації, зокрема: перехід до ступеневої системи навчання та інформатизації навчально-виховного процесу в професійно-технічних навчальних закладах (ПТНЗ), запровадження нових організаційно-педагогічних форм підготовки кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів з інтегрованих (укрупнених) професій, оновлення змісту професійної освіти з урахуванням динамічних змін у галузях виробництва, посилення уваги до експериментальної роботи в ПТНЗ, здійснення незалежної кваліфікаційної атестації майбутніх фахівців, розширення співпраці з роботодавцями, розвиток міжнародного співробітництва тощо.

Поряд із цим спостерігалися негативні тенденції: скорочення мережі та контингенту учнів ПТНЗ, повільне оновлення переліку напрямів професійної підготовки, зменшення обсягів державного замовлення та фінансування професійної освіти. Якість професійної підготовки кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів в Україні не повною мірою відповідає вимогам сучасного ринку праці. Основні проблеми спричинені збереженням значної централізації в управлінні професійною освітою, недостатньою взаємодією професійних навчальних закладів, роботодавців і науковців у розробленні державних стандартів професійної освіти, багатотипністю мережі ПТНЗ, недосконалістю механізмів фінансування. Неefективною є система професійної орієнтації молоді на робітничі професії та консультування з професійної кар'єри в ринкових умовах. Чимало складних проблем накопичилося в організації професійного навчання на виробництві.

Модернізація професійної освіти потребує вдосконалення науково-методичного супроводу її розвитку, врахування прогресивних ідей зарубіжного досвіду професійної освіти і навчання, запровадження інноваційних технологій і методик підготовки висококваліфікованих робітників і молодших спеціалістів, а також розроблення і впровадження сучасних моделей управління та фінансування, розвитку співпраці з соціальними партнерами, створення державних стандартів на засадах компетентнісного підходу, підвищення престижності професійної освіти в суспільстві, удосконалення системи професійної орієнтації молоді на робітничі професії та консультування з професійної кар'єри, покращення матеріально-технічного, навчально-методичного та інформаційного забезпечення, підвищення якості педагогічного персоналу. У процесі реформування професійної освіти мають бути створені заклади нового типу: одно- і багатопрофільні професійні ліцеї і багаторівневі та багатопрофільні професійні коледжі. Системних зусиль щодо розв'язання цих проблем

має приділяти НАПН України у співпраці з Міністерством освіти і науки України, регіональними органами державної влади та органами місцевого самоврядування, Федерацією роботодавців України та галузевими асоціаціями, Всеукраїнською асоціацією працівників професійно-технічної освіти та іншими громадськими організаціями.

Професійна освіта повинна бути спрямована на задоволення індивідуальних потреб особистості у здобутті сучасних і затребуваних на ринку праці кваліфікацій, професійний розвиток персоналу підприємств, забезпечення підготовки конкурентоспроможних кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів.

Аналіз стану професійної освіти в Україні

Розвиток професійно-технічної освіти за роки незалежності України пов'язаний із суспільними та соціально-економічними процесами.

Перший етап — 1991-1997 рр. — перехідний. Україна успадкувала розвинену систему професійно-технічної освіти (ПТО), що відповідала політичному, економічному, соціальному устрою колишнього Радянського Союзу. У 1991 р. до її складу входило 1,3 тис. ПТНЗ, в яких здобували професійно-технічну освіту майже 660 тис. випускників загальноосвітніх навчальних закладів більш, як за 800 робітничими професіями. Навчальний процес здійснювали 60 тис. педагогічних працівників.

З 1991 р. в Україні відбувалося скорочення обсягів виробництва, зростання інфляції, перехід від планової до ринкової економіки. У країні спостерігалися значні соціально-економічні труднощі, різке погіршення якості життя та зростання соціального розшарування. Відбулося зниження статусу та заробітної плати вихователів, викладачів, майстрів виробничого навчання, що спричинило масовий відтік їх із закладів професійної освіти. Погіршується загальноосвітня підготовка учнів у профтехучилищах, зменшується державне замовлення на підготовку кваліфікованих робітників у ПТНЗ, скорочуються потреби у робітничих кадрах з певних професій, передусім, у галузі важкої промисловості.

Другий етап — 1998-2001 рр. — стабілізаційний. Він характеризувався стабілізацією економіки і відновленням темпів її зростання, розвитком нових галузей, зокрема, сфери обслуговування (туризм, готельна справа, бізнес), появою нових та інтегрованих професій. Розпочинається активна модернізація професійно-технічної освіти. На цьому етапі було визначено загальну стратегію розвитку освіти, правове поле функціонування всіх ланок освіти, здійснений перехід до ступеневої системи навчання в закладах професійно-технічної освіти, запроваджено нові організаційно-педагогічні форми підготовки кваліфікованих робітників. З'явилися професійно-технічні навчальні заклади нового типу, деякі з них трансформувалися у багатофункціональні регіональні та галузеві професійні освітні центри. Почали формуватися також інші типи навчальних закладів (вищі професійні училища, центри професійно-технічної освіти, професійні ліцеї), курси для перепідготовки незайнятого населення. Прийняття у 1998 р. Закону України «Про професійно-технічну освіту» сприяло посиленню уваги органів державної влади і роботодавців до забезпечення підготовки кваліфікованих робітників у ПТНЗ різних типів і форм власності.

Третій етап — 2002-2006 рр. — стратегічний. На початку XXI ст. система професійно-технічної освіти помітно змінилася. Оновлюються та розширюються її функції, розвивається соціальне партнерство, здійснюється пошук напрямів співпраці з роботодавцями. Формується нормативно-правова база професійно-технічної освіти, розробляються

цільові державні програми її розвитку, задекларовано курс на гуманізацію, підвищення якості та доступності освіти.

Четвертий етап — 2007-2011 рр. — стагнаційний. Починаючи з 2007 р., в Україні все більше проявляється світова фінансово-економічна криза. У професійно-технічній освіті загострилися негативні тенденції, що спричинили зниження якості підготовки кваліфікованих робітників, незацікавленість роботодавців і регіональних керівників органів виконавчої влади в розвитку професійної освіти, невідповідність змісту підготовки національним і регіональним потребам. Економічний спад посилювався демографічною кризою. На цьому етапі здійснювався активний пошук оптимальних шляхів удосконалення функціонування системи професійно-технічної освіти України та подолання фінансово-економічної кризи. Водночас, вжиті заходи не здійснили істотного поліпшення якості професійної освіти.

П'ятий етап — 2012 р. — до цього часу — трансформаційний. Із 2012 р. знову інтенсифікуються процеси модернізації професійної освіти. Приймаються стратегічні документи з розвитку професійної освіти і навчання, розробляються нормативні акти щодо формування державного замовлення, забезпечення професійного розвитку громадян, у тому числі персоналу підприємств тощо.

Упродовж останніх років помітно погіршилося фінансово-економічне забезпечення системи професійної освіти. Різке зменшення надходжень у державний бюджет, реструктурування його витрат на користь військово-промислового комплексу спричинили пошук шляхів скорочення бюджету, зокрема, за рахунок невинного скорочення витрат на професійно-технічну освіту, необґрунтованого й непідготовленого переведення її фінансування на місцеві бюджети. За таких умов професійно-технічна освіта в ряді областей України опинилася на межі знищення.

Сучасна система професійної освіти в Україні має розгалужену мережу навчальних закладів і підприємств різних типів і форм власності (понад 2 тис.), що здійснюють професійну підготовку кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів. Її структура була сформована ще за радянських часів і за роки незалежності нашої держави зазнала лише часткових змін. Останнім часом відбулося скорочення мережі закладів професійно-технічної освіти, контингенту учнів, переліку напрямів професійної підготовки.

Наприкінці 2015 р. у країні функціонувало 798 ПТНЗ Міністерства освіти і науки (МОН) України й інших органів виконавчої влади; в них навчалася понад 303 тис. осіб, що на 53 % менше, ніж у 1991 р. Поряд із зменшенням контингенту учнів спостерігається збільшення кількості малокомплектних закладів. Середня чисельність учнів в одному ПТНЗ в минулому році становила в середньому 381 особу. В Україні функціонує 337 малокомплектних ПТНЗ (з контингентом учнів — менше 300 осіб), де навчається близько 62 тис. учнів, та 23 філії з контингентом 3 тис. осіб. В умовах вузької спеціалізації та значної подрібненості ці заклади здебільшого не підготовлені до врахування гнучких динамічних змін на ринку праці, до того ж вони економічно неефективні. Це спричинило потребу в укрупненні ПТНЗ, об'єднанні їх із технікумами та іншими закладами, що здійснюють підготовку кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів.

На кінець 2015 р. в Україні функціонували професійні ліцеї (47 %), вищі професійні училища (21 %), професійно-технічні училища (13 %), професійні коледжі (0,4 %), професійні заклади інших типів (18,6 %), серед них — 3 % професійних закладів у структурі вищих навчальних закладів.

Здійснюючи оптимізацію мережі ПТНЗ, необхідно враховувати, що система професійно-технічної освіти виконує важливі соціальні функції. Зокрема, в 2015 р. серед загального контингенту учнів було 5 % дітей-сиріт і тих, які залишилися без піклування батьків,

13 % дітей із неповних сімей, 8 % дітей — з неблагополучних та малозабезпечених сімей та 2 % дітей — із особливими освітніми потребами, а також 1 % безробітних (за направленням служб зайнятості). Повну загальну середню освіту здобувають понад 61 % учнів. Переважно діти обирають навчання у ПТНЗ після 9-ти класів, щоб одночасно із середньою освітою оволодіти робітничою професією.

Зменшення кількості учнів ПТНЗ, позбавлення їх можливості здобувати повну загальну середню освіту, ліквідація державного замовлення на підготовку кваліфікованих робітників знижує соціальний рівень захищеності молоді на ринку праці й призведе до зростання соціальної напруженості в суспільстві та загального погіршення криміногенної ситуації в Україні. Важливою умовою розв'язання цієї гострої проблеми є створення багатогалузевих професійних навчальних закладів із сучасною матеріально-технічною базою, що потребує забезпечення належного державного фінансування (саме такий підхід характеризує державну політику щодо підготовки виробничого персоналу Австрії, Німеччини, Швейцарії, Фінляндії та інших країн).

Поряд із структурними змінами, відбувається змістова переорієнтація професійної освіти. Підготовка майбутніх кваліфікованих робітників у ПТНЗ, підпорядкованих МОН України, здійснюється для всіх галузей економіки за 35 напрямками та видами господарської діяльності з майже 500 професій. Спостерігається позитивна тенденція до інтегрування професій, коли учень за час навчання оволодіває кількома професіями спорідненого профілю. Водночас зміст і перелік цих професій здебільшого обирається ПТНЗ довільно, без урахування перспективних потреб національного та регіональних ринків праці.

Станом на 1 квітня 2016 р. частка осіб із професійно-технічною освітою становить 35,6 % серед загальної кількості безробітних (цей показник, у порівнянні з 2015 р., зріс на 2,9 %). Частка безробітних з вищою освітою є дещо більшою і становить 44 % (20,1 % осіб з базовою і неповною вищою освітою та 23,9 % осіб з повною вищою освітою). Попит ринку праці на кваліфікованих робітників також перевищує попит на фахівців із вищою освітою. Серед зареєстрованих безробітних найбільше претендентів на одну вакансію серед юристів, вищих державних службовців, керівників, менеджерів — 21 особа, а найменше — на кваліфікованих робітників з інструментом — 6 осіб.

Незважаючи на це, в нашій державі спостерігається подальша орієнтація на підготовку фахівців з вищою освітою. За останні 25 років випуск кваліфікованих робітників в Україні скоротився більше, ніж на 48 %. Натомість, випуск фахівців із вищою освітою зріс у 1,6 рази. Відбулися помітні зміни у співвідношенні студентів вищих і учнів професійних навчальних закладів: у 1990/91 навчальному році кількість студентів вищих навчальних закладів (I-IV рівнів акредитації) була більшою за кількість учнів професійно-технічних навчальних закладів у 2,5 рази, а в 2015/16 — у 5,3 рази.

Важливим засобом оновлення змісту професійної освіти та державного контролю за її якістю є розроблення та впровадження державних стандартів на основі компетентнісного підходу. Нині розроблено та впроваджено у навчально-виробничий процес 310 державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних робітничих професій.

Запровадження сучасних інноваційних та інформаційних технологій навчання у професійну освіту здійснюється найчастіше у межах реалізації міжнародних проектів, співпраці із соціальними партнерами, зокрема: «KNAUF», «Henkel Bautechnik Ukraine», фабрика сучасних будівельних сумішей «БудМайстер», «BOSCH», «TRIORA», «NIBKO», «HERZ Україна», «КАПАРОЛ Україна», ТОВ «Акватерм-Київ», ТзОВ «Снежка-Україна» та ін.

Досить складною проблемою у розвитку професійно-технічної освіти є фінансування навчальних закладів державної форми власності. До 2016 р. фінансування здійснювалося

переважно за рахунок субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на підготовку робітничих кадрів. Внаслідок обмеження бюджетних надходжень ПТНЗ змушені витрачати кошти, зароблені учнями, студентами, майстрами, педагогами, на покриття комунальних рахунків, виплату заробітної плати та стипендій, а не спрямовувати їх на розвиток матеріально-технічної бази. Незаперечним є те, що підготовка висококваліфікованого робітника потребує сучасного високотехнологічного обладнання, майстерень, полігонів, а це зумовлює об'єктивну потребу збільшення обсягів фінансування підготовки кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів.

Законом України «Про Державний бюджет України на 2016 рік» (ст. 27) передбачено передачу в установленому порядку видатків на підготовку робітничих кадрів у професійно-технічних та інших навчальних закладах на фінансування з місцевих бюджетів. При цьому не враховано, що у деяких областях затверджений у місцевих бюджетах обсяг видатків на професійно-технічну освіту був явно недостатнім і неспроможним забезпечити у повному обсязі оплату заробітної плати, комунальних послуг та енергоносіїв, стипендій та інших гарантованих державою соціальних виплат, а також інші вагомні витрати закладів. Передача ж майна ПТНЗ у комунальну власність без відповідної нормативної бази викликала загрозу його неправомірного використання, вилучення приміщень і навіть знищення матеріально-технічної бази. У результаті таких непродуманих дій виникла загроза закриття ПТНЗ, їх нераціонального перепрофілювання, відчуження приміщень, земельних ділянок, а також скорочення робочих місць для педагогічних працівників.

Обмеженість бюджетних видатків зумовила подальше загострення проблеми ресурсного і матеріально-технічного забезпечення професійно-технічної освіти. На теперішній час у ПТНЗ створено 18,1 тис. навчальних кабінетів, 3,7 тис. лабораторій і 6,4 тис. навчально-виробничих майстерень, у яких використовується обладнання, устаткування, сільсько-господарська та інша техніка, середньовідсотковий термін експлуатації яких становить: до 10 років — 10 %; від 10 до 20 років — 31 %; понад 20 років — 59 %. ПТНЗ недостатньо забезпечені навчальною літературою. Починаючи з 2010 р., у проектних показниках державного замовлення видання підручників для цих закладів не було передбачено. Заклади профтехосвіти забезпечені підручниками на 70 %, а ті підручники, що є в бібліотечних фондах, часто не відповідають сучасним вимогам, є застарілими. Галузевою цільовою програмою «Підручник для професійно-технічних навчальних закладів» на 2010-2012 рр. передбачалося видання 53 найменувань таких підручників, однак через відсутність фінансування ця програма була виконана лише частково.

Навчальний процес у ПТНЗ здійснює 39,5 тис. педагогічних працівників, серед них 14,0 тис. викладачів, 17,8 тис. майстрів виробничого навчання. Середня забезпеченість педагогічними кадрами становить 87 %. Внаслідок того, що рівень заробітної плати педагогів є катастрофічно малим у порівнянні із заробітною платою на виробництві, спостерігається плінність кадрів, небажання випускників вищих навчальних закладів працювати на посадах педагогів професійного навчання та майстрів виробничого навчання.

Неврахування ринкових перетворень, збереження централізації в управлінні ПТО зумовили дисбаланс між обсягами, напрямками, рівнями, якістю підготовки кваліфікованих робітників та існуючими соціально-економічними умовами, сучасними вимогами роботодавців. Недостатня увага приділяється прогнозуванню потреб ринку праці та врахуванню сучасних економічних викликів, повільно розробляються і впроваджуються освітні та професійні стандарти на компетентнісній основі. Відсутній дієвий механізм соціального партнерства, пільгового оподаткування ПТНЗ, а також стимулювання роботодавців до інвестування у професійну підготовку фахівців. Відсутня на загальнодержавному рівні

мотивація роботодавців у забезпеченні умов організації виробничого навчання та практики, оновленні матеріально-технічної бази. Не прийнято нормативно-правових документів щодо створення маркетингових і профорієнтаційних служб у навчальних закладах.

Недосконалість державної статистики унеможлиблює об'єктивне прогнозування потреб у робітничих кадрах за видами економічної діяльності та професіями. Сучасний порядок формування державного замовлення на основі середньострокового прогнозу потреби у фахівцях та робітничих кадрах на ринку праці є недосконалим. Це загострює суперечність між попитом на робочу силу з боку роботодавців та державним замовленням на підготовку кадрів, неврахуванням наявних і перспективних потреб ринку праці в Україні.

Зміни на ринку праці пов'язуються із появою принципово нових професій і спеціальностей (зокрема, інтегрованих і укрупнених). У «Національному класифікаторі професій» (класифікатор професій ДК 003:2010) та «Державному переліку професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах» не враховані нові професії, зокрема, інтегровані, яких потребує ринок праці. Більшість із розроблених і затверджених МОН України стандартів професійної освіти готувалися за застарілими методиками без участі роботодавців, тому не відповідають сучасним ринковим вимогам і не можуть використовуватися для якісної підготовки кваліфікованих робітників.

Існують певні проблеми у системі професійної орієнтації молоді на здобуття робітничих професій та підготовки до здійснення кар'єри в сучасних умовах праці, а саме: відсутня нормативно-правова база такої діяльності, немає адекватного навчально-програмного і методичного забезпечення сучасних освітніх траєкторій професійного зростання особистості; моделі освітніх процесів не трансформовані на варіативність форм організації і методів навчання, їх гнучке поєднання при формуванні сучасних професійних цілей та орієнтирів; не розроблені механізми психолого-педагогічного супроводу планування й розвитку професійної кар'єри; відсутні ефективні механізми взаємодії із соціальними партнерами тощо.

Чимало складних проблем в організації професійного навчання на виробництві: низький рівень матеріально-технічного, кадрового і навчально-методичного забезпечення, тривала й витратна процедура отримання дозволів на здійснення навчання кадрів на виробництві, недостатня мотивація працівників вкладати кошти у свою професійну підготовку, яка не гарантує їм збільшення заробітної плати чи збереження робочого місця, обмеженість фінансування витрат на проведення професійного навчання на виробництві з боку підприємств, недостатня зацікавленість роботодавців щодо вкладання коштів у професійне навчання та розвиток людського капіталу, недостатній рівень використання сучасних технологій професійного навчання.

Науково-методичний супровід розвитку професійної освіти

Важливу роль у науково-методичному супроводі розвитку професійної освіти і навчання відіграє НАПН України та її структурні підрозділи: з 1993 р. — Інститут педагогіки і психології професійної освіти (нині Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих), з 2006 р. — Інститут професійно-технічної освіти НАПН України.

Актуальними є наукові розробки Інституту ПТО з теорії і методики проектування змісту професійної освіти і навчання на основі компетентнісного підходу, зокрема: кон-

цепція підготовки гнучкого фахівця; методика створення професійних стандартів на основі компетентнісного підходу; методика створення освітніх стандартів на компетентнісній основі; методика інтегрування професій, згідно з якою розроблено державні стандарти: «Оператор з обробки інформації та програмного забезпечення», «Оператор телекомунікаційних послуг», «Укладальник підлогових покриттів», «Підручний сталевара конвертерного виробництва (конвектора)», «Майстер ресторанного обслуговування», «Опоряджувальник будівельний», «Монтажник будівельний», «Деревообробник будівельний» та інші. Для формування у майбутніх кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів компетентності щодо ефективного енергоспоживання в будівництві, промисловості, на транспорті, а також у сфері обслуговування розроблено навчальний курс «Основи енергоефективності» та відповідне навчально-методичне забезпечення.

Розроблено моделі управління маркетингом системи ПТО, розвитку соціального партнерства, розвитку організаційної культури ПТНЗ, взаємодії професійних навчальних закладів із соціальними партнерами. Так, модель освітньо-професійного кластеру з формування трудового потенціалу в регіоні експериментально перевіряється Інститутом спільно із Запорізькою обласною федерацією роботодавців. Модель управління маркетингом системи ПТО апробована на базі Роменського вищого професійного училища Сумської області.

Для модернізації професійного навчання кваліфікованих робітників в умовах високо-технологічного виробництва запропоновано: концепцію відкритого професійного навчання на модульній основі; технологію навчання додатковим трудовим навичкам на основі проектування коротких модульних навчальних програм, що сприяють підвищенню конкурентоздатності кваліфікованих робітників. Відповідні рекомендації можуть використовуватися для професійного навчання незайнятого населення, тимчасово внутрішньо переміщених осіб, учасників АТО. Розроблено педагогічну технологію підготовки молоді до вибору й реалізації професійної кар'єри, педагогічну технологію формування уявлень про професійний успіх і методику формування соціально-професійної компетентності майбутніх кваліфікованих робітників, а також програму навчального курсу за вибором «Технологія планування і реалізації професійної кар'єри».

Упроваджуючи інформаційно-комунікаційні технології, співробітники Інституту професійно-технічної освіти НАПН України розробили методику створення електронних підручників і навчальних посібників нового покоління, контент-бібліотеку, що охоплює понад 20 електронних підручників для підготовки кваліфікованих робітників аграрної, машинобудівної та будівельної галузей. Обґрунтовано методичні засади проектування інформаційно-освітнього середовища системи професійної освіти з орієнтацією на забезпечення індивідуалізації та профілізації навчального процесу в ПТНЗ.

Розроблено модель розвитку інформаційно-аналітичної компетентності педагогічних працівників ПТНЗ та впроваджено комплекс педагогічних умов її реалізації у міжкурсовий період підвищення кваліфікації. Запроваджено тренінги з педагогічними працівниками ПТНЗ із розвитку їхньої готовності до розроблення та використання особистісно-розвивальних технологій професійного навчання: імітаційно-ігрового навчання, модульно-рейтингової, проблемно-розвивальної, проектної, коучингової, кейсової, колективної розумової діяльності, розвитку критичного мислення, що систематизовано та узагальнено в навчальних посібниках для ПТНЗ аграрної, будівельної та автотранспортної галузей.

Сучасне науково-методичне забезпечення професійної освіти потребує вдосконалення, зокрема щодо впровадження конструктивних ідей зарубіжного досвіду, розроблення системи консультування учнів і студентів закладів професійної освіти з розвитку профе-

сійної кар'єри, проектування інформаційно-освітнього середовища закладів професійної освіти, а також дослідження теоретичних і методичних засад підготовки молодших спеціалістів у технікумах і коледжах, підготовки викладачів, педагогів професійного навчання, майстрів та інструкторів до запровадження інноваційних педагогічних технологій, розширення дослідно-експериментальної роботи на базі закладів професійної освіти і підприємств.

Перспективні напрями модернізації професійної освіти

У сфері законодавства: прискорити прийняття законів України «Про освіту», «Про професійну освіту», в яких мають бути усунуті певні суперечності та узгоджено тлумачення основних понять з урахуванням сучасних європейських підходів, зокрема ввести в законодавчий і науковий обіг поняття «професійна освіта і навчання»; передбачити створення цілісної національної системи професійної освіти, що складається з двох рівнів: перший (базовий), що відповідає другому-четвертому рівням Національної рамки кваліфікацій; другий (вищий), що відповідає п'ятому рівню Національної рамки кваліфікацій.

У сфері формування й виконання державного замовлення: розробити чіткий механізм визначення реальної потреби у фахівцях для ринку праці, заснований на об'єктивній інформаційній базі, моніторингових дослідженнях і з урахуванням системи прогнозування розвитку ринку праці України; створити центри маркетингових досліджень для здійснення й аналізу регіональних і місцевих потреб ринку праці; удосконалити державну статистичну звітність у сфері професійної освіти і навчання, передбачивши розширення переліку показників статистичного обліку у статистичному бюлетені Державної служби статистики України «Продовження навчання та здобуття професії».

У сфері удосконалення змісту професійної освіти: оновити «Національний класифікатор професій» (класифікатор професій ДК 003:2010) для забезпечення відповідності міжнародній класифікації, а також провести аналіз переліку професій, за якими здійснюється підготовка у ПТНЗ для усунення дублювання напрямів і змісту підготовки фахівців у цих закладах і вищих навчальних закладах I і II рівнів акредитації; оновити «Державний перелік професій з підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах» з метою забезпечення інтегрування професій та скорочення їх кількості, укрупнення окремих спеціальностей підготовки, спрямованих на забезпечення можливостей навчання суміжних професій.

У сфері розширення співпраці з роботодавцями: створити сучасну систему податкових і фінансово-кредитних механізмів для залучення коштів роботодавців, приватного сектора в інвестування розвитку професійної освіти, наукової та інноваційної діяльності в освіті; сприяти налагодженню діалогу й співробітництва закладів професійної освіти з роботодавцями шляхом активізації їхньої участі в розробленні професійних та оновленні освітніх стандартів, запровадженні незалежної експертизи програм професійної освіти і навчання.

У сфері управління професійною освітою: забезпечувати поетапну, поступову оптимізацію мережі професійно-технічних навчальних закладів та їх передачу до комунальної власності з урахуванням науково обґрунтованих критеріїв, особливостей соціально-економічного розвитку регіонів і вимог ринку праці; об'єднати в єдиній системі професійної освіти і навчання різні типи професійних навчальних закладів, що надають освітні послуги

для учнівської молоді і дорослих на основі базової та повної загальної середньої освіти для оволодіння професією (спеціальністю) за освітньо-кваліфікаційними рівнями: «кваліфікований робітник», «молодший спеціаліст»; розробити нормативні документи щодо: створення нових типів закладів професійної освіти (багаторівневих і одно- та багатопрофільних професійних ліцеїв, багатопрофільних професійних коледжів), запровадження сучасних, варіативних форм професійної освіти, зокрема, інтегрованих освітньо-професійних систем, що є поєднанням закладів професійної освіти з регіональними підприємствами та організаціями, науковими установами (освітньо-професійні округи, навчально-виробничі й навчально-науково-виробничі комплекси, консорціуми, кластери тощо), організації діяльності профорієнтаційних служб і центрів професійної кар'єри.

У сфері підвищення престижності робітничих професій у суспільстві: розробити й запровадити державні і регіональні програми популяризації професійної освіти у засобах масової інформації; вирішити питання щодо участі професійних навчальних закладів нашої держави у міжнародних конкурсах професійної майстерності серед учнів і педагогів, світових олімпіадах за профілями; створити спеціальні фонди підтримки професійного навчання обдарованих учнів, сприяння розвитку винахідництва шляхом надання грантів і стипендій талановитій молоді; розробити механізм психолого-педагогічного супроводу консультування з планування й розвитку професійної кар'єри за участю соціальних партнерів, які мають відповідні ресурси і можуть забезпечити можливість реалізації професійної кар'єри в умовах динамічних змін на ринку праці.

У сфері інформаційного забезпечення професійної освіти і навчання та запровадження інноваційних технологій навчання: вдосконалити механізм бюджетних витрат на підтримку інноваційних процесів у системі професійної освіти і навчання України; забезпечити розроблення і реалізацію державних, галузевих, регіональних і місцевих програм у сфері професійної освіти, державне замовлення на проведення досліджень, розробку інноваційних освітніх засобів та їх впровадження з використанням наукового потенціалу науково-дослідних установ НАПН України; розробити механізм взаємодії навчальних і наукових установ системи професійної освіти і навчання в реалізації експериментальної діяльності; забезпечити створення інформаційно-комунікаційних мереж професійної освіти, що передбачає реалізацію державних та регіональних програм інформатизації професійної освіти, розроблення сучасного програмного забезпечення, залучення фахівців з програмування, створення на базі навчально(науково)-методичних центрів професійної освіти, наукових установ інформаційних веб-порталів з інформаційного забезпечення професійної освіти, банків інноваційних технологій, контент-бібліотек.

У сфері професійного навчання на виробництві: забезпечити формування ринку освітніх послуг для реалізації професійного навчання на виробництві, створення сучасного інформаційного та навчально-методичного забезпечення, розроблення технологій професійного навчання; спростити процедуру отримання дозволів на проведення професійного навчання кадрів на виробництві.

У сфері підвищення якості педагогічного персоналу: удосконалити підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації педагогічних працівників закладів професійної освіти; запровадити підвищення кваліфікації та стажування педагогічних працівників на відповідних галузевих підприємствах, надати можливість проходження короткострокового підвищення кваліфікації, самостійного вибору педагогами місця підвищення кваліфікації та стажування; для забезпечення професійного розвитку педагогів необхідно істотно підвищити заробітну плату викладачам і майстрам виробничого навчання, запровадити матеріальне стимулювання педагогічних працівників, які беруть участь у створенні державних

стандартів професійної освіти, інноваційних педагогічних технологій, підручників і навчальних посібників, проведенні дослідницької, експериментальної роботи.

У сфері науково-методичного забезпечення професійної освіти: розробити Концепцію розвитку професійної освіти і навчання в Україні; внести зміну в назву Інституту професійно-технічної освіти НАПН України, перейменувавши його на «Інститут професійної освіти НАПН України».

У сфері фінансового та матеріально-технічного забезпечення професійної освіти: доцільно передбачити внесення змін у Бюджетний кодекс України в частині фінансування професійних навчальних закладів у формі субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам, державне замовлення на професійну підготовку кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів за стратегічно важливими спеціальностями; розробити механізми розподіленої відповідальності за фінансування й гарантування раціонального розподілу ресурсів на професійну освіту, багатоканального й різнорівневого фінансування професійної підготовки кваліфікованих фахівців з урахуванням складності, наукомісткості та матеріаломісткості професій; розробити механізм пільгового оподаткування підприємств, що беруть участь у фінансовому й матеріально-технічному забезпеченні закладів професійної освіти; забезпечити однакові обсяги стипендіального забезпечення учнів закладів професійної освіти різних типів; у перспективі доцільно перейти на європейську модель фінансування «гроші — за учнем, студентом»; забезпечити державне фінансування розроблення освітніх стандартів на компетентнісній основі, а також підготовки й видання підручників і навчальних посібників на електронних і паперових носіях для закладів професійної освіти.

10. ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ – ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ, СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Історично вища школа України має фундаментальні витоки з XVI-XVII ст. Становлення вищої освіти в Україні у період глобального прискорення науково-технічного прогресу 1960-1990 рр. пройшло два основні етапи: 1960-1969 рр. — адміністративно-інтенсивного розвитку; 1970-1990 рр. — структурної стабілізації. Мережа закладів вищої освіти, що дісталася у спадщину незалежній Україні, була достатньо простою, однак концентрованою: функціонували класичні університети та профільні інститути з уніфікованою підготовкою спеціалістів, кандидатів і докторів наук.

1991-2013 рр. державного суверенітету країни характеризуються екстенсивним (масовим) зростанням вищої освіти, у цей час в основному сформувалася національна законодавча база розвитку освіти, з вищою включно.

Вихідними ключовими законодавчими актами, важливими для української вищої школи, стали закони України «Про освіту» (1991, 1996 рр.) та «Про науково-технічну діяльність» (1991 р.). Серед новацій — право засновувати приватні заклади вищої освіти, а також ліцензування, акредитація напрямів (спеціальностей) підготовки, інституційна акредитація закладів; запровадження трьох освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти; набуття закладами середньої спеціальної освіти статусу вищих навчальних закладів. Принциповою новацією для вищої освіти постали різні форми власності закладів (державна, і комунальна та приватна). Заклади вищої освіти мали проводити науково-дослідну діяльність.

Закон України «Про вищу освіту» (2002 р.) закріпив нововведення у вищій освіті, зокрема акредитацію закладів — I та II рівнів і III та IV рівнів, державний і галузевий стандарт вищої освіти й інше.

Характерною була надмірна неоднорідність галузевої профілізації закладів вищої освіти України щодо представлення тих чи інших напрямів (спеціальностей) підготовки фахівців, перелік яких був надто подрібненим. Географічно за соціально-економічними макрорегіонами України заклади вищої освіти III-IV рівнів акредитації концентрувалися в Центральному (Київський), Західному (Львівський), Східному (Харківський) та Південному (Одеський) регіонах, а заклади вищої освіти I-II рівнів акредитації — у Центральному (Київський), Західному (Львівський) та Східному (Харківський і Донецький) регіонах.

Негативну роль для реалізації фінансової автономії закладів вищої освіти відіграв Бюджетний кодекс України 2000 р., яким усі державні та комунальні заклади віднесено до бюджетних установ, а кошти від наданих ними освітніх послуг акумулювалися у спеціальному фонді Державного казначейства. Фінансування вищої освіти у 2009-2013 рр. досягло свого найвищого рівня з часів набуття державної незалеж-

ності, але водночас обсяг видатків на одного студента в Україні був у багато разів меншим, ніж у розвинутих країнах.

Рівень автономії закладів вищої освіти України у 1991-2013 рр., оцінений за індикаторами «The Autonomy Scorecard 2010» Європейської асоціації університетів, засвідчив трансформацію та розширення академічної, організаційної і кадрової складових автономії, певну стагнацію її фінансової складової.

Критично важливою реформою забезпечення рівного доступу до вищої освіти стало зовнішнє незалежне оцінювання, що надавало провідним закладам вищої освіти можливість отримувати кращих студентів, а також долати корупційні прояви.

У цей період розпочалася *вертикальна (елітна) диференціація* закладів вищої освіти в Україні, що характеризується виділенням групи особливих університетів із статусом національного (з 1994 р.), уведенням статусу дослідницького національного університету (з 2009 р.), визначенням рейтингів закладів за міжнародними і національними університетськими рейтинговими системами.

Концепцію нової реформи вищої освіти в Україні закладено в Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.), головною метою якого є забезпечення автономії та якості вищої освіти в контексті запровадження ключових принципів і інструментів Болонського процесу із створення привабливого і конкурентоспроможного Європейського простору вищої освіти та його інтеграції з Європейським дослідницьким простором.

З-поміж нерозв'язаних проблем вищої освіти — розпорошеність мережі закладів, низька конкурентоспроможність більшості з них, повільний розвиток автономії, відсутність сучасних систем внутрішнього забезпечення якості, слабкість дослідницько-інноваційної основи підготовки фахівців, низький рівень інтернаціоналізації, неефективність фінансових механізмів ресурсного забезпечення.

Серед першочергових завдань — створення потужних національних регіональних університетів шляхом об'єднання існуючих закладів.

Історичні передумови розвитку вищої освіти України

Вища освіта України має історію і традиції, що закладають фундаментальні основи її життєдіяльності та розвитку. Перші заклади вищої освіти з'явилися в Україні наприкінці XVI — на початку XVII ст.: Острозький греко-слов'яно-латинський колегіум (1576 р.), Києво-Могилянська академія (1632 р.), Львівський університет (1661 р.) були серед значимих закладів вищої освіти Західної Європи того часу. Значна кількість закладів вищої освіти створена у XIX ст., серед яких — класичні університети (у Харкові, 1805 р., Києві, 1834 р., Одесі, 1865 р. та Чернівцях, 1875 р.) і професійні заклади вищої освіти (Ніжинський історичний та філологічний інститут, 1805 р., Глухівський учительський інститут, 1874 р., Харківський технологічний інститут, 1885 р., Київський політехнічний інститут, 1898 р. та ін.). У радянський період швидко зростання кількості закладів вищої освіти спостерігалось у період після Другої світової війни.

Поряд із вищою освітою в Україні, у 1960-1990 рр. інтенсивно розвивалася середня спеціальна освіта, заклади якої готували технічних фахівців — молодших спеціалістів. З 1991 р. відповідно до Закону України «Про освіту» заклади середньої спеціальної освіти

включено до вищої освіти, а освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста визнано першим її рівнем. У цей період заклади вищої освіти України були локалізовані в основних регіональних університетських центрах (Київ, Харків, Одеса, Львів, Донецьк і Дніпропетровськ).

У цілому період 1960-1990 рр. поділяється на два етапи розвитку вищої освіти України.

1960-1969 рр. — період адміністративно-інтенсивного розвитку: чисельність студентів майже подвоїлася без суттєвого зростання кількості закладів вищої освіти, що виразилося в укрупненні існуючих закладів, які за студентським контингентом стали пересічно середніми (понад 5 тис.). У той же час кількість середніх спеціальних закладів зросла приблизно на 30 %.

1970-1990 рр. — період структурної стабілізації: кількість закладів вищої освіти збільшувалася поступово, зросла на 11 до 149 інституцій, при цьому середня величина закладу не змінилася.

У цілому протягом 1960-1990 рр. вища освіта України не набула ознак масової, мала скоріше елітний характер. Лише п'ята-четверта частини випускників середньої школи продовжували навчання в вищих навчальних закладах.

Структура мережі закладів вищої освіти була достатньо простою: функціонували класичні університети (10 до 1990 р.) та профільні інститути. У 1970-1990 рр. відбулося істотне вирівнювання регіонів за кількістю студентів вищої та учнів середньої спеціальної освіти, хоча регіональні відмінності залишилися значними. На один заклад вищої освіти увесь цей час припадало близько 350 тис. населення. Зростаюча криза другої половини 1980-х років актуалізувала необхідність системної реформи у вищій освіті України (у межах діючої на той час адміністративно-командної моделі управління). Проте ініційовані реформи не були завершені внаслідок соціально-економічної та політичної кризи, яка привела до розпаду СРСР, зміни політичної і економічної систем.

Екстенсивне (масове) зростання вищої освіти України в роки державного суверенітету (1991-2013 рр.)

Нормативно-правове поле розвитку вищої освіти

З набуттям Україною незалежності нова державна політика у вищій освіті вибудувалась на основі запровадження вже згаданого вище *Закону України «Про освіту» (1991 р.)*. Закон усував радянські ідеологічні обмеження для розвитку освіти, але зберіг централізований контроль в освіті, включаючи вищу освіту. Ключовою новацією Закону стало право засновувати недержавні (приватні) заклади вищої освіти. Більше того, для всіх закладів вищої освіти незалежно від форми власності встановлювались рівні вимоги: ліцензування, акредитація спеціальностей, інституційна акредитація закладів. Закон також запровадив три освітньо-кваліфікаційні рівні вищої освіти: молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста/магістра. Заклади середньої спеціальної освіти набули статусу закладів вищої освіти, які здійснювали підготовку так званих молодших спеціалістів, а частина з них — також бакалаврів.

Нова класифікація закладів вищої освіти передбачала виділення різних рівнів інституцій:

- заклади вищої освіти, акредитовані на III та IV рівнях (університети, академії, інститути, консерваторії);
- заклади вищої освіти, акредитовані на I та II рівнях (технікуми, училища, коледжі — колишні заклади середньої спеціальної освіти).

Прийняття у 1996 р. Конституції України встановило принципово нові правові рамки для регулювання вищої освіти. Перш за все, Конституція передбачає принцип верховенства права і пряму дію конституційних норм. У статті 53 передбачено право на безоплатне здобуття вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. Крім того, в Основному законі містяться дві важливі норми, які стосуються освіти:

- права людини (зокрема на освіту) мають визначатися виключно законами України;
- рівність різних типів власності;
- засади освіти регулюються виключно законами України.

Реальною спробою законодавчо закріпити нормативні здобутки реформування вищої освіти стало прийняття **Закону України «Про вищу освіту» у 2002 році**. Закон суттєво не змінив структуру вищої освіти та типи закладів вищої освіти, але визначив процедури ліцензування та акредитації.

Протягом цього періоду (1990-2013 рр.) **зростання кількості закладів вищої освіти III-IV рівнів акредитації**, а також чисельності студентів було головним трендом у розвитку вищої освіти України. Період характеризується масовим наданням ліцензій для діяльності у вищій освіті з боку Міністерства освіти і науки України: як результат, у 2013 р. ліцензований обсяг підготовки у закладах вищої освіти перевищив 2 млн студентських місць, у той час як кількість випускників середньої школи була в кілька разів меншою.

Незважаючи на розпочате у 2009 р. незначне скорочення кількості закладів (у першу чергу шляхом їх об'єднання), у 2013 р. заклади вищої освіти стали на загал істотно дрібнішими (у порівнянні з 1990 р.), що не сприяло акумуляції значущого університетського потенціалу в їх середовищі. Кількість закладів вищої освіти I-II рівнів акредитації зменшувалась через трансформації, що вели до зміни статусу інституції (отримання акредитації за III рівнем), об'єднання із закладами вищої освіти III-IV рівнів акредитації, злиття (об'єднання) або ліквідації (закриття).

Аналіз галузевої спеціалізації закладів вищої освіти засвідчує неоднорідність представлення тих чи інших галузей (спеціальностей) підготовки фахівців. Так, у 2013-2014 навчальному році у закладах вищої освіти I-II рівнів акредитації переважали напрями підготовки (спеціальності) таких галузей знань: інженерія, виробництво та будівництво (28 % від загального числа студентів у закладах вищої освіти); охорона здоров'я та соціальне забезпечення (24 %); соціальні науки (16 %). Заклади вищої освіти III-IV рівнів акредитації демонстрували дещо іншу диспозицію галузевої спеціалізації студентів. Найбільша частка студентів припадала на галузі знань: соціальні науки (36 %); інженерія, виробництво та будівництво (22 %); мистецтво та гуманітарні науки (10 %).

Незважаючи на поступове скорочення загального контингенту студентів, практично за всіма представленими галузями знань (спеціальностями), структурні пропорції між ними за період 2007-2014 рр. залишалися відносно сталими.

За соціально-економічними макрорегіонами України мережа закладів вищої освіти I-II рівнів акредитації найбільше представлена в Центральному (Київському), Західному (Львівському) та Східному (Харківському і Донецькому) регіонах. Важливо підкреслити, що ця тенденція зберігалася впродовж усіх років незалежності України, починаючи

з 1990 р. та незважаючи на загальне зменшення мережі таких закладів вищої освіти. Географічний розподіл закладів вищої освіти III-IV рівнів акредитації засвідчує їхню концентрацію переважно в Центральному (Київському), Західному (Львівському), Східному (Харківському) та Південному (Одеському) регіонах. Приватні заклади вищої освіти представлені по всій Україні, хоча найбільш престижні з них розташовані у великих містах (Київ, Львів, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Одеса). Структурні пропорції розподілу закладів вищої освіти між регіонами за весь період незалежності України залишалися відносно стійкими.

Важливою є *класифікація закладів вищої освіти за різними формами власності*, а саме: державні і комунальні та приватні.

Розподіл закладів вищої освіти за формами власності в Україні за період незалежності держави зазнав суттєвих змін: частка інституцій державної/комунальної власності зменшилась з 97 % у 1991 р. до 79 % у 2013 р. (відповідно, частка приватних закладів вищої освіти зростає з 3 % до 21 %). Великою мірою таке зростання приватного сектору вищої освіти припало на період 1993-2007 рр., що пов'язано із загальною лібералізацією системи соціально-економічних відносин у країні, відходом від радянської моделі тотального одержавлення в освітній сфері.

У цілому в 2013 р. діяло 636 державних і комунальних закладів вищої освіти, з них 478 (407 державних і комунальних, 71 приватний) закладів вищої освіти I-II рівнів акредитації; 325 (229 державних і комунальних і 96 приватних) закладів вищої освіти, акредитованих на III-IV рівнях. У цьому ж 2013-2014 академічному році кількість студентів, які вступили до приватних закладів вищої освіти, склала 191,1 тис. (9,3 % загальної чисельності вступників).

В умовах демографічної та економічної криз велика кількість закладів вищої освіти негативно позначалася на якості надання освітніх послуг та конкурентоспроможності вищої освіти на вітчизняному та європейському ринках праці. Тому для мережі державного/комунального сектору вищої освіти ще у 2011 р. МОНмолодьспорту України запропонована *двоетапна програма оптимізації*. На першому етапі заклади вищої освіти планувалось передати із різних міністерств і відомств у підпорядкування МОН України, а на другому — укрупнити заклади шляхом злиття та об'єднання.

Загалом у 2010-2013 рр. реорганізація торкнулась 25 закладів вищої освіти у різних регіонах України, у результаті чого зникло або було реорганізовано 18 державних закладів вищої освіти. У період з 2010/11 до 2014/15 навчальних років мережа закладів вищої освіти III-IV рівнів акредитації державної та комунальної форм власності зменшилася на 34 заклади, або на 14 %. Водночас, кількість приватних закладів зменшилася на 19 закладів, або на 18 %.

Отже, мережа закладів вищої освіти державної/комунальної форми власності регулювалася здебільшого заходами адміністративного характеру. Такі дії призводили до протестних настроїв чи відкритих протестів керівництва й студентів закладів, адже процеси реорганізації майже завжди передбачали не лише скорочення державного фінансування та інших видатків, а й утрату усталених університетських традицій.

Іншу природу демонструють процеси об'єднання приватних закладів вищої освіти. За умови відсутності державного замовлення контингент їх студентів із року в рік скорочується. Це і ставить їх засновників перед необхідністю домовлятися про концентрацію власних ресурсів і різноманітних зусиль у тій чи іншій формі.

Фінансові аспекти вищої освіти

У зв'язку з наявними обмеженнями у фінансових і людських ресурсах, державні і комунальні заклади вищої освіти наростили обсяги надання платних освітніх послуг. У результаті студенти стали основними вкладниками коштів у бюджети цих закладів; частина доходів, яка надходила від фізичних і юридичних осіб, прирівнювалась до фінансування з державного бюджету.

Негативну роль для розвитку вищої освіти відіграв *Бюджетний кодекс України 2000 р.* Саме тоді всі державні і комунальні заклади вищої освіти були віднесені до бюджетних установ, а недержавні кошти від наданих закладами комерційних освітніх послуг розглядалися як «державні надходження» та зараховувалися до надходжень з державного бюджету. Відтак, вони акумулювалися у спеціальному державному фонді державного казначейства. Така ситуація суттєво обмежила фінансову автономію закладів. Поряд із цим, заклади вищої освіти мали певну свободу у використанні власних коштів (у порівнянні з рівнем свободи щодо використання державних коштів), що призводило до зростання зацікавленості в отриманні додаткових фінансових ресурсів.

Критична потреба у додаткових коштах в умовах економічної кризи спричинила наступні негативні тенденції:

- заклади вищої освіти стали започатковувати нетипові для них освітні програми: наприклад, університети, які спеціалізувалися у технічній, аграрній чи педагогічних галузях, почали надавати вищу освіту у галузі права, економіки, міжнародних відносин тощо;
- вступні вимоги для іноземних студентів були значно нижчими, ніж для вітчизняних;
- кількість наявного висококваліфікованого науково-педагогічного персоналу з науковими ступенями кандидата і доктора наук, а також вченим званнями доцента та професора не була достатньою для того, щоби задовольнити зростаючу кількість закладів вищої освіти (та відповідно студентського контингенту).

Наявні обмеження (фактична відсутність) щодо державної підтримки спонукали приватні заклади вищої освіти розвивати «низьковартісні», але популярні освітні програми. Спектр навчальних дисциплін і освітніх програм, які пропонували приватні заклади, відображав комерційний попит. Приватні заклади в основному надавали ринково орієнтовані освітні послуги, які вимагали мінімальних інвестицій у розвиток інфраструктури та обладнання, а також були спрямовані на задоволення потреб приватних підприємств.

Слід зауважити, що державні/комунальні заклади вищої освіти збільшували кількість студентів, які навчались за кошти фізичних і юридичних осіб, компенсуючи брак державного фінансування і намагаючись отримати можливості для мінімальної фінансової автономії. Маючи незначне державне фінансування, ці заклади могли використовувати занижені (демпінгові) ціни, пропонуючи привабливі для ринку освітні програми.

Натомість приватні заклади вищої освіти, які відчували на собі вплив демографічної кризи, дедалі більше демонстрували незадовільні показники вступних кампаній, не виконували ліцензованих обсягів підготовки фахівців, переживали звільнення науково-педагогічних кадрів з причин зменшення педагогічного навантаження, скорочували витрати на підтримання матеріально-технічного, не говорячи вже про дослідницько-інноваційне забезпечення освітнього процесу, змушені шукати шляхи об'єднання та укрупнення з іншими партнерами приватного сектору. Наступною причиною зменшення сектору приватної вищої освіти є посилення контролю його розвитку через механізми унормування мережі закладів вищої освіти шляхом анулювання ліцензій на здійснення освітньої діяльності, за-

провадження платної форми навчання у державних закладах, що створювало додаткову конкуренцію на ринку платних освітніх послуг.

Обмеженість фінансових ресурсів у держави, демпінгування вартості освітніх послуг державними комунальними закладами вищої освіти, демографічна криза та запровадження зовнішнього незалежного оцінювання з метою гарантування справедливого та прозорого доступу до якісної освіти, а також маркетингова політика цих закладів вищої освіти спричинили зменшення студентського контингенту у приватних закладах вищої освіти. Тим самим фактично зруйновано елементи економічної конкуренції у вищій освіті.

Закон України «Про формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів» (2012 р.) мав вирішити проблеми справедливого розподілу державних коштів на підготовку фахівців з вищою освітою. Фактично цей закон змінив у певному сенсі порядок розподілу державного фінансування серед закладів вищої освіти. Однак залишалися неврегульованими питання автономії закладів вищої освіти, академічних свобод і академічної мобільності, орієнтації вищої освіти на ринок праці.

Дані щодо державного фінансування вищої освіти в Україні засвідчують, що фінансування вищої освіти досягло в 2009-2013 рр. свого найвищого абсолютного і відносного рівня з часів набуття державної незалежності. Але водночас фінансування, що виділялося на одного студента в Україні, не було конкурентоспроможним. Цей показник у багато разів нижчий, ніж у розвинутих країнах, навіть у перерахунку витрат за паритетом купівельної спроможності (1 тис. доларів США, або 1,9 тис. доларів ПКС), тобто на рівні слаборозвинутих країн. Участь приватного сектору у фінансуванні вищої освіти є меншою за 0,5 %.

На початку нового сторіччя Україна вийшла у світові лідери за часткою дорослого населення (віком від 25 років) з вищою освітою, а також за випуском фахівців з вищою освітою в розрахунку на 100 тис. населення. Однак проблеми з якістю підготовки фахівців не розв'язано.

Співпраця з ринком праці

Починаючи з 1991 р., відірваність вищої освіти від потреб та інтересів ринку праці визнавалася однією із ключових проблем. Згідно з проведеним у 2013 р. Київським міжнародним інститутом соціології дослідженням «Досвід працевлаштування випускників вищих навчальних закладів: погляд випускників та роботодавців» 72 % представників компаній-роботодавців відзначають, що у нинішніх випускників завищені очікування щодо зарплати, 53 % — говорять, що випускниками неадекватно оцінюються їхні здібності, 51 % — побачили у них завищені кар'єрні очікування, а 31 % — занадто райдужні уявлення про умови праці. Водночас, колишні випускники вважають, що роботодавці до них занадто прискіпливі та недовірливі, часто ставляться до них негативно або швидше негативно. 70 % респондентів цієї категорії впевнені, що у роботі їм відмовляють через відсутність досвіду роботи за фахом. Відтак бізнес інтенсивно прагне стимулювати реформи вищої освіти. Але лише новий Закон України «Про вищу освіту» (2014 р.) передбачає системну участь роботодавців у цьому, зокрема у Національному агентстві із забезпечення якості вищої освіти, органах управління закладами освіти, розробленні нових стандартів вищої освіти, які відповідають кращим європейським і світовим практикам.

Однак відсутність реформ в економіці, зокрема, брак справедливої конкуренції у багатьох її секторах мають негативний вплив і на вищу освіту, оскільки ринок праці часто не

стимулює якісну освіту. Співпрацю вищої освіти і бізнесу стримує несформованість національної системи кваліфікацій, невизначеність місця професійних стандартів у формуванні змісту вищої освіти. Частково ці проблеми мають бути вирішені новим Законом України «Про освіту», який зараз перебуває на розгляді в Парламенті.

Роль заінтересованих сторін

Місцева влада не має істотного впливу на процеси у вищій освіті. Кількість комунальних закладів вищої освіти відносно невелика. Формально від місцевої влади залежить формування державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою, оскільки саме регіональні державні адміністрації мають повноваження погоджувати пропозиції місцевих закладів вищої освіти про обсяги державного замовлення. Однак місцева влада, не маючи відповідальності за фінансування державного замовлення, як правило, підтримує будь-які пропозиції місцевих закладів про високі обсяги держзамовлення без оцінки реальної ситуації.

Ректори закладів вищої освіти об'єднані у всеукраїнську Спілку ректорів вищих навчальних закладів, яка спроможна впливати як недержавна громадська організація на політику Уряду щодо вищої освіти. Для прикладу, ця Спілка у 2010 р. суттєво вплинула на захист здійсненої реформи — запровадження зовнішнього незалежного оцінювання для проведення вступних випробувань, що надало більше свободи вибору абітурієнтам/студентам. Це, у свою чергу, змусило Уряд модернізувати структуру державного замовлення для вищої освіти шляхом зменшення кількості місць на непопулярні та некритичні для ринку праці спеціальності та зменшення ліцензованого обсягу у слабких регіональних закладах вищої освіти.

Студентські організації стають все більш впливовими щодо державної політики у сфері вищої освіти. Саме студентські об'єднання значною мірою стали на захист справедливої системи вступу до закладів вищої освіти. Важливою була їхня участь у розробленні нової редакції Закону України «Про вищу освіту» (2014 р.): вимоги студентів вплинули на норми та процедури щодо державного фінансування вищої освіти, державного замовлення, підтримки студентського самоврядування, академічної мобільності, доступності якісної вищої освіти. Водночас студентські організації спровокували певні популістичні аспекти державної політики у вищій освіті, зокрема вимагаючи збільшення чисельності студентів та їх стипендіального забезпечення з боку Уряду.

Приєднання України до Болонського процесу у 2005 р. на Конференції міністрів європейських країн, відповідальних за вищу освіту (у Бергені, Норвегія, 2005 р.), тривалий час не призводило до істотних змін у модернізації вищої освіти України. Головною причиною такої ситуації було поверхневе (несистемне) запровадження головних принципів та інструментів Болонського процесу.

Поряд із цим, були реалізовані такі важливі кроки:

- сформована Національна група промоутерів Болонського процесу в Україні (National Team of Bologna Promoters) (2006 р.) із фахівців провідних закладів вищої освіти; Всеукраїнська рада студентів номінувалася у кандидати до Європейського союзу студентів і стала його членом у 2007 р.;
- розроблено проект Додатку до диплома відповідно до структури, запропонованої Європейською комісією, Радою Європи та ЮНЕСКО (2010 р.);

- розроблено Національну рамку кваліфікацій та розпочато консультаційний процес щодо її імплементації (2011 р.);
- але головне — прийнято новий Закон України «Про вищу освіту» та розпочато його імплементацію (2014 р.).

Автономія закладів вищої освіти

Для оцінювання рівня автономії закладів вищої освіти України та його трансформації на різних етапах досліджуваного періоду (1991-2013 рр.) важливими є індикатори «The Autonomy Scorecard 2010», запропоновані Європейською асоціацією університетів (European University Association). Висновки, отримані на основі такого аналізу, є такими:

1. Організаційна та кадрова автономія закладів вищої освіти зазнала трансформацій у напрямках: розширення прав закладів вищої освіти щодо формування наглядової ради та посилення її повноважень; збільшення впливу університетської громади на призначення та звільнення керівника закладу (ректора); визначення вимог до кандидатів на посаду керівника та обмеження терміну його перебування на посаді двома строками; надання права закладам вищої освіти виступати засновником (співзасновником) юридичних осіб.

2. Фінансова автономія закладів вищої освіти трансформувалася у частині легалізації майнових прав на власність, надання права закладам залучати позикові кошти, набуття, охорони та захисту прав інтелектуальної власності на результати наукової та науково-технічної діяльності.

3. Академічна автономія закладів вищої освіти зросла через розширення прав закладів вищої освіти щодо визначення змісту освітніх програм, отримання права друкувати підручники/ посібники незалежно від міністерства, формування нової незалежної системи забезпечення якості вищої освіти.

Однак реальної фінансової автономії державних закладів вищої освіти до цього часу не досягнуто. Державні/ комунальні заклади вищої освіти залишаються у статусі бюджетних установ, тобто вони є неприбутковими та звільненими від податків, але їх фінансова активність, включаючи їх власні доходи, є чітко та ретельно контрольованими з боку Державного казначейства.

Зовнішнє незалежне оцінювання

Незважаючи на відсутність національної стратегії реформування вищої освіти, одна критично важлива реформа стосовно доступу до вищої освіти була здійснена — це Зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО). Підготовка до цієї реформи велася з 2001 р. за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» (представництво Фонду Дж. Сороса). Реформа активно підтримана суспільством. У 2007 р. пілотний проект прийому до закладів вищої освіти відбувся в частині провідних українських університетів. З 2008 р. в Україні запроваджено вступ до закладів вищої освіти за результатами загальнонаціонального зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання у середній школі. Виключення із такого вступу були мінімальними і пов'язаними із станом здоров'я вступника та необхідністю проводити творчі конкурси за окремими напрямками підготовки.

Дослідження, проведені протягом 2008-2011 рр., засвідчили високу прогностичну валидність ЗНО. Це підтвердило, що прийом до закладів вищої освіти за результатами ЗНО забезпечує високий рівень соціальної справедливості для різних соціальних категорій населення: шанси на вступ мало залежать від статі, місця проживання, типу закладу серед-

ньої освіти тощо. Єдина категорія, яка може вважатися дещо обмеженою у праві на доступ до вищої освіти — особи, які закінчили середню школу раніше року вступу.

Починаючи з 2008 р., із запровадженням ЗНО стало можливим визначати так званий «ринковий рейтинг» університетів. Такий рейтинг засвідчував якість вступників, які намагалися вступити до закладів вищої освіти (підрахований через середнє значення сертифікатів ЗНО, що подані для вступу до закладу). Такий «ринковий рейтинг» констатував список 10 топ-університетів (табл. 3).

Зазначена реформа мала суттєвий вплив на інституційний ландшафт вищої освіти України, надаючи провідним закладам вищої освіти, розташованим у найбільших академічних центрах, можливість відбирати кращих студентів. Відповідно слабкі заклади вищої освіти втрачали студентів і часом частина з них не була спроможною навіть заповнити студентські місця, які фінансувалися з державного бюджету.

Таблиця 3

ТОП-10 закладів вищої освіти України, які мали найкращих вступників, 2010-2015 рр.

№№ з/п	Заклади вищої освіти
1	Національний університет «Києво-Могилянська академія»
2	Київський національний університет імені Тараса Шевченка
3	Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
4	Львівський банківський інститут
5	Київський національний лінгвістичний університет
6	Львівський національний університет імені Івана Франка
7	Київський національний торгово-економічний університет
8	Львівська державна академія фінансів
9	Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна
10	Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»

Вертикальна диференціація (становлення елітних) закладів вищої освіти

Період 1991-2013 рр. характеризується тим, що кількість закладів університетського типу, зокрема класичних університетів, постійно зростала.

На початку 1990-х років Києво-Могилянська академія та Острозька академія були відроджені як класичні університети. Провідні технічні університети у Києві, Харкові, Одесі, Сумах і Донецьку розширили свій профіль (галузі і напрями підготовки), включивши гуманітарні науки, економіку, право, та фактично стали класичними університетами. Колишні педагогічні університети в основному також трансформувалися у класичні університети в регіонах, у яких такі університети були відсутні (Луцьк, Житомир, Черкаси, Луганськ, Суми).

Історія виділення групи особливих (елітних) університетів розпочалася з *надання статусу національного*:

- Київському університету імені Тараса Шевченка (Указ глави держави від 21 квітня 1994 р.);
- 19 травня 1994 р. — Університету «Києво-Могилянська Академія»;

— 29 липня 1994 р. Національному аграрному університету (нині — Національний університет біоресурсів і природокористування).

Для впорядкування процедури надання статусу національного видано Положення про національний заклад (установу) України, затверджене Указом Президента України від 16 червня 1995 р. № 451. Зі статусом національного заклади отримували дві основні переваги: фінансування за індивідуальними нормативами та можливість встановлювати підвищені посадові оклади (подвоєні згідно з постановою Уряду від 2001 р.).

Нині статус національного було надано близько 120 вищим навчальним закладам. Фактично реалізація ідеї «елітного» університету шляхом надання йому статусу «національного» була дискредитована «масовізацією» цього процесу. У 2016 р. статус національного отримав Чорноморський державний університет імені Петра Могили.

Протягом 2009-2010 рр. було здійснено спробу визначення і *надання статусу дослідницького* національного вищого навчального закладу, постановою Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2010 р. № 163 затверджено Положення про дослідницький університет. Статус *самоврядного (автономного) дослідницького національного університету* актами Кабінету Міністрів України протягом 2009-2014 рр. надано 14 вищим навчальним закладам:

- 1) Національному університету «Львівська політехніка»;
- 2) Національному університету «Острозька академія»;
- 3) Національному університету «Києво-Могилянська академія»;
- 4) Київському національному університету імені Тараса Шевченка;
- 5) Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого;
- 6) Львівському національному університету імені Івана Франка;
- 7) Національному гірничому університету;
- 8) Національному технічному університету України «Київський політехнічний інститут»;
- 9) Національному університету біоресурсів та природокористування;
- 10) Національному технічному університету «Харківський політехнічний інститут»;
- 11) Харківському національному університету імені В.Н. Каразіна;
- 12) Київському національному економічному університету імені Вадима Гетьмана;
- 13) Національному авіаційному університету;
- 14) Східноукраїнському національному університету імені Володимира Даля.

Надання цього статусу за процедурою було неконкурентним. Наприкінці 2014 р. у зв'язку з прийняттям нового Закону України «Про вищу освіту» нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України щодо створення та підтримки розвитку дослідницьких університетів втратили чинність.

Державна політика у вищій освіті

З проголошенням незалежності у 1991 р. та прийняттям Закону України «Про освіту» заклади вищої освіти отримали певну автономію. Окрім того, Законом було зафіксовано рівноправне функціонування державних, комунальних і недержавних за формою власності закладів вищої освіти. У Законі не було означено критеріїв щодо матеріально-технічної та науково-методичної бази, педагогічних кадрів, але наголошувалась необхідність забезпечення якості освіти відповідно до державних вимог.

У першій половині 90-х років вплив держави на діяльність вищої освіти був мінімальним. Уряд в основному забезпечував фінансування. У зазначеному законі також указувалось, що порядок створення закладів встановлювався Кабінетом Міністрів України. Несвоєчасне розроблення порядку призвело до масового відкриття приватних закладів вищої освіти. До основних причин, що вплинули на формування приватного сектору в освітньому просторі України кінця ХХ ст. відносять: відсутність «механізмів швидкого реагування» з боку державних навчальних закладів на освітні запити економіки та певних соціальних груп населення; низький рівень мобільності вступників і студентів, масовий рух до приватних навчальних закладів викладачів, які не отримали можливості для реалізації своїх творчих інтересів у рамках державної вищої школи 90-х років ХХ ст.

Із середини 90-х років поступово запроваджено ліцензування напрямів і спеціальностей підготовки фахівців та акредитація закладів вищої освіти, певним чином впливаючи на забезпечення певного формального рівня якості вищої освіти. Законодавче унормування процедури відкриття приватних навчальних закладів та необхідність отримання спеціальних дозволів (ліцензій) для здійснення освітньої діяльності відбулося шляхом затвердження низки урядових постанов. В освіту частково повернулися методи управління радянських часів: обов'язкові нормативні дисципліни, переважно гуманітарного циклу. Така політика мала обґрунтування з точки зору державного будівництва: значна частина молоді не володіла українською мовою, до 1991 р. фактично зовсім не вивчалася історія України.

З прийняттям *Закону України «Про вищу освіту» у 2002 р.* згадана вище практика закріплена законодавчо. Зміст освіти, перелік навчальних дисциплін на 70-80 % визначалися Урядом через державні та галузеві стандарти або іншими нормативними актами (для більшості напрямів (спеціальностей) підготовки державні стандарти так і не були розроблені через вимоги надмірної деталізації у них організації освітнього процесу закладів вищої освіти). Автономія закладу вищої освіти була мінімізована. Ступінь академічних свобод викладачів і студентів суттєво залежав від керівництва закладу. Через надання закладам вищої освіти статусу бюджетних установ вони остаточно втратили фінансову автономію.

Зазначеним Законом регламентовано зміст вищої освіти та документи, які посвідчували отримання вищої освіти; встановлено порядок управління в системі вищої освіти шляхом закріплення компетенції спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки (Міністерства освіти і науки України); повноважень Вищої атестаційної комісії України, повноважень власника (власників) закладів; визначено правовий статус закладів вищої освіти, порядок ліцензування та акредитації; правовий статус структурних підрозділів; закріплено порядок управління, правовий статус органів управління закладів вищої освіти; регламентовано організацію та статус учасників освітнього процесу.

Окрім законів, держава продукувала інші освітні нормативні акти стратегічного значення.

Першим документом, який визначав пріоритети і стратегію розвитку вищої освіти, була *Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»)*, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896. Програма містила такі стратегічні завдання реформування вищої освіти: перехід до ступеневої системи підготовки фахівців, формування мережі закладів вищої освіти, яка за освітніми та кваліфікаційними рівнями, типами закладів, формами і термінами навчання, джерелами фінансування задовольняла б інтереси особи та потреби регіонів і держави; піднесення вищої освіти України до рівня розвинутих країн світу та її інтеграція у міжнародне науково-освітнє співтовариство.

Національна доктрина розвитку освіти (затверджена 17 квітня 2002 р. Указом Президента України) віднесла до пріоритетів розвитку державної політики у сфері освіти такі: створення ринку освітніх послуг та його науково-методичного забезпечення; інтеграція вітчизняної освіти до європейського та світового освітніх просторів. Серед пріоритетних завдань ставилось забезпечення рівного доступу до якісної освіти та забезпечення можливостей здобуття освіти упродовж життя. Стосовно вищої освіти доктрина передбачала фінансування державного замовлення за встановленими нормативами з урахуванням якості освіти.

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр., (затверджена Указом Президента України 25 червня 2013 р.) визначила стратегічні завдання розвитку вищої освіти, серед яких: подальше удосконалення процедур і технологій зовнішнього незалежного оцінювання якості освіти як передумови забезпечення рівного доступу до навчання у вищій освіті; централізацію управління вищою освітою, реформування та оптимізацію мережі закладів вищої освіти, приведення її у відповідність до потреб розвитку національної економіки та запитів ринку праці; створення дослідницьких університетів; розширення автономії закладів вищої освіти.

Зазначені політичні документи не були реалізовані повною мірою, оскільки загалом правильні декларації не забезпечувалися достатньо конкретними кроками до виконання поставлених завдань і необхідними ресурсами для їх досягнення.

Отже, у період 1991-2013 рр. освітня політика з розвитку вищої освіти здійснювалася у рамках парадигми *«суверенної, раціонально обмеженої держави з мінімальною університетською автономією»*.

Стан і розвиток вищої освіти України на сучасному етапі (2014-2016 рр.)

Концепція нової реформи вищої освіти в Україні

Ліберально-екстенсивний розвиток вищої освіти в Україні у 1991-2013 рр. зрештою актуалізував потребу в невідкладній комплексній модернізації вищої освіти задля радикального підвищення її якості та конкурентоспроможності в умовах євроінтеграції та глобалізації. Відповідна концепція реформи вищої освіти втілена в новому *Законі України «Про вищу освіту»* (набув чинності 6 вересня 2014 р.), головною метою якого є якісна трансформація вищої освіти.

Реформи, введені Законом, спричинені внутрішніми потребами та зовнішніми викликами запровадження Болонських принципів. До внутрішніх причин відносяться: низька якість вищої освіти; невизнання українських дипломів за кордоном; невідповідність потребам ринку праці; централізація управління вищою освітою, яка генерує корупцію. Боротьба з корупцією стала однією із ключових вимог Революції гідності (2013-2014 рр.), і прийняття сучасного Закону розглядається як одна із успішних реформ нового Уряду.

Законом запроваджено основні принципи й ключові інструменти Болонського процесу.

1. У глобальному контексті унормовано сучасну організацію вищої освіти з урахуванням структури її рівнів, орієнтацій і галузей, визначених Міжнародною стандартною класифікацією освіти (2011 р.) і Міжнародною стандартною класифікацією освіти: галузі освіти та підготовки (2013 р.). Зокрема, запроваджено п'ять рівнів вищої освіти (молодший

бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії і доктор наук); молодшого спеціаліста віднесено до професійної освіти.

2. Університетську автономію і академічну свободу визначено фундаментальними заходами і невід'ємним атрибутом розвитку вищої освіти.

3. Передбачено створення національної системи забезпечення якості вищої освіти, яка відповідає Стандартам і рекомендаціям щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти і включає зовнішнє і внутрішнє (інституційне) забезпечення якості, а також Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Із актуалізацією діяльності Національного агентства Акредитаційна комісія Міністерства освіти і науки України має передати йому відповідальність за розроблення регулятивних норм і реалізацію акредитаційного процесу, а також розроблення регулятивної основи щодо акредитації спеціалізованих вчених рад з присудження ступенів доктора філософії та доктора наук.

4. Створення нових стандартів вищої освіти та освітніх програм з їх реалізації в освітній діяльності має здійснюватися на основі компетентнісного підходу (відповідно до кваліфікаційних рівнів Національної рамки кваліфікацій).

5. Закладам вищої освіти передано повноваження розробляти освітні програми та видавати власні (недержавні) дипломи; державні дипломи можуть видаватися лише для акредитованих програм.

6. Законом встановлено градацію за типами і статусами закладів вищої освіти:

- університети, академії, інститути, що можуть здійснювати вищу освіту на всіх рівнях, з найвищим науковим включно;
- коледжі, що в освітній діяльності обмежені ступенями молодшого бакалавра та/або бакалавра.

7. Законодавчо передбачено нормативні й критеріальні умови для виокремлення з-поміж закладів провідних університетів, академій, інститутів, яким може надаватись статус національного та дослідницького).

Після того, як новий Закон України «Про вищу освіту» вступив у дію, акредитаційні рівні закладів вищої освіти втратили офіційний статус.

Законом України «Про вищу освіту» (2014 р.) запроваджена *нова структура рівнів вищої освіти та їх відповідність кваліфікаційним рівням Національної рамки кваліфікацій (НРК)*, а саме:

- *початковий* рівень (короткий цикл) вищої освіти (відповідає 5-му рівню НРК);
- *перший* (бакалаврський) рівень (відповідає 6-му рівню НРК);
- *другий* (магістерський) рівень (відповідає 7-му рівню НРК);
- *третій* (освітньо-науковий) рівень (відповідає 8-му рівню НРК);
- *науковий* рівень (відповідає 9-му рівню НРК),

Система вищої освіти включає ступені: молодший бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії, доктор наук. Передбачено наявність учених звань — старший дослідник, доцент, професор.

Крім рівневої структуризації, вища освіта України характеризується *галузеву організацією*, яка також трансформується:

- до 2015 р. це виявлялося у визначені переліків *галузей* освіти (укрупнених — 18, деталізованих — 48), *напрямів* (понад 150) і *спеціальностей* (більш як 500), *професій* (у розумінні спеціалізацій, понад 3 тис.) фахової підготовки. Останні (*професії*) тер-

мінологічно характерні для професійно-технічної освіти, а перші (*галузі, напрямки, спеціальності*) — для вищої освіти. Наукові ступені присуджувалися у 27 галузях науки за близько 500 науковими спеціальностями;

- нині відповідно до нового Закону шляхом об'єднання й укрупнення освітнього і наукового переліків введено новий *Перелік галузей знань і спеціальностей* (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266), де визначено переліків галузей знань — 27 і спеціальностей — 114.

Врядкування у вищій освіті

До *центрального органу виконавчої влади*, що здійснюють керівництво у сфері вищої освіти України, належать: Міністерство освіти і науки; міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані заклади вищої освіти.

У Міністерстві освіти і науки України діє Атестаційна колегія, яка розглядає атестаційні справи щодо присвоєння вчених звань, доцента, професора та старшого наукового співробітника і присудження наукових ступенів кандидата та доктора наук.

Крім того, утворено Державну інспекцію навчальних закладів України — центральний орган виконавчої влади, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері освіти шляхом здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю закладів освіти незалежно від їх підпорядкування і форм власності.

Органи державного управління освітою взаємодіють з органами громадського самоврядування у вищій освіті — загальні збори (конференція) колективу закладу, Всеукраїнський з'їзд працівників освіти, органи студентського самоврядування.

Актуальний інституційний ландшафт вищої освіти України

У 2015-2016 рр. відповідно до Індексу глобальної конкурентоспроможності Україна посіла 79 місце серед 140 країн у світі. Вища освіта та підготовка (як 5-й показник серед 12-ти, що впливають на індекс конкурентоспроможності країни) мають критичний вплив на економічний розвиток і добробут. За цим компонентом Україна посідає 34 позицію. У той же час, за показником якості системи вищої освіти Україна займає 54 місце. Згідно з Індексом людського розвитку, Україна в 2014 р. займала 81 позицію серед 188 країн, при цьому маючи досить високі показники, що характеризують освіту. Проте освітні складові інтегральних індексів в основному відображають кількісні освітні характеристики, відтак часто спотворюють уявлення про дійсний стан ефективності освіти.

Діюча система вищої освіти знаходиться у стані трансформації відповідно до норм нового Закону України «Про вищу освіту». Зокрема, колишні заклади вищої освіти I-II рівнів акредитації повинні визначитися із подальшим розвитком: або повернутися до професійної освіти, або отримати ліцензію для здійснення освітньої діяльності на першому рівні вищої освіти (молодший бакалавр та/або бакалавр). До 2019 р. заклади вищої освіти можуть зберігати свої поточні статуси.

Станом на 2015/16 навчальний рік функціонує 659 закладів вищої освіти. З них 525 державних і 134 приватних, що загалом мають студентський контингент 1,6 млн осіб.

Нинішні 288 закладів вищої освіти, які до 2014 р. були III-IV рівнів акредитації, відповідно до нового закону зберігають цей статус. З них 208 є державними. Крім того, 371 (з яких 317 державні/комунальні) заклад вищої освіти мав I-II рівні акредитації (приблизно 90 із них мають шанс отримати статус закладу вищої освіти відповідно до нового закону).

Середня чисельність студентів на 1 заклад III-IV рівнів акредитації, складає 4,8 тис. осіб (у приватних цей показник — близько 1,5 тис., муніципальних — понад 2 тис., державних — 6,3 тис.). Для закладів вищої освіти I-II рівнів акредитації середня чисельність студентів складає 620 осіб.

Поточна структура системи вищої освіти повинна бути приведена у відповідність до нового Закону протягом 2014-2017 рр.

Відповідно до *вертикальної (елітної) диференціації* інституційний ландшафт вищої освіти України представляють 20 закладів вищої освіти, які є провідними у національній системі, відтак формують елітний сектор закладів вищої освіти України (див. табл. 4). З них 14 є класичними за своєю природою, незалежно від офіційної назви.

Таблиця 4

Елітний сектор закладів вищої освіти в Україні згідно з даними провідних національних та міжнародних рейтингів, 2015 р.

Заклад вищої освіти	Місце закладу у національних рейтингах				Місце закладу у міжнародних рейтингах	
	ТОП-200 Україна, 2015	Рейтинг ВНЗ у Scopus, 2015	Умовне сумарне місце	Умовний загальний рейтинг	QS World University Rankings 2015/16	Times Higher Education World University Rankings 2015-2016
Київський національний університет імені Тараса Шевченка	1	1	2	1	421-430	601-800
Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна	3	2	5	2	491-500	601-800
Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут»	1	6	7	3		
Львівський національний університет імені Івана Франка	9	3	12	4		
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»	4	9	13	5	701+	
Національний університет «Львівська політехніка»	6	10	16	6		
Дніпропетровський національний університет	10	8	18	7		
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова	18	4	22	8		
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця	8	16	24	9		

Заклад вищої освіти	Місце закладу у національних рейтингах				Місце закладу у міжнародних рейтингах	
	ТОП-200 Україна, 2015	Рейтинг ВНЗ у Scopus, 2015	Умовне су- марне місце	Умовний загальний рейтинг	QS World University Rankings 2015/16	Times Higher Education World University Rankings 2015-2016
Національний університет «Києво-Могилянська академія»	5	23	28	10		
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича	26	5	31	11		
Харківський національний університет радіоелектроніки	16	19	35	12		
Сумський державний університет	21	15	36	13	701+	
Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»	15	22	37	14		
Донецький національний медичний університет імені Максима Горького	30	7	37	15		
Донецький національний університет	25	14	39	16	701+	
Національний університет біоресурсів і природокористування України	12	28	40	17		
Донецький національний технічний університет	20	20	40	18		
Національний авіаційний університет	14	31	45	19		
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника	38	11	49	20		

П'ять університетів України входять до міжнародного рейтингу QS World University Rankings за 2015 р., з яких два належать до ТОП-500, а саме: Київський національний університет імені Тараса Шевченка та Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. У 2015 р. зазначені університети також увійшли у Times Higher Education World University Rankings (позиції ТОП 601-800).

Висновки

1. Головні зміни у вищій освіті України спричинені ключовими факторами (внутрішніми та зовнішніми). До внутрішніх факторів відносять: вичерпання ресурсів для екстенсивного розвитку внаслідок демографічної кризи; обмеженість державного фінансування; невисокі заробітні плати науково-педагогічного персоналу і відповідно його старіння. Зовнішніми факторами виступають: незадоволення суспільства низькою якістю освіти та корупційними проявами у системі; наростаючі вимоги ринку праці до змісту та якості вищої освіти; невідповідність структури державного замовлення на фахівців з вищою освітою структурі і потребам ринку праці, стратегії розвитку країни.

2. Системі вищої освіти України притаманні серйозні неефективності та кількісно-якісні деформації, що негативно відбивається на кваліфікації громадян, знижує глобальну конкурентоспроможність нашої Держави. Нагальною є потреба в докорінній модернізації національної вищої освіти з метою підвищення її якості та внеску в інтелектуально-інноваційний потенціал країни, прискорення європейської інтеграції в контексті Болонського процесу та Лісабонської стратегії за умов світової глобалізації.

3. Стратегічними напрямками сучасної модернізації вищої освіти України є:

Упорядкування мережі закладів вищої освіти. Необхідно забезпечити концентрацію університетського потенціалу і в такий спосіб підвищити його глобальну конкурентоспроможність. Важливо вирівняти територіальні диспропорції у вищій школі (за кількістю студентів на 10 тис. населення регіони істотно різняться), надавши відповідні фінансові дотації і преференції.

Контингент студентів, аспірантів, докторантів має бути приведений у відповідність до реальної ресурсної бази вищої освіти. Її спроможність значно переоцінюється: обсяг ліцензованих для прийому вступників місць перевищує загальну чисельність населення відповідного віку. Слід скористатись несприятливою ситуацією щодо значного зменшення (через демографічні й організаційні причини) кількості випускників середньої загальноосвітньої школи в поточному й найближчих роках. Можливо, на рівні законодавства доцільно обмежити граничну чисельність ліцензованих місць у закладах, а головне — кількість самих закладів вищої освіти.

Необхідно запровадити національну систему ранжування закладів вищої освіти як об'єктивну основу їх концентрації, конкурсного добору і ліквідації слабких закладів шляхом закриття або об'єднання з потужними. Загалом університети слід поділити на дійсно національні (їх число має бути невеликим) і регіональні. З цією метою варто застосувати процедури підтвердження статусу національного. Доцільно реалізувати спеціальну державну програму щодо виведення кількох українських університетів (наприклад, Київського національного університету імені Тараса Шевченка і Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут», надавши їм максимальну автономію і допомогу) на рівень кращих 200, 500 за провідними світовими рейтингами «Шанхайським» і «Таймс».

У регіонах необхідно укрупнити існуючі вищі навчальні заклади шляхом їх об'єднання в потужні національні регіональні університети, посиливши їхній освітньо-науковий потенціал та вплив та інноваційний розвиток відповідного регіону.

В Україні слід створити дійові механізми гарантування якості вищої освіти (включно з незалежним Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, Національною рамкою кваліфікацій), які були б прозорими, зрозумілими, доказовими, визнавалися в Україні, Європі та світі загалом.

4. Нову освітню політику, закладену у 2014 р. Законом України «Про вищу освіту», можна характеризувати як орієнтовану на інституційну автономію та розвиток закладів вищої освіти. Однак часом невисока правова, політична, управлінська кваліфікація як урядовців у системі вищої освіти, так і топ-керівників університетів, часто блокують повноцінну реалізацію нової політики. Нерідко сам Уряд є ініціатором невиконання норм Закону. Запровадження нової політики стримується також відсутністю фінансової автономії — новий Закон залишив заклади вищої освіти у статусі бюджетних установ. Запровадження статусу неприбуткових організацій — отримувачів бюджетних коштів стримується цілою низкою факторів: неготовністю уряду, відсутністю прозорих правил державного фінансування вищої освіти. Не вирішення цієї проблеми упродовж найближчих років поверне державну політику України у сфері вищої освіти до попереднього рівня — цілковитого одержавлення і монополізму.

11. ПЕДАГОГІЧНІ ТА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРАЦІВНИКИ, ЇХ ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА І СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА – ГОЛОВНИЙ ЧИННИК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОЇ ОСВІТИ

З понад 1,5 млн працівників освіти (за кількістю працюючих це найбільша гуманітарна сфера і друга — після промисловості в Україні) близько 0,8 млн становлять педагогічні та науково-педагогічні працівники. Останні за освітніми ланками розподілені так (дані округлені): 140 тис. — дошкільна, 440 тис. — загальна середня, 20 тис. — позашкільна, 40 тис. — професійно-технічна, 140 тис. (за основною діяльністю) — вища, 20 тис. — післядипломна освіта. Серед них майже 55 тис. керівників закладів та їхніх заступників. Від їх професійної кваліфікації, умов роботи, соціального захисту безпосередньо і насамперед залежать перспективи розвитку освіти, відтак суспільства в цілому.

Водночас аналіз кадрової політики в освіті впродовж 25 років незалежності України, стану педагогічної і науково-педагогічної освіти переконує, що проблеми в цій ланці є системними і здебільшого не розв'язаними.

З огляду на кількість осіб, які систематично навчаються (7,0 млн у 2015 р.), та з урахуванням практики розвинутих країн в Україні існує формальний надлишок педагогічних і науково-педагогічних кадрів: співвідношення учні/викладачі приблизно дорівнює 9, що істотно менше, ніж, наприклад, у середньому в країнах Організації економічного співробітництва і розвитку. Це утруднює розв'язання проблем якісної підготовки й кар'єрного зростання достатньої кількості висококваліфікованого персоналу, його добору і належної оплати праці, забезпечення інших соціальних гарантій та умов роботи.

Через непослідовність неодноразові спроби використання програмно-цільового підходу до вирішення комплексу питань кадрового забезпечення національної освіти не призвели до очікуваних результатів, зокрема передбачених Законом України «Про освіту» (1991, 1996 рр.), Національною доктриною розвитку освіти 2002 р. Не реалізовано положення Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI століття) 1993 р., достроково припинено виконання Державної програми «Вчитель» (2002, 2011 рр.), розрахованої на період до 2012 р. Дотепер не прийнято концепції сучасної педагогічної освіти в Україні, не усунуто серйозні диспропорції в мережі, структурі та змісті підготовки педагогічних і науково-педагогічних кадрів. Соціальний статус, оплата праці вчителя залишаються низькими, що зумовлює хронічний брак про-

фесійно компетентних педагогічних працівників, тенденцію зростання їх частини пенсійного віку, втрату молоддю інтересу до педагогічної та науково-педагогічної кар'єри. Ці та інші питання потребують унормування новим Законом України «Про освіту», проект якого, підготовлений за участі вчених НАПН України, знаходиться на розгляді Парламенту України. У перспективі доцільно прийняти спеціальний Закон України «Про педагогічну і науково-педагогічну діяльність». Важливо також всебічно пропагувати освітню, педагогічну і науково-педагогічну діяльність в ЗМІ, зокрема через телебачення.

Педагогічний і науково-педагогічний персонал в відповідна педагогічна та науково-педагогічна освіта за своєю місією закономірно посідають центральне місце в освітній сфері, оскільки покликані фахово забезпечувати саму освіту. Тому з огляду на перспективи розвитку освітньої системи, а відтак і суспільства в цілому, кожного громадянина окремо, потрібно забезпечити стійкий фокус державотворення на педагогічній і науково-педагогічній освіті та освітній кадровій політиці, їх дійсному стані, ключових проблемах, концептуальних засадах реформування. Слід також урахувувати, що серцевинне становище в освіті зумовлює іманентну форсайтну сутність педагогічної і науково-педагогічної освіти та педагогічної і науково-педагогічної діяльності, випереджаючий (з передбаченням контурів майбутнього) характер їх модернізації, аби ця фахова освіта і ці освітні фахівці насправді могли виступати прискорювачем, а не гальмом людського прогресу.

На рубежі 1980—90-х рр. в Україні склалася певна система добору, підготовки, розподілу педагогічних і науково-педагогічних кадрів, створення умов для їхньої освітньої діяльності. Упродовж двох наступних десятиліть у цій системі революційних змін не відбулося. Водночас за час, що минув, з'явилися нові серйозні виклики, світ став більш глобалізованим, конкурентним, змінним, інноваційним. Спроби використання програмно-цільового підходу до вирішення комплексу питань кадрового забезпечення національної освіти в нових умовах поки що не призвели до очікуваних результатів.

Зменшення впродовж чверті століття на 41 % (з 11,9 млн до 7,0 млн) загальної кількості молодого населення, що систематично навчається, не супроводжувалося адекватним підвищенням якості, рівня освіти і кваліфікації вихователів, учителів, викладачів. Їх загальна чисельність зменшилася лише на п'яту частину, а співвідношення діти/вихователь, учні/учитель, студенти/викладачі у півтора-два рази менше, ніж у багатьох розвинутих країнах. Загальне співвідношення дітей і педагогів у дошкільній (9 : 1), учнів і вчителів у середній (також 9 : 1), студентів і викладачів у вищій (12 : 1) освіті помітно відрізняється від норм розвинутих країн Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР): у дошкільній і середній освіті — по 14 : 1, у вищій — 16 : 1. Така ситуація в Україні не забезпечує від посередньої результативності навчання, невисокої успішності вітчизняних учнів, зокрема, за міжнародними обстеженнями та порівняннями, слабку конкурентоздатність випускників вищої школи. Навпаки — утруднює розв'язання проблем якісної підготовки достатньої кількості висококваліфікованого персоналу, його добору та належної оплати праці, забезпечення інших соціальних гарантій та умов роботи.

Рівень *кваліфікації різних категорій* педагогічних працівників протягом 25 років, хоча в окремих випадках і поліпшився, однак здебільшого погіршився (не в останню чергу через потребу у великій кількості персоналу та непривабливість педагогічної роботи). Зокрема, це стосується відсутності в частини педагогічного персоналу вищої освіти рівня *магістра, спеціаліста* (так званої повної вищої освіти до прийняття в 2014 р. нового Закону України «Про вищу освіту»). Основна причина криється в застарілих підходах до

кадрового забезпечення освіти, зокрема, недооцінки ключової ролі висококваліфікованих педагогів у ранній дитячій освіті, згідно з якими в дошкільних закладах, початковій школі допускається наявність педагогічних працівників без вищої освіти рівня спеціаліста або магістра взагалі, вищої педагогічної освіти цього рівня особливо.

У 2015 р. не більше 59 % педагогів дошкільних навчальних закладів мали вищу освіту рівня магістра, спеціаліста, причому будь-якого спрямування (49 % у сільській місцевості). У початкових класах 84 % (77 % у сільській місцевості) учителів — магістрів, спеціалістів (понад 100 учителів, переважно в селах, мають тільки загальну середню освіту). Серед учителів, які викладають основи наук, мови, літературу в основній і старшій школі, таких висококваліфікованих фахівців майже 97 % (96 % у селах), хоча й тут понад 300 учителів мають лише загальну середню освіту. Для вчителів, які викладають музику, образотворче мистецтво, фізичну культуру, захист Вітчизни, трудове навчання, відповідні показники дорівнюють 83 % (77 % у селах), при цьому близько 350 вчителів лише із загальною середньою освітою (тут і далі використано дані статистичної форми РВК-83). Для порівняння: у Фінляндії, яка стабільно посідає провідні місця (24-те у 2014 р.) серед 188 країн за індексом людського розвитку (ІЛР), а її учні демонструють одні з найкращих у світі результати успішності, для здійснення педагогічної діяльності у закладах освіти вимагається магістерська кваліфікація. Таке саме рішення прийнято в Угорщині (44 місце за ІЛР) та інших країнах.

У 1990-2015 рр. у відсоткових пунктах зберігався істотний розрив між *міською і сільською* місцевостями в забезпеченості педагогічними працівниками з вищою освітою рівня магістра, спеціаліста. Ця диспропорція в зазначений період у дошкільній освіті навіть дещо зросла з 12 % до 13 %, у початковій школі залишилася на рівні 13 %. Щодо вчителів, які викладають окремі предмети (основи наук, мови, літературу), то різниця в кваліфікації педагогів у міських і сільських школах у 2 % не змінилася. Для вчителів музики, образотворчого мистецтва, фізичної культури, захисту Вітчизни, трудового навчання відмінність у кваліфікації за цей час зменшилася (з 15 до 10 %), проте є великою.

Водночас у 2015 р. у загальноосвітніх навчальних закладах України працював 781 учитель лише із загальною середньою освітою.

Зберігається і значна *регіональна розбіжність* у забезпеченні загальноосвітніх шкіл педагогічними працівниками з кваліфікацією магістра, спеціаліста. Для вчителів початкових класів ця відмінність у 1990 і 2015 рр. у відсоткових пунктах відповідно становила 40 % і 27 %. У 2015 р. показник кваліфікації значно відрізнявся навіть у таких територіально близьких областях, як Івано-Франківська (94 % вчителів — магістрів, спеціалістів), Чернівецька (79 %) і Закарпатська (67 %). Значне відставання Закарпатської і Чернівецької областей від згаданої Івано-Франківської, а також Чернігівської (93 %) областей та м. Києва (92 %), передусім пояснюється тим, що в останніх здійснюється необхідна і достатня підготовка вчителів початкових класів з вищою освітою рівня магістра та спеціаліста, а в перших — ні.

Подібна територіальна розбіжність через наявність або відсутність відповідної підготовки спостерігається і для групи вчителів, які викладають музику, образотворче мистецтво, фізичну культуру, захист Вітчизни, трудове навчання: у м. Києві — 91 %, Сумській і Чернігівській областях — 89 %, натомість у Житомирській і Чернівецькій — по 76 %, Закарпатській — 80 %. Загалом варіювання між територіями освітньої характеристики цієї групи працівників зменшилося вдвічі (з 29 % у 1990 р. до 15 % у 2015 р.), але зберігається значним.

Водночас здійснення в кожному регіоні підготовки вчителів основ наук, мов і літератури насамперед через класичні та педагогічні університети зумовлює істотно меншу

територіальну розбіжність за часткою таких учителів з вищою освітою рівня магістра, спеціаліста: 4 % у 1990 р. та 3 % у 2015 р. Однак для цієї категорії вчителів характерна різна кваліфікація залежно від *предмета*. Діапазон коливань становить від 94 % (учителі інформатики) та 96 % (учителі іноземних мов) до 99 % (учителі української та російської мов, історії, математики, фізики, хімії, біології).

Наведені дані свідчать, що випускники переважно залишаються працювати в тих регіонах, де навчаються, і це слід враховувати під час формування мережі підготовки педагогічних кадрів. Крім того, якщо географічна мобільність випускників ускладнена, то економічна міграція (відплив в інші галузі економічної діяльності), навпаки, останнім часом значно поживалася. Один з негативних наслідків несприятливої для освіти економічної мобільності молодих фахівців — поступове старіння педагогічних і науково-педагогічних кадрів навіть за наявності вакансій.

Загалом немає жодного шкільного предмета, на 100 % забезпеченого вчителями — магістрами, спеціалістами. До того ж невизначеною залишається справжня якість педагогічної освіти, оскільки в Україні ще не запрацювала передбачена Законом України «Про вищу освіту» національна система забезпечення якості вищої освіти, не розроблені стандарти вищої освіти за спеціальностями підготовки педагогічних кадрів на основі компетентнісного підходу. Відтак стандарти підготовки, які визначають її якість, та фактична реалізація підготовки належним чином змістово не ідентифіковані та критеріально і процедурно не забезпечені.

Стрімкий розвиток у світі освіти в цілому, її найнижчого рівня, особливо підрівня освіти дітей 2-х і менше років, а також найвищих докторського і постдокторського рівнів, актуалізація пріоритетів з формування ключових (загальних) і предметних (спеціальних) компетентностей людини, зумовлюють потребу не лише в оптимізації відповідної профілізації педагогічних і науково-педагогічних кадрів, але й у їх методологічному і методично-технологічному переозброєнні. Сьогодні стає очевидним, що зміст педагогічної та науково-педагогічної освіти має включати такі гармонізовані основні складові підготовки, як: технологічна (опанування ефективних способів навчання), психологічна (здатність до взаємодії з особистостями, які навчаються, всебічного розуміння їхніх індивідуальностей), культурологічна (осмислення стану і бачення тенденцій цивілізаційного розвитку як сучасного та майбутнього контексту існування людини) і предметна (досконале володіння предметом навчання). Особливо високої випереджувальної компетентності потребують педагоги дошкільної та початкової освіти, що мають справу з дітьми, яким доведеться жити і працювати у докорінно відмінному від нинішнього інноваційному майбутньому.

За період незалежності країни згідно із новими стандартами освіти, освітніми програмами, навчальними планами відбувся істотний (як позитивний, так у певних випадках і негативний) перерозподіл *складу і структури* вчителів, які викладають окремі предмети в загальноосвітніх навчальних закладах. Зросла частка вчителів української мови (з 13 до 15 %), іноземної (з 10 до 14 %), основ інформатики (до 4 %), натомість зменшилася — математики (з 15 до 11 %), російської мови (з 15 до 7 %). Триває підвищення серед учителів іноземних мов частки тих, хто викладає англійську мову (у 1970 р. — 51 %, у 1990 р. — 65 %, у 2015 р. — 80 %). Водночас більш як удвічі зменшилася кількість вихователів і педагогів-організаторів, що відбулося в умовах загострення проблем у виховній сфері, зокрема щодо морального, патріотичного, громадянського, екологічного й інших аспектів виховання.

Суттєво погіршився *гендерний* склад педагогічних працівників. Частка чоловіків серед них у загальноосвітніх навчальних закладах знизилася з 19 % у 1990 р. (24 % у 1971 р.) до 15 % у 2015 р., що свідчить про зростаючу професійну непривабливість освітньої сфери

для чоловіків. Це у два-три рази гірше, ніж в аналогічних навчальних закладах успішних країн, зокрема ОЕСР.

Останніми роками безперервно підвищується частка педагогічних працівників *пенсійного* віку, які часто є носіями застарілого досвіду: відбулося майже подвоєння за значно коротший період для загальноосвітніх навчальних закладів з 8 % у 1996 р. до 15 % у 2015 р. Масове заповнення педагогічних посад особами пенсійного віку не сприяє модернізації педагогічних технологій, зокрема з використанням інформаційних і телекомунікаційних систем, змісту шкільної освіти.

Для поліпшення якісного складу педагогічних працівників за означеними вище характеристиками не використано демографічну ситуацію останнього двадцятип'ятирічного періоду, пов'язану з істотним (більш як удвічі) падінням і лише частковим відновленням народжуваності дітей (793 тис. дітей в 1986 р., 376 тис. — у 2001 р., близько 500 тис. — останніми роками) і загальним скороченням населення країни, що зумовлює зменшення необхідної чисельності педагогічних кадрів.

Незважаючи на скорочення за 25-річний період мережі професійно-технічної освіти з 1246 до 798 (або на 36 %) закладів, проблеми з їх укомплектуванням педагогічними працівниками не дістали свого розв'язання. Загалом у 2015 р. у професійно-технічних навчальних закладах були вакантними 12,9 % штатних посад. Зокрема укомплектованість старшими майстрами та майстрами виробничого навчання становила 78,9 %, не вистачало 1,7 тис. викладачів предметів професійно-технічного циклу та загальноосвітніх дисциплін. Із керівників закладів і викладачів професійно-технічного циклу мали робітничу кваліфікацію 28,9 %. Щодо змісту підготовки і підвищення кваліфікації педагогів професійної освіти, то актуальними питаннями постають визначення науково-обґрунтованого профілю сучасного педагога, модернізація стандартів підготовки, нових моделей професійного вдосконалення на основі поліваріантних схем організації і змісту навчання.

У цілому проблема утримання на педагогічній роботі висококваліфікованих кадрів дедалі загострюється. Погіршився і, за оптимістичними оцінками, становить лише 80-85 % рівень працевлаштування випускників педагогічних спеціальностей. Комплексною проблемою є професійна орієнтація і професійний добір на педагогічні спеціальності. За умов екстенсивного зростання національної вищої школи деякі педагогічні заклади в боротьбі за кількість студентів приймають по суті будь-кого, хто має формальне право вступати у вищий навчальний заклад.

Також виникла і загострилася нова проблема відходу від професійної педагогічної підготовки частини провідних вищих педагогічних навчальних закладів. Чимало з них переорієнтовуються на модель класичного університету, навіть якщо національної або регіональної потреби в цьому немає. Тобто визначилася негативна тенденція перетворення успішних педагогічних закладів на посередні університети з низькими, навіть вітчизняними, рейтингами, при цьому з очевидною перспективою злиття з потужнішими закладами. Такі педагогічні заклади дедалі більше налаштовуються на загальну різновекторну підготовку фахівців для різноманітних потреб економіки, не маючи кваліфікованих кадрів, наукових шкіл, матеріально-технічної, іншої фахової інфраструктури, традицій, досвіду. Така «університетизація» педагогічних інститутів призвела до звуження циклу психолого-педагогічних дисциплін, зменшення педагогічної практики, закриття кафедр педагогіки. За роки незалежності кількість закладів вищої освіти, що спеціалізувалися на підготовці педагогічних кадрів, зменшилася майже удвічі.

Водночас масштабність і стабільність ринку праці для педагогічних фахівців завдяки посиленню ролі освіти в сучасному суспільстві зумовлюватиме сталу потребу в педагогічних кадрах, а відтак, необхідність у висококласних профільних педагогічних університетах.

Особливої уваги потребують педагогічні та науково-педагогічні кадри *вищих навчальних закладів*. На початок 2015/16 навчального року у закладах I і II рівнів акредитації працювало 28,7 тис., у тому числі 24,2 тис. (84 %) *штатних*, педагогічних і науково-педагогічних працівників. З них педагогічних працівників відповідно 28,5 тис. та 24,1 тис. (84 %) та науково-педагогічних — 152 і 107 (70 %), частка останніх становила 0,5 % від усіх зазначених працівників. У закладах III і IV рівнів акредитації викладали 134,2 тис., у тому числі 117,8 тис. (88 %) *штатних*, педагогічних і науково-педагогічних працівників. Перших (педагогічних) з них — 22,5 тис. (у штаті 19,6 тис., 87 %), других (науково-педагогічних) — 111,7 тис. (у штаті 98,1 тис., 88 %), відтак частка науково-педагогічного персоналу становила 87 % сумарної кількості працівників обох категорій.

Серед викладачів вищих навчальних закладів I і II рівнів акредитації 1118 (3,9 %) кандидатів і 68 (0,2 %) докторів наук та 292 (1,0 %) доцентів і 64 (0,2 %) професорів, що і за фактичним кадровим складом відмежовує ці заклади від власне вищої школи і відповідно зафіксовано в Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.). Натомість у закладах III і IV рівнів акредитації серед викладачів 46 % кандидатів і 9,3 % докторів наук та 31 % доцентів і 8,2 % професорів. Однак і в такому разі за великої кількості студентів кадрів вищої наукової та науково-педагогічної кваліфікації замало. Крім того, переважна більшість науково-педагогічних працівників недостатньо володіють англійською мовою, що збіднює їх можливості фахового вдосконалення через опрацювання англійськомовних літературних праць та міжнародну академічну мобільність.

Справді, у 2015/16 навчальному році на 100 студентів денної форми навчання у вищих навчальних закладах III і IV рівнів акредитації в середньому припадало приблизно 6,5 кандидата наук і 4,5 доцента та 1,5 доктора наук і один професор. Резерви тут невеликі, адже у вищій школі вже викладають 72 % кандидатів і 78 % докторів наук, які працюють в Україні. Міжрегіональна розбіжність за забезпеченістю кандидатами наук і доцентами становить близько 2 разів, докторами наук — 4 разів, професорами — 3 разів. Щодо відомчої забезпеченості, то вона різниться для докторів наук і професорів у кілька десятків разів.

Ефективними організаційними формами підготовки висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів є *аспірантура і докторантура*. В Україні у 2015 р. у 490 аспірантурах та 283 докторантурах готувалося відповідно 28,5 тис. аспірантів і 1,8 тис. докторантів, більшість із них (86 % аспірантів і 81 % докторантів) — у вищих навчальних закладах. Стосовно аспірантур і докторантур у секторі вищої освіти, то проблемою є те, що часто вони відкриті у закладах, де відсутні наукові школи, організації, відповідні дослідницькі лабораторії і центри з необхідним обладнанням. Наприклад, у 2014 р. у 277 вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації функціонувало 158 наукових організацій (науково-дослідних частин, секторів тощо), водночас — 225 (234 у 2015 р.) аспірантур та 162 (177 у 2015 р.) докторантури.

З-поміж кадрових проблем освіти — підготовка керівників навчальних закладів та їх резерву. У 2015 р. у навчальних закладах України працювало близько 55 тис. керівників та їхніх заступників, зокрема 11,5 тис. завідувачів дошкільних, 36,6 тис. керівників та їх заступників загальноосвітніх, 2,6 тис. керівників та заступників керівників професійно-технічних навчальних закладів. Водночас частині з них бракує управлінських компетентностей.

Отже, у нормативно-правовому забезпеченні освіти повинні бути визначені вимоги до керівників навчальних закладів щодо управлінської кваліфікації. Зокрема, для компетентного управління в багатьох випадках необхідною може бути підготовка магістерського рівня за спеціалізацією (освітньою програмою) «Управління навчальним закладом». З

метою забезпечення доступності такої підготовки важливим є достатнє державне замовлення й запровадження атестації керівників дошкільних, середніх загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладів як управлінців. Для керівників вищих навчальних закладів також потрібні семінари з актуальних питань модернізації вищої школи.

Загалом недостатній рівень управлінської компетентності керівників навчальних закладів не в останню чергу зумовлений дефіцитом пропозицій відповідних освітніх послуг, що надають навчальні заклади, та браком коштів на їхню оплату. З метою здійснення якісної підготовки управлінців для системи освіти необхідно використовувати можливості підвідомчих установ Національної академії педагогічних наук України, зокрема ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України.

Не сприяє прагненню до кар'єри педагогічних і науково-педагогічних працівників рівень їхньої заробітної плати. З 23 видів і підвидів економічної діяльності, за якими Державна служба статистики України наводить дані про середню заробітну плату, освіта посідає 17-те місце. У 2014 р. рівень заробітної плати в освіті дорівнював 79 % середньої в економіці (у 1990 р. — 72 %) та 69 % середньої в промисловості (у 1990 р. — 63 %), що не відповідає вимогам Закону України «Про освіту». У 1965 р. востаннє середня заробітна плата в освіті перевищувала середню по народному господарству країни і відтоді мала тенденцію до систематичного відставання.

Отже, норми статті 57 Закону України «Про освіту» (1996 р.) як чіткий орієнтир для оплати праці в сучасний період, незважаючи на певний прогрес у їх реалізації, упродовж 25 років незалежності країни не виконані.

Закон України «Про освіту» (1996 р.)

Стаття 57. Гарантії держави педагогічним, науково-педагогічним працівникам та іншим категоріям працівників закладів освіти

1. Держава забезпечує педагогічним і науково-педагогічним працівникам:

встановлення середніх посадових окладів (ставок заробітної плати) науково-педагогічним працівникам вищих закладів освіти третього і четвертого рівнів акредитації на рівні подвійної середньої заробітної плати працівників промисловості;

встановлення середніх посадових окладів (ставок заробітної плати) педагогічним працівникам вищих закладів освіти першого та другого рівнів акредитації та інших закладів освіти на рівні, не нижчому від середньої заробітної плати працівників промисловості....

Нині ситуація погіршується також тим, що вимога подальшого відносного збільшення видатків на освіту заради підвищення заробітної плати освітян безперспективна. А вже останніми роками в Україні на освіту витрачається відносно багато: у період 2007-2014 рр. за різними оцінками загальні витрати на освіту коливалися в обсязі від 6,9 % до 8,5 % ВВП, з них державні — від 5,6 % до 6,8 % ВВП. Це відповідає найкращим зразкам світової практики фінансування освіти. Тобто можливості держави і суспільства, по суті, вичерпано. Вихід — у раціональному використанні коштів.

З огляду на зазначене з метою модернізації педагогічної і науково-педагогічної освіти, фахової підготовки і професійної та соціальної підтримки педагогічних і науково-педагогічних працівників в Україні необхідно реалізувати такі дії, спрямовані на розв'язання окреслених проблем.

1. Якнайшвидше прийняти науково обґрунтовану концепцію (стратегію) розвитку педагогічної і науково-педагогічної освіти в Україні та накреслити комплексний план заходів з реформування цієї ключової освітньої ланки.

2. Реалізувати комплекс заходів з піднесення соціального престижу, статусу, посилення захисту педагогічної і науково-педагогічної діяльності задля залучення й утримання у сфері освіти найкращих фахівців. Для поліпшення оплати їхньої праці слід передовсім значно підвищити для освітян розряди тарифної сітки. Крім того, важливо збільшити співвідношення діти/вихователь, учні/учитель, студент/викладач шляхом оптимізації мережі закладів, укрупнення груп і класів, об'єднання малокомплектних закладів, утворення освітніх округів тощо (адже освіта — для дитини, молодшої людини, яким жити в глобалізованому і конкурентному, динамічному і мобільному, інноваційному світі). Легше поліпшити якість меншої кількості педагогічного та науково-педагогічного персоналу. За будь-яких умов заробітна плата освітян повинна бути не нижчою за середню в українському суспільстві.

3. Заради якості освіти необхідно реструктуризувати велику кількість вищих навчальних закладів, особливо I та II рівнів акредитації, які готують педагогічних працівників, поставивши за мету забезпечити всі освітні рівні педагогами з якісною вищою освітою рівня магістра, спеціаліста. Самостійні педагогічні училища і коледжі доцільно залишити (на певний період) там, де без них нині не можна обійтись — у сільській місцевості. Натомість у великих містах такі заклади навряд чи потрібні. Крім того, бакалаврську педагогічну підготовку як достатню можна тимчасово зберегти для позашкільної освіти, виховної роботи.

4. Перспективними моделями підготовки педагогічного персоналу, що потребують експериментальної перевірки й апробації, слід уважати такі:

- інтегрований магістр (нині спеціаліст) з ранньою педагогічною спеціалізацією (у педагогічних університетах, академіях, інститутах) та ґрунтовною наскрізною педагогічною практикою в процесі навчання;
- двоциклова підготовка бакалавр — магістр з пізнішою педагогічною спеціалізацією (у класичних університетах) із запровадженням педагогічної інтернатури.

Обидві моделі важливо зберегти як взаємодоповняльні, оскільки кожна має свої переваги.

5. Визначитися із системою освітніх і професійних педагогічних стандартів і кваліфікацій на основі компетентнісного підходу, модернізувати навчальний процес на засадах запровадження навчання через дослідження, розширення навчальної самостійності, посилення практичної підготовки на бакалаврському та магістерському рівнях вищої освіти.

6. Забезпечити гнучкість й інтегрованість освітніх програм і навчальних дисциплін (курсів) безперервної педагогічної освіти (у вищих навчальних закладах, що здійснюють підготовку педагогічних кадрів, і закладах післядипломної педагогічної освіти) шляхом їх модулювання та кредитування, акредитації та сертифікації, кодифікації за освітніми рівнями і галузями знань, спеціальностями та спеціалізаціями. Адже сама система педагогічної освіти має вибудовуватися на засадах безперервності, наступності, індивідуальної диференційованості та інтегральної узгодженості. Своєчасне фахове навчання мають проходити усі педагогічні та науково-педагогічні працівники, з керівними кадрами включно, зокрема професійно-технічних і вищих навчальних закладів. Для професійного вдосконалення доцільно максимально використати науково-освітній потенціал НАПН України, її підвідомчих установ, Університету менеджменту освіти, зокрема досвід Інституту вищої освіти з навчання керівного персоналу та Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих із створення центрів педагогічної майстерності, інших наукових установ із розвитку мережі консультаційних центрів.

7. З метою покращання підготовки науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації доцільно переглянути мережу аспірантур і докторантур, зберегти й розширити її в тих ви-

щих навчальних закладах і наукових установах, де створено належні умови, здійснюється потужна дослідницько-інноваційна діяльність, функціонують визнані науково-педагогічні школи. Зокрема, аспірантура і особливо докторантура не можуть відкриватися у вищих навчальних закладах, у яких немає відповідних наукових шкіл, організацій, структур, тобто належним чином розвинутої інфраструктури наукових досліджень та експериментальних розробок. Адже формальна наявність кандидатів наук і докторів наук на кафедрах не можуть слугувати достатньою умовою здійснення якісної та ефективної підготовки докторів філософії та докторів наук.

8. Потребує докорінного вдосконалення англійська підготовка науково-педагогічних працівників, що сприятиме їх фаховому зростанню через безпосереднє опрацювання наукової літератури англійською мовою та підвищення міжнародної академічної мобільності.

9. З метою вдосконалення підготовки педагогічних і науково-педагогічних працівників до Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, доцільно внести такі уточнення: галузь знань «Освіта» назвати «Освіта і педагогічна освіта», а спеціальність «Науки про освіту» — «Освітні та педагогічні науки».

10. У цілому в Україні всебічна реформа педагогічної та науково-педагогічної освіти, професійної підготовки та соціальної підтримки педагогічних і науково-педагогічних працівників є назрілою, зокрема у зв'язку і на підставах, викладених вище. Для її здійснення в новому Законі України «Про освіту» слід передбачити відповідні нормативно-правові положення. У перспективі доцільно прийняти спеціальний Закон України «Про педагогічну і науково-педагогічну діяльність». Важливо також всебічно пропагувати освітню, педагогічну і науково-педагогічну діяльність в ЗМІ, зокрема через телебачення.

12. ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ – НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ОСВІТИ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

У сучасних умовах в Україні помітно зростає актуальність освіти дорослих як невід'ємної складової освіти впродовж життя, розвиток якої пов'язаний із соціальними психологічними, педагогічними, науково-технічними, економічними та іншими чинниками, техніко-технологічними зрушеннями у світовій економіці. Особливого значення набуває зміна концепції «Освіта на все життя» на концепцію «Освіта впродовж життя». В основу освіти дорослих покладено доступність, відкритість, міжкультурність, універсалізацію змісту, технологічну інноваційність. На початку ХХІ ст. освіта дорослих перетворюється із засобу на мету розвитку людини.

НАПН України бере активну участь у формуванні державної політики у сфері освіти дорослих. Зокрема, у створенні й розвитку цілісної, гнучкої, відкритої національної системи освіти дорослих, що поєднує формальну, неформальну, інформальну освіту, спрямовану на задоволення поточних і перспективних освітніх потреб особистості.

У змісті освіти дорослих як складовій освіти впродовж життя виокремлюються три основні компоненти: навчання грамотності в широкому сенсі; професійне навчання; загальнокультурна додаткова освіта, не пов'язана із трудовою діяльністю.

Формальна освіта дорослих в Україні репрезентована загальноосвітніми (вечірні школи), професійними, вищими навчальними закладами, закладами післядипломної освіти. Набуває поширення неформальна освіта дорослих, розвиток якої спрямований на впровадження ідеї освіти впродовж життя, що передбачає врахування конкретних освітньо-культурних потреб різних соціальних, професійних, демографічних та інших груп населення. Така освіта здійснюється в освітніх установах або громадських організаціях, під час індивідуальних занять й зазвичай не підтверджується наданням офіційно визнаного документа. Неформальна освіта дорослих здійснюється у контексті навчально-просвітницьких ініціатив, поширених в усіх регіонах, і спрямовується на розвиток додаткових умінь і навичок різних категорій дорослих. Набули поширення мистецький, оздоровчий, мовно-лінгвістичний, інформаційно-комунікаційний, психологічно орієнтований, реабілітаційний та інші напрями. Зростає увага до проведення тренінгів, майстер-класів з особистісного й професійного розвитку різних категорій дорослих та ін.

В усіх регіонах України створюються осередки освіти для різних категорій дорослих. Вони функціонують як самостійні інституції, а також як підрозділи загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладів, закладів післядипломної педагогічної освіти та бібліотек. Розширюється коло провайдерів освітніх послуг із формальної і неформальної освіти дорослих. На засадах партнерства відбувається консолідація зусиль органів державної влади, громадських організацій, громад і біз-

несових структур задля розвитку освіти для різних категорій дорослих, створення доступної, ефективної, результативної освітньої інфраструктури регіонів, а в глобальному масштабі — громадянського суспільства в Україні.

З метою задоволення культурно-освітніх потреб різних категорій дорослих з урахуванням динамічних змін у соціально-культурному та економічному розвитку суспільства доцільно здійснити: оновлення законодавчої бази України, розроблення й ухвалення Закону України «Про освіту дорослих», упровадження комплексного підходу до освіти дорослих, здійснення моніторингу культурно-освітніх потреб різних категорій дорослих та якості наданих освітніх послуг, підготовку педагогічного персоналу для роботи з дорослими, налагодження міжвідомчої взаємодії, соціального партнерства.

Потребують розв'язання проблеми організаційно-управлінського, інформаційного та фінансового забезпечення неформальної освіти дорослих; розвитку неформальної освіти для осіб, які мають обмежений доступ до ринку формальних освітніх послуг (безробітні, люди з обмеженими можливостями; сільське населення; люди з низьким рівнем доходу; особи старшого віку; маргіналізовані групи тощо).

В умовах інтенсифікації глобалізаційних, інтеграційних процесів, переходу до суспільства знань посилюється роль освіти дорослих як важливого чинника суспільного прогресу, конкурентоспроможності держави. Відбувається адаптація освітнього процесу до потреб особистості, створення умов для її саморозвитку й самореалізації, зміна концепції «Освіта на все життя» на концепцію «Освіта впродовж життя». За таких умов освіта перетворюється із засобу на мету розвитку людини, що уможлиблює утвердження її провідної ролі в освіті, мета якої полягає у формуванні вмінь, необхідних для виконання різних функцій — самовираження, самореалізації, розвитку соціальних зв'язків і умінь діяти. В основу освіти дорослих, як зазначено в документах Організації економічного співробітництва і розвитку, Інчхонській декларації ЮНЕСКО «Освіта 2030: Забезпечення загальної інклюзивної і справедливої якісної освіти та навчання впродовж життя» (2015 р.), покладено доступність, відкритість, міжкультурність, універсалізацію змісту, технологічну інноваційність.

У змісті освіти дорослих як складовій освіти впродовж життя виокремлюють три основні компоненти: навчання грамотності в широкому сенсі (функціональна, соціальна, комп'ютерна та ін.); професійне навчання (професійна підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації (job qualification); загальнокультурна додаткова освіта, не пов'язана із трудовою діяльністю (life qualification). Європейська комісія об'єднала різні освітні й навчальні ініціативи в єдину Програму навчання впродовж життя (Lifelong Learning Programme), що прийшла на зміну програмам професійного та дистанційного навчання, які набули поширення до 2006 року.

Необхідність упровадження освіти впродовж життя зумовлена зрушеннями в усіх сферах життєдіяльності, пов'язаними зі змінами в технологіях, упровадженням нової техніки, розвитком світового ринку з високим рівнем конкуренції між країнами. Таким чином, на початку ХХІ ст. під впливом динамічних глобалізаційних процесів у світі освіта дорослих як складник освіти впродовж життя набуває рис транснаціонального характеру. Її розвиток детермінується впливом світової фінансової кризи, нагальними потребами у перепідготовці й навчанні вразливих та інших верств дорослого населення.

Для України актуальність освіти дорослих зумовлена додатковими чинниками, серед яких: необхідність адаптації дорослого населення до нових соціально-економічних умов;

суттєве зниження зайнятості економічно активного населення, показників доходів; зростання безробіття; втрата необхідного рівня кваліфікації різними категоріями молоді та дорослих; значна кількість функціонально неграмотних дорослих, суттєве старіння населення країни.

Трансформація ринку праці України зумовлює необхідність розроблення ефективного механізму функціонування освіти дорослого населення впродовж життя. Саме цілісна, гнучка, відкрита національна система освіти дорослих, що поєднує формальну, неформальну, інформальну освіту, має спрямовуватися на задоволення поточних і перспективних освітніх потреб особистості, сприяння оптимальному вибору кар'єрних стратегій (декілька професій упродовж життя, «горизонтальне» зростання, гнучкі робочі графіки і графіки навчання, «робота без місця», «робота в дорозі» та ін.) тощо.

Освіта дорослих в Україні здійснюється відповідно до законодавчих і нормативно-правових актів, що регламентують освіту працездатного (зайнятого і незайнятого) населення. У цих та інших документах, прийнятих упродовж останніх двох десятиліть, декларуються ідеї створення умов для розвитку, самореалізації особистості впродовж життя тощо.

Здобутки у розвитку освіти дорослих в Україні

Відповідно до основних положень Національної доктрини розвитку освіти в Україні освіта дорослих здійснюється шляхом:

- формування потреби та здатності особистості до самонавчання;
- модернізації системи підготовки, перепідготовки працівників і підвищення їх кваліфікації,
- удосконалення системи післядипломної освіти на основі відповідних державних стандартів;
- створення інтегрованих навчальних планів і програм;
- формування та розвитку навчально-виробничих комплексів ступеневої підготовки фахівців;
- запровадження та розвитку дистанційної освіти;
- організації навчання відповідно до потреб особистості і ринку праці на базі професійних, вищих навчальних закладів, закладів / установ післядипломної освіти, а також використання інших форм і видів навчання;
- забезпечення доступності загальної, середньої, професійної, вищої і післядипломної освіти.

Формальна освіта дорослих в Україні здійснюється в загальноосвітніх (вечірніх школах), професійних, вищих навчальних закладах, закладах післядипломної освіти. Проте кількість учнів вечірніх шкіл помітно зменшується: від 193 тис. учнів у 1990-91 навчальному році до 33 тис. осіб у 2015-16 навчальному році.

Трансформація ринку праці України потребує впровадження ефективного механізму діяльності не лише системи професійної підготовки дорослого економічно активного населення, а й перепідготовки, підвищення кваліфікації. Саме *післядипломна освіта* покликана оперативно реагувати на нагальні проблеми суспільства. Післядипломна освіта, навчання на виробництві є вагомими складовими освіти дорослих в Україні. У цій системі функціонують заклади / установи післядипломної освіти, структурні підрозділи вищих

навчальних закладів відповідного рівня акредитації, наукові, науково-методичні, методичні та інші установи і структури. До мережі закладів післядипломної освіти належать: академії, інститути, коледжі, центри, школи, курси та інші установи вдосконалення, підвищення кваліфікації, перепідготовки кадрів відповідної галузі та сфери діяльності; підрозділи вищих навчальних закладів (інститути, філіали, факультети, відділення, навчально-консультаційні пункти тощо); відповідні підрозділи в організаціях і на підприємствах.

Характерною ознакою вдосконалення післядипломної освіти фахівців є органічне поєднання стаціонарних форм навчання (денної, заочної, вечірньої), дистанційної форми й екстернату із самостійною роботою дорослого учня. Зростає роль сучасних технологій, що уможливають створення необхідних умов для активізації навчальної діяльності дорослих, зокрема в умовах ринку праці, підвищення професійного рівня різних категорій дорослого економічно активного населення.

Для професійного *навчання кадрів на виробництві* в Україні застосовуються такі його види: первинна професійна підготовка робітників; перепідготовка робітників; підвищення кваліфікації робітників; підвищення кваліфікації керівних працівників і фахівців, що складають цілісну педагогічну систему, одночасно реалізують сукупність економічних та освітніх цілей. Йдеться як про професійне навчання дорослих, так і про самостійну складову неперервної професійної освіти, метою якої є продовження, відновлення професійного розвитку дорослих; сприяння формуванню моральних цінностей на основі оволодіння ними необхідними знаннями, компетентностями, професійно-важливими й особистісними якостями, що сприяють професійній самореалізації фахівців.

Законом України «Про професійний розвиток працівників» (2012) передбачено створення та забезпечення ефективного функціонування системи професійного розвитку працівників підприємств, установ та організацій, зокрема: формальне (здійснюється як у навчальному закладі, так і безпосередньо на виробництві) і неформальне професійне навчання працівників (не потребує наявності ліцензії на право надання освітніх послуг, навчання працівників відбувається безпосередньо на виробництві).

Серед позитивних прикладів навчання на виробництві — ПрАТ «Українське Дунайське пароплавство» (м. Ізмаїл Одеської області) — навчання і підвищення кваліфікації спеціалістів підприємства забезпечує Учбовий центр — відокремлений структурний підрозділ; Відкрите акціонерне товариство «Харківський тракторний завод» (ВАТ ХТЗ) — підготовка робітників здійснюється на виробничо-навчальній базі відділів кадрів і технічного навчання; ПрАТ «Арселорміттал Кривий Ріг» — працівники підприємства мають можливість оволодівати новими знаннями, професійно розвиватися та обмінюватися досвідом у навчальному центрі «Університет Арселорміттал в Україні») та ін.

На початку XXI ст. в Україні посилено увагу до широкого обговорення мети, змісту, форм і методів *неформальної освіти дорослих*. Йдеться про «простір формальної і неформальної освіти», осмислення тенденцій розвитку теорії і практики неформальної освіти дорослих, фінансування освіти впродовж життя, підвищення вимог до навчання представників «груп ризиків» (емігрантів, людей третього віку, молоді та дорослих, схильних до депресій, інвалідів, людей із низьким рівнем освіти та ін.), національних моніторингів культурно-освітніх потреб різних категорій дорослих.

Набуває поширення неформальна освіта дорослих, розвиток якої спрямований на впровадження ідеї освіти впродовж життя, що передбачає врахування конкретних освітньо-культурних потреб різних соціальних, професійних, демографічних та інших груп населення. Така освіта здійснюється в освітніх установах або громадських організаціях (клубах, гуртках, центрах та ін.), під час індивідуальних занять з репетитором, тренером й

зазвичай не підтверджується наданням документа державного зразка. Саме неформальна освіта найбільшою мірою може задовольняти освітні потреби різних груп населення. Вона є важливою складовою соціалізації індивіда, сприяє оволодінню новими соціальними ролями, духовному розвитку, самоосвіті й самовихованню.

Неформальна освіта дорослих є варіативною, здійснюється у контексті навчально-просвітницьких ініціатив, що набули поширення в усіх регіонах нашої держави, і спрямовується на розвиток додаткових умінь і навичок різних категорій дорослих. Посилюється увага до мистецького, оздоровчого, мовно-лінгвістичного, інформаційно-комунікаційного, психологічно орієнтованого, реабілітаційного та інших напрямів цієї освіти. Неформальна освіта здійснюється в просвітницьких центрах, університетах, клубах, будинках культури, музеях, бібліотеках, студіях, школах, майстернях ремесел (зокрема, і при церквах різних релігійних конфесій) та ін.

Дедалі більшої популярності набуває *неформальна освіта осіб третього віку*, актуальність якої передусім зумовлена старінням нації (кожен п'ятий українець — літня людина у віці від 60 років і старше). Система освіти людей третього віку є показником рівня розвитку соціально-культурного, морального, наукового, технічного потенціалу країни. Життєва та освітня компетентності населення третього віку дозволяє розвиненим країнам підтримувати свою конкурентоспроможність на міжнародній арені, підвищувати інтелектуальний і соціальний рівень населення, гарантувати його професійну самореалізацію.

В Україні функціонують численні університети третього віку (на базі навчально-наукового Інституту магістерської підготовки та післядипломної освіти Університету «КРОК», Інституту післядипломної освіти та доуніверситетської підготовки Львівського національного університету імені Івана Франка), а також багато інших закладів (шкіл, клубів) у різних регіонах України.

Відбувається розширення кола провайдерів освітніх послуг з формальної і неформальної освіти дорослих. В усіх регіонах України створено осередки освіти для різних категорій дорослого населення. Вони функціонують як самостійні інституції, а також як підрозділи загальноосвітніх, професійних, вищих навчальних закладів, бібліотек та ін. Так, у 2014 р. Мелітопольським державним педагогічним університетом імені Богдана Хмельницького та Інститутом педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України створено Науково-методичний центр освіти дорослих (м. Мелітополь, Запорізька обл.), у 2015 р. — Центр освіти дорослих (Народну школу) Інститутом педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України і вечірньою (змінною) школою III ступеня № 18 Деснянського району м. Києва та ін. Доцільність створення таких центрів передусім зумовлюється потребою розширення сфери освітніх послуг, що надаються дорослому населенню, проведення спеціальних досліджень, активізації усіх форм освітньої діяльності, оскільки дорослі, які навчаються, мають потребу в особистісному й професійному зростанні. Розмаїттям освітніх послуг характеризуються заклади для старших дорослих (Школа людей поважного віку при Історично-мистецькому центрі «Стара Школа» (с. Тарасівка, Києво-Святошинський район), Клуб для людей третього віку «Друга молодість» (м. Ірпінь, Київська обл.), заклади, діяльність яких спрямовано на розвиток міжгенераційного діалогу, професійних навичок молоді та дорослих (Сколівський центр освіти дорослих (Львівська обл.), Навчально-просвітницький комплекс «Бучанський центр освіти дорослих «Логос» (Київська обл.), Громада «Козацька варта» (м. Бориспіль, Київська обл.), мережа Центрів освіти дорослих у Яворівському районі Львівської області на базі бібліотек і будинків культури та ін.).

Серед здобутків освіти дорослих в Україні виокремимо такі:

- розроблено Концепцію освіти дорослих в Україні (2011 р.);
- за ініціативи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, представництва DVV International в Україні (Інституту з міжнародного співробітництва німецької асоціації народних університетів DVV International) створено громадську спілку «Українська Асоціація освіти дорослих» (УАОД) (2015 р., офіційний сайт: www.uaod.org.ua), діяльність якої спрямовано на підтримку громадянських ініціатив у неформальній освіті дорослих. У червні 2016 р. УАОД стала членом Європейської Асоціації освіти дорослих;
- створено центри освіти дорослих при навчальних закладах різних типів та на базі місцевих громад;
- у складі Науково-методичної комісії з організаційно-методичного забезпечення вищої освіти МОН України (НМК 15) створено підкомісію 301 «Освіта впродовж життя, визнання неформального та інформального навчання» (2016 р.);
- можливість навчання окремих науковців за рахунок наукових стипендій для досліджень у галузі освіти дорослих, грамотності і неформального навчання CONFINTEA в Інституті навчання впродовж життя ЮНЕСКО (м. Гамбург, Німеччина) — міжнародному дослідницькому, навчальному, інформаційному й видавничому закладі, що підтримує розвиток теорії і практики навчання впродовж життя, зосереджуючи увагу на навчанні дорослих, особливо у галузі неформальної освіти й альтернативних можливостей навчання та ін.;
- посилення ролі місцевих громад, зростання мережі недержавних громадських організацій, що спрямовують свою діяльність на реалізацію освітніх ініціатив для дорослих (Інститут з міжнародного співробітництва німецької асоціації народних університетів DVV International, «Українська Асоціація освіти дорослих», Західноукраїнський ресурсний центр, Інформаційно-дослідний центр «Інтеграція та розвиток», Комунальна установа «Обласний молодіжний центр Полтавської обласної ради», благодійна організація «Світло надії», громадські організації «Центр Поділля-Соціум», «Імпульс», «Громада «Козацька варта», Товариство краєзнавців Яворівщини «Гостинець» та ін.).

Науково-дослідна робота з проблем освіти дорослих здійснюється в установах НАПН України, Інституті модернізації змісту освіти (МОН України), Національному інституті стратегічних досліджень при Президентові України. Комплексні фундаментальні дослідження, присвячені виявленню особливостей освіти різних категорій дорослих, здійснюються в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.

Виходять друком збірники наукових праць, наукові та практико орієнтовані журнали з питань формальної і неформальної освіти дорослих («Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи» (видається з 2009 р.; архів номерів журналу розміщено на сайті: <http://olgabanit.wix.com/osvitadoroslyh#-/cd1t>), «Порівняльна професійна педагогіка» (видається з 2011 р.; архів номерів журналу розміщено на сайті: <http://khnu.km.ua/angl/j/iss1.htm>); «Територія успіху» (видається з 2015 р.) та ін.).

Відбувається консолідація зусиль органів державної влади, громадських організацій, громад і бізнесових структур задля розвитку освіти для різних категорій дорослих, створення доступної, ефективної, результативної освітньої інфраструктури регіонів, а в глобальному масштабі — громадянського суспільства в Україні.

Упущення і прорахунки у розвитку освіти дорослих в Україні

В Україні недооцінюється роль освіти дорослих у формуванні людського капіталу, економічному зростанні держави тощо. Так, у законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки» освіта дорослих навіть не згадується. Досі не розроблено проект Закону України «Про освіту дорослих» і відповідні підзаконні акти, а освіту дорослих як складову освіти впродовж життя не визнано стратегічним освітнім напрямом розвитку держави. Зберігається нерозуміння на рівні органів державної влади важливості проблеми освіти дорослих, недостатнім є нормативно-правове забезпечення. Освіта дорослих асоціюється переважно з післядипломною освітою, навчанням людей третього віку. У вищих навчальних закладах не здійснюється професійна підготовка педагогів-андрагогів — фахівців для роботи з дорослими. Недостатньо уваги приділяється питанням освіти дорослих із соціально вразливих верств населення (безробітних, внутрішніх переселенців, мігрантів, учасників АТО, людей з особливими потребами, дорослих засуджених та ін.).

Фінансування післядипломної освіти в Україні здійснюється з державного бюджету. Ці кошти використовуються на підвищення кваліфікації і перепідготовку дипломованих фахівців. Проте їх не вистачає для забезпечення мінімального, принаймні, раз на п'ять років, системного навчання працівників різних галузей економіки. Відсутні системні пропозиції з реалізації освітніх програм для різних категорій дорослих з огляду на їх особисті культурно-освітні потреби, дієздатність, вік. Сучасна практика підвищення кваліфікації, її зміст і форми спрямовується здебільшого на оновлення предметних знань, що не сприяє розв'язанню проблеми розвитку професійної компетентності фахівців. Виникає потреба оновлення підходів до науково-методичного забезпечення такого розвитку з урахуванням чинної нормативно-правової бази.

У нашій державі продовжується стагнація професійного навчання на виробництві. Витрати вітчизняних підприємств на цю сферу залишаються мінімальними практично в усіх видах економічної діяльності (в межах 0,1-0,2 % від фонду оплати праці). Збереження негативних тенденцій у сфері професійного навчання персоналу на виробництві може призвести до поглиблення кадрової кризи, що є однією з дуже небезпечних загроз для реального сектора економіки України. Досягнення ефективності та якості навчання на виробництві значно ускладнюються відсутністю механізму інформаційно-методичного забезпечення професійного навчання кадрів.

Збільшення обсягів витрат підприємств на професійне навчання стримується низьким рівнем прибутку багатьох підприємств, що спричиняє неможливість забезпечити фінансування професійного навчання в належних обсягах, значні відрахування на соціальне страхування працівників, недосконалість чинного законодавства у сфері професійного розвитку персоналу на виробництві. Професійне навчання персоналу ускладнюється й застарілим механізмом ліцензування підготовки робітників на виробництві, що спонукає підприємства приймати на роботу працівників не як учнів, а відразу на робоче місце за професією та кваліфікацією, що їм не присвоювалися.

Досвід окремих конкурентоспроможних вітчизняних і багатьох зарубіжних підприємств свідчить, що витрати на професійне навчання персоналу підприємств, до якого належать різні категорії населення, мають становити понад 5 % від фонду оплати праці. Водночас витрати вітчизняних роботодавців на професійне навчання в середньому на одного працюючого не перевищують 0,2 %. Дешева робоча сила, зокрема й через низькі витрати

підприємств на її професійне навчання, спричиняє невисокий рівень кваліфікації персоналу, а відтак і низький рівень продуктивності праці та якості продукції і послуг, низьку конкурентоспроможність на вітчизняному та світовому ринках. Відсутність законодавчого стимулювання роботодавців також уповільнює розвиток соціального діалогу й прийняття збалансованих рішень щодо розвитку професійної освіти та підготовки кадрів як стратегічного ресурсу держави.

Розвиток персоналу шляхом професійного навчання на виробництві гальмує складна процедура ліцензування підприємств, установ, організацій у сфері надання освітніх послуг на виробництві через недосконалість окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про ліцензування діяльності з надання освітніх послуг», а саме — невідповідність вимогам ринкової економіки державних стандартів професійної освіти за професіями, за якими здійснюється підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації на виробництві, відсутність банків даних державних стандартів освіти.

Досить слабким у нашій державі є ринок освітніх послуг для дорослих, зокрема відсутні системність і взаємозв'язок між різними сегментами неперервної освіти, практично відсутня координація між суб'єктами освітньої діяльності — споживачами (з урахуванням їхніх потреб) та установами, що здійснюють таку діяльність. Сучасна система неформальної освіти дорослих в Україні є неоднорідною, розгалуженою, представлена суб'єктами, які мають різні цілі, а для їх досягнення використовуються різні підходи й принципи діяльності. Не розроблено механізми визнання результатів неформального та інформального навчання.

Серед значних прорахунків — відсутність комплексних наукових досліджень з вивчення культурно-освітніх потреб різних категорій дорослих. Статистична інформація про стан формальної і неформальної освіти дорослих в нашій державі є досить обмеженою. Окремі спроби щодо вивчення попиту на освітні послуги та створення можливостей щодо їх задоволення переважно здійснюються різними громадськими організаціями.

Пріоритети розвитку освіти дорослих в Україні і пропозиції

На розроблення і реалізацію державної політики в галузі освіти дорослих має сприяватися законодавча база, що уможлиблює координацію та взаємодію різних суб'єктів діяльності із системного й послідовного здійснення цієї освіти, визнання права людини на освіту впродовж життя, на доступ до освітніх й інформаційних ресурсів усіх видів. На загальнодержавному рівні передусім потрібно визнати суспільну корисність освіти дорослих, освіти впродовж життя людини й закріпити гарантії її розвитку на основі виокремлення спеціальних статей бюджету, розроблення методики фінансової підтримки найбільш «віддалених» від системи освіти соціальних груп; забезпечення доступності освітніх послуг для всіх дорослих громадян незалежно від віку, рівня попередньої освіти, професійного досвіду, соціального статусу.

Формування громадянського суспільства має супроводжуватися розробленням нормативно-правового забезпечення формальної і неформальної освіти дорослих, національних програм і стратегій розвитку освіти соціально незахищених категорій дорослого населення України, а також регіонів, які навчаються; необхідно розширити можливості громадських організацій щодо вирішення просвітницьких та інших завдань в освіті дорослих. З метою задоволення широкого спектру культурно-освітніх потреб різних категорій

дорослих з урахуванням динамічних змін у соціально-культурному та економічному розвитку суспільства, упровадження науково обґрунтованого проектування та впровадження освітніх програм для дорослих доцільно здійснити:

- оновлення законодавчої бази України, розроблення й ухвалення Закону України «Про освіту дорослих», що сприятиме забезпеченню державної підтримки особистісного й професійного розвитку, професійної підготовки різних категорій дорослих (у тому числі і соціально вразливих верств населення — осіб з особливими потребами, учасників АТО, безробітних, інвалідів, осіб третього віку, мігрантів, слухачів навчальних підрозділів, підприємств, організацій та ін.) у неформальній і формальній освіті, розробленню механізмів визнання результатів неформального та інформального навчання різних категорій дорослих;
- упровадження комплексного підходу до освіти дорослих, що передбачає здійснення міждисциплінарних наукових досліджень з проблем освіти різних категорій дорослого населення із урахуванням надбань вітчизняного і світового досвіду; врахування взаємозв'язку, взаємозалежності чинників зовнішнього і внутрішнього середовища (педагогічних, психологічних, організаційних, демографічних, технологічних, економічних, соціальних, політичних та ін.) при плануванні та впровадженні заходів з проблем розвитку освіти дорослих;
- здійснення моніторингу культурно-освітніх потреб різних категорій дорослих та якості наданих освітніх послуг з метою отримання на локальному, регіональному та загальнодержавному рівнях достовірних статистичних даних щодо формальної, неформальної, інформальної освіти дорослих; урахування галузевого компонента у розробленні програм із професійної підготовки для різних категорій дорослого населення; забезпечення випереджувального розвитку професійної підготовки дорослих;
- забезпечення центрів зайнятості і кадрових служб підприємств, організацій та установ компетентним педагогічним персоналом і фахівцями з організації професійного навчання різних категорій дорослих;
- створення у структурі Міністерства освіти і науки України підрозділу з освіти дорослих, на який було би покладено функції організації, координації зусиль різних відомств та установ у сфері освіти впродовж життя; налагодження міжвідомчої взаємодії, соціального партнерства, узгодження й координації дій урядовців, менеджерів, освітян, психологів, лікарів, митців, економістів, інженерів та ін., системна співпраця різних освітніх інституцій, підприємств, установ, громадських організацій, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування у галузі освіти дорослих;
- розроблення науково обґрунтованих, практично спрямованих концептуальних підходів до організації неперервної освіти в Україні, формування регіонів, які навчаються; забезпечення науково-методичного супроводу професійної підготовки дорослих; використання прогресивних ідей зарубіжного досвіду організації навчання економічно активного населення; співробітництво з міжнародними організаціями з освіти дорослих та впровадження інноваційних організаційно-управлінських механізмів між державної співпраці та науково-дослідної роботи;
- створення мережі установ формальної і неформальної освіти з підготовки професіоналів — педагогів-андрагогів для роботи з дорослими із подальшим уведенням професії «андрагог» до Національного класифікатора України (класифікатора професій ДК 003:2010), популяризація ідей освіти впродовж життя, підтримка громадських ініціатив, сприяння міжсекторній взаємодії у розвитку неформальної освіти дорослих, створення центрів освіти для різних категорій населення.

Враховуючи особливості соціально-економічної ситуації в державі (зниження статусу багатьох інтелектуальних професій, масове безробіття й зубожіння населення України (за межею бідності в Україні живе понад 80 % населення), а також фактор військової агресії Росії, анексії Криму, вкрай важливим є розвиток освіти внутрішньо переміщених осіб, воїнів — учасників АТО, військовослужбовців, які постраждали у ході бойових дій, а також під час участі в операціях із підтримання миру і безпеки, які потребують реабілітаційних заходів у поєднанні з особистісним розвитком, професійною перепідготовкою, дорослих безробітних, інвалідів та інших категорій дорослих. Потребують розв'язання проблеми організаційно-управлінського, інформаційного та фінансового забезпечення неформальної освіти дорослих; розвитку неформальної освіти для осіб, які мають обмежений доступ до ринку формальних освітніх послуг: безробітні у містах (включаючи безробітну молодь), люди з обмеженими можливостями; сільське населення); люди з низьким рівнем доходу, у тому числі зайняті у соціальній бюджетній сфері; люди з сімейними обов'язками (самотні батьки, особи, що мають непрацездатних утримувачів, багатодітні сім'ї); особи старшого віку (пенсіонери) у містах і селах; маргіналізовані групи (безхатні громадяни, мігранти, особи, які відбувають покарання / колишні ув'язнені) тощо.

13. ПІСЛЯДИПЛОМНА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА – ВАЖЛИВА ЛАНКА ПРОФЕСІЙНОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ КАДРІВ

Післядипломна педагогічна освіта (далі — ППО) в Україні забезпечує безперервний професійний розвиток і компетентнісне зростання педагогічних кадрів відповідно до вимог державної політики в галузі освіти, запитів роботодавців та стейкхолдерів, а також потреб споживачів освітніх послуг. У систему ППО входять Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти» НАПН України як провідний заклад і 27 регіональних закладів ППО комунальної форми власності, а також інститути післядипломної педагогічної освіти та відповідні структурні підрозділи університетів.

За роки незалежності України в системі ППО відбувся перехід регіональних закладів від інститутів удосконалення вчителів до інститутів (академій) післядипломної педагогічної освіти, що дало змогу подолати ідеологічну заангажованість радянського спрямування і перейти до цілісного забезпечення професійного розвитку педагогічних кадрів та науково-методичного супроводу реформування освіти.

Особливістю сучасної системи ППО є безперервність процесу професійного становлення та розвитку педагогів на різних етапах професійної кар'єри, на курсах підвищення кваліфікації та в міжкурсовий період, перехід від трансляції певного обсягу знань до професійного розвитку на засадах компетентнісного підходу, що забезпечило акцент на формуванні у педагогічних працівників здатності до використання знань на ціннісних засадах, активне впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій і дистанційних форм навчання. У сучасній практиці ППО застосовуються варіативні моделі організації освітнього процесу, використовуються можливості формальної, неформальної та інформальної освіти дорослих, розвивається міжнародне співробітництво шляхом реалізації інноваційних проектів і програм. Здійснюються наукові дослідження в галузі ППО. Громадсько-державне управління в системі ППО зумовило активізацію взаємодії з різноманітними асоціаціями та громадськими організаціями.

Головними напрямками функціонування та розвитку системи ППО на сьогодні є її сучасне наукове обґрунтування та законодавче закріплення, зокрема розроблення, нормативно-правове забезпечення та запровадження накопичувальної системи професійного розвитку педагогів, використання можливостей інформальної освіти для професійного розвитку працівників, формування та розвитку кадрового потенціалу освіти нової генерації, який покликаний забезпечувати реалізацію державної освітньої політики в галузі та європейський вектор її розвитку.

Заклади ППО з їх потужним інформаційним, науковим, методичним, навчальним і просвітницьким потенціалом мають сприяти демократичним перетворенням у державі та у кожному регіоні зокрема. Тому важливою є підтримка цих інституцій з боку держави та регіональних органів влади, розвиток матеріально-технічної бази, поповнення актуальною науковою та методичною літературою, сучасними засобами навчання, належне фінансування. Без досконалої системи ППО неможливе здійснення модернізації та реформування освіти України.

Загальна характеристика

Післядипломна педагогічна освіта (ППО) є невід'ємною складовою цілісної системи освіти України, яка забезпечує безперервний професійний розвиток керівних кадрів освіти, науково-педагогічних і педагогічних працівників відповідно до вимог державної освітньої політики, запитів роботодавців та стейкхолдерів, а також потреб споживачів освітніх послуг.

Сучасна система ППО охоплює ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 27 регіональних закладів ППО комунальної форми власності, а також інститути післядипломної педагогічної освіти та інші відповідні структурні підрозділи університетів.

За роки незалежності України ППО динамічно розвивалась, що засвідчується суттєвими інституційними, організаційно-управлінськими, кадровими, змістовими, технологічними змінами, характерними ознаками яких є наступні.

Відбувся перехід регіональних закладів від інститутів удосконалення вчителів до інститутів (академій) післядипломної педагогічної освіти, що дозволило подолати ідеологічну заангажованість радянського спрямування і перейти до цілісного, системного забезпечення професійного розвитку педагогічних кадрів і науково-методичного супроводу реформування освіти на різних її етапах (реалізація Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), імплементація Національної доктрини розвитку освіти, перехід загальної середньої освіти на нову структуру та зміст навчання, запровадження державних стандартів освіти та нової системи оцінювання навчальних досягнень учнів, комп'ютеризація та інформатизація навчального процесу тощо).

В умовах розвитку університетської освіти були відкриті інститути, факультети, центри післядипломної освіти в структурі університетів. Це стало важливим чинником задоволення потреб ринку праці, здобуття педагогами другої вищої освіти з урахуванням динаміки затребуваності фахівців певних спеціальностей в системі освіти. Також діяльність цих структурних підрозділів дозволила частково диверсифікувати надання освітніх послуг із підвищення кваліфікації, забезпечити наступність між підготовкою педагогічних кадрів та їхнім подальшим професійним розвитком. Проте основним напрямом діяльності структурних підрозділів ППО університетів залишається перепідготовка кадрів, що є причиною відірваності їх від системи методичної роботи з педагогами загальноосвітніх навчальних закладів.

ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України став провідним закладом системи ППО України в умовах її динамічного розвитку. Від Центрального інституту удосконалення вчителів цей заклад в результаті поступового інституційного розвитку набув статусу університету НАПН України у структурі якого: Центральный інститут післядипломної педагогічної освіти, Навчально-науковий інститут менеджменту та психології, Білоцерківський інститут неперервної професійної освіти, що створює передумови

не лише для наукових досліджень, а й для впровадження результатів в освітню практику, поєднання освітньої діяльності з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації управлінських і педагогічних кадрів. Університет забезпечує наступність професійного розвитку керівних кадрів освіти в магістратурі та підвищенні кваліфікації, є осередком навчально-методичної, науково-дослідної та науково-методичної діяльності з визначення та реалізації державної політики у сфері післядипломної педагогічної освіти, проблем професійного розвитку різних категорій фахівців, сприяє впровадженню в освітню діяльність ідей андрагогіки, акмеології, педагогічної інноватики; виконує функції координатора навчальної і наукової роботи регіональних закладів ППО.

В Університеті менеджменту освіти та регіональних закладах ППО працює понад 1,4 тис. науково-педагогічних і педагогічних працівників, з них — майже 100 докторів і близько 500 кандидатів наук, 79 професорів та 328 доцентів, 45 заслужених працівників освіти України і заслужених учителів України.

Регіональні заклади ППО комунальної форми власності набувають особливої значущості в умовах адміністративно-територіальної реформи в Україні.

Регіональні заклади системи ППО мають особливості, що впливають на якість професійного розвитку педагогічних і управлінських кадрів відповідних територій, а саме:

- створюють передумови для забезпечення наступності в розвитку професіоналізму педагогів шляхом підвищення кваліфікації на курсах підвищення кваліфікації та в системі науково-методичної роботи в міжкурсовий період, що є практичним втіленням принципу безперервності освіти;
- взаємодіють у вертикалі з методичними кабінетами і методичними об'єднаннями вчителів, що сприяє індивідуалізації і диференціації післядипломної освіти, задоволенню практичних запитів керівників, педагогів і педагогічних колективів, а також дозволяє врахувати особливості розвитку освіти в конкретних регіонах;
- поєднують науковий потенціал науково-педагогічних працівників з практичним досвідом методистів, що є важливою умовою інтеграції педагогічної науки і практики в процесі розвитку професіоналізму педагогічних кадрів;
- здійснюють апробацію різних нововведень, узагальнюють досвід і виробляють практичні рекомендації щодо їх подальшого впровадження, що є особливо актуальним для періоду реформ, визначальною рисою якого є одночасне введення великої кількості інновацій.

Щороку понад 123 тис. педагогічних, науково-педагогічних працівників і керівників закладів освіти здійснюють підвищення кваліфікації у закладах ППО, системою методичної роботи у міжкурсовий період охоплюється близько 400 тис. працівників галузі. Це висуває високі вимоги до рівня кваліфікації працівників закладів ППО, які мають надавати якісні освітні послуги усім категоріям працівників: від учителя до директора школи, завідувача кафедрою, проректора, ректора вищого навчального закладу. Заклади ППО, зокрема, здійснюють підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників і керівників системи вищої освіти. Відтак ці заклади згідно з чинним Законом України «Про вищу освіту» мають набути статусу вищих навчальних закладів.

У закладах ППО створено належну матеріально-технічну базу, здійснено забезпечення сучасною комп'ютерною та оргтехнікою, підключенням до швидкісного Інтернету, передплатою на періодичні видання, створено та постійно підтримуються сайти закладів. Більшість закладів ППО має гуртожитки для проживання слухачів курсів підвищення ква-

ліфікації, для них також створено умови для харчування, культурного розвитку, самоосвіти.

На даному етапі існує *суперечність* між суспільною потребою реформування всієї системи освіти на засадах гуманістичних і демократичних цінностей суспільства знань, потребою у високому рівні професіоналізму управлінських кадрів, науково-педагогічних та педагогічних працівників і наявними можливостями післядипломної освіти. Це зумовлює застарілість підходів до професійного розвитку управлінських і педагогічних кадрів, зокрема надмірну формалізацію, недостатню наступність підготовки та підвищення кваліфікації, неухвалюване ставлення до вимог роботодавців і стейкхолдерів, як результат — відсутність впливу результатів підвищення кваліфікації на професійну кар'єру споживачів цієї освітньої послуги.

Тенденції розвитку ППО на сучасному етапі свідчать про можливості подолання цієї суперечності.

Так, особливістю сучасної системи педагогічної освіти є те, що процес професійного становлення та розвитку педагогів набуває ознак безперервності, наступності на різних етапах професійної кар'єри. Динамічні суспільно-політичні та економічні зміни, які зумовили процес модернізації всієї системи освіти, суттєво вплинули й на пошук нових стратегій розвитку ППО.

Підготовка майбутнього педагога в системі університетської освіти розглядається як період його професійного становлення, набуття базових і фахових компетентностей. Цей період, як відомо, триває 5 років. Проте професійна діяльність педагога охоплює 30-40 років. На цьому етапі професійний розвиток фахівців, тобто зростання кількісних і якісних показників компетентностей, а також розвиток нових, затребуваних освітньою практикою, забезпечує саме система післядипломної освіти.

Важливим чинником наступності професійного становлення та розвитку педагогів у системі вищої та післядипломної педагогічної освіти є залучення до викладання на курсах підвищення кваліфікації, проведення науково-методичних заходів викладачів університетів. Це надає післядипломній освіті додатковий інтелектуальний, науковий, творчий потенціал. У свою чергу, робота з працюючими педагогами сприяє наближенню університетської педагогічної освіти до практики, розвиває андрагогічні компетентності викладачів університетів.

Складність і системність процесу професійного розвитку педагогів зумовлюють необхідність практичного застосування декількох моделей у практиці післядипломної освіти.

Компетентнісна модель передбачає єдність змісту курсів підвищення кваліфікації та науково-методичної роботи в міжкурсовий період, використання інтерактивних, проектних технологій професійного зростання, які б забезпечували розвиток компетентностей відповідно до викликів часу; передбачає можливості вибору педагогічним працівникам різних термінів, модулів, форм навчання, а також розроблення діагностичного інструментарію, який би коректно вимірював рівні розвитку окремих компетентностей і професіоналізму в цілому. Ця модель найбільшою мірою спрямована на результат.

Диференційована модель відповідає принципу варіативності забезпечення професійного розвитку педагогічних кадрів у системі ППО, передбачає наявність великої кількості різноманітних навчальних планів, пропозиції різних термінів, форм і технологій навчання для кожної категорії педагогів.

Диверсифікована модель спрямовується на залучення до професійного розвитку педагогів якомога більшого числа зацікавлених організацій, як освітніх, так і громадських,

комерційних тощо. Реалізація моделі передбачає, що заклади ППО делегують проведення окремих форм, модулів навчання, або навчання окремих категорій педагогічних працівників іншим організаціям.

Кластерна модель надає можливість розподілу окремих модулів з підвищення кваліфікації та короткотривалих форм навчання між установами-партнерами, що створює передумови для запровадження вузької спеціалізації, диференціації ПК а також підвищення відповідальності за результати.

Пролонгована модель урахує потребу педагогів у безперервній освіті, у процесі якої систематичні курси підвищення кваліфікації проходять певними циклами з різним змістом та за різними формами організації.

Накопичувальна модель створює передумови для врахування сукупності результатів короткотривалих форм навчання на засадах ЄКТС.

Особистісно орієнтована модель віддзеркалює посилення значення самоосвіти педагогів, потребує організації дистанційної освіти, перевагою є спрямованість на врахування особистісних професійних запитів суб'єктів навчального процесу.

У системі ППО існують оптимальні можливості для поєднання формальної, неформальної та інформальної освіти і сучасних форм розвитку професійно значущих компетентностей педагогічних, науково-педагогічних працівників та управлінських кадрів освіти.

Курси *підвищення кваліфікації* є важливою системою складовою ППО. Аналіз роботи закладів ППО за період з 1991 р. свідчить про відносну стабільність кількісних показників, а також про позитивні зміни у їх науково-методичному і навчально-методичному забезпеченні. На визначення змісту проектування технологій організації і проведення курсів ПК суттєво впливає входження української освіти до європейського освітнього простору. В основу організації освітнього процесу на курсах підвищення кваліфікації покладена кредитно-модульна система.

За період з 1991 по 2015 рр. закладам системи ППО України вдалося подолати стереотипи та надмірну формалізацію підвищення кваліфікації. Здійснено перехід від трансляції певного обсягу знань до професійного розвитку на засадах компетентнісного підходу, що забезпечило акцент на формуванні здатності до використання знань на ціннісних засадах. Крім урахування державної та регіональної політики у галузі освіти, при відборі змісту курсів підвищення кваліфікації звертається увага на освітні та професійні запити слухачів.

Закладами ППО накопичено значний досвід підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних працівників і керівних кадрів освіти за різними формами навчання: денною, заочною, дистанційною, широко використовуються інформаційні та інтерактивні технології навчання. Розроблено, апробовано та впроваджено інноваційні технології підвищення кваліфікації та професійного розвитку, а саме: технопарк для вчителів, опорний конспект, «Організація, яка навчається», проект професійного розвитку, мережі професійної взаємодії та інші.

Щорічно розробляються нові та оновлюються вже існуючі початкові плани курсів підвищення кваліфікації, необхідне навчально-методичне забезпечення, вдосконалюється цілісна система професійного розвитку, яка має на меті сприяти процесу безперервної освіти працівників галузі: від навчання на курсах підвищення кваліфікації до самоосвіти в міжкурсовий період. Так, лише за період з 2005 по 2015 рр. науково-педагогічними та методичними працівниками системи ППО було підготовлено та видано 1512 навчальних і навчально-методичних посібників для системи підвищення кваліфікації.

Все більшим попитом у освітян України користується навчання на основі використання практичного досвіду кращих педагогів та управлінців, вивчення і запровадження в

освітню практику здобутків зарубіжних колег, обмін досвідом з актуальних питань освітньої практики тощо. З цією метою узагальнюються та висвітлюються у фахових педагогічних і методичних виданнях закладів ППО адреси кращого досвіду з менеджменту освіти, використання інформаційно-комунікаційних технологій, розроблення та запровадження інноваційних технологій навчання і виховання учнівської та студентської молоді.

Активне запровадження очно-дистанційної та дистанційної форм підвищення кваліфікації є відповіддю на запити педагогічних працівників та глобальні виклики інформатизації. Сучасні за змістом та зручні за часом заняття дають можливість кожному слухачеві обирати індивідуальну траєкторію навчання, виконання самостійних завдань та написання випускних робіт. Кількість педагогічних працівників, які обрали сучасні форми підвищення кваліфікації у 2015 р. суттєво зросла у порівнянні з 1991 р. Цьому сприяла і системна цілеспрямована робота закладів ППО щодо навчання комп'ютерної грамотності всіх керівників шкіл і вчителів. За період з 2000 по 2015 рр. таким навчанням за різними формами були охоплені практично всі педагогічні та управлінські кадри системи загальної середньої освіти України (приблизно 500 тис.). Для підтримки слухачів курсів підвищення кваліфікації, які виявили бажання навчатися за дистанційною і очно-дистанційною формами, заклади ППО України створили потужний інформаційний і навчальний ресурс, розміщений на відповідних платформах web-сайтів і зручний для користування.

Міжкурсовий період створює передумови для безперервного професійного розвитку управлінських і педагогічних кадрів, зокрема шляхом залучення їх до різних форм навчання, що дає змогу закладам ППО наповнювати сучасним змістом міжкурсовий період професійної діяльності освітян, який є важливою складовою ППО. Суттєвою ознакою ППО в міжкурсовий період є її добровільність і можливість широкого вибору програм, часу і термінів навчання за короткотривалими формами. Це, зокрема, інтерактивні форми і методи навчання, а саме: навчальні тренінги і семінари, диспути, дискусії, круглі столи, професійні зустрічі тощо. Зміст такого навчання визначається реальними потребами як галузі в цілому, так і окремих регіонів, закладів освіти та педагогічних працівників. Важливим є залучення провідних науковців і практиків України й зарубіжжя, громадських організацій, фондів до проведення такого навчання. Так, успішною і результативною є співпраця закладів ППО із зарубіжними партнерами, зокрема Британською радою, Відділом культури і співробітництва Посольства Франції в Україні, Корпусом миру США в Україні, Інститутом Гете в Україні, Центром громадянської освіти Польщі в Україні та іншими.

Цілісна система безперервної освіти педагогів у міжкурсовий період містить такі компоненти: а) формування замовлення на розвиток професійних компетентностей педагогів за різними моделями професійного розвитку; б) розроблення змісту різних напрямів, форм, заходів міжкурсового періоду; в) використання технологій компетентної освіти (ІКТ, проектні, модульні, інтерактивні технології тощо); г) науково-методичний супровід слухачів у міжкурсовий період (рекомендації, навчально-методичні матеріали, портфоліо, різні форми узагальнення досвіду); д) підготовка викладачів, методистів, творчо працюючих педагогів як тренерів, консультантів, експертів, тьюторів для проведення роботи на місцях (у методичних об'єднаннях, закладах освіти як організаціях, які навчаються); е) моніторинг і діагностика професійної компетентності педагогів.

Наукова діяльність у системі ППО спрямовується на розроблення, експериментальну перевірку і впровадження в освітній процес перспективних технологій навчання і виховання, сучасних засобів навчання, дослідження й прогнозування напрямів розвитку системи післядипломної освіти, модернізацію її змісту, підготовку наукових кадрів для системи ППО тощо.

Коло наукових інтересів працівників системи ППО є досить широким. Зросла кількість тем наукових досліджень, що є відповіддю системи ППО на актуальні запити освітньої практики. Педагогічні та науково-педагогічні працівники закладів ППО успішно навчаються в аспірантурі та докторантурі, захищають кандидатські й докторські дисертації. Значно збільшилась кількість публікацій працівників системи ППО у наукових і фахових виданнях, у тому числі — міжнародних, видань наукового та науково-методичного спрямування, зокрема, монографій (станом на 1991 р. їх було видано 24, на 2015 р. — 302; навчальних, науково-методичних посібників відповідно — 448 і понад 3,7 тис.).

Зростає роль наукових досліджень у системі освіти дорослих, зокрема — ППО, що сприяє активізації освітян-практиків у здійсненні наукового пошуку.

Науковою та методичною основою розвитку ППО є андрагогіка. Оскільки професійний розвиток педагогічних працівників відбувається за певними циклами: від формування однієї компетентності — до іншої, тому у теорію та практику ППО введено поняття андрагогічного циклу — періоду тривалістю 3-5 років, який структурно та змістовно об'єднує курси підвищення кваліфікації і міжкурсний період з метою формування нових професійних компетентностей.

Андрагогічна підготовка викладачів і методистів закладів ППО планується окремо, розробляється система заходів щодо організації та здійснення навчання викладачів, методистів як андрагогів. Запроваджено постійне навчання для більше ніж 1,4 тис. співробітників закладів ППО.

Андрагогічна підготовка викладачів і методистів здійснюється системно: на курсах підвищення кваліфікації у ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, а також кафедрами та секторами освіти дорослих (андрагогіки) інших закладів системи ППО. Зміст андрагогічної підготовки охоплює актуальні проблеми розвитку освіти України, зарубіжний досвід, нові технології навчання, використання ресурсів сучасних ІКТ у навчальному процесі тощо.

Підготовці викладачів і методистів як андрагогів присвячуються засідання вчених рад, методологічні семінари, проекти професійного розвитку та ін. Викладачі та методисти залучаються до активних форм навчання. У процесі андрагогічної підготовки використовується досвід працівників, які вже володіють технологіями роботи з дорослими, експертизи професійної діяльності педагогічних працівників, методикою проведення тренінгів, інтерактивними формами навчання, досвідом модераторів, консультантів. Означені заходи відбуваються у контексті корпоративного навчання андрагогів у закладах ППО та ґрунтуються на технології «організації, яка навчається».

Важливою формою андрагогічної підготовки є інформальна освіта: самостійне вивчення спеціальної літератури з андрагогіки, розроблення власних навчальних матеріалів, створення презентацій, публікації наукових статей тощо. Результатом такої системної роботи є готовність педагогів до професійної діяльності в ППО.

Громадсько-державне управління в системі ППО зумовило активізацію взаємодії з різноманітними асоціаціями, громадськими організаціями, які є стейкхолдерами освітніх послуг післядипломної освіти.

ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України у 2010 р. став ініціатором створення Всеукраїнської громадської організації «Консорціум закладів післядипломної освіти» як самостійної, неприбуткової, добровільної всеукраїнської громадської організації, а в 2015 р. у рамках Консорціуму започатковано діяльність *Українського відкритого університету післядипломної освіти (УВУПО)* як інноваційного сучасного навчального закладу європейського типу, куди увійшли заклади післядипломної освіти

та їх партнери в освітній сфері. Метою діяльності цих організацій є розвиток та захист соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних інтересів учасників, сприяння підвищенню рівня конкурентоспроможності галузі освіти України та розвитку українського суспільства. Така співпраця сприятиме створенню організаційної моделі ефективної взаємодії регіональних та центральних закладів післядипломної педагогічної освіти в єдиному освітньому просторі та сприятиме успішному проведенню освітньої реформи в Україні.

Міжнародне співробітництво в системі ППО спрямоване на реалізацію низки міжнародних проектів і програм, зокрема, «Громадянські ініціативи в Східній Європі», «Розвиток громадянських компетентностей в Україні», «Міжнародний шкільний проект», «Світ без кордонів», «Відкритий світ», «Громадсько активна школа», «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю», «Intel. Навчання для майбутнього», «Microsoft. Партнерство у навчанні», «Talkingcultures», «Європейське мовне портфоліо», «Освіта для стійкого розвитку в дії» тощо. Щороку інститути (академії) ППО встановлюють контакти та підписують договори про співпрацю з новими міжнародними партнерами, активно залучають до інноваційних проектів і програм навчальні заклади всіх рівнів.

Апробація діяльності закладів ППО систематично здійснюється на різноманітних презентаційних заходах, зокрема на міжнародних та вітчизняних виставках і форумах, за результатами практично всі регіональні заклади ППО та ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України нагороджено численними дипломами, золотими медалями та почесними званнями за інноваційну педагогічну, наукову та міжнародну діяльність. Усе це є свідченням поступу до забезпечення якості післядипломної педагогічної освіти в Україні.

Розвиток системи ППО спрямовано на оновлення всієї системи безперервного професійного розвитку керівників, науково-педагогічних і педагогічних працівників, а саме: на врахування тенденцій розвитку суспільства, на опанування нового змісту освіти та педагогічних технологій, на впровадження інновацій, на розвиток умінь зіставляти локальні проблеми своєї управлінської та педагогічної діяльності із загальнодержавними пріоритетами, на вмотивованість власного професійного зростання.

Актуальні питання розвитку системи ППО

1. Необхідним видається законодавче та нормативне забезпечення функціонування та розвитку системи післядипломної педагогічної освіти — розроблення і прийняття законів України «Про освіту дорослих», «Про педагогічну і науково-педагогічну діяльність» та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюватимуть неформальні та інформальні види фахової освіти, зокрема педагогічної.

2. Пріоритетним напрямом діяльності закладів системи ППО на сучасному етапі є оновлення змісту і технологій підвищення кваліфікації вчителів і керівників загальноосвітніх навчальних закладів, розвиток їхніх ключових, базових і предметних компетентностей, розгортання наукового пошуку з питань формування та розвитку відповідних компетентностей у зв'язку з підготовкою та впровадженням нових навчальних стандартів і програм загальної середньої освіти. Адже питання модернізації змісту і запровадження компетентнісного підходу — основа реформи середньої школи.

3. Потрібно продовжувати активне запровадження дистанційної форми освіти, онлайн навчання, пропагування та широке використання можливостей формальної, неформальної та інформальної освіти для професійного розвитку педагогічних, науково-педа-

гогічних, методичних та управлінських кадрів, що дасть можливість наповнити сучасним змістом як курси підвищення кваліфікації, так і міжкурсовий період професійної діяльності працівників галузі.

4. Слабким місцем залишається професійна компетентність учителів іноземних мов. Для вирішення питання досконалого оволодіння вчителями іноземними мовами потрібно розширювати співпрацю та використовувати можливості наших зарубіжних партнерів, зокрема Британської ради, відділу культури і співробітництва Посольства Франції в Україні, Корпусу миру США в Україні, Інституту Гете в Україні, Центру громадянської освіти Польщі в Україні та ін.

5. Слід звернути увагу на використання можливостей інформальної освіти для професійного розвитку працівників галузі. Все більшої популярності набуває різноманітне он-лайн навчання з використанням різноманітних сертифікованих платформ (Coursera, EdEra, EdX, iTunes U, KhanAcademy, Prometheus, Udemy та інші). Відеолекції найкращих викладачів провідних світових університетів, використання індивідуальних і групових форм навчання, інтерактивні тести для перевірки успішності, форуми для обговорення ключових питань, проведення круглих столів тощо дають можливість успішно навчатися, використовуючи найбільш зручний час і місце для користувачів обладнання (комп'ютер, ноутбук, планшет, смартфон) та отримувати сертифікат по завершенню навчання. Заклади ППО мають цілеспрямовано використовувати зазначені можливості та надавати рекомендації педагогам щодо неформальної та інформальної освіти, сприяти кожному педагогу у виборі індивідуальної траєкторії професійного розвитку.

6. Доцільними є розроблення, нормативно-правове забезпечення та запровадження накопичувальної системи професійного розвитку, яка дасть змогу визначати та зараховувати результати навчання в умовах диверсифікації системи ППО. Отримані педагогічними, науково-педагогічними працівниками та керівними кадрами освіти сертифікати про проходження навчання в різних закладах освіти, громадських організаціях, установах різного типу мають зараховуватись у встановленому порядку. Для цього потрібно запровадити систему кредитування, сертифікації та акредитації, кодування та єдиного обліку освітніх програм і окремих курсів. Такий підхід забезпечить процеси демократизації та децентралізації ППО, право педагогів і керівників закладів освіти на вільний вибір форм і змісту професійного розвитку.

7. Науковий доробок дослідників системи ППО має набути належного висвітлення в наукових фахових вітчизняних і міжнародних виданнях, зокрема тих, що входять до наукометричних баз даних.

8. Перспективним напрямом є проведення моніторингу якості ППО. Розроблення науково виваженої методики такого моніторингу потребує наукового обґрунтування та практичної апробації.

9. Залишається гострою і проблема формування та розвитку кадрового потенціалу освіти нової генерації, покликаною забезпечувати реалізацію державної освітньої політики, європейський вектор її розвитку.

10. Заклади ППО з їх потужним інформаційним, науковим, методичним, навчальним і просвітницьким потенціалом мають сприяти демократичним перетворенням у державі, у кожному регіоні зокрема. Тому важливою є підтримка цих інституцій з боку їх власників, розвиток матеріально-технічної бази, поповнення сучасною науковою та методичною літературою, належне фінансування.

14. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД СИСТЕМИ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ОСОБИСТІСНОГО ТА СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Сьогодні вітчизняна психологічна наука здатна забезпечити науково обґрунтоване розв'язання різноманітних проблем діяльності суб'єктів освітнього простору. Нові вироблені психологічною наукою знання сприяють удосконаленню освіти завдяки: а) збагаченню самої системи психологічних знань; б) здійснюваній психологами-практиками опорою на такі знання допомозі конкретним особам, групам, організаціям; в) удосконаленню, за допомогою таких знань освітніх норм і технологій; г) відображенню цих знань у переконаннях і діяльності учасників освітніх процесів. Вплив наукових здобутків у галузі психології на освітню практику забезпечується через публікацію наукових і науково-методичних праць; через підготовку експертних висновків; упровадження в освітню практику нових діагностичних, розвивальних, корекційних та інших методик; проведення масових науково-практичних заходів; співпрацю із вищими навчальними закладами, підготовку й атестацію науково-психологічних кадрів вищої кваліфікації; виступи у засобах масової інформації тощо.

Українські психологи, прагнучи гуманізації освіти, виходять із необхідності синтезу егалітарної та елітарної інтерпретацій гуманізму, що має втілюватись у поєднанні надійного масового прилучення до певних мінімально необхідних стандартів освіченості й культурності із налаштованістю на гармонійне розкриття та збагачення індивідуального особистісного потенціалу кожної людини, зокрема через надання їй достатнього простору для прояву самостійності і творчості.

Відповідаючи на нові виклики, спричинені насамперед військовим конфліктом на Сході країни, українські психологи розробили методи зменшення наслідків травматичних стресових подій, профілактики розладів у дітей і дорослих, підтримання їх психологічного здоров'я та психічної рівноваги. Створено методичні матеріали, які допомагають перетворити найтяжчі життєві обставини у плацдарм для розвитку людини, для формування нових стратегій життя, становлення емпатії та толерантності.

Невід'ємною частиною освітньої галузі України є сьогодні психологічна служба системи освіти. Основними напрями її діяльності є: консультативно-методична допомога учасникам навчально-виховного процесу; просвітницька робота з підвищення психологічної культури в навчальних закладах та у сім'ї; формування у вихованців, учнів, студентів орієнтації на здоровий спосіб життя та захист психічного здоров'я тощо. Психологічна служба системи освіти суттєво впливає на навчально-виховний процес, покращує самопочуття і захищає психічне й соціальне здоров'я його учасників. Нині ця служба, крім іншого, забезпечує психологічний і соціальний супровід

дітей, які постраждали внаслідок військових дій та вимушеного переселення, а також їх батьків.

Попри наявні здобутки, система психологічного супроводу освіти, що склалася в Україні, потребує істотного вдосконалення. Підставами для цього, зокрема, є: потреба в перебудові самої системи освіти заради її органічного входження у європейський і світовий освітній простір; децентралізація управління освітою, запровадження державно-громадських форм управління освітніми закладами; незадовільний рівень професіоналізму багатьох практичних психологів; наявність суперечливих тенденцій у ставленні до психологічної науки в суспільстві; проблеми із упровадженням досягнень академічної науки в практику; недостатнє нормативно-правове забезпечення роботи психологів. Видається доцільним: створити цілісну державну систему підвищення кваліфікації практичних психологів у системі освіти; централізовану державну систему впровадження в освітню практику апробованих авторитетними науковими інстанціями розробок, зокрема психологічного змісту; забезпечувати експертизу умов та результатів діяльності учасників освітнього процесу у зв'язку з реформуванням складових освітньої галузі та процесами децентралізації в освіті; удосконалити програми професійної підготовки й перепідготовки педагогічних працівників з метою підвищення рівня їхньої психологічної компетентності та психологічної культури; надати науковим установам НАПН України, методичним центрам функції контролю за виданням професійного психологічного інструментарію; створити орган, який би контролював дотримання етичних норм при проведенні психологічних досліджень і обстежень в Україні; забезпечувати поєднання суворого додержання вказаних норм із доланням зайвих обмежень на доступ компетентних психологів (практиків і дослідників) до навчальних закладів.

Психологічна допомога є важливою складовою гуманітарної допомоги громадянам України, які постраждали внаслідок військової агресії проти нашої країни. НАПН України володіє потужним потенціалом у її наданні. З метою запобігання руйнівних наслідків психотрауматизації науково-дослідні установи НАПН України (Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України та Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи) з лютого 2014 р. розпочали масштабну, системну і скоординовану психологічну роботу із надання психологічної допомоги особистості в системі освіти.

За роки незалежності в Україні, попри вельми складну соціально-економічну ситуацію (а останніми роками — і необхідність протистояти зовнішній агресії), відбулись якісні позитивні зміни у психологічному забезпеченні системи освіти. Ці зміни стосуються як структурних, так і змістовних питань.

Національною академією педагогічних наук України організована система науково-методичного забезпечення роботи психологів у системі освіти (Інститут психології імені Г.С. Костюка, Інститут соціальної та політичної психології, відповідні підрозділи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих, Інституту проблем виховання, Інституту спеціальної педагогіки тощо). На сьогоднішній день вітчизняна психологія здатна забезпечити науково обґрунтоване розв'язання різноманітних проблем діяльності суб'єктів освітнього простору як на теоретичному, так і практичному рівні.

Вироблені психологічною наукою знання здатні збагачувати суспільне життя (зокрема, освітню сферу) завдяки: а) розширенню і вдосконаленню самої системи психологічних знань; б) здійснюваній психологами-практиками з опорою на такі знання роботі, спрямованій на допомогу конкретним особам, групам, організаціям; в) удосконаленню за допомогою таких знань освітніх норм і технологій; г) відображенню цих знань у переконаннях і діяльності педагогів, учнів та інших учасників освітніх процесів. З огляду на останній чинник, невід'ємними складовими психологічного супроводу цих процесів, поряд із психодіагностикою, психопрофілактикою, психологічним консультуванням та психокорекцією, має бути психологічна просвіта.

Здобутки наукового забезпечення психологічного супроводу освіти. Спрямування цього забезпечення на її гуманізацію й особистісну орієнтацію

Науково-психологічна спільнота України продовжує у своїй дослідницькій роботі плідні традиції вітчизняної психологічної науки, що знайшли яскравий вияв у фундаментальних працях академіків Г.С. Костюка, В.А. Роменця та інших видатних вчених. Водночас докладаються зусилля до того, щоби максимально можливою мірою скористатися здобутками світової психології і, зберігаючи свою специфіку, органічно увійти до її складу. Підтримання неперервності науково-пізнавального процесу українські психологи-дослідники намагаються поєднувати із урахуванням новітніх цивілізаційних зрушень і вчасним реагуванням на загрозливі виклики сьогодення.

Культурно-цивілізаційні процеси сучасної епохи спричинили зміни у соціальному замовленні на освіту та у принципах, які мають бути покладені в основу навчання і виховання. Дедалі помітнішою стає переорієнтація світової та вітчизняної психології освіти у напрямку наближення до ідеалів людиноцентризму, переходу від парадигми «привласнення тим, хто навчається, культурно-історичного досвіду людства» до парадигми «спілкування між культурно-історичним досвідом людства та культурним досвідом того, хто навчається». Відповідно, дедалі більш актуальною проблемою суспільного буття стає *гуманізація освіти*, розробка нових її форм і методів, побудованих на засадах взаємної поваги і співпраці суб'єктів освітнього процесу.

Українські психологи виходять із того, що гуманізація освіти передбачає поєднання гуманного ставлення до учасників освітніх процесів, передусім до учнів (під якими розуміємо усіх, хто навчається), з *особистісною орієнтацією освітнього процесу*. Її складниками є:

а) ретельне врахування вікових та індивідуально-психологічних властивостей учня. Воно має спрямовуватись передусім на збереження і зміцнення його *психологічного здоров'я*. Критичними для психологічного здоров'я дитини є періоди різкого зростання труднощів, що йдуть від зовнішнього світу (наприклад, вступ до школи), та посилення складності, суперечності внутрішнього світу (у підлітковому віці). Проте уникати слід лише *непідсильних* труднощів. *Підсильні* ж, навпаки, загартовують, зміцнюють психологічне здоров'я. Тож профілактика його розладів полягає не у створенні тепличних умов, а в уважному ставленні до внутрішнього світу дитини, налагодженні співпереживань із нею, у відкритості конструктивного досвіду дорослого для дитини;

б) сприяння особистісному розвитку учня, досягнення *гармонізації* цього розвитку. До того ж, треба забезпечувати єдність двох аспектів останньої, а саме: *екстенсивного* (мається на увазі достатнє оволодіння різними сферами діяльності, різними сторонами взаємодії з навколишнім світом); *інтенсивного* (йдеться про цілісність особистості, узгодженість її складових, відкритість наявних суперечностей до конструктивного розв'язання, коли вони не гальмують розвиток, а, навпаки, виступають його рушійною силою).

Принцип *урахування й гармонізаційного опрацювання суперечностей* знаходить у сфері регулювання особистісного розвитку вияв: а) у розмежуванні конструктивних (сприятливих для розвитку) і деструктивних дисгармоній за критерієм збереження чи порушення цілісності особистості; б) у турботі про наявність в особи та у її середовищі каналів безконфліктного (чи, принаймні, малоконфліктного) розв'язування суперечностей. Порівняно легко надавати такі канали здатна, зокрема, позашкільна освіта завдяки багатогато меншій, порівняно зі школою, жорсткістю нормативної регуляції її функціонування.

У результаті аналізу співвідношення між *елітарною* (зверненою до особистостей із найбільшим потенціалом розвитку) і *егалітарною* (зверненою до будь-якої людини) інтерпретаціями гуманізму зроблено висновок, що ані чисто елітарний, ані чисто егалітарний гуманізм не здатні становити надійне ідейне підґрунтя ні для гуманістично зорієнтованих людинознавчих студій, ні для практичної діяльності, спрямованої на гуманізацію суспільного життя й, зокрема, освіти. Є необхідним синтез вказаних позицій. У сфері освіти він має знаходити втілення, насамперед, у поєднанні надійного масового залучення до певних мінімально необхідних стандартів освіченості й культурності із налаштованістю на гармонійне розкриття та збагачення індивідуального особистісного потенціалу кожної людини, зокрема через надання їй достатнього простору для прояву самостійності і творчості.

У контексті окреслення психологічних механізмів *творчої діяльності* вітчизняними психологами розкрито роль взаємодії таких, зовні протилежних компонентів психіки та людської активності, як логіка й інтуїція, раціональне та ірраціональне. Таку взаємодію плідно використано у створених в НАПН України методиках розвитку творчого мислення школярів.

Визначено важливий напрям конкретизації особистісної орієнтації в освіті, який стосується *організації та здійснення педагогічної діяльності*. Він полягає у послідовному додержанні висунутого Г.С. Костюком принципу *сполучальності педагогічних впливів із внутрішніми закономірностями особистісного розвитку*: особистості учня слід дати змогу вільно функціонувати й розвиватися за власними законами, водночас надавши їй максимальні можливості для найсприятливіших варіантів реалізації цих законів. Такі можливості передбачають, зокрема, *залучення* кожного учня *до культури* (загальнолюдської, національної, починаючи з певних етапів — також професійної) у єдності її усталених та інноваційних, творчих складових. Коли йдеться про курси з основ наук (та базовані на них дисципліни на більш високих щаблях освіти), то провідне місце тут має закономірно посідати *наукова культура* — що аж ніяк не виключає врахування її взаємодії з іншими царинами духовної культури. Спирання на наукову культуру вимагає науково-теоретичної обґрунтованості змісту згаданих курсів, який має стати надбанням учнів. Водночас зміст, що опрацьовується у процесі навчання з будь-яких предметів, має бути обґрунтований науково-психологічно, він має максимально повно враховувати особливості засвоєння знань, сприяти психічному розвитку і самоздійсненню особистості.

Згаданий костюківський принцип сполучальності отримав розвиток у *генетико-модельючому методі* (С.Д. Максименко), який дав змогу, відтворюючи у психолого-педагогічному експерименті різні типи діяльності учня, з'ясувати при цьому як закономірності

формування окремих психічних новоутворень у залежності від змісту навчальних предметів, так і зміни, що відбуваються при цьому в становленні й розвитку учня як унікальної цілісної особистості.

Навчально-виховний процес слід будувати, виходячи з пріоритету особистостей учнів і вчителів і включаючи *діалоги* «учень — учень» і «учень — вчитель» в організацію цього процесу. Бажаною при цьому є й діалогізація самого змісту освіти, розкриття в ньому втілених в оригінальних творах культури драм ідей і людей; такі твори бажано широко використовувати в різних навчальних дисциплінах при розв'язуванні різних дидактичних задач.

Розроблено й експериментально апробовано систему занять зі школярами, де учнівська позиція формується як авторська, що забезпечує збереження і збагачення творчого потенціалу дитини. У роботі українських психологів показано плідність, зокрема включення до процесу навчання діалогів «учень — учень» і «учень — вчитель», а також діалогів з авторами й героями творів культури. З'ясовано можливості ігрової, зображувальної, музичної, хореографічної, театральної-драматичної діяльності школярів як форм співпраці, через які найприроднішим для дітей шляхом здійснюється їх залучення до продуктивного діалогічного спілкування. Показано, що досягненню готовності вчителів до діалогічної взаємодії з учнями слугує діалогічний характер занять з майбутніми вчителями.

Нині психологічна наука України має *відповідати на нові виклики, спричинені насамперед військовим конфліктом на Сході країни*. З огляду на це розроблено методи зменшення наслідків травматичних стресових подій, профілактики розладів у дітей і дорослих, підтримання їх психологічного здоров'я та психічної рівноваги. Створено методичні матеріали, які допомагають перетворити найтяжчі життєві обставини у плацдарм для розвитку людини, для формування нових стратегій життя, становлення емпатії та толерантності.

У дітей психічна травма, викликана надзвичайною ситуацією, може істотно порушити весь подальший хід психічного розвитку. Тож розроблено і впроваджено спеціальну програму по роботі з найближчим оточенням дітей-дошкільників — у першу чергу, з батьками і педагогами.

Наукове забезпечення психологічного супроводу освіти зі спрямуванням на її гуманізацію й особистісну орієнтацію потребують спираючі на здобутки не лише вікової та педагогічної психології, а й інших галузей психологічної науки, передусім *соціальної психології*. Адже, за даними психологічних досліджень, більшість педагогічних працівників сьогодні розчаровані у своїй професійній діяльності, відчувають себе знеціненими, приниженими, зрадженими. Показники психологічного вигорання учителів виростили за останні 25 років на 20 %. У числі причин невдоволеності роботою перше місце посідає принизлива оплата праці. Та водночас, майже половина нарікань освітян викликана проблемами, що мають соціально-психологічний характер: низький престиж професії вчителя, вихователя дитячого садку, майстра професійного навчання, неповажливе ставлення з боку керівництва, несприятливий психологічний клімат у колективі тощо. Розв'язанню більшості з цих проблем, які руйнують психосоціальне здоров'я вчителя, може істотно сприяти психологічна служби освіти.

Психологічного супроводу зі спираючі на здобутки соціальної психології потребує, зокрема, *впровадження профілізації в школі*, яке передбачає перебудову звичної структури класів, адже виникають додаткові причини для загострення конфліктів між учнями, спостерігаються елементи дискримінації певних профілів. Результати наукових досліджень демонструють можливість запобігти супутнім негативним ризикам у реалізації освітніх реформи завдяки підвищенню соціально-психологічної компетентності педагогічних колективів.

У вітчизняній психологічній науці визначено *соціально-психологічні чинники, які перешкоджають системному реформуванню вітчизняної освіти на гуманістичних засадах*. Основними серед них є: психологічно-захисна самоідентифікація багатьох педагогів із застарілими освітніми моделями, які обмежуються імперативним утвердженням певних незмінних позицій; неготовність таких педагогів до діалогів, де змагаються різні точки зору; відсутність усталених механізмів індивідуальної та спільної рефлексії фундаментальних педагогічних проблем. Окреслені чинники обов'язково слід брати до уваги у процесі підготовки вчителів та їхньої післядипломної освіти.

У низці конкретних досліджень розроблено й апробовано концепцію *педагогічної комунікації*. Окреслено психологічний зміст гуманістично-комунікативної кваліфікації педагога, можливості й проблеми її формування за допомогою засобів активного соціально-психологічного навчання.

Обґрунтовано модель *самоідентифікації педагога*, здатної слугувати основою для розроблення психокорекційних програм, спрямованих на покрокове переструктурування ідентичності педагога (із авторитарної до гуманістично спрямованої).

У вимогах до ідентичності людини (зокрема, ідентичності педагога) окреслено зміни, зумовлені переходом до постіндустріальної цивілізації. Якщо раніше проблема полягала у тому, як зберегти ідентичність сталою та міцною, нині, за всієї необхідності соціалізації (зокрема, у професійній спільноті), людина дедалі більше має зосередитися також на тому, як уникнути надмірної фіксації ідентичності та зберегти свободу — по суті, *людина має стати автентичною*.

Проблема *агресивних інформаційних впливів на психологічне здоров'я і розвиток дитини* активізувалася інтернет-бумом, який почав охоплювати планету починаючи з 1990-х рр., а в Україні досяг піку в 2007-2011 рр. Саме в цей період кардинальних змін зазнала структура вільного часу дитини: все більшою стає тривалість взаємодії з різноманітними медіа на противагу безпосередньому спілкуванню з родиною і друзями, взаємодією з природою чи матеріальним світом (наприклад, у розмаїтих формах творчого рукоділля). Так, щоденне користування інтернетом серед старшокласників протягом цього періоду зросло більше, ніж у три рази: з 18 до 68 %. Середній підліток в Україні проводить протягом тижня 22 год. перед екраном телевізора. Особливо шкідливою така практика є для дітей раннього і дошкільного віку, що змушує вчених світу говорити про нове явище цифрової деменції, коли внаслідок зловживання медіа у дітей виникають психічні розлади, затримується й викривлюється процес інтелектуального розвитку.

Зазначені цивілізаційні виклики потребують пошуку адекватної відповіді з боку освітньої системи та її психологічного супроводу. Один зі способів протистояння стихійній віртуалізації життя дитини реалізовано у *соціально-психологічній моделі медіаосвіти*, розробленій у НАПН України, і побудованій на її основі Концепції впровадження медіаосвіти. Суть цього способу полягає у підготовці дітей та молоді до безпечної, свідомої та збалансованої взаємодії із сучасним медіапростором на основі ефективної організації спілкування дорослих із дітьми з приводу їхніх повсякденних медіапрактик, формування медіаграмотності та індивідуального стилю саморегуляції дитини у взаємодії з медіа. Розроблена модель медіаосвіти успішно пройшла експериментально-дослідну перевірку ефективності на базі понад 250 загальноосвітніх навчальних закладів.

Психологічний супровід освіти на гуманістичних засадах неможливий поза *гуманістичною орієнтацією самої діяльності психологів*. Відповідно, українські психологи усвідомлюють проблему *етичних норм проведення психологічних досліджень і обстежень* і докладають у межах професійного регулювання зусилля для забезпечення дотримання

означених норм. Вони чітко керуються «Положенням про експериментальну діяльність (експеримент) у Національній академії педагогічних наук України (затверджено постановою Президії НАПН України 20 грудня 2012 р.)», де, зокрема, зазначається, що «експериментальна діяльність є неприпустимою, якщо в її результаті може бути завдано психічної або фізичної шкоди учасникам експерименту, порушено етичні норми, спричинено матеріальних збитків об'єктам експериментування». Водночас наразі науковці НАПН України розробляють правові документи, які мають забезпечити адаптацію положень національного законодавства, що стосуються психологічної діяльності, до відповідного законодавства ЄС.

Вплив отриманих вченими НАПН України наукових здобутків у галузі психології на *освітню практику* забезпечується різними шляхами, зокрема через:

- публікацію наукових і науково-методичних праць;
- підготовку експертних висновків і пропозицій на замовлення державних органів державної влади;
- упровадження в освітню практику (в тому числі в роботу Психологічної служби освіти) діагностичних, розвивальних, корекційних та ін. методик, розроблених чи апробованих ученими НАПН України;
- систематичне проведення у різних містах України масових науково-практичних заходів із залученням як науковців, так і практичних працівників (конференцій, семінарів теоретичного і практичного спрямування, психолого-педагогічних читань тощо). Наприклад, Інститутом психології імені Г.С. Костюка або за його участю у 2011-2015 рр. було проведено 327 таких заходів;
- постійну співпрацю із вищими навчальними закладами (передусім із кафедрами психологічного профілю), зокрема через навчання їхніх працівників в Університеті менеджменту освіти НАПН України, їхнє стажування в інших її закладах, через участь науковців Академії у написанні підручників і посібників для вищих навчальних закладів із відображенням у них новітніх теоретико-методологічних підходів і останніх наукових здобутків;
- підготовку науково-психологічних кадрів вищої кваліфікації в аспірантурі й докторантурі НАПН України та атестацію таких кадрів за допомогою працюючих у її закладах спеціалізованих вчених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій. Зокрема, в Інституті психології імені Г.С. Костюка упродовж 2011-2015 рр. підготовлено 12 докторантів і 116 аспірантів; у спеціалізованих вчених радах при Інституті захищені 43 докторські та 182 кандидатські дисертації;
- систематичні виступи науковців НАПН України у засобах масової інформації, публікацію науково-популярних праць, зокрема адресованих молоді, дітям різного віку та їхнім батькам тощо.

Психологічна служба системи освіти України

Систематична робота зі створення психологічної служби в освітній галузі України почалася у 1991 р. з відкриття Центру психологічної служби в системі народної освіти. На Першій всеукраїнській конференції з практичної психології (м. Луцьк, 11-14 листопада 1991 р.) була обговорена й схвалена Концепція психологічної служби. У 1993 р. було прийнято Положення про психологічну службу в системі освіти України. Наступного 1994 р. в освітянських закладах України вже працювало 2852 практичних психологів. Про-

те тільки 471 із них (тобто 6,5 %) мали базову вищу психологічну освіту. Важливим етапом у розвитку психологічної служби стало прийняття у 1996 р. доповнень до Закону України «Про освіту», якими, зокрема, було визначено, що за своїм статусом практичні психологи системи освіти належать до педагогічних працівників. У липні 1998 р. Міністерство освіти України спільно з Академією педагогічних наук України створили Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи як наукову установу АПН України і як головну організацію психологічної служби системи освіти України. Таким чином, організаційна структура цієї служби набула цілісності.

Сьогодні психологічна служба стала невід'ємною частиною освітньої галузі, вона суттєво впливає на навчально-виховний процес, покращує самопочуття і захищає психічне й соціальне здоров'я його учасників.

Завдання психологічної служби визначаються відповідно до стратегії розвитку системи освіти України в цілому і водночас залежать як від сучасних тенденцій світової освіти, так і від особливостей регіональної політики, історії та традицій освіти у конкретній області, районі, місті, селі та селищі і трансформуються відповідно до змін у нормативно-правовій базі, прийнятих пріоритетів діяльності освітньої галузі.

Відповідно до Закону України «Про освіту» та «Положення про психологічну службу системи освіти» психологічна служба визначається як сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що складають єдину систему, основу якої становлять фахівці у сфері практичної психології та соціальної педагогіки. На кінець 2014/15 навчального року кількість спеціалістів психологічної служби становила 22,7 тис. працівників, що становить 54,5 % від їх нормативної потреби.

Основними напрямками діяльності психологічної служби є: консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу; просвітницька робота з підвищення психологічної культури в навчальних закладах та у сім'ї; формування у вихованців, учнів, студентів орієнтації на здоровий спосіб життя та захист психічного здоров'я тощо.

Про обсяги роботи фахівців служби свідчать звіти з областей. Так, упродовж 2014/15 навчального року до працівників служби надійшло понад 1 млн 500 тис. звернень від учнів (таких звернень найбільше), їхніх батьків і педагогів. Запити учнів присвячені головним чином проблемам стосунків з однолітками, відносин з батьками, а також проблемам організації дозвілля. Основною тематикою батьківських звернень є: відносини (зокрема, конфлікти) у сім'ї, питання соціальної допомоги різним категоріям дітей, допомога сім'ям, що пережили травматичні події. Основними підставами для звернень педагогів до працівників служби є: робота з сім'ями вимушених переселенців, проблеми відносин у дитячому колективі, технології вирішення конфліктних ситуацій. Останнім часом в цілому по Україні кількість звернень до фахівців служби збільшується, що свідчить про зростання її авторитету серед педагогів, учнів і батьків.

Як відомо, головним викликом сьогодення для України є анексія АР Крим та м. Севастополя, бойові дії на Сході країни. За оперативними даними МОН України 11,2 тис. учнів із зони АТО Донецької області навчаються на мирній території цієї області та 3,9 тис. учнів із зони АТО Луганської області змінили місце навчання в межах області. В той же час, до загальноосвітніх навчальних закладів інших регіонів країни зараховано майже 27 тис. учнів із Донецької та 15,7 тис. учнів з Луганської області.

З огляду на ці обставини, перед працівниками психологічної служби системи освіти ставиться завдання забезпечення психологічного й соціального супроводу дітей, які постраждали внаслідок військових дій та вимушеного переселення, а також їх батьків. Основними напрямками відповідної роботи працівників психологічної служби протягом 2015/16

навчального року були: робота з дітьми, сім'ями учасників АТО — 17,9 тис. клієнтів, робота з дітьми, учнями, студентами, які були переміщені з інших регіонів, — 16,0 тис. клієнтів, робота з батьками переміщених дітей, учнів, студентів — 11,5 тис. клієнтів.

Нагальні проблеми психологічного супроводу освіти і пропозиції щодо їх вирішення

Серед умов і обставин, що спонукають вітчизняну систему психологічного супроводу освіти до істотного вдосконалення, найголовнішими є наступні:

- потреба в органічному входженні системи освіти України у європейський і світовий освітній простір, що потребує перебудови цієї системи як у плані структури освіти, так і в плані якості та методичного забезпечення освітнього процесу;
- потреба у поєднанні такого входження із дотриманням (а часто відродженням) плідних традицій національної освіти, підтримкою національних педагогічних і психологічних наукових шкіл;
- запити громадянського суспільства, вимоги педагогів, учнів і батьків, розвиток громадської та приватної ініціативи в освітній галузі, запровадження державно-громадських форм управління освітніми закладами;
- децентралізація управління освітою, створення органів управління освітою в об'єднаних громадах зі змінами у фінансуванні та організаційно-штатній структурі;
- незадовільний рівень професіоналізму багатьох практичних психологів, зокрема підготовлених через мережу короткотермінових курсів;
- ціла низка проблем методичного психологічного інструментарію, зокрема широке використання науково необґрунтованих або неадаптованих методик, непродумана та необережна постановка діагнозів, брак культури інтерпретації одержуваних даних;
- потреба в узагальненні й системному використанні накопиченого досвіду, методичного забезпечення та надання практичної допомоги учасникам освітнього процесу у навчальних закладах усіх типів і форм власності;
- наявність суперечливих тенденцій у ставленні до психологічної науки в суспільстві і, зокрема, в освітньому просторі: з одного боку, абстрактне визнання ролі знань про психіку, з іншого — зниження авторитету психологічної науки. Низький рівень психологічної освіти багатьох учасників освітнього простору призводить до некритичного споживання псевдопсихологічного «попсового» продукту й зневажливого ставлення до науково-психологічного знання;
- у зв'язку з цим: недооцінка ролі та значення психологічної складової педагогічного процесу, віднесення психологічних рекомендацій до розряду необов'язкових; часта неготовність до конструктивного співробітництва з психологами-фахівцями з боку адміністрації й педагогічних колективів шкіл, а також і батьків, через страх того, «щоби з нашими дітьми не експериментували»;
- проблеми із запровадженням досягнень академічної науки в практику. Наукові розробки на шляху до практичного втілення вимагають осмислення конкретних технологій застосування, методичного та адміністративно-організаційного забезпечення, що неможливо здійснити силами академічної науки, позбавленої цих ресурсів;
- неконтрольоване видання науково не апробованої психологічної літератури — методичних довідників, збірників тестів, психологічних рекомендацій;

— недостатнє нормативно-правове забезпечення роботи психологів (наприклад, щодо захисту авторських прав у сфері психодіагностики).

З огляду на сказане, видається доцільним:

- створити цілісну державну систему підвищення кваліфікації практичних психологів в системі освіти;
- створити централізовану державну систему впровадження в освітню практику апробованих авторитетними науковими інстанціями розробок, зокрема психологічного змісту;
- заохочувати при цьому створення тимчасових структур, спрямованих на втілення в життя конкретних науково обґрунтованих проектів. Такі проекти мають бути присвячені, наприклад, профілактиці негативних соціальних явищ (алкоголізму, наркоманії, соціального сирітства, насилля тощо);
- забезпечувати експертизу умов і результатів діяльності учасників освітнього процесу у зв'язку з реформуванням складових освітньої галузі та процесами децентралізації в освіті;
- удосконалити програми професійної підготовки педагогічних працівників (зокрема, в системі післядипломної освіти) з метою підвищення рівня їхньої психологічної компетентності та психологічної культури;
- надати науковим установам НАПН України, методичним центрам функції контролю за виданням професійного психологічного інструментарію;
- на зразок Комісії з питань етики при МОЗ України створити орган, який би контролював дотримання етичних норм при проведенні психологічних досліджень і обстежень в Україні; забезпечувати поєднання суворого додержання вказаних норм із доданням зайвих обмежень на доступ компетентних психологів (практиків і дослідників) до навчальних закладів.

Психологічна допомога громадянам України, постраждалим унаслідок військової агресії

Події, які відбуваються в Україні, показали необхідність соціально-психологічного захисту, психологічної допомоги дітям, окремим людям, різним соціальним групам. Варто зазначити, що українські практикуючі психологи і психотерапевти зіткнулись з цією проблемою раптово, не маючи відповідної підготовки з такого виду кризового консультування.

Реалії сьогодення поставили перед науковими установами психологічного профілю НАПН України важливі завдання, пов'язані із навчально-методичною діяльністю, у тому числі, з проведенням навчальної та психогігієнічної роботи з волонтерами, розробленням для них програм підготовки, методичних рекомендацій, посібників тощо. В якості першочергових професійних кроків в Інституті психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Інституті соціальної та політичної психології НАПН України та Українському науково-методичному центрі практичної психології і соціальної роботи було створено реабілітаційні центри, які вже з лютого 2014 р. розпочали масштабну, системну і скоординовану психологічну роботу із психологічної допомоги постраждалим від воєнних дій.

Центри функціонують за трьома напрямками роботи: *навчально-методичний* (основний), у межах якого створюються на волонтерських засадах науково-методичні ресурси для широкої мережі волонтерів і спеціалістів різних служб, які безпосередньо допомага-

ють постраждалим (тренінги, супервізії, навчальні проекти підвищення фахової кваліфікації тощо); *консультаційно-терапевтичний*, спрямований на надання безпосередньої допомоги на місцях, а також у формі чергування спеціалістів з надання психотерапевтичної допомоги в інститутах та телефонного консультування; *інформаційно-просвітницький*, у межах якого систематизується інформація про можливості надання допомоги постраждалим, організації їхнього життя і дозвілля, висвітлення роботи центрів в соціальних медіа, обміну корисними інформаційними ресурсами.

В Україні загальна чисельність осіб, які одержали або продовжують одержувати допомогу від працівників психологічної служби, становить близько **215 тис.**, з яких **9 тис.** допомога надавалася на волонтерських засадах у вільний від основної роботи час.

Приблизно 43,2 % від всієї чисельності працівників психологічної служби надають допомогу вихованцям, учням, студентам, які навчаються в навчальних закладах і були переселені з окупованих регіонів. З них 38,4 % — психологи; 59,1 % — соціальні педагоги.

У роботі з батьками і членами сімей переселених працює 33,8 % від чисельності працюючих у психологічній службі, з них: 34,2 % — психологи; 37,3 % — соціальні педагоги.

У роботі з дітьми і сім'ями учасників АТО бере участь 28,4 % від загальної чисельності працівників психологічної служби. З них: 27,6 % — психологів; 32,4 % — соціальних педагогів.

До роботи у військкоматах залучено 747 фахівців психологічної служби, з них 696 практичних психологів і 51 соціальний педагог.

Здійснюються також і інші види психологічної допомоги: участь у благодійних акціях і виховних заходах, що проводяться в навчальному закладі; просвітницька робота з педагогами, батьками та учнями щодо підтримки переселенців; психологічний супровід учасників АТО в госпіталах та ін. Цю роботу здійснюють близько 5 % працівників психологічної служби.

Основними цільовими групами, з якими працюють практикуючі психологи НАПН України, шкільні психологи та соціальні педагоги, є вихованці, учні, студенти усіх типів навчальних закладів, які були переселені з постраждалих регіонів України; батьки і члени сімей переселених вихованців, учнів, студентів; діти і сім'ї учасників АТО; населення, що проживає у безпосередній близькості до бойових дій (Донецька і Луганська області); діти і сім'ї загиблих в АТО, інших бойових діячів; діти і сім'ї поранених у бойових діях; діти-сироти і діти-переселенці, які мають вади психофізичного розвитку; діти і дорослі, які не відвідують навчальні заклади, а також призовники і резервісти.

Найбільш поширені види допомоги, що надаються практикуючими психологами науково-методичних реабілітаційних центрів і психологами системи освіти, це: індивідуальне і групове обстеження дітей і дорослих; індивідуальне і групове консультування; індивідуальна і групова психотерапія; психологічна корекція негативних емоційних станів, страхів; адаптація до нових умов проживання і навчання; групові інтерактивні заняття, тренінги, «групи зустрічей»; налагодження системи комунікацій з органами соціального захисту, волонтерами, закладами охорони здоров'я, військовими частинами, місцевою адміністрацією тощо.

Навчальні заклади є серцевиною організації соціально-психологічної і педагогічної роботи із дітьми та їх батьками. Великий потенціал навчальних закладів сприяє наданню психологічної допомоги і вирішенню проблем громадян.

Освітня діяльність є невід'ємною складовою з надання психологічної допомоги, оскільки співпраця органів управління освітою, навчальних закладів із суб'єктами надання

психологічної допомоги значно підвищує ефективність реагування особистості на надзвичайну ситуацію і здатність упоратися з її наслідками.

Ураховуючи особливості психічних станів і проблематики у дітей з вимушено переселених родин, свої *основні завдання* психологи Академії вбачали у подоланні наслідків перебування у стресовій ситуації та попередженні розвитку посттравматичних розладів. Для розв'язання цих завдань проводиться робота: а) з середовищем, в якому перебувають діти (створення умов, сприятливих для відновлення психіки дитини, — атмосфери безпеки, передбачуваності подій, зручної і чіткої організації життя, поваги до неї у взаємодії); б) з близьким оточенням дитини (просвітницька і консультативна робота з батьками, педагогами та соціальними працівниками); в) з самою дитиною.

Щодо *концептуальних аспектів* психологічної допомоги травмованим дітям, то досвід роботи фахівців НАПН України показує необхідність застосування комплексного підходу у такій роботі, який означає системне бачення нормальних і симптоматичних процесів, які відбуваються з дитиною; комплексність у визначенні напрямів роботи; добір системи методів, за допомогою яких стає можливим послідовне опрацювання негативних емоційних станів, що виникли внаслідок впливу травмівних чинників. У якості таких екологічних методів виступили, зокрема, розроблені фахівцями Академії методики, що ґрунтуються на давніх народних традиціях оздоровлення людини (система тілесних вправ та ігор «Сонячне зернятко», техніка наспівування колискових пісень тощо).

Перспективи вдосконалення психологічної допомоги.

Для підтримання і відновлення психологічного здоров'я *громадян в сучасних умовах* необхідно:

- задіяти на державному рівні *медіа-ресурси*, через які професійні психологи мають навчати населення різноманітним способам самовідновлення, зняття стресу, підвищення адаптивності, що забезпечить можливість подальшого розповсюдження набутих знань добровільними психологами-волонтерами, що сприятиме підвищенню психологічної грамотності населення;
- задіяти *ресурс спільноти* для активізації колективних зусиль громадян із підвищення рівня адаптації до умов і наслідків воєнного конфлікту;
- активізувати *реабілітаційний потенціал сім'ї* для подолання у людей, які переживають наслідки довготривалої травми, почуття невпевненості у собі, своїх силах, власному майбутньому;
- стимулювати *особистісні ресурси*, завдяки яким людина самостійно відновлюється після множинних психічних, фізичних, соціальних, духовних втрат. Сприяти розповсюдженню способів психогієни, прийомів самопомоги, які можна використовувати для підвищення стресостійкості, формування навичок самоопанування, ефективної регуляції складних емоційних станів.

15. ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ОСВІТИ – ІМПЕРАТИВ ЇЇ РОЗВИТКУ

Розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) і їх широке впровадження істотно впливають на характер наукових досліджень, освіти, культуру, побут, соціальні взаємини і структури. Це зумовлює як прямий вплив на зміст освіти, пов'язаний з рівнем науково-технічних досягнень, так і опосередкований, пов'язаний з появою нових професій. Під впливом поширення новітніх інформаційних технологій відбуваються глобальні процеси трансформації суспільного розвитку, темп і швидкість яких високі й динамічні.

Сьогодні невідкладного вирішення потребують наступні проблеми розвитку та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освіті України.

Першою є проблема формування та широкого впровадження єдиного освітнього інформаційного простору України.

Другою є проблема розгортання та вдосконалення необхідних елементів інфраструктури регіональних інформаційних і телекомунікаційних мереж, взаємопов'язаних як між собою, так і з глобальною мережею Інтернет, що дозволить подолати «цифрову нерівність» у різних регіонах України, зокрема в сільській місцевості.

Третьою проблемою є підвищення рівня комп'ютерних та інформатичних компетентностей учасників навчального процесу, ліквідація застарілих підходів у навчанні шляхом підвищення мотивації учасників навчального процесу щодо використання прогресивних ІКТ.

Четверта проблема — недосконала нормативно-правова база, що не забезпечує побудову інформаційного суспільства та, як наслідок, гальмує інформатизацію освіти в Україні.

Ефективний розвиток освіти можливий лише за умови модернізації усіх складників педагогічних систем, у тому числі інформаційно-освітніх середовищ навчальних закладів, на основі реалізації парадигм людиноцентризму та рівного доступу до якісної освіти. Серед важливих напрямів розвитку і вдосконалення системи освіти особливого значення набувають проблеми інформатизації навчального процесу, що дозволяє розширити і поглибити теоретичну базу знань і створити ефективні комп'ютерно орієнтовані методичні системи навчання.

Визначальним для ефективного впровадження ІКТ в освіту та розвитку інформаційно-освітнього простору є формування інформаційно-комунікаційних компетентностей (ІК-компетентностей) педагогічних, науково-педагогічних працівників і керівних кадрів освіти шляхом ознайомлення їх із актуальними розробками в галузі ІКТ, підвищення кваліфікації педагогічних працівників, працівників методичних служб, навчальних закладів, наукових установ і органів управління освітою. Актуальним питанням залишається адаптація та запровадження процедури сертифікації педагогічних працівників щодо рівня володіння ІКТ.

Дані міжнародного дослідження Measuring the Information Society Report 2015 вказують на те, що в останні роки в Україні збільшується відставання від розвинених країн світу щодо розвитку інформаційного суспільства, незважаючи на наявний потенціал та можливості.

За останні 25 років Україна пройшла шлях від елементів комп'ютеризації навчання та управлінської діяльності до широкого використання комп'ютерної техніки як потужного засобу навчання в складі автоматизованих систем різного рівня інтелектуальності і сфер освітнього застосування. Наступний етап інформатизації освіти характеризується використанням інноваційних інформаційних і телекомунікаційних технологій, засобів мультимедійних технологій і систем віртуальної реальності, а також філософським осмисленням процесу інформатизації освіти та його соціальними наслідками. Важливими результатами останніх років є:

- створення комп'ютерно-технологічної платформи відкритої освіти на всіх її рівнях — від дошкільної до післядипломної та освіти впродовж життя, що базуються на використанні технологій хмарних обчислень;
- удосконалення технічного оснащення комп'ютерними системами навчальних закладів, кабінетів, лабораторій, майстерень, бібліотек;
- оновлення педагогічних технологій, методичного забезпечення та змісту дистанційного та електронного навчання на основі використання ІКТ;
- запровадження нових форм організації освітнього процесу, форм і методів навчання (електронне навчання, мобільне навчання, спільне навчання, смарт навчання, STEM освіта, відкриті онлайн курси, змішане навчання, соціальне навчання) на основі хмароорієнтованих технологій, технологій Веб 2.0 та сервісів електронних соціальних мереж;
- створення та розвиток комп'ютерно орієнтованого освітньо-наукового середовища на основі національних інтегрованих електронних загальносистемних програмно-апаратних засобів, навчальних і наукових ресурсів;
- упровадження відкритих навчальних систем, що базуються на широкому використанні електронних науково-освітніх ресурсів, наукометричних баз відкритих журнальних систем та електронних бібліотек;
- розвиток комплексних наукових досліджень проблем інформатизації освіти;
- формування та розвиток інформаційної культури та ІК-компетентностей.

Законодавче забезпечення процесів інформатизації освіти передбачено законами України «Про Національну програму інформатизації», «Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки»; державними програмами: «Інформаційні та комунікаційні технології в освіті і науці» (2006-2010 роки), «Впровадження і застосування грид-технологій» (2009-2013 роки), «Забезпечення загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладів сучасними технічними засобами навчання з природничо-математичних та технологічних дисциплін» (2004 р.), «Наука в університетах» (2007-2015 роки), «Сто відсотків» (2011-2015 роки), а також Національною стратегією розвитку освіти в Україні на період до 2021 року.

На жаль, наразі питання запровадження сучасних ІКТ в освіті включено до стратегічних державних актів з освітньої політики лише в якості окремих завдань.

Реалізовані у 2004-2007 роках заходи щодо створення програмного забезпечення для системи освіти започаткували в Україні старт індустрії програмного забезпечення для системи освіти. У ці ж роки було прийнято основні нормативні документи, які регламенту-

вали вимоги до програмних засобів, призначених для використання в навчальному процесі, їх апробацію та методичний супровід, до 2007 року функціонував реєстр педагогічних програмних засобів навчального призначення.

Результати аналізу, проведеного з урахуванням забезпеченості навчальних закладів, вказують, що, незважаючи на досить велику кількість електронних засобів навчання, яким надано грифи МОН України, реально доступними для використання у навчальному процесі є менше половини. Система створення, експертизи, отримання грифу та упровадження в освітню практику електронних освітніх ресурсів поки що далека від досконалості.

Експерти відзначають уповільнення створення електронних освітніх ресурсів в Україні, вони обмежено використовуються в освітніх закладах, лише незначна їх частка впроваджена в електронному освітньому просторі.

Нині у загальноосвітніх навчальних закладах України здійснюється модернізація змісту навчання інформатики як навчального предмету. Ученими НАПН України розроблена навчальна програма з інформатики для ЗНЗ природничо-математичного та інженерного спрямування, затверджена МОН України і впроваджена у навчальний процес. Створено підручники для 5, 6, 7 і 8 класів, зокрема й електронні. У 2015 році оновлено програму навчання інформатики для основної школи, у якій посилено розділи щодо вивчення алгоритмізації та програмування, використання об'єктно орієнтованих мов і сучасних систем візуального програмування.

Науковцями НАПН України розроблено і впроваджено в освітню практику значну кількість педагогічних програмних засобів навчального призначення, підготовлені й видані електронні підручники, науково-методична література, проведено низку науково-методичних конференцій. За підсумками цієї роботи комп'ютерно орієнтовані засоби та системи навчання знайшли широке застосування у навчальних закладах, а також у наукових установах для виконання наукових досліджень.

Останніми роками за результатами психолого-педагогічних досліджень проблем проектування, розроблення і впровадження ІКТ науковцями НАПН України розроблено ряд концептуальних інноваційних підходів, технологій і методик. Серед них, у першу чергу, слід назвати наступні: формування хмаро орієнтованого навчального середовища ЗНЗ; стандартизація ІК-компетентностей у системі загальної середньої освіти України; оцінювання ефективності електронного навчання; електронна система каталогізації інноваційних освітніх проектів та освітніх інновацій для їх розповсюдження та використання суб'єктами освітнього процесу; Електронна бібліотека НАПН України; технології педагогічного проектування і методики використання хмаро орієнтованих навчальних середовищ загальноосвітніх, професійно-технічних і вищих педагогічних навчальних закладів; Інтернет орієнтовані педагогічні технології комп'ютеризованої підтримки навчального процесу; методики застосування комп'ютерно орієнтованих засобів навчання; методики оцінювання якості електронних освітніх ресурсів, методики використання технологій віртуального класу; методики створення Internet орієнтованого навчального середовища та використання мобільних засобів ІКТ. Розроблено також проекти положень: про дистанційне навчання в системі загальної середньої освіти, про депозитарій електронних освітніх ресурсів, про ресурсний центр дистанційного навчання учнів ЗНЗ.

Застосуванню ІКТ в освіті присвячена значна кількість дисертаційних досліджень у галузі педагогічних наук. Зокрема, зі спеціальності «ІКТ в освіті», створеної за ініціативи НАПН України, за останні 5 років захищено понад 30 дисертаційних робіт.

Формування науково-освітньої політики інформатизації національної системи освіти є стратегічним завданням держави, для ефективного вирішення якого необхідно вра-

ховувати методики застосування ІКТ в освіті, сучасні міжнародні нормативні документи стосовно розвитку електронних освітніх ресурсів і систем, тенденції формування інформаційного освітнього простору та забезпечити ґрунтовний науково-методичний супровід упровадження ІКТ в освіті.

До основних тенденцій формування інформаційного освітнього простору слід віднести наступне:

- забезпечення мобільності інформаційно-комунікаційної діяльності, подальший розвиток мобільних засобів ІКТ і забезпечення їх доступу до електронних даних (мобільні Інтернет-пристрої, мобільні Інтернет-комунікатори, смартфони, планшети, ноутбуки, ультрабуки, великоекранні панелі та інші засоби формування мобільно орієнтованого середовища ІК-діяльності користувачів);
- розвиток технології хмарних обчислень і віртуалізації корпоративних, загальнодоступних і гібридних ІКТ-інфраструктур;
- накопичення та опрацювання значних обсягів інформаційних ресурсів, формування та використання електронних інформаційних баз і систем, зокрема електронних бібліотек та наукометричних баз даних;
- розвиток ресурсних і сервісних характеристик Інтернету, розгортання топології широкосмугових високошвидкісних каналів електронних комунікацій, систем формування ІКТ-просторів бездротового доступу до електронних баз даних;
- розвиток програмно-апаратних засобів для забезпечення налаштування, управління та моніторингу електронних пристроїв за допомогою телекомунікаційних технологій;
- розвиток робототехніки, робототехнічних систем, зокрема 3D-принтерів і 3D-сканерів;
- розвиток систем захисту даних в електронних інформаційних системах та протидія кіберзлочинності;
- розвиток індустрії виробництва навчальних програмних засобів, зокрема випуску електронних освітніх ресурсів;
- забезпечення сумісності ІКТ-засобів, побудованих на різних програмно-апаратних платформах;
- формування та розвиток мереж постачальників ІКТ-послуг, зокрема ІКТ-аутсорсерів хмарних сервісів і мережі Центрів опрацювання даних.

Міжнародні нормативні документи останніх років щодо формування глобального освітнього простору та розвитку цифрових освітніх ресурсів і систем визначають пріоритетні завдання сучасного етапу інформатизації освіти, що відображено у рекомендаціях ЮНЕСКО про навчання й освіту дорослих (2015 р.), про технічну та професійну освіту і підготовку (2015 р.), у Делійській декларації про інклюзивні ІКТ в інтересах інвалідів (2014 р.), а також у положеннях європейської стратегії «Цифровий порядок денний для Європи» до 2020 року.

Проектування сервісів і технологій хмарних обчислень належать до першочергових завдань інформатизації освіти. Про це свідчить ряд урядових ініціатив різних країн і такі міжнародні нормативні документи, як «Федеральна стратегія щодо хмарних обчислень» (США, 2011р.), Європейська стратегія «Вивільнення потенціалу хмарних обчислень в Європі» (2012 р.), згідно з якими технології хмарних обчислень визнано пріоритетним напрямом технологічного розвитку.

На сучасному етапі розвитку суспільства формування кадрового потенціалу для інформаційного суспільства — головне завдання національної системи освіти. Особливої

уваги потребує підготовка фахівців для інформатизації освіти, зокрема вчителів інформатики, та наукових кадрів вищої кваліфікації. За даними міжнародних організацій *TALIS* (2013 р.) та *ОЕСР* (2014 р.) вчителі найбільше потребують професійного розвитку за двома напрямками: навчання учнів з особливими потребами та використання ІКТ для учіння. А в цілому лише 40% учителів загальноосвітніх шкіл використовують ІКТ у навчальному процесі. Ця важлива проблема потребує швидкого вирішення.

Сьогодні в НАПН України розгорнуто психолого-педагогічні дослідження для розвитку сучасного етапу інформатизації освіти на засадах концепції хмарних обчислень, що забезпечить успішне впровадження засобів і технологій хмарних обчислень в освітню практику.

НАПН України підготовлено науково-методичні розробки для інформатизації навчальних закладів, зокрема загальноосвітніх: комп'ютерно орієнтоване середовище навчання предметів природничо-математичного циклу, інформаційно-освітнє середовище для організації навчального процесу з використанням технологій дистанційного навчання, методики формування та розвитку ІКТ-компетентностей учасників навчально-виховного процесу, дидактичні вимоги і методики оцінювання якості електронних освітніх ресурсів, створення і використання електронних підручників, відкритих електронних систем для надання вільного доступу та інформаційно-аналітичної підтримки в науковій, науково-педагогічній і навчальній діяльності, зокрема електронних журнальних і конференційних систем відкритого доступу.

Досліджуються такі актуальні проблеми науково-методичного забезпечення розвитку електронної освіти (*e*-освіти) та електронної педагогіки, як обґрунтування засад цифрової гуманістичної педагогіки, побудова відкритих віртуальних когнітивних педагогічних систем; реалізації електронного навчання у формальній, неформальній та інформальній освіті; стану, тенденцій та моніторингу розвитку *e*-освіти за критеріями і показниками міжнародних моніторингових систем; стандартизації вимог до змісту, структури та порядку створення і використання електронних освітніх ресурсів; стандартизації ІКТ-компетентностей суб'єктів освітнього процесу; проектування навчальних середовищ *e*-освіти для підтримки дистанційного навчання та самостійної навчально-пізнавальної діяльності, у т. ч. навчання осіб з особливими потребами та обдарованої молоді; навчальної робототехніки, мобільних Інтернет-пристроїв та інших комп'ютерно орієнтованих засобів навчання; формування компетентностей учнів ЗНЗ з використання в навчанні електронних соціальних мереж і створення мережних ЕОР (Веб 2.0, блоги та ін.); психологічної підтримки, розвивальних курсів для дорослих і людей похилого віку; забезпечення інформаційної безпеки, захисту даних і протидії інформаційним загрозам у комп'ютерно орієнтованих науково-освітніх системах.

Подальший розвиток інформатизації системи освіти необхідно здійснювати на основі досягнень науково-технічного прогресу та психолого-педагогічної науки, реалізації в освітніх системах парадигм людиноцентризму і рівного доступу до якісної освіти, принципів відкритої освіти, широкого застосування в освіті сучасних ІКТ, поглиблення співпраці навчальних закладів, наукових установ і суб'єктів господарювання ІКТ-галузі в забезпеченні якісної освіти, формування ефективних економічних механізмів залучення до спільної діяльності та її стимулювання.

16. ЄВРОПЕЙСЬКА І СВІТОВА ІНТЕГРАЦІЯ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ — ШЛЯХ ДО ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ

Фундаментальною основою євроінтеграції у ХХІ ст. є ідея формування в Європі найбільш динамічної знанневоорієнтованої економіки у світі, яка забезпечує економічне зростання, створення більшого числа привабливих робочих місць і соціальну злагоду, що проголошено Лісабонським порядком денним у 2000 р. До 2020 р. передбачається досягнення державами-членами ЄС чотирьох ключових цілей: перетворити навчання протягом життя та мобільність на реальність; підвищити якість і результативність освіти та професійної підготовки; утвердити рівність, соціальну злагоду та активне громадянство; сприяти розвитку креативності, включно з підприємливістю, на усіх рівнях освіти. Відбувається гармонізація національних освітніх політик — як результат, європейський простір перетворюється на спільність індивідуумів та інституцій, що взаємопов'язані вертикально і горизонтально у мережі ідеями, завданнями, практиками.

На рівні шкільної освіти підвищення якості реалізується через формування в учнів ключових і предметних компетентностей шляхом трансформації змісту на компетентнісних засадах; запровадження стандартизованого оцінювання навчальних досягнень учнів державного (національні/регіональні/шкільні тести) та міжнародного (міжнародні порівняльні дослідження якості середньої освіти — TIMSS, PISA, PIRLS тощо) рівнів; подовження терміну шкільної освіти за рахунок оптимізації дошкільної/ передшкільної освіти.

Формування єдиного європейського простору професійної освіти і підготовки передбачає її трансформацію на онові нової парадигми з такими характеристиками: приваблива та інклюзивна професійна освіта, якісна базова первинна професійна освіта (I-VET), легкодоступна та орієнтована на кар'єру професійна освіта протягом життя (C-VET); гнучка система професійної освіти, що ґрунтується на навчальних досягненнях і орієнтована на визнання результатів неформальної та інформальної освіти; загальноєвропейський освітній простір для підвищення можливостей міжнародної мобільності студентів і викладачів сектора професійної освіти і підготовки.

Модернізаційний порядок денний для вищої освіти охоплює: підвищення кількості випускників вищих навчальних закладів; підвищення якості викладання та навчання; промоцію мобільності студентів і викладачів та кроскордонне співробітництво; посилення «трикутника знань» шляхом взаємодії освіти, досліджень та інновацій; запровадження механізмів ефективного управління й фінансування у галузі вищої освіти.

Європейська інтеграція у галузі освіти пройшла тривалий шлях через встановлення базових принципів спільної політики, цілей, термінів їх досягнення, запровадження інструментів для вимірювання успіхів в їхній реалізації (індикаторів, стандартів) у напрямі формування спільності індивідуумів та інституцій, які взаємопов'язані вертикально й горизонтально ідеями, завданнями, практиками. Цей рух не був безпроблемним — йдеться про виклики так званого європейського та регіонального етноцентризму. Не менш серйозним викликом стала економічна максимізація освіти, яка абсолютизувала ідею її якості, залишивши поза увагою ідею справедливості в умовах багатомовної, багатонаціональної і соціально різномірної Європи. Тому, починаючи з 2006 р., новими гаслами політики Брюсселя у галузі освіти стають «ефективність і справедливість».

Створення так званого «внутрішнього» європейського освітнього простору на засадах європеїзації на сучасному етапі нерозривно пов'язано та корелюється зі світовою інтеграцією у галузі освіти. Постулатом європейської та світової інтеграції освіти на шляху підвищення якості та забезпечення справедливості стає освіта протягом життя, що розбудовується державами в рамках політик таких міжнародних організацій, як ООН, ЮНЕСКО, Світовий банк, ОЕСР, ЄС тощо, які, застосовуючи спільну «уніфікаційну» методологію (віхи для досягнення, індикатори для порівняння, стандарти, компетентності, кваліфікації, класифікації, рамки і мережі), формують спільний освітній простір світового масштабу.

Глобалізація світу та розбудова єдиної Європи перетворюють інтеграцію національної освіти до європейського та інноваційного світового освітнього просторів на обов'язкову умову буття української держави. Проблемним моментом на шляху інтеграції була непослідовність освітньої політики, тому цей процес має перервний характер. Новий етап, що розпочався після 2014 р., ознаменувався інтенсифікацією синхронізації української освіти з європейськими параметрами. Перспективними напрямами української освіти в умовах європеїзації та глобальної інтеграції є: конвергенція з європейськими країнами ключових показників, які визначають напрями та сутність розвитку національної освіти; оптимізація моделей управління та фінансування з урахуванням тенденції децентралізації, посилення ролі регіонів у прийнятті рішень, розбудови державно-громадсько-приватного партнерства; подальша трансформація змісту освіти на компетентнісних засадах і розроблення валідних вимірників оцінювання набуття молоддю ключових і предметних компетентностей; наближення освіти до потреб суспільства, а професійної — до потреб ринку праці.

Поступ європейської інтеграції у напрямі підвищення якості освіти

Кінець ХХ — початок ХХІ ст. є періодом масштабних освітніх трансформацій в Європі, головним рушієм яких є процеси економічної, політичної та культурної глобалізації, стрімкий розвиток ІКТ, що актуалізує гармонізацію національних освітніх політик у напрямі підвищення якості.

Європейська інтеграція освіти у форматі європеїзації живить своє коріння ідеями спільної європейської ідентичності на засадах культурного співробітництва, що проголошена у 50-х роках ХХ ст. Європейською культурною конвенцією Ради Європи (1954 р.).

Європейська ідентичність розглядалася крізь призму історій і культур держав-націй, а на освіту покладалася місія формування так званого нового європейського суспільства.

У кордонах Європейського співтовариства (прообразу ЄС) інтеграція збагачується економічним аспектом — з моменту заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС, 1951 р.) стартує створення правового поля для функціонування системи професійної підготовки кадрів (*Договір про ЄОВС* (1951 р.), *Договір про Євроатом* (1957 р.), *Договір про ЄЕС* (1957 р.) — у 1963 р. затверджено базові принципи спільної політики у галузі професійної підготовки кадрів (Рішення Ради 63/226). З метою реалізації проголошених ініціатив Резолюцією Ради ЄЕС від 10 лютого 1975 р. № 337/75 створено Європейський центр розвитку професійної підготовки — *Cedefop* (Centre Europ en pour le D veloppement de la Formation Professionnelle) для забезпечення наукової і технічної підтримки системи професійної підготовки кадрів у Спільноті. Отже, у 1970-х європеїзація набуває додаткового смислу — європейська ідентичність збагачується сюжетом індивідуальних характеристик — знань/компетентностей/кваліфікацій — громадян Європи у спільному європейському культурному, соціальному, економічному просторі взаєморозуміння та співпраці.

Важливою сходинкою на шляху до європейської інтеграції стає започаткування практики збирання інформації з освітньої проблематики — у 1980 р. на виконання Резолюції Ради та міністрів освіти від 9 лютого 1976 р. розпочинає роботу *Європейська освітня інформаційна мережа* — *Eurydice* (European Education Information Network), перетворивши з цього часу порівняння статистичних даних та успішних практик на невід'ємний компонент розроблення політики у галузі освіти та професійної підготовки в кордонах Спільноти.

З 1985 р. до взаємообміну інформацією і статистикою додається обмін людськими ресурсами — стартує епоха різноманітних програм: EUROTECNET (1985 р.), COMETT (1986 р.), ERASMUS (1987 р.), PETRA (1987 р.), Youth For Europe (1988 р.), LINGUA (1989 р.), FORCE (1990 р.), TEMPUS (1990 р.), SOCRATES (1994 р.) тощо.

Новим поштовхом до подальшої інтеграції в освіті стало підписання у 1992 р. Маастрихтської угоди (Договір про ЄС) згідно з якою Брюссель законодавчо закріпив позиції з розроблення політики у сфері професійної підготовки кадрів, а освіта вперше була визнана сферою інтересів ЄС. Зазначене пояснювалося новими соціально-економічними викликами — в умовах глобалізації освіта починає розглядатися як ефективний інструмент підготовки висококваліфікованих кадрів для забезпечення конкурентоспроможності економік держав-членів.

Фундаментальною основою євроінтеграції у XXI ст. є ідея формування в Європі найбільш динамічної знаннєвоорієнтованої економіки у світі, яка забезпечує *економічне зростання, створення більшого числа привабливих робочих місць і соціальну злагоду*, що проголошено Лісабонським порядком денним у 2000 р. За нових умов принцип субсидіарності, за яким Брюссель підтримував і доповнював окремі аспекти освітніх політик держав-членів до цього часу, було замінено на відкритий метод координації, що передбачає поступову уніфікацію державами-членами ЄС національних освітніх політик шляхом встановлення спільних цілей, термінів їх досягнення, запровадження інструментів для вимірювання успіхів в їхній реалізації (індикаторів, стандартів). Європейський освітній простір перетворюється на спільність громадян, мереж, інституцій, що взаємопов'язані вертикально й горизонтально спільними ідеями, завданнями, практиками.

Лісабонський порядок денний у площині освіти послідовно втілюється у життя через реалізацію стратегій «Освіта і підготовка 2010» (2001 р.) та «Освіта і підготовка 2020» (2009 р.), рамкових документів «Болонська декларація» (1999 р.), «Копенгагенська декларація» (2002 р.), «Європейська довідкова система ключових компетентностей для навчан-

ня протягом життя» (2006 р.), «Європейська рамка кваліфікацій для навчання протягом життя» (2008 р.), «Європейська кредитна система для професійної освіти і підготовки» (2009 р.) «Болонський процес 2020» (2009 р.), флагманських програм «Еразмус+», «Горизонт 2020», «Програма у галузі цифрових технологій для Європи», «Програма для нових умінь та робочих місць», «Європейська платформа проти бідності», «Ініціатива для молодіжної зайнятості», «Копернікус» тощо.

До 2020 р. передбачається досягнення державами-членами ЄС чотирьох ключових цілей: перетворити навчання протягом життя та мобільність на реальність; підвищити якість і результативність освіти та професійної підготовки; утвердити рівність, соціальну злагоду та активне громадянство; сприяти розвитку креативності, включно з підприємливістю, на усіх рівнях освіти.

В умовах руху від складової внеску в освітній процес у напрямі фокусування на складовій результатів, що їх продукує освітня система, індикаторами досягнення запланованого є:

- не менше 95 % дітей (від 4-х років до шкільного віку) мають брати участь у програмах дошкільної освіти;
- частка 15-річних учнів, які не володіють навичками з читання, математики та природознавства, має не перевищувати 15 %;
- частка 18—24-річних, які рано залишили навчання, має не перевищувати 10 %;
- не менше 40 % 30—34-річних громадян повинні отримати вищу освіту різного рівня;
- не менше 15 % дорослого населення повинні брати участь у різних формах навчання у системі освіти дорослих;
- не менше 20 % випускників вищих навчальних закладів та 6 % 18—34-річних, які володіють професійною кваліфікацією, мають пройти стажування у системі професійної освіти та підготовку за кордоном;
- частка випускників, які працюють (віком 20-34 років з свідоцтвом про закінчення загальної середньої освіти, які закінчили навчання 1-3 роки тому) має бути не менше 82 %.

Підвищення якості шкільної освіти

На рівні шкільної освіти підвищення якості реалізується через:

- *формування в учнів ключових і предметних компетентностей* шляхом трансформації змісту на компетентнісних засадах через запровадження компетентнісного-базованого стандарту освіти у форматі конструювання за принципом освітніх/предметних галузей;
- запровадження *стандартизованого оцінювання навчальних досягнень учнів* державного (національні/регіональні/шкільні тести) та міжнародного (міжнародні порівняльні дослідження якості середньої освіти — TIMSS, PISA, PIRLS тощо) рівнів. У XXI ст. спостерігається зростання кількості країн у Європі, які використовують національне зовнішнє стандартизоване тестування по завершенню учнями базової освіти, а завершення загальної середньої школи підсумовується таким загальнонаціональним зовнішнім оцінюванням навчальних досягнень учнів з базових дисциплін практично в усіх країнах ЄС (Key Data on Education in Europe, 2012 р.).

Що ж стосується міжнародних порівняльних досліджень якості середньої освіти, то, за висновками ОЕСР, приклад PISA засвідчує потужний вплив цих досліджень на формування національної освітньої політики в аспектах підвищення якості та справедливості (OECD, 2012 р.). Відзначається, що такі дослідження відкривають для країн так зване «вікно можливостей» для реформ, і зазвичай країни через різні формати — «PISA шок» (Німеччина), «PISA сюрприз» (Фінляндія), «PISA промоція» (Сполучене Королівство) — активно використовують цю можливість;

- подовження терміну шкільної освіти за рахунок оптимізації місії *дошкільної* та особливо, *передшкільної освіти*, часто її включення до системи загальної середньої освіти. Це пов'язано з тим, що учні, які були охоплені дошкільною освітою, демонструють вищі академічні досягнення та соціалізаційні успіхи впродовж навчання у середній школі, аніж їхні ровесники, і швидке кар'єрне зростання у дорослому житті; якісна дошкільна освіта інтенсифікує формування у молодших школярів умінь із мовлення, читання, математичну, природничу і соціальну компетентності, вміння вчитися; діти, які були охоплені дошкільною освітою, демонструють кращі результати у міжнародних порівняльних дослідженнях якості освіти в порівнянні з їхніми однолітками, які не відвідували дошкільні заклади. Держави-члени ЄС активно впроваджують ідею інтенсифікації охоплення дітей дошкільною освітою у практику — за статистикою у 28 країнах ЄС на сучасному етапі дошкільні заклади відвідують 93 % дітей передшкільного віку (починаючи з 4-річного віку).

Підвищення якості професійної освіти і підготовки

Інструментами реалізації стратегії підвищення якості професійної освіти і підготовки є Європейська кредитна система для професійної освіти і підготовки (ECVET), Європейська рамка кваліфікацій для навчання протягом життя (EQF), Європейське оцінювання якості в професійній освіті і підготовці (EQAVET) тощо, які сприяють формуванню єдиного європейського простору професійної освіти і переходу на нову компетентнісну парадигму.

За стратегічним баченням до 2020 р. зусилля ЄС спрямуватимуться на розбудову національних систем професійної освіти і підготовки з такими характеристиками:

- *приваблива та інклюзивна професійна освіта*, що охоплює кваліфікованих учителів і викладачів, інноваційні методи навчання, високоякісну інфраструктуру, відповідність ринку праці та траєкторії подальшого навчання;
- *якісна базова первинна професійна освіта (I-VET)*, що сприймається учнями, батьками та суспільством як приваблива альтернатива загальній середній освіті, орієнтована на формування в учнів ключових і професійних компетентностей;
- *легкодоступна та орієнтована на кар'єру професійна освіта протягом життя (C-VET)* для робітників, роботодавців, приватних підприємців і безробітних, що сприяє розвитку у них компетентностей та кар'єрним змінам;
- *гнучка система професійної освіти, що ґрунтується на навчальних досягненнях*, підтримує гнучкі траєкторії навчання, які передбачають взаємозв'язок між різними освітніми підсистемами (шкільна освіта, професійна освіта, вища освіта, освіта дорослих) і яка орієнтована на визнання *результатів неформальної та інформальної освіти*, включаючи компетентності, необхідні на робочому місці;

- *загальноєвропейський освітній простір* з прозорими системами кваліфікацій, що уможливує зарахування навчальних досягнень і визнання кваліфікації та компетентності, отриманих на теренах усіх держав-членів ЄС;
- *підвищення можливостей міжнародної мобільності* студентів і викладачів сектора професійної освіти і підготовки.

Підвищення якості вищої освіти

Модернізаційний порядок денний для вищої освіти, визначений у стратегії «Освіта і підготовка 2020», охоплює *підвищення кількості випускників вищих навчальних закладів; підвищення якості викладання та навчання; промоцію мобільності студентів і викладачів та кроскордонне співробітництво; посилення «трикутника знань» шляхом взаємодії освіти, досліджень та інновацій; запровадження механізмів ефективного управління й фінансування у галузі вищої освіти.*

З метою реалізації запланованого запроваджуються такі інструменти, як Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система (ECTS) та Додаток до диплому (DS).

Важливим орієнтиром для підвищення якості вищої освіти в ЄС та інших європейських країнах продовжує залишатися Болонський процес, який, приймаючи стандартизації сектора вищої освіти, її привабливості і конкурентоспроможності, формує спільний простір вищої освіти.

Болонський процес доповнено започаткованим Лісабонською стратегією (2000 р.) рухом до створення Європейського дослідницького простору.

Система педагогічної освіти в європейському регіоні розвивається у руслі загальних тенденцій: *орієнтація на вищу освіту як умова одержання педагогічної професії; добір кандидатів на основі тестування та співбесіди; акцент на практичну підготовку (практико-орієнтовані форми навчання, безперервна педагогічна практика); використання особистісно орієнтованих технологій у навчанні; психолого-педагогічна спрямованість педагогічної освіти; підвищення питомої ваги самостійної роботи тощо.* Надаючи можливість студентам для реалізації гнучких освітніх траєкторій, педагогічні навчальні заклади прагнуть забезпечити спадкоємність освітніх програм, компетентнісний підхід до навчання.

У процесі адаптації вищої освіти європейських країн до визначених запитів суспільства на поліпшення якості освітніх послуг відбувається синхронізація національних систем педагогічної освіти і професійної підготовки педагогів за такими напрямками: запровадження двоциклової системи освіти (бакалавр, магістр); запровадження європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи; забезпечення мобільності; підвищення якості; впровадження системи порівнюваності ступенів.

Зближення національних освітніх систем здійснюється, зокрема, у рамках розроблених Європейською комісією у 2006 р. спільних європейських принципів для ключових компетентностей і кваліфікацій учителя. Ці принципи позиціонуються як інструмент для розвитку національних політик європейських держав у секторі педагогічної освіти у напрямі підвищення якості та справедливості. Зокрема, до принципів віднесено: вчителів повинні готувати вищі навчальні заклади; у вчителя має бути розуміння, що його професія пов'язана з навчанням протягом усього життя; учитель повинен бути мобільним; робота вчителя повинна будуватися на партнерських відносинах з учнями, школою, промисловістю й інституціями, що забезпечують проходження практики.

У 2012 р. в умовах загострення економічної конкуренції, потреби ринків праці у висококваліфікованих працівниках ЄС модернізував стратегічні орієнтири розвитку освіти та професійної підготовки у державах-членах у документі «Переосмислення освіти: інвестиції у професійні навички задля кращих соціально-економічних результатів». На порядку денному:

- *розбудова навичок для XXI ст.:* трансверсальних та базових — здатність вчитися, критично мислити, математичних, природничих компетентностей, підприємливості, ІКТ-компетентності, спілкування сучасними іноземними мовами; а також професійних навичок;
- *стимулювання відкритого та гнучкого навчання;*
- *покращення результатів навчання, ефективності оцінювання та визнання освітніх результатів й кваліфікацій,* включно з результатами неформального навчання;
- *якнайширше застосування потенціалу ІКТ та відкритих освітніх ресурсів;*
- *підтримка європейського вчительства,* що передбачає запровадження нового портфоліо компетентностей для вчителів та управлінців, інноваційних методик викладання;
- *оптимізація фінансування* на засадах спільної відповідальності, яке позиціонується як інструмент підвищення продуктивності та економічного зростання;
- *подальший розвиток державно-приватного партнерства.*

Важливим інструментом гармонізації континентальних, національних і регіональних особливостей є Європейський вимір в освіті, який, виникнувши у 50-х рр. ХХ ст. у контексті реалізації освітніх політик ЄС та Ради Європи, позиціонується як певний стандарт знань про Європу (загальноєвропейських цінностей і вмінь демократичного спрямування) для трансляції засобами освіти (змісту освіти, дистанційного навчання, обміну між викладачами, студентами, учнями, проектів).

Отже, європейська інтеграція у галузі освіти пройшла тривалий шлях через встановлення базових принципів спільної політики, цілей, термінів їх досягнення, запровадження інструментів для вимірювання успіхів у їхній реалізації (індикаторів, стандартів) у напрямі формування спільності індивідуумів та інституцій, що взаємопов'язані вертикально й горизонтально ідеями, завданнями, практиками. Цей рух не був безпроблемним — йдеться про виклики так званого європейського та регіонального етноцентризму. Не менш серйозним викликом стала економічна максимізація освіти, що абсолютизувала ідею її якості, залишивши поза увагою ідею справедливості в умовах багатомовної, багатонаціональної та соціально різнорівневої Європи. Тому, починаючи з 2006 р., новими гаслами політики Брюсселя у галузі освіти стають «ефективність і справедливість».

Світова інтеграція у галузі освіти

Створення так званого «внутрішнього» європейського освітнього простору на засадах європеїзації на сучасному етапі нерозривно пов'язано та корелюється зі світовою інтеграцією у галузі освіти. Ідеї якості і справедливості світового рівня передусім ґрунтуються на положеннях забезпечення потреб кожної окремої особистості:

- у Всесвітній Декларації ООН «Освіта для всіх» (1990 р.) концепт якості базується на критерії потреб кожної окремої особистості/країни/світу у громадянах з ключовими навичками читання, письма, з математики, критичного мислення, вміння вчитися протягом життя та адаптації до місцевих, національних і регіональних трансформацій;

- у Дакарських рамках дій ООН (2000 р.) зусилля держав і міжнародної спільноти спрямовано на забезпечення потреб кожного через підвищення фінансування базової освіти, залучення громадянського суспільства до моніторингу системи освіти й розроблення та впровадження освітньої політики, запровадження систем підзвітності та забезпечення рівного доступу усіх до якісної освіти;
- в Інчхонській декларації ООН «Освіта 2030» (2015) окреслено такі положення, як право на освіту, якість освіти та освіта протягом життя. Порядок денний передбачає доступність освіти, рівноправну і якісну освіту для всіх — дітей, молоді та дорослих, охоплюючи всі її форми (формальну, неформальну й інформальну) і всі її ланки від виховання дітей молодшого віку до вищої освіти й навчання дорослих.

Постулатом європейської та світової інтеграції освіти на шляху підвищення якості та забезпечення справедливості стає освіта протягом життя, що розбудовується державами в рамках політик таких міжнародних організацій, як ООН, ЮНЕСКО, Світовий банк, ОЕСР, ЄС тощо, які, застосовуючи спільну «уніфікаційну» методологію (віхи для досягнення, індикатори для порівняння, стандарти, компетентності, кваліфікації, класифікації, рамки і мережі), формують спільний освітній простір світового масштабу.

Одним із інструментів уніфікації світового рівня, включно з освітою, є Цілі розвитку тисячоліття ООН (2001 р.). Важливими для вдосконалення порівнюваності освітніх систем є щорічні аналітичні матеріали, що видаються Центром освітніх досліджень та інновацій ОЕСР. Внесок у поширення кращих практик робить Міжнародне бюро освіти ЮНЕСКО, а такий інструмент ЮНЕСКО, як Міжнародна стандартна класифікація освіти (оновлену версію затверджено у 2011 р.), має статус міжнародної угоди та є керівництвом для країн з упорядкування освітніх програм і кваліфікацій за рівнями та ланками освіти у напрямі уніфікації для забезпечення освітньої мобільності.

Європейська та світова інтеграція в галузі освіти — перспективи для України

Глобалізація світу та розбудова єдиної Європи перетворюють інтеграцію національної освіти до європейського та інноваційного світового освітнього просторів на обов'язкову умову буття української держави. Проблемним моментом на шляху інтеграції є непослідовність освітньої політики, тому цей процес має перервний характер. Новий етап, що розпочався з 2014 р. після соціально-політичної кризи, військової агресії Росії та підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (2014 р.), ознаменувався інтенсифікацією європейського вектора розвитку України та синхронізацією вимірів української освіти з європейськими характеристиками.

Продовжується поступальний рух української освіти у напрямі її трансформації на компетентнісно базовану. На рівні шкільної освіти цей процес після активних наукових дискусій розпочався на державному рівні з прийняттям Державного стандарту початкової загальної освіти (2011 р.) та Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.).

Загалом важливість трансформації української освіти на компетентнісних засадах проголошено у Законі України «Про вищу освіту (2014 р.) та у проектах законів України «Про освіту» (2016 р.) і «Про професійну освіту» (2016).

Проектом Закону України «Про освіту» (2016 р.) передбачається також повернення до 12-річного терміну навчання у школі, який було розпочато у 2000 р. та скасовано у 2010 р.

На рівні професійно-технічної освіти після прийняття Національної рамки кваліфікацій (2011 р.) триває розроблення державних стандартів із конкретних професій на основі компетентнісного підходу відповідно до вимог ринку праці і роботодавців, оновлюється Національний класифікатор професій з метою запровадження навчання новим професіям, насамперед інтегрованим (укрупненим).

Україна активно включилась у промоцію ідеї підприємливості, яка проголошена ключовою серед інших восьми компетентностей для навчання протягом життя в кордонах ЄС — прийнято Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні» (2012 р.); ідея підприємливості закладено в освітні стандарти — Державний стандарт базової та повної середньої освіти та державні стандарти професійно-технічної освіти з конкретних робітничих професій.

Наразі освітня політика у площині забезпечення якості вищої/педагогічної освіти зосереджена на обґрунтуванні методології та методичних рекомендації щодо розроблення ліцензійних умов освітньої діяльності та стандартів вищої освіти з урахуванням Національної рамки кваліфікацій, Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (2015 р.), рекомендацій щодо реалізації компетентнісного підходу у вищій освіті за проектом Європейської Комісії «Налаштування освітніх структур в Європі» (Тюнінг 2000 р.), Міжнародної стандартної класифікації освіти (2011, 2013 рр.), Національного освітнього глосарію: вища освіта (2011, 2014 рр.).

Кроком до інтеграції України в європейський дослідницький простір стало прийняття Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2015 р.).

Інтеграційний поступ освіти України передбачає запровадження оцінювання та моніторингу результатів, що їх продукує освітня система. Успішним проектом, починаючи з 2002 р., є запровадження зовнішнього незалежного оцінювання якості середньої освіти, яке з 2006 р. перетворилося на державний інструмент забезпечення рівного доступу молоді до якісної освіти на засадах об'єктивності і справедливості. У 2015 р. ОЕСР погодила заявку України на включення її до складу країн, що братимуть участь у міжнародному дослідженні PISA у 2018 р.

Перспективними орієнтирами української освіти в умовах європеїзації та глобальної інтеграції виглядають: конвергенція з європейськими країнами ключових показників, які визначають напрями та сутність розвитку національної освіти; оптимізація моделей управління та фінансування з урахуванням тенденції децентралізації, посилення ролі регіонів у прийнятті рішень, розбудови державно-громадсько-приватного партнерства; подальша трансформація змісту освіти на компетентнісні засади та розроблення валідних вимірників оцінювання набуття молоддю ключових і предметних компетентностей; наближення освіти до потреб суспільства, а професійної — до потреб ринку праці.

Ефективними інструментами співвіднесення національної освіти з інноваційними параметрами європейського та світового освітнього просторів є участь у проектах міжнародних організацій ПРООН, ЄС, Європейського фонду підготовки, Світового банку, Британської ради, SIDA, CIDA, SDC, Ради Європи, Міжнародного фонду «Відродження» тощо.

17. ЕКОНОМІКА ОСВІТИ: ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ

Освіта — один із видів економічної діяльності, результати якої ураховуються у ВВП країни. Частка валової доданої вартості за цим видом у ВВП в Україні у 2001 р. склала 4,35 %; 2005 р. — 4,7 %; 2010 р. — 5,0 %; у 2014 р. — 5,4 %. Переважну частку вироблених і наданих закладами освіти послуг оплачує держава: у 2000 р. питома вага державних коштів становила 85,9 %; 2005 р. — 88,4 %; 2010 р. — 85,5 %; 2014 р. — 91,7 %. У 2005—2014 рр. частка державних витрат на освіту в Україні у відсотках до ВВП склала 6,7 % проти 5,0 % у Німеччині, 5,2 % у США, 5,3 % у Канаді, 5,7 % у Франції, 4,9 % у Польщі.

Головними суб'єктами, які формують попит на освітні послуги, виступають здобувачі освіти, або їх батьки чи особи, які їх замінюють. Протягом 1990-2015 рр. загальна кількість здобувачів освіти зменшилась з 11,7 до 7,0 млн. Особливо це стосується кількості учнів у загальній середній, професійно-технічній та вищій (I-II рівня акредитації) освіті. Водночас кількість студентів у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації зросла в 1,6 раза, аспірантів — більш ніж у два рази; докторантів — майже у 3,5 раза. За показниками формального освітнього рівня громадян та валового охоплення населення освітою Україна знаходиться на рівні найрозвиненіших країн світу, а то й перевершує їх. Показник охоплення населення України вищою освітою становив 79 % проти 71 % у Німеччині; 62 % у Сполученому Королівстві, 72 % у Франції, 73 % у Польщі. Проте за показником тривалості навчання в роках Україна відстає від розвинених країн: у 2014 р. в Україні 11,3 р. проти 13,1 р. у Німеччині, 12,9 р. у США, 13,1 р. у Сполученому Королівстві, 13,0 р. у Канаді; 11,8 р. у Польщі.

Другими за важливістю суб'єктами економічних відносин у сфері освіти, і формують пропозицію освітніх послуг, є заклади освіти. Кількість дошкільних навчальних закладів в Україні у 2015 р. порівняно з 1990 р. зменшилась на 40 %, загальноосвітніх навчальних закладів — на 21 %, професійно-технічних навчальних закладів — на 36 %, вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації — на 49 %. Ураховуючи, що кількість здобувачів освіти в них також зменшилась майже на половину, доступність до освіти в Україні в основному задовільна. Кількість вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації за вказаний період зросла удвічі; організацій, що мають аспірантуру, — в 1,7 раза, а докторантуру — утричі.

Кількість працівників освіти з-поміж зайнятого населення України займає одне із провідних місць серед видів економічної діяльності — близько 9 %. Це перевищує показники як у цілому по країнах ЄС, так і окремих країн, зокрема Німеччини, Італії, Польщі. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників освіти України є нижчою за середню за видами і підвидами економічної діяльності і за розмірами по-

ступається більшості з них. Водночас у розвинутих країнах середня зарплата освітян перевищує середню заробітну плату за усіма видами економічної діяльності.

Ключовою проблемою економічних відносин у сфері освіти України є невідповідність економічного механізму засадам ринкової економіки.

Аналіз стану та основних проблем економіки освіти дає підстави сформулювати наступні висновки та пропозиції.

Освіта є невід'ємною складовою ринкової економіки України, і підвищення ефективності освітніх суб'єктів господарювання має здійснюватися на засадах сучасної ринкової економіки.

У країні в основному створено умови для забезпечення конституційного права громадян на освіту. Відносні показники людських і фінансових ресурсів, що спрямовуються на забезпечення освітньої діяльності, загалом відповідають, крім окремих випадків, рівню провідних країн світу. При цьому обсяги державних видатків на освіту у відносному вимірі досягли оптимального рівня і збільшення їх абсолютних значень можливе одночасно із зростанням ВВП країни.

У Бюджетному кодексі України доцільно ввести норму про визначення розміру видатків державного або місцевих бюджетів для забезпечення обов'язкової освіти одного здобувача освіти у межах державних стандартів освіти, що разом із унормуванням права здобувати освіту у загальноосвітніх навчальних закладах незалежно від форм власності та їх місця знаходження надасть можливість упровадити принцип «гроші ходять за здобувачем освіти».

У новому Законі України «Про освіту» та інших освітянських законах слід унормувати поняття «освітній продукт (освітня послуга)», процедуру визначення його вартості і встановлення цін на освітні послуги, порядок розроблення державних стандартів освіти, які повинні бути основою для визначення вартості освітніх послуг.

Необхідно забезпечити розроблення і впровадження нормативно-правових актів щодо зміни статусу державних і комунальних навчальних закладів з бюджетних установ на установи, які одержують бюджетні кошти як плату за надані освітні послуги.

Доцільно використати Національну рамку кваліфікацій і здійснити розроблення Національної стандартної класифікації освіти з метою визначення освітніх потреб суспільства, економіки, ринку праці для обґрунтованого прогнозування обсягів підготовки робітничих кадрів і фахівців з вищою освітою за освітніми рівнями, галузями і спрямуваннями.

Нормативно-правовими актами, що регулюють соціально-трудові відносини в освіті, слід надати право керівникам закладів освіти розглядати умови праці, посадові оклади (ставки заробітної плати) та ставки погодинної праці, що встановлюються державою, як мінімальний рівень і визначати своїм працівникам заробітну плату, виходячи із фінансових можливостей конкретного закладу освіти за умови, що заклад освіти не є бюджетною установою.

Освіта як вид економічної діяльності. Макроекономічні показники

Освіта в ринковій економіці є одним із видів економічної діяльності. Починаючи із 2001 р. в Україні вартість освітніх послуг як результату діяльності закладів освіти включається до складу вартості усіх товарів і послуг, а додана вартість, вироблена за видом економічної діяльності «Освіта», — до валового внутрішнього продукту (ВВП) країни.

Згідно з офіційними статистичними даними вартість вироблених і реалізованих навчальними закладами України освітніх послуг у 2001 р. склала 12,4 млрд грн, або 2,6 % вартості усіх товарів і послуг; у 2005 р. — відповідно 29,4 млрд грн і 2,8 %; у 2010 р. — 84,2 млрд грн і 3,2 %; у 2014 р. — 81,7 млрд грн і 5,4 % у 2014 р. Отже, результати економічної діяльності закладів освіти займають помітне місце в економіці країни з тенденцією збільшення питомої ваги як у вартості усіх товарів і послуг, так і у ВВП.

Основною особливістю економічних відносин у сфері освіти України є те, що Конституція України (ст. 53) передбачає право громадян на доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої освіти (яка визнана обов'язковою), професійно-технічної освіти, а на конкурсній основі — вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах. Це зобов'язує державу для реалізації цього права виділяти із державного та місцевих бюджетів відповідні кошти на оплату вироблених державними і комунальними закладами освітніх послуг. Питома вага державних коштів в офіційній оплаті усіх освітніх послуг у 2000 р. склала 85,9 %, у 2005 р. — 88,4 %, у 2010 р. — 85,5 %, у 2014 р. — 91,7 %. У 2000-2014 рр. постійно зростала питома вага державних видатків на освіту як у загальних видатках Зведеного бюджету України, так і у ВВП (відповідно з 14,7 % та 4,2 % у 2000 р. до 19,1 % та 6,4 % у 2014 р.). Частка державних витрат на освіту в Україні, вираженої у відсотках до ВВП, відповідає аналогічним показникам розвинених країн, або навіть перевищує їх. Так, у 2005-2014 рр. зазначена питома вага в Україні становила 6,7 % проти 5,0 % у Німеччині, 5,2 % у США; 5,3 % у Канаді, 6,0 % у Сполученому Королівстві, 5,7 % у Франції, 5,0 % в Іспанії, 4,3 % в Італії, 4,9 % у Польщі. Таким чином, в Україні обсяги державних видатків на освіту у відносному вимірі досягли оптимального рівня, і збільшення їх абсолютних кількісних показників можливе лише одночасно із зростанням ВВП країни.

Структура видатків Зведеного бюджету України на освіту за освітніми рівнями в 2012-2014 рр. характеризується такими показниками: дошкільна освіта — 14,8 %, загальна середня — 41,3 %, професійно-технічна — 6,0 %, вища — 28,5 %, інші — 9,4 %. Порівняння структури бюджетних видатків на освіту за освітніми рівнями в Україні зі структурою країн Європи, зокрема членів ЄС, дає підстави для висновку щодо необхідності її зміни на користь невищої (загальної середньої та професійно-технічної) освіти (рис.2).

Розподіл видатків на освіту у ці ж роки за видами бюджетів виглядає так: 28,2 % — державний бюджет, 71,8 % — місцеві бюджети. За освітніми рівнями розподіл наступний. Дошкільна освіта: 4,6 % державний бюджет, 95,4 % — місцеві бюджети; загальна середня освіта: 0,5 % — державний бюджет, 99,5 % — місцеві бюджети; професійно-технічна освіта: 21,3 % — державний бюджет, 78,7 % — місцеві бюджети; вища освіта: 87,9 % — державний бюджет, 12,1 % — місцеві бюджети. Процеси бюджетної децентралізації, розпочаті у 2015 р., мають визначені тренди на зменшення питомої ваги видатків на освіту у державному бюджеті України і відповідне збільшення її у видатках місцевих бюджетів за усіма освітніми рівнями.

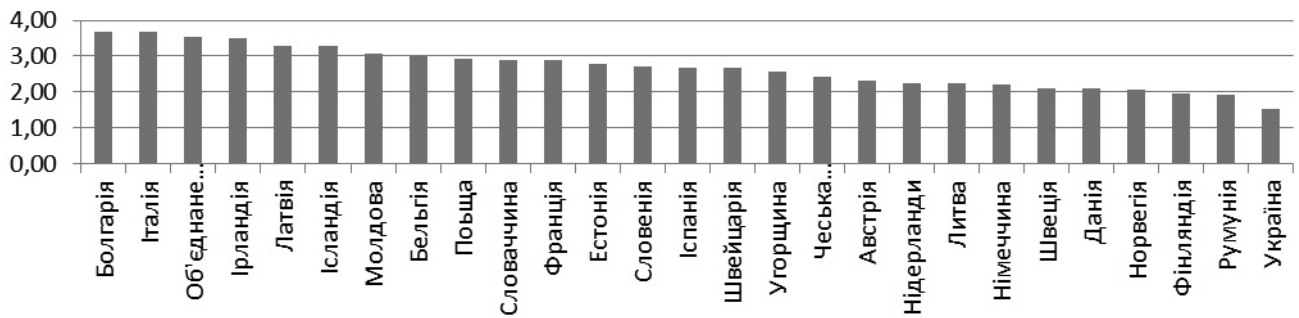

Рис 2. Співвідношення сумарних видатків на початкову, середню та післясередню невищу освіту до видатків на вищу освіту у країнах Європи

За розрахунками Державної служби статистики України загальні витрати на освіту у 2007-2013 рр. з урахуванням неофіційних прямих платежів населення на оплату освітньої діяльності в Україні становили 7,6 %, що відповідає рівню розвинених країн ЄС. При цьому слід зазначити, що у структурі загальних обсягів фінансування в Україні у 2007-2013 рр. постійно зростали показники питомої ваги державних видатків (з 82,8% у 2007 р. до 90,9 % у 2013 р.) та зменшувалися неофіційні прямі платежі населення (відповідно з 10,1 % до 2,8 %).

Аналіз видатків Зведеного бюджету України на фінансування освіти та їх структура за економічною бюджетною класифікацією у 2012-2014 рр. засвідчує, що практично усі вони спрямовуються на забезпечення поточної діяльності — капітальні видатки склали у середньому за зазначені три роки лише 3 %. Основними напрямками поточних видатків були оплата праці і нарахування на заробітну плату — 55 %; дослідження і розробки, окремі заходи з реалізації державних (регіональних) програм — 28 %; оплата комунальних послуг та енергоносіїв — близько 8 %. Видатки на придбання предметів, матеріалів, обладнання та інвентар, що безпосередньо забезпечують освітній процес, не перевищували 2 %. Саме це є головною причиною залучення закладами освіти неофіційних прямих платежів населення на освітню діяльність.

Здобувачі освіти — споживачі освітніх послуг

Головними суб'єктами економічних відносин у сфері освіти, який формують попит на освітні послуги, виступають здобувачі освіти (споживачі освітніх послуг), або їх батьки чи особи, що їх замінюють. Протягом 1990-2015 рр. кількість здобувачів освіти постійно зменшувалась.

Так, кількість дітей у дошкільних закладах України становила у 2015 р. 1,3 млн, або на 1,1 млн менше, ніж у 1990 р., тобто відбулося зменшення майже на половину. Найбільше скорочення чисельності учнів відбулося у професійно-технічній освіті — більше ніж на половину (понад 52 %); у середній освіті — майже на половину (понад 47 %). Основною причиною зменшення кількості є падіння народжуваності у попередні роки. За цей же період кількість студентів у вищих навчальних закладах зросла на 51 тис. осіб (на 3,1 %), аспірантів — на 14,2 тис. осіб (або більше, ніж у два рази), докторантів — на 1,3 тис. осіб (або майже у 3,5 рази).

У вищих навчальних закладах усіх рівнів акредитації кількість іноземних студентів постійно зростала: 2005 р. — 26,6 тис., 2010 р. — 38,2 тис., 2014 р. — 56,9 тис. Кількість

українських студентів, які навчалися в іноземних вищих навчальних закладах, збільшилася з 21,0 тис. у 2000 р. до 39,6 тис. у 2012 р. У відносному вимірі кількість українських студентів, які навчалися за межами країни, склала у 2000-2012 рр. 1,1 % загальної кількості (у 2006-2012 рр. — 1,3 %). Тенденція зростання частки студентів, які навчаються за кордоном, характерна для більшості країн Європи і не повинна розглядатись як значна проблема для українських вищих навчальних закладів.

За показниками освітнього рівня громадян, розрахованими за Програмою розвитку ООН, Україна знаходиться на рівні відповідних показників найрозвиненіших країн світу. Так, 93,6 % населення України у віці 25 років і старше мало у 2005-2013 рр., як мінімум, середню освіту, випереджаючи, зокрема, такі країни, як Нідерланди (89,0 %), Швеція (86,9 %), Японія (86,4 %), Ізраїль (85,8 %), Польща (82,3 %), Франція (80,5 %), Італія (75,7 %), Іспанія (69,8 %). Показники валового коефіцієнту охоплення населення України у 2008-2014 рр. освітою також знаходяться на рівні розвинених країн світу, а за деякими з них і перевищують. Зокрема, показник охоплення населення України вищою освітою склав 79 % проти 73 % — у Польщі, 72 % — у Франції, 71 % у Німеччині, 62 % — у Сполученому Королівстві та Італії. У зв'язку з цим слід указати на вражаюче слабкий взаємозв'язок між високими кількісними показниками масштабів освітньої діяльності в Україні та низькими значеннями її валового національного продукту (ВНП) на душу населення (за паритетом купівельної спроможності у доларах США), який у 2014 р. в Україні був у рази меншим, ніж у розвинених країнах: 8,2 тис. дол. в Україні проти 52,9 тис. — у США, 43,9 тис. — у Німеччині, 42,2 тис. — у Канаді, 39,3 тис. — у Сполученому Королівстві, 38,1 тис. — у Франції, 33,0 тис. — в Італії, 32,1 тис. — в Іспанії, 23,2 тис. — у Польщі. Однією із основних причин слабого взаємозв'язку, на думку експертів, є низька якість освітніх послуг, які надаються українськими закладами освіти, про що, зокрема, свідчать дані Всесвітнього опитування Геллапа (% задоволених національною системою освіти, 2014 р.) — в Україні лише 49 % задоволені якістю освіти проти 81 % у Фінляндії, 73 % — Канаді, 68 % — США, 66 % — Німеччині і Франції; 65 % — Сполученому Королівстві, 59 % — Польщі, 55 % — Італії, 54 % — Іспанії.

Окремо слід звернути увагу на значення показників тривалості навчання у роках, який розраховується Програмою розвитку ООН. В Україні у 2014 р. показник середньої тривалості навчання склав 11,3 року, а показник очікуваної тривалості навчання становить 15,1 року. У таких країнах, як Німеччина — відповідно 13,1 і 16,5, Сполучене Королівство — 13,1 і 16,2, Канада — 13,0 і 15,9, США — 12,9 і 16,5, Польща — 11,8 і 15,5. Це дає підстави для висновку, що без збільшення кількості років навчання у загальноосвітніх навчальних закладах Україна втратить досягненні позиції.

Важливим економічним показником в освіті має бути розмір видатків на здобуття особою певного рівня освіти впродовж навчального чи бюджетного року. Відмінності у розмірі видатків залежно від рівня освіти, галузі знань чи спеціальності (у професійній та вищій освіті) є зрозумілими. Однак немає достатнього обґрунтування суттєвих розбіжностей у вищій освіті. Так, розмір бюджетних видатків на одного студента, який здобував ступінь бакалавра за денною формою, у середньому по країні в 2013 р. становив понад 60 тис. грн, без урахування стипендії — понад 50 тис. грн. Це суттєво менше вартості навчання протягом року у приватних вищих навчальних закладах і вартості контрактного навчання у державних і комунальних вищих навчальних закладах (найвища річна вартість навчання за контрактом у 2013 р. складала 32 тис. грн).

Заклади освіти — виробники освітніх послуг

Другими за важливістю суб'єктами економічних відносин у сфері освіти, які формують пропозиції освітніх послуг, є заклади освіти (виробники освітніх послуг) — інституційні економічні одиниці, що здатні від власного імені володіти активами, приймати зобов'язання, брати участь в економічній діяльності та вступати в операції з іншими одиницями. Кількість дошкільних закладів в Україні у 2014 р. зменшилась у порівнянні з 1990 р. на 9,5 тис., або на 38,8 %, а у порівнянні з 2010 р. — відповідно на 0,6 тис. або на 3,8 %. Кількість дітей у таких закладах у розрахунку на 100 місць зросла зі 107 у 1990 р. до 120 у 2014 р. Наведені дані свідчать про наявність проблем у реалізації конституційного права громадян України на доступну дошкільну освіту. Кількість загальноосвітніх навчальних закладів у 2014 р. зменшилась у порівнянні з 1990 р. на 4,2 тис, або на 19,3 % при зменшенні кількості учнів за цей же період майже на 40 %. Показники змінності занять у денних загальноосвітніх навчальних закладах свідчать, що у цілому в Україні забезпеченість учнів шкільними приміщеннями задовільна: якщо у 1990 р. у другу зміну навчалося 15 % загальної кількості учнів, то, починаючи із 2010 р., зазначений показник не перевищував 2 %. Кількість професійно-технічних навчальних закладів у 2014 р. зменшилась у порівнянні з 1995 р. на 365 одиниць, або на 16,6 %. Ураховуючи те, що кількість учнів у таких закладах за цей же період зменшилась на 43,2 %, є підстави вважати, що ситуація із забезпеченням навчальними приміщеннями освітнього процесу у цій ланці освіти в основному задовільна. Загальна кількість вищих навчальних закладів (вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації) у 2014 р. у порівнянні з 1990 р. зменшилась на 277 одиниць, або на 25,5 %, при цьому кількість ВНЗ I-II рівнів акредитації зменшилась на 355 одиниць, або на 47,8 %, а кількість ВНЗ III-IV рівнів акредитації зросла на 128 одиниць, або на 85,9 %. Кількість організацій, що мають аспірантуру, зросла із 291 у 1990 р. до 482 у 2014 р. або в 1,7 раза, а кількість організацій, що мають докторантуру, зросла із 93 у 1990 р. до 264 у 2014 р., або у 2,8 раза.

Ступінь зносу основних засобів за видом економічної діяльності «Освіта» у 2013 р. становив 44,9 % при загальному показнику зносу основних засобів за усіма видами економічної діяльності в Україні 77,3 % (для порівняння: «Промисловість» — 56,9 %, «Професійна, наукова та технічна діяльність» — 53,3 %, «Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги» — 45,7 %).

Капітальні інвестиції в освіту за період 2010-2014 рр. склали 7,5 млрд грн, або 0,6 % загального обсягу капітальних інвестицій за усіма видами економічної діяльності. За цей період прийнято в експлуатацію дошкільних закладів на 11,7 тис. місць, загальноосвітніх навчальних закладів на 38,4 тис. учнівських місць, вищих навчальних закладів загальною площею навчально-лабораторних будівель площею 105,7 тис. кв. м.

Розподіл навчальних закладів за формами власності в Україні на кінець 2014 р. характеризується наступними показниками: дошкільні — 98,7 % державної та комунальної, 1,3 % приватної; загальноосвітні — 99,1 % державної та комунальної, 0,9 % приватної; професійно-технічні — 100 % державної та комунальної; вищі навчальні заклади — 51,4 % державної, 28,2 % комунальної, 20,4 % — приватної. Як свідчать наведені дані, на всіх рівнях освіти домінують заклади освіти державної і комунальної форм власності, які економічну діяльність здійснюють як бюджетні установи, що суттєво обмежує їх інституціональну та економічну (перш за все фінансову) автономію. Зважаючи на незадоволений попит на дошкільну освіту, а також на незадоволення громадян країни якістю середньої освіти, можна зробити висновок, що кількість і питома вага приватних навчальних закла-

дів, перш за все у дошкільній та загальній освіті, в Україні в умовах ринкової економіки не відповідає потребам населення.

Зайнятість у сфері освіти та оплата праці

Оплата праці складає більше половини як вартості освітніх послуг, так і державних видатків на освіту в Україні. Так, у 2010 р. оплата праці найманих працівників при виробництві освітніх послуг становила 60,1 % загальної їх вартості, у 2011 р. — 62,0 %, у 2012 р. — 64,3 %, у 2013 р. — 65,5 %. Видатки на оплату праці та нарахування на заробітну плату у структурі видатків Зведеного бюджету України на освіту у 2012 р. займали 52,3 %, 2013 р. — 53,6 %, 2014 р. — 54,0 %. У цьому зв'язку об'єктивно зумовлюється необхідність аналізу основних показників трудових відносин за видом економічної діяльності «Освіта», зокрема таких, як зайнятість і оплата праці.

У загальній кількості зайнятого населення України працівники освіти посідають одне із провідних місць серед усіх видів економічної діяльності з тенденцією до зростання показника питомої ваги: 8,0 % у 2000 р., 8,1 % у 2005 р., 8,3 % у 2010 р., 8,8 % у 2014 р. Це перевищує показники як у цілому усіх країн ЄС (відповідно 7,4 % у 2010 р. та 7,6 % у 2014 р.), так і окремих країн, як Німеччина (відповідно 6,1 % у 2010 р., 6,5 % у 2014 р.), Франція (6,8 % — 2010 р., 7,4 % — 2014 р.), Іспанія (6,5 % — 2010 р., 6,6 % — 2014 р.), Італія (6,8 % — 2010 р., 6,7 % — 2014 р.), Польща (7,8 % — 2010 р., 7,9 % — 2014 р.), але менше, ніж у Сполученому Королівстві (10,6 % — 2010 р., 10,4 % — 2014 р.).

Показники зайнятості молоді в освіті у 2014 р. є одним із найнижчих серед усіх видів економічної діяльності — 23,9 % проти 32,0 % у цілому по Україні та проти 32,5 % у промисловості; 25,3 % у сільському господарстві; 42,0 % в інформації та телекомунікації; 24,2 % у наукових дослідженнях та розробках; 28,1 % в охороні здоров'я. Натомість показники кількості працюючих пенсіонерів в освіті на початок 2014 р. (у відсотках до облікової кількості штатних працівників) був одним із найвищих серед видів економічної діяльності — 21,9 % проти 17,2 % у цілому по країні, 17,0 % у промисловості, 12,5 % у сільському господарстві, 11,5 % в інформації та телекомунікації. Зазначений показник становив у наукових дослідженнях та розробках — 34,0 %, в охороні здоров'я — 23,9 %. Важливою характеристикою стану трудових відносин в освіті України є показник співвідношення учитель/учні: на початок 1990/91 навчального року на одного учителя загальноосвітнього навчального закладу припадало 13 учнів; 1995/96 — 12 учнів; 2000/01 — менше 12 учнів; 2005/06 — 10 учнів; 2010/11 — 8 учнів; 2014/15 — 8 учнів. Отже, при суттєвому зменшенні в Україні кількості здобувачів освіти як наслідку демографічних процесів кількість працюючих в освіті у відносному вимірі залишилась практично без змін.

Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників за видом економічної діяльності «Освіта» у 1995 р. складала 71 грн, або 97,3 % до середньої по Україні; у 2000 р. відповідно 156 грн і 67,8 %; у 2005 р. — 641 грн і 79,5 %; у 2010 р. — 1905 грн і 85,1 %; у 2014 р. — 2745 грн і 78,9 %. Як свідчать показники, заробітна плата працівників освіти у відносному вимірі у 2014 р. залишається меншою у порівнянні із 1995 — 2005 та 2010 рр. При цьому слід зазначити, що середня заробітна плата працівників освіти у 2014 р. за розмірами поступається майже половині із 21 виду економічної діяльності. В той же час у розвинених країнах середня зарплата працівників за видом економічної діяльності «Освіта» перевищувала показники середньої зарплати за усіма видами економічної діяльності (рис.3).

Порівняння тенденції зменшення відносних показників заробітної плати працівників освіти в Україні з тенденцією зростання питомої ваги їх кількості у загальній кількості зайнятого населення та з тенденцією зменшення співвідношення учні/учитель дає підстави для висновку, що основним напрямом підвищення заробітної плати працівників освіти має бути здійснення заходів з приведення показників співвідношення здобувачі освіти/працівники освіти до середнього рівня показників ЄС

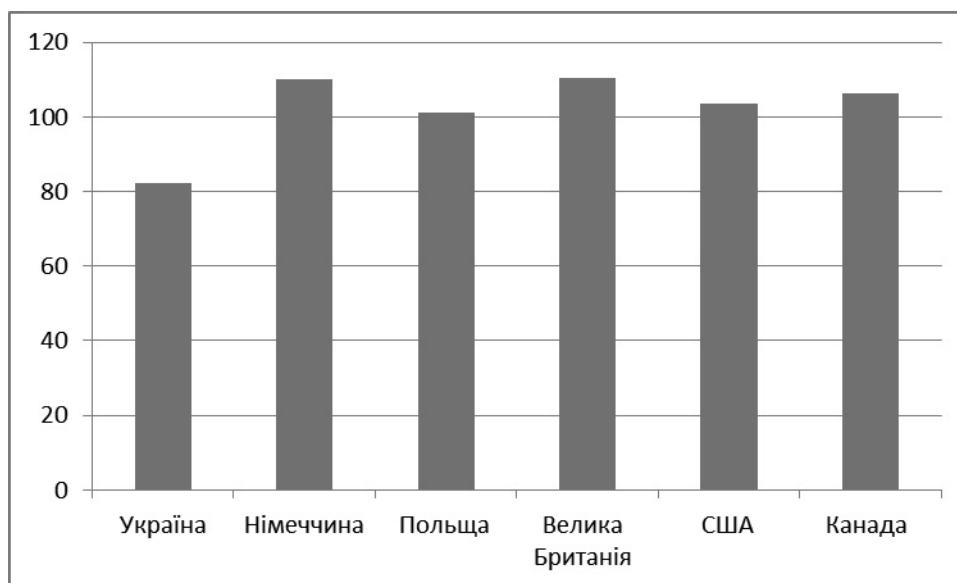

Рис 3. Відношення середньої зарплати в освіті до середньої по країні (у %). Середні значення за 2008-2014 рр.

Проблеми економічних відносин у сфері освіти, які потребують розв'язання

Як видно з наведених результатів, економічний стан освіти в Україні характеризується суттєвою незбалансованістю.

Так, з одного боку, відносна частка державних видатків на освіту відповідає рівню розвинених країн. З іншого боку, реальний фінансовий стан освіти, зокрема, відносний рівень заробітної плати потребує суттєвого поліпшення.

Гострою є проблема фінансування вищої освіти. Так, із Зведеного бюджету держави на вищу освіту витрачається частка коштів, яка значно більша у відносному вимірі щодо всіх витрат на освіту, ніж у європейських країнах. Розмір бюджетних видатків з розрахунку на одного студента суттєво більший, ніж плата за навчання у приватних вищих навчальних закладах або розмір оплати за контрактом у тих же державних/комунальних закладах.

Ключовою проблемою економічних відносин у сфері освіти України є невідповідність діючого економічного механізму засадам ринкової економіки (Україна офіційно отримала статус країни з ринковою економікою у 2006 р.). Як і за часів планової радянської економіки, державні кошти на освіту виділяються на «утримання державних і комунальних навчальних закладів», а не на оплату вироблених і наданих закладами освіти конкретних видів освітніх послуг з урахуванням їх якості. Перш за все, такий механізм фінансування освітньої діяльності обмежує громадянам України можливість здобувати освіту за дер-

жавні кошти за своїм вибором у навчальних закладах незалежно від місця їх розташування та форм власності і, отже, позбавляє можливості впровадити принцип «гроші ходять за здобувачем освіти». Крім того, діючий механізм фінансування освіти не дає змоги впровадити такий інструмент підвищення ефективності економічної діяльності, як конкуренція між закладами освіти, у результаті якої заклад освіти як суб'єкт господарювання може отримати додаткові кошти за більш якісні результати своєї освітньої діяльності.

Інша не менш важлива і гостра проблема — статус державних і комунальних закладів освіти як бюджетних установ. Перебування усіх державних і комунальних навчальних закладів у статусі «бюджетна установа» унеможлиблює розширення економічної (у тому числі і фінансової) автономії. Розподіл державних видатків «на утримання» закладів освіти сприяє виникненню умов для корупційних явищ.

Суттєвою методологічною проблемою для реформування економічного механізму сфери освіти є відсутність унормованого визначення результату основної діяльності закладів освіти — освітнього продукту (тотожне поняття — освітня послуга) та науково обґрунтованої методики визначення вартості освітнього продукту (освітньої послуги).

Не відповідає загальним засадам ринкової економіки система оплати праці у сфері освіти, сформована на основі Єдиної тарифної сітки для працівників бюджетних установ.

Неузгодженість (незбалансованість) обсягів підготовки робітничих кадрів і фахівців із вищою освітою у розрізі галузей знань (напрямів) та спеціальностей з потребами ринку праці також призводить до неефективного використання бюджетних коштів.

Аналіз стану та основних проблем економічних відносин у сфері освіти України дає підстави сформулювати наступні **висновки**.

1. Освіта, як один із видів економічної діяльності, є невід'ємною складовою ринкової економіки України, і підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання у сфері освіти має здійснюватись на концептуальних засадах сучасної ринкової економіки.
2. В Україні в основному створені умови для забезпечення конституційного права громадян на освіту. Основні кількісні показники масштабів освітньої діяльності знаходяться на рівні показників розвинених країн світу. Відносні показники людських і фінансових ресурсів, які Україна направляє на забезпечення освітньої діяльності, також перебувають на рівні провідних держав світу. Обсяги державних видатків на освіту у відносному вимірі досягли оптимального рівня, і збільшення їх абсолютних значень можливе головним чином одночасно із зростанням ВВП країни.
3. Невідповідність між високими показниками масштабів освітньої діяльності та низькими показниками ВВП на душу населення, порівняно невеликий відсоток населення України, яке задоволено якістю освіти в українських навчальних закладах, свідчать про неефективність використання людських, матеріальних і фінансових ресурсів, що використовуються в Україні.
4. Головною проблемою економічних відносин у сфері освіти України є невідповідність діючого в освіті економічного механізму засадам ринкової економіки — як і за часів планової радянської економіки, державні кошти на освіту виділяються на утримання державних і комунальних навчальних закладів як бюджетних установ, а не на оплату конкретних видів освітніх послуг з урахуванням їх якості, вироблених і наданих закладами освіти як повноправними суб'єктами господарювання.

Із підписанням Угоди про асоціацію України з ЄС, діяльність якого заснована на «... високо конкурентній соціально ринковій економіці...» об'єктивно виникає необхідність

здійснювати розроблення та впровадження заходів щодо підвищення ефективності економічних відносин у сфері освіти України з урахуванням концептуальних засад соціально-орієнтованої економіки. У цьому зв'язку головним напрямом реформування діючого економічного механізму освіти має стати внесення конкретних змін до нормативно-правових актів, у яких слід чітко сформулювати засадничі положення зазначеного механізму.

Так, зокрема, потребують змін положення статті 53 діючої Конституції України з метою їх наближення до положень Конституції Європейського Союзу щодо права здобувати освіту відповідно до своїх релігійних, філософських та педагогічних уподобань з оплатою за рахунок видатків державного або місцевих бюджетів не лише в державних і комунальних навчальних закладах України. У Бюджетному кодексі України доцільно ввести положення про порядок визначення розміру видатків державного або місцевих бюджетів для забезпечення обов'язкової освіти одного здобувача освіти у межах державних стандартів освіти, що, разом із положенням про право здобувати обов'язкову освіту у закладах середньої освіти незалежно від форм власності та їх місця знаходження, надасть можливість упровадити принцип «гроші ходять за здобувачем освіти». З певними уточненнями зазначений принцип може бути визначений і для інших рівнів освіти. У Законі України «Про освіту» та інших освітянських законодавчих актах слід сформулювати визначення «освітнього продукту (освітньої послуги)», встановити порядок визначення їх вартості і встановлення цін на освітні послуги, порядок розроблення державних стандартів освіти, які повинні бути основою для визначення вартості освітніх послуг.

Необхідно забезпечити розроблення і впровадження нормативно-правових актів щодо зміни статусу державних і комунальних навчальних закладів із бюджетної установи на статус установи, яка одержує бюджетні кошти як плату за освітні послуги відповідно до концептуальних засад Системи національних рахунків 2008 (СНР 2008).

Доцільно використати Національну рамку кваліфікацій та здійснити розроблення Національної стандартної класифікації освіти з урахуванням положень Національного класифікатора: Класифікатора видів економічної діяльності (КВЕД) і Державного класифікатора продукції та послуг (ДКПП), що дасть змогу використовувати статистичні дані ринку праці для обґрунтованого визначення обсягів підготовки робітничих кадрів і фахівців із вищою освітою у розрізі галузей знань, спеціальностей та потреб регіонів.

У нормативно-правових актах, що регулюють соціально-трудові відносини у сфері освіти, слід передбачити норму, згідно з якою керівники закладів освіти мають право розглядати умови оплати праці, посадові оклади (ставки заробітної плати) та ставки погодинної оплати праці як мінімальний рівень і встановлювати своїм працівникам оплату праці, виходячи із фінансових можливостей конкретного закладу освіти (за умови, що заклад освіти не є бюджетною установою).

Потребує нормативно-правового регулювання розроблення довгострокових перспектив і пріоритетних напрямів розвитку освіти, середньострокових стратегій і цільових програм розвитку за рівнями освіти як у цілому по країні так і в регіональному розрізі, короткострокових програм розв'язання конкретних проблем, які виникають в економічних відносинах у сфері освіти.

18. БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ

За роки незалежності в Україні склалася система бібліотечно-інформаційного забезпечення національної освіти. Провідна роль у цій системі належить Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В.О. Сухомлинського НАПН України (далі — ДНПБ) як *науковій установі* з питань галузевого бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, інформаційної діяльності, педагогічного джерелознавства, біографістики та історії освіти; *національному галузевому книгосховищу, центру* з питань бібліотечно-інформаційного забезпечення освіти; головного координаційного, науково-методичного центру мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України. ДНПБ на засадах системної взаємодії і координації діяльності з іншими бібліотеками навчальних закладів обслуговує наукові, науково-педагогічні установи, заклади освіти та інші організації й установи різних форм власності, наукових і науково-педагогічних працівників, управлінців у сфері освіти, учителів, вихователів дошкільних і позашкільних навчальних закладів, учнів, студентів вищих навчальних закладів, здобувачів освіти, а також спеціалістів суміжних галузей. Діяльність ДНПБ спрямована на вдосконалення бібліотечно-інформаційного супроводу освіти шляхом формування нового соціокультурного образу бібліотеки, яка здатна ефективно забезпечувати сучасні потреби користувачів, володіє потужними базами даних, надає вільний і необмежений доступ до світових інформаційних мереж і банків даних на основі широкого використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, орієнтації на інтеграцію внутрішніх і зовнішніх інформаційних ресурсів для сприяння інформатизації та інтелектуалізації суспільства.

Актуальними проблемами в бібліотечно-інформаційному забезпеченні освіти є: недостатність комплектування бібліотечного фонду новими періодичними та неперіодичними українськими й зарубіжними виданнями, традиційними та електронними навчальними посібниками, електронними копіями навчально-методичних видань, що знижує рівень упровадження принципу рівного доступу користувачів до інформації; недостатні темпи упровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що ускладнює або унеможливорює виконання виробничих процесів та обслуговування користувачів на сучасному рівні, застарілий комп'ютерний парк, відсутність єдиного ліцензованого програмного забезпечення для автоматизації бібліотечних процесів; відсутність доступу до світових інформаційних ресурсів OCLC, EBSCO, повнотекстових електронних журналів провідних європейських видавництв Elsevier, Springer, Kluwer Academic Press тощо.

Шляхи їх розв'язання полягають у забезпеченні ДНПБ, інших бібліотек навчальних закладів повноцінними літературними фондами, власною видавничою базою малою поліграфії, сучасними інформаційно-комунікаційними засобами для публікування наукової, науково-методичної, виробничої, зокрема бібліографічної, реферативної та аналітичної продукції, а також відповідними матеріально-технічни-

ми й іншими засобами для створення інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу освітянської галузі України; участі фахівців бібліотек, зокрема ДНПБ, у роботі міжвідомчої координаційної ради з питань бібліотек і бібліотечної справи, створеної при Міністерстві культури України, науково-методичної комісії з організаційно-методичного забезпечення вищої освіти Науково-методичної ради Міністерства освіти і науки України, інших фахових об'єднаннях; державній підтримці потенціалу молодих науковців бібліотеки та сприяння їх творчому зростанню.

Фундаментальна роль бібліотечно-інформаційного забезпечення освіти

Одним із пріоритетних напрямів державної політики сучасної України є розвиток і створення відкритої мережі освітніх ресурсів, їх інтегрування, про що наголошено в Законі України «Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», Концепції Державної цільової національної культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека — XXI», «Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні», Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» тощо.

У сучасних світових соціально-культурних та економічних умовах бібліотечна діяльність набуває значення фундаментальної категорії соціуму. До базових вимог, що визначають рух України до інформаційного суспільства належать: формування єдиного інформаційно-комунікаційного простору як частини світової інформаційної інфраструктури; інтенсивний розвиток нових і високих технологій; створення системи забезпечення прав громадян на вільне отримання, поширення та використання інформації; задоволення потреб суспільства в інформації; підвищення рівня освіти, науково-технічного й культурного обміну за рахунок розширення регіональної, національної та міжнародної інформаційної взаємодії. Сукупність цих чинників визначає, що бібліотека вступає в стадію трансформації як власне інформаційно-бібліотечного обслуговування, так і функціональної спрямованості бібліотечної діяльності, що стає багатоаспектною, динамічною, різноманітною. Народжуються нові напрями й форми бібліотечної діяльності, що сприяють задоволенню інформаційних потреб користувачів бібліотек, трансформуються під впливом інтелектуалізації соціально-економічного життя України.

Останнє десятиліття відзначено формуванням таких важливих напрямів, як інтегрування інформаційних ресурсів бібліотек; створення на базі бібліотек інформаційних центрів у галузі освіти, права, екології; розвиток культурно-освітнього й творчого простору бібліотеки тощо. Тому сьогодні, коли стратегічний курс України на інтеграцію в європейський простір та світове співтовариство є особливо актуальним, важливим завданням розвитку інформаційного простору нашої держави стало формування сучасних національних інформаційних ресурсів. Водночас умовою розвитку інформаційного суспільства є своєчасне, якісне й повноцінне бібліотечно-інформаційне забезпечення фахових потреб освітян.

Основні здобутки щодо формування бібліотечно-інформаційного забезпечення освіти

Наприкінці 90-х років ХХ ст. в Україні діяло близько 45 тис. книгозбірень різних типів і видів, які входили до загальнодержавної системи бібліотек, що об'єднувала мережі публічних і спеціальних (медичних, науково-технічних, сільськогосподарських тощо) бібліотек. Мережі очолювали відповідні державні, республіканські, центральні бібліотеки. У цій системі галузевих мереж була відсутня лише освітянська. Відповідно не було і її центру — головної галузевої бібліотеки, яка б цілеспрямовано формувала й координувала галузевий інформаційний ресурс, створювала систему інформаційного забезпечення освіти, здійснювала відповідну науково-методичну, координаційну, організаційну роботу з освітянськими бібліотеками. Відсутність єдиного науково-методичного центру в умовах зміни парадигми освіти, інноваційних методів роботи, упровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у бібліотеках впливало на ефективність виконання ними своєї інформаційно-освітньої місії.

Сьогодні провідна роль у бібліотечно-інформаційному забезпеченні освіти належить Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В.О. Сухомлинського. Її засновано згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 2018 від 30 жовтня 1999 р. за ініціативою Національної академії педагогічних наук України та Міністерства освіти і науки України з метою науково-інформаційного забезпечення інноваційного розвитку національної освіти, сприяння здійсненню наукових досліджень у галузі педагогіки та психології, упровадження досягнень науки, техніки, кращого досвіду в практику роботи навчальних закладів і їхніх структурних підрозділів — бібліотек, а також сприяння освіті та самоосвіті педагогічних, науково-педагогічних, бібліотечних кадрів, молоді, яка навчається, батьків. У цьому полягає її особливість, адже в Україні лише чотири бібліотеки мають науковий статус.

Із січня 2000 р., об'єднавши фонди наукової бібліотеки Інституту педагогіки НАПН України та Центральної освітянської бібліотеки МОН України, продовжуючи традиції їх діяльності, ДНПБ України позиціонує себе як науково-дослідна установа з питань галузевого бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства та інформаційної діяльності; національне галузеве книгозбище, всеукраїнський науково-інформаційний, науково-методичний і координаційний центр мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України. Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України № 664-р від 5 листопада 2003 р. ДНПБ України присвоєно ім'я видатного українського педагога-гуманіста Василя Олександровича Сухомлинського за вагомих внесок у втілення його ідей в інформаційно-освітній процес.

Структуру бібліотеки сформовано згідно з основними напрямками її діяльності, яка змінювалася в руслі нових суспільних викликів. Так, із роками створено відділи: наукової реферативної та аналітичної інформації у сфері освіти, історії освіти, соціокультурних комунікацій та міжнародних зв'язків; відкрито читальну залу фонду О.В. Сухомлинського, медіа-центр, кімнату-музей рідкісної книги. Їх створення сприяло підвищенню якості інформаційного забезпечення інноваційного розвитку освіти України.

У 2003 р. уперше в історії України створено галузеву мережу бібліотек, що нині об'єднує понад 16 тис. педагогічних і навчально-педагогічних книгозбірень, які мають спільну мету, завдання та є ієрархічною макросистемою з характерними для неї підсисте-

мами та елементами. До мережі входять: ДНПБ, Львівська обласна науково-педагогічна бібліотека, Миколаївська науково-педагогічна бібліотека, спеціальні бібліотеки установ НАПН України, бібліотеки обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації педагогічного та інженерно-педагогічного профілів, професійно-технічних навчальних закладів, загальноосвітніх навчальних закладів, районних (міських) методичних кабінетів (центрів). Головною метою діяльності мережі є формування єдиного галузевого інформаційного ресурсу, створення системи науково-інформаційного забезпечення освіти шляхом інтегрування інформаційних ресурсів освітянських бібліотек, що мають забезпечувати реалізацію головного принципу сучасної парадигми освіти — рівного доступу до інформаційних ресурсів. Ці бібліотеки обслуговують понад 7,7 млн користувачів, яким щороку видається близько 49 млн примірників документів.

Сьогодні інформаційні ресурси мережі освітянських бібліотек налічують понад 335 млн примірників документів на різних носіях інформації багатьма мовами світу, що становлять значущий сегмент національного галузевого ресурсу Державного фонду України.

Важливим складником інформаційних ресурсів освітянських бібліотек є рідкісні й цінні видання (книжкові пам'ятки), що становлять національне надбання України. Загалом у фондах освітянських бібліотек зберігається понад 230 тис. примірників таких документів. У фонді ДНПБ — понад 28 тис. примірників документів, які постановою Кабінету Міністрів України від 19 грудня 2001 р. № 1709-р віднесено до національного надбання України. З огляду на вагому соціально-культурну значущість і унікальність цього наукового об'єкта, відповідно до Програми його зберігання, обліку та введення до наукового обігу в ДНПБ сформовано п'ять колекцій рідкісних видань («Педагогіка», «Психологія», «Шкільні підручники і навчальні посібники», «Колекція документів іноземними мовами», «Колекція часописів ХІХ — початку ХХ ст.»); проведено основні заходи з покращення фізичного стану документів із ослабленою матеріальною основою для забезпечення їх довготермінового зберігання; створено кімнату-музей рідкісної книги як творчу лабораторію, де здійснюється науково-дослідна, культурно-освітня та виставково-експозиційна діяльність; надано до Європейської електронної бібліотеки «Еuropeana» описові метадані оцифрованих книг із питань педагогіки, психології. Доступ до рідкісних видань надано через веб-портал бібліотеки.

Зростання ролі освіти і науки в усіх сферах суспільного життя окремих країн та у глобалізованому світі в цілому, посилення зв'язку між станом освітньо-наукової системи і соціально-економічним становищем є однією з провідних тенденцій глобального розвитку на початку ХХІ століття. У свою чергу, самі науково-освітні системи переживають період глибоких перетворень у зв'язку зі змінами в їхньому функціонуванні в суспільстві та через активне впровадження в освітню і наукову практику нових інструментів, — передусім інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Рушійну роль в інформаційному забезпеченні освіти відіграють електронні бібліотеки, призначені для інтегрування інформаційних ресурсів й ефективної навігації в них. Серед них Науково-педагогічна електронна бібліотека ДНПБ та 25 електронних бібліотек вищих педагогічних навчальних закладів.

Надання доступу до інформаційних ресурсів бібліотек забезпечує довідково-пошуковий апарат (ДПА), який складається з розвиненої системи електронних каталогів і баз даних, карткових каталогів і картотек.

За останні роки відбулися позитивні зрушення в бібліотечно-інформаційному забезпеченні освіти. Основними здобутками є те, що вперше в Україні на базі ДНПБ:

- створено інтегрований галузевий інформаційний ресурс на різних носіях інформації в ДНПБ та провідних освітянських бібліотеках;
- розроблено й упроваджено теоретико-методологічні та організаційні засади системи науково-інформаційного забезпечення освіти України;
- здійснено науково-інформаційний супровід таких державних цільових програм, як «Вчитель», «Державна цільова програма розвитку професійно-технічної освіти», «Державна цільова програма розвитку дошкільної освіти на період до 2017 р.» та ін.;
- створено й упроваджено цілісну систему бібліографічних видань у традиційній та електронній формі (науково-допоміжних, рекомендаційних, бібліографічних);
- розроблено й частково упроваджено Концепцію інформатизації мережі освітянських бібліотек загальноосвітніх навчальних закладів;
- сформовано галузевий сегмент у загальнодержавній реферативній базі даних «Україніка наукова» та Українському реферативному журналі «Джерело»;
- створено веб-портал ДНПБ та сайти провідних бібліотек мережі для надання доступу до інформаційних ресурсів дистантним користувачам;
- створено Науково-педагогічну електронну бібліотеку ДНПБ;
- створено віртуальний інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні педагоги України та світу»;
- забезпечено надання доступу до ІГР через зведені бібліографічні бази даних: «Зведену базу даних дисертацій з питань освіти, педагогіки та психології», «Зведену базу даних збірників наукових праць з питань освіти, педагогіки та психології», «Зведену базу даних періодичних видань», передплачених освітянськими книгозбірнями;
- створено читальну залу фонду В.О. Сухомлинського як наукову лабораторію з вивчення педагогічної спадщини видатного педагога;
- створено кімнату-музей рідкісної книги;
- розроблено систему науково-інформаційних і культурно-освітніх заходів (науково-педагогічний лекторій, педагогічні читання, художньо-мистецькі виставки тощо);
- розроблено комплекс заходів із національно-патріотичного виховання дітей та молоді в Україні, формування стійкого інтересу до вивчення й розуміння національної історії та культури засобами бібліотеки (вебінари, міжнародні та всеукраїнські науково-практичні заходи, методологічні семінари, форуми, круглі столи, педагогічні ради, книжкові виставки, бібліографічні списки, реферативні та аналітичні огляди тощо);
- забезпечено надання дистантним користувачам різноманітних інформаційних послуг, здійснюваних на засадах кооперування, серед яких — міжбібліотечний абонемент (МБА), електронна доставка документів (ЕДД), віртуальна бібліографічна довідка тощо;
- налагоджено співробітництво між ДНПБ, науковими установами НАПН України та МОН України, вищими навчальними закладами, провідними освітянськими бібліотеками на засадах кооперування, а також із громадськими організаціями;
- започатковано електронні наукові періодичні видання: «Наукові праці державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського», інформаційно-аналітичний бюлетень «Аналітичний вісник у сфері освіти й науки»;
- здійснено науково-методичний та інформаційний супровід діяльності мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України для їх адаптації до вимог сучасного суспільства;

- розроблено нормативно-інструктивну базу для забезпечення діяльності мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України (понад 200 документів) тощо.

Проблеми бібліотечно-інформаційного забезпечення освіти

Водночас із здобутками існує ряд серйозних проблем, що гальмують процеси трансформування освітянських бібліотек та їх подальший інтенсивний розвиток, що впливає на якість бібліотечно-інформаційного забезпечення освіти, серед них:

- невідповідність формування сукупного бібліотечного фонду сучасним потребам користувачів і вимогам суспільства, зокрема відсутність повноцінного комплектування новими періодичними та неперіодичними українськими й зарубіжними виданнями, як традиційними, так і електронними навчальними посібниками, електронними копіями навчально-методичних видань тощо, що знижує рівень упровадження принципу рівного доступу користувачів до інформації;
- недостатні темпи та відсталість упровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що ускладнює або унеможлиблює виконання виробничих процесів та обслуговування користувачів на сучасному рівні, застарілий комп'ютерний парк, відсутність єдиного ліцензованого програмного забезпечення для автоматизації бібліотечних процесів;
- відсутність узгодженої державної політики з питань корпоративної каталогізації, що унеможлиблює здійснення обміну бібліографічною інформацією;
- відсутність доступу до світових інформаційних ресурсів OCLC, EBSCO, повнотекстових електронних журналів провідних європейських видавництв Elsevier, Springer, Kluwer Academic Press тощо в більшості освітянських бібліотек;
- відсутність фінансування в обсягах, достатніх для ефективної діяльності та розвитку бібліотек мережі;
- незадовільний стан матеріально-технічної бази більшості освітянських бібліотек: приміщення, обладнання й техніка не відповідають сучасним вимогам обслуговування користувачів і збереження бібліотечних фондів, зокрема рідкісних і цінних видань.

Пріоритети розвитку бібліотечно-інформаційних ресурсів та доступу до них суб'єктів освітньої діяльності

Для вдосконалення системи бібліотечно-інформаційного забезпечення інноваційних процесів в освітянській галузі України в умовах євроінтеграційних процесів суспільства доцільно зосередитися на таких напрямках:

- розроблення Стратегії інноваційного розвитку мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України;
- розроблення теоретико-прикладних засад трансформування бібліотек у центри інформаційних, соціокультурних і наукових комунікацій;

- створення в освітянських бібліотеках сучасного інформаційно-комунікаційного середовища, що забезпечуватиме оперативний та ефективний пошук і отримання потрібної інформації незалежно від місця її зберігання;
- розширення тематики наукових досліджень з питань удосконалення бібліотечно-інформаційного забезпечення освіти;
- формування фондів освітянських бібліотек України вітчизняними та зарубіжними документами на різних носіях інформації, а також надання доступу до світових електронних баз даних;
- збереження рідкісних і цінних видань (книжкових пам'яток), що становлять національне надбання;
- забезпечення інтенсивного введення в обіг наявних інформаційних ресурсів через створення електронних копій видань із актуальних питань і надання доступу до них через Науково-педагогічну електронну бібліотеку ДНПБ з дотриманням авторських прав;
- науково-методичний супровід інноваційного розвитку мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України;
- удосконалення системи підготовки кадрів для освітянських бібліотек і підвищення кваліфікації та стажування працівників бібліотечно-інформаційної сфери, у т.ч. за кордоном;
- встановлення освітянськими бібліотеками довгострокових наукових зв'язків із зарубіжними бібліотеками, асоціаціями, науково-педагогічними та освітянськими установами, культурними центрами;
- забезпечення ДНПБ власною видавничою базою для публікування науково-методичної, бібліографічної, реферативної та аналітичної продукції, а також відповідними матеріально-технічними та іншими засобами для створення інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу освітянської галузі України;
- фінансування доступу до провідних світових бібліотечно-інформаційних ресурсів та переведення в електронний формат наявного бібліотечного фонду.

ВИСНОВКИ: НЕВІДКЛАДНІ ДІЇ, НАЦІЛЕНІ В МАЙБУТНЄ

Підсумовуючи в доленосний для українського суспільства час складну 25-річну історію розвитку національної освіти незалежної України та з оптимізмом дивлячись у майбутнє, Національна академія педагогічних наук України вважає необхідним здійснення комплексу наступних невідкладних дій загальносистемного значення.

Перше. Завершити розпочате оновлення освітнього законодавства з урахуванням уроків минулого, прогнозів інноваційного майбутнього, кращих досягнень європейського і світового досвіду.

Друге. Спрямувати освітні зміни на забезпечення реального рівного і справедливого доступу до дійсно якісної освіти. Її кількісні параметри мають бути докорінно доповнені якісними конкурентоспроможними характеристиками.

Третє. Забезпечити якість освіти насамперед якістю освітнього змісту, що відповідає інноваційному типу прогресу та завданням формування інноваційної людини. Формуватися зміст сучасної освіти має на компетентнісній основі.

Четверте. Запровадити ключовий освітній принцип людиноцентризму в освіті, максимальної реалізації в ній кожного українського громадянина впродовж усього життя. Із стану керівного принципу, провідної ідеї людиноцентризму має бути практично забезпечений усіма можливостями сучасної цілісної освіти в єдності її формальної, неформальної та інформальної складових. Крім людиноорієнтованого змісту, освіта повинна набути гнучкої людиноорієнтованої організації, що дала б змогу максимально індивідуалізувати персональні освітні траєкторії.

П'яте. На всіх освітніх рівнях створити систему забезпечення якості освіти, яка б включала підсистеми внутрішнього (інституційного) та зовнішнього (національного, галузевого, регіонального) забезпечення якості, а також відповідні органи (агенції) і забезпечення освітньої якості. Це зробить якість освіти справою закладів, а не контролюючих органів.

Шосте. Запровадити систематичний моніторинг та оцінювання якості освіти шляхом як національних обстежень, так і участі в провідних міжнародних порівняльних дослідженнях успішності учнів, студентів. До того ж, важливо створити систему національного та регіонального ранжування закладів, особливо вищої освіти, за результатами їхньої діяльності, заохочувати входження закладів до авторитетних міжнародних рейтингів світу і Європи. Рух за якість і конкурентоспроможність національної освіти має набути безперервності.

Сьоме. Зберігаючи і зміцнюючи українську національну ідентичність в освіті, необхідно максимально інтегрувати її в європейські і світові освітні та наукові простори.

Восьме. Слід домогтися наукового обґрунтування будь-яких змін в освіті. Її стабільний системний теоретико-методологічний та науково-методичний супровід має стати аксіомою, «альфою і омегою» провадження освітньої діяльності, розвитку освітньої сфери

загалом, кожної її ланки зокрема. За великим рахунком, в умовах інноваційного типу прогресу необхідна і достатня наукова складова повинна стати ключовою ознакою української культури.

Дев'яте. Освітні реформи мають супроводжуватися систематичним соціологічним вивченням та відповідним формуванням громадської думки щодо перетворень в освіті.

З огляду на *окремі рівні та ресурси освіти* головними завданнями є такі.

У дошкільній освіті. У стартовій для освіти впродовж життя ланці особливої уваги в нинішній час потребує рання дитяча освіта від 0 до 2 років, ураховуючи, що переважна більшість дітей цього віку здобуває першу освіту поза яслами, у родинному колі зусиллями батьків. Також для дітей передшкільного віку важливо підготувати їх для більш плавного переходу до початкової школи, де вільна гра поступається систематичному навчанню.

У початковій освіті. Цю ключову освітню ланку слід зробити більш самодостатньою і завершувати її національним тестуванням учнів з української мови та математики. Початкова школа має бути максимально наближена до місця проживання учнів.

У базовій середній освіті. Зберігаючи повністю загальний характер базової середньої освіти, необхідно підвищити її роль у підготовці учнів до свідомого та обґрунтованого вибору подальшої профільної освіти — академічної чи професійної. Завершення цього рівня освіти також має супроводжуватися загальнонаціональним тестуванням з основних предметів.

У профільній середній освіті. Має бути запроваджена пробільність середньої освіти — академічна (у загальноосвітніх ліцеях) та професійна (у професійних ліцеях або професійних коледжах). Щодо конституційного права і обов'язку здобуття повної загальної середньої освіти, то вибір строків її завершення слід залишити за здобувачами впродовж життя, зберігаючи при цьому державні гарантії безоплатності та доступності. При цьому повна загальна середня освіта повинна бути 12-річною, а державна підсумкова атестація проводиться на основі зовнішнього незалежного тестування.

У спеціальній освіті. Головним завданням залишається всебічне запровадження інклюзивної освіти як панівної парадигми сучасної освіти осіб з особливими потребами. Але із збереженням можливості навчання дітей, які не можуть бути охоплені інклюзивною освітою, в спеціальних закладах.

У позашкільній освіті. Потрібно зберегти й вдосконалити цю конче потрібну для особистісного розвитку дітей, учнів освіту як невід'ємну складову цілісної освітньої системи.

У професійній освіті. Ця ланка має бути децентралізована з державною підтримкою конституційних зобов'язань щодо надання відповідної освіти. Основними типами навчальних закладів цієї освіти мають стати одно- чи багатопрофільні професійні ліцеї та багаторівневі і багатопрофільні професійні коледжі.

У вищій освіті. Невідкладними завданнями є подолання подрібненості та розпорошеності вищої школи, створення укрупнених регіональних університетів із статусом національних, забезпечення реальної організаційної, академічної, кадрової та фінансової автономії вищих навчальних закладів та їхньої інтернаціоналізації, здійснення вищої освіти на основі досліджень.

В освіті дорослих, післядипломній освіті. Необхідно на основі забезпечення акредитації освітніх програм та сертифікації навчальних курсів, їхнього кредитування та кодифікації, обліку в єдиній базі даних та шляхом запровадження персональної картки здобувача освіти впродовж життя від народження створити умови для органічного поєд-

нання формальної, неформальної та інформальної складових освіти в цілісній й узгодженій освітній системі. Національна система освіти дорослих, післядипломна освіта повинні бути зрозумілими і визнаними в країні і повсюдно в світі.

У вихованні громадян. Важливо продовжити виконання Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо її реалізації, розроблених в НАПН України і схвалених колегією та затверджених наказом МОН України, а також Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки, затвердженої Указом Президента України.

У психологічному супроводі освіти. Потрібне посилення фундаментальних засад, їхньої прикладної адаптації й експериментальної перевірки щодо психологічної допомоги різним категоріям дітей і дорослих у здобутті освіти, зокрема переміщеним із зони антитерористичної операції. Модернізація освітньої системи, усіх її складових має проходити фахову психологічну експертизу.

У кадровому забезпеченні освіти. Найголовніше завдання забезпечення освіти педагогічними і науково-педагогічними працівниками — підняти їх соціальний статус, заробітну плату до рівня, не нижче середнього по країні. Фахова підготовка освітян має бути істотно вдосконалена і синхронізована з модернізацією освіти.

В інформаційному забезпеченні освіти. Сутнісна інформаційна природа освіти, становлення інформаційного суспільства, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій зобов'язують розглядати сучасну інформацію, її доступність як змістову та процесуальну основу якісної освіти, головний освітній ресурс. Навчальні заклади потребують оснащення новими комп'ютерними засобами, доступу до швидкісного Інтернету, електронних освітніх джерел.

У фінансовій підтримці освіти. Назрілою є оптимізація між різними рівнями та галузями освіти фінансових потоків. Необхідно подолати бюджетне недофінансування загальної середньої освіти, підвищити мотивуючу і стимулюючу роль державного і місцевих бюджетів, реально запровадити багатоканальність фінансування, розширити права і відповідальність закладів щодо використання коштів. А головне — система освіти має бути повною мірою адаптована до ринкової економіки України.

Системне, повне і послідовне виконання цих та інших першочергових заходів в освітній системі надасть нового імпульсу розвитку національної освіти, підвищить її якість, конкурентоспроможність, динамізм модернізації, а відтак прискорить входження України в когорту провідних країн світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Т. 12. Психологія творчості / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. — Київ : Фенікс, 2006—2016. — Вип. 1—21.
2. Андрущенко В. П. Освітня політика (огляд порядку денного) / В. П. Андрущенко, В. Л. Савельєв ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — Київ : Леся, 2010. — 367 с.
3. Березівська Л. Д. Формування патріотизму як цінності у школярів у творчій спадщині В. О. Сухомлинського і О. А. Захаренка / Л. Д. Березівська // Педагогічні науки : зб. наук. пр. / Херсон держ. ун-т. — Херсон, 2009. — С. 161—168. — Бібліогр.: 18 назв.
4. Бех І. Д. Державницьке виховання як суспільно-освітній пріоритет / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. — 2015. — № 2. — С. 14—17.
5. Бех І. Д. Патріотизм: сучасні ознаки та орієнтири виховання / Іван Бех // Рідна шк. — 2015. — № 1/2. — С. 3—6.
6. Биков В. Ю. Хмарна комп'ютерно-технологічна платформа відкритої освіти та відповідний розвиток організаційно-технологічної будови ІТ-підрозділів навчальних закладів / В. Ю. Биков // Теорія і практика упр. соц. системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. — 2013. — № 1. — С. 81—98.
7. Біла книга національної освіти України / за заг. ред. В. Г. Кременя ; [Т. Ф. Алексеєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл та ін.]. — Київ : Інформ. системи, 2010. — 342 с.
8. Бойко А. Е. Зміст та методи формування комунікативної компетентності вихованців позашкільних навчальних закладів / А. Е. Бойко // Пед. науки: теорія, історія, інновац. технології. — 2014. — № 2. — С. 363—371.
9. Булава Л. Щодо концепції підготовки вчителів-предметників : [довідь на засіданні сектора вищої освіти Наук.-метод. ради М-ва освіти і науки України] / Леонід Булава // Освіта України. — 2016. — 27 черв. (№ 25). — С. 8—9.
10. Бюджет України 2014 : стат. зб. / М-во фінансів України. — Київ, 2015. — 307 с.
11. Винницький М. Михайло Винницький: Нова європейська аспірантура має стати двигуном покращення якості української вищої освіти : [бесіда з радником міністра МОН України Михайлом Винницьким / спілкувався Максим Короденко] // Освіта України. — 2016. — 25 лип. (№ 29). — С. 10—11.
12. Вітренко Ю. М. Освіта як послуга: економічний аспект / Ю. М. Вітренко // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. — 2015. — № 4. — С. 50—53.
13. Вплив трансформації ринкової економіки на управління розвитком професійно-технічної освіти : монографія / за наук. ред. В. І. Свистун ; [В. І. Свистун, Г. В. Єльнікова, Л. М. Петренко та ін.]. — Київ : Поліграфсервіс, 2014. — 184 с.
14. Григор'єва І. Непродумані реформи — шлях до знищення освіти / Ірина Грогор'єва // Голос України. — 2016. — 19 трав. (№ 91). — С. 5.
15. Гриневич Л. Вступна кампанія — 2016 : [бесіда з міністром освіти і науки України Л. Гриневич та директором Департаменту вищої освіти М-ва освіти і науки України О. Шаровим] // Освіта України. — 2016. — 11 лип. (№ 26/27). — С. 4—5.

16. Гриневич Л. Лілія Гриневич: Наша мета — рівний доступ до хорошої освіти по всій Україні / Лілія Гриневич // Освіта. — 2016. — 6—13 лип. (№ 27/28). — С. 1.
17. Гриневич Л. 100 днів уряду / Лілія Гриневич // Освіта України. — 2016. — 1 серп. (№ 30). — С. 4—5.
18. Гриневич Л. «У академії місяця націєтворча» / Лілія Гриневич // Освіта. — 2015. — 1—8 квіт. (№ 16). — С. 4.
19. Грищук Ю. В. Підтримка обдарованої учнівської молоді: нормативно-правовий та соціально-педагогічний аспект / Юлія Володимирівна Грищук // Освітол. дискурс. — 2014. — № 1. — С. 46—57.
20. Губерський Л. В. Леонід Губерський: Сьогодні університет повинен боротися за кожного абітурієнта : [розмова з ректором Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, президентом Співки ректорів вищих навч. закл. України Леонідом Губерським про підсумки вступ. кампанії, нову систему розподілу держ. замовлення / спілкувалися: Максим Короденко, Дмитро Шулікін] // Освіта України. — 2016. — 15 серп. (№ 32). — С. 5.
21. Губерський Л. В. Звіт ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс] / Губерський Леонід Васильович. — Текст. дані. — Київ, 2015. — 198 с. — Режим доступу: <http://www.euroosvita.net/prog/data/attach/4682/zvit-rektora-2015.pdf> (дата звернення: 12.08.16). — Назва з екрана.
22. Гудим І. М. Концепція психолого-педагогічного супроводу дітей з глибокими порушеннями зору раннього віку (від 0 до 3-х років) / І. М. Гудим // Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання : зб. наук. пр. / за ред. Колупаєвої А. А. — Кіровоград, 2013. — Вип. 4. — С. 32—60.
23. Гуменюк Г. В. Психологічне здоров'я сучасного дошкільника: чинники ризику та умови психологічної підтримки / Г. В. Гуменюк // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. — Т. 4, вип. 6 : Психологія розвитку дошкільника. — Житомир, 2010. — С. 30—41.
24. Гуржій А. М. Електронні освітні ресурси як основа сучасного навчального середовища загальноосвітніх навчальних закладів / А. М. Гуржій, В. В. Лапінський // Інформаційні технології в освіті : зб. наук. пр. / Херсон. держ. ун-т. — Херсон, 2013. — № 15. — С. 30—37.
25. Гуржій А. М. Створення електронних підручників: проблеми і завдання / А. М. Гуржій, О. М. Топузов, В. П. Волинський // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. — 2014. № 2. — С. 52—57.
26. Демографічна та соціальна статистика / Освіта [Електронний ресурс] // Ukrstat.org — публікація документів Державної служби статистики України. — Текст. дані. — Київ, 2016. — Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/operativ/menu/menu_u/osv.htm (дата звернення: 4.07.16). — Назва з екрана.
27. Дем'янюк Т. Д. Сучасна парадигма науково-методичної роботи в районі : навч.-метод. посіб. / Дем'янюк Т. Д., Мельничук Л. С., Ковальчук Г. Р. ; Ін-т інновац. вихов. технологій і змісту освіти [та ін.]. — Рівне : Волинські обереги, 2014. — 214 с. : рис., табл.
28. Державна служба статистики України : [офіц. сайт]. — Текст. дані. — Київ, 1998—2016. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 4.07.16). — Назва з екрана.

29. Дитина у сучасному соціопросторі : навч. посіб. / НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка ; за ред. Т. О. Піроженко. — Київ ; Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. — 272 с.
30. Дослідження якості конкурсного відбору студентів вищих навчальних закладів за результатами зовнішнього незалежного оцінювання : аналіт. матеріали / за ред. В. Ковтунця, С. Ракова. — Київ : Нора-Друк, 2015. — 160 с.
31. Дошкільна, загальна, середня, позашкільна та професійно-технічна освіта [Електронний ресурс] : інформ. матеріали до підсумкової колегії «Про підсумки розвитку дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійно-технічної освіти у 2013/2014 навчальному році та завдання на 2014/2015 навчальний рік» // Міністерство освіти і науки України : [офіц. сайт]. — Текст. дані. — Київ, 2013. — Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/img/zstored/files/zbirnyk2014.pdf> (дата звернення: 2.10.14). — Назва з екрана.
32. Дошкільна освіта України у 2013 : стат. бюл. Ф-85-к. «Звіт постійного дошкільного закладу освіти за 2013 рік» / Держ. комітет статистики України. — Київ : [б. в], 2014. — 88 с.
33. Дошкільна освіта України у 2014 : стат. бюл. Ф-85-к. «Звіт постійного дошкільного закладу освіти за 2014 рік» / Держ. комітет статистики України. — Київ : [б. в], 2015. — 89 с.
34. Дошкільна освіта України у 2015 : стат. бюл. Ф-85-к. «Звіт постійного дошкільного закладу освіти за 2015 рік» / Держ. комітет статистики України. — Київ : [б. в], 2016. — 72 с.
35. Енциклопедія освіти / АПН ; голов. ред. В. Г. Кремень ; [заст. голов. ред.: О. Я. Савченко, В. П. Андрущенко ; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва]. — Київ : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
36. Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система : довід. користувача / М-во освіти і науки України, Нац. «Еразмус+» офіс в Україні ; пер. з англ. за ред. Ю. М. Рашкевича, Ж. В. Таланової. — Львів : Вид-во Львів.політехніки, 2015. — 105 с.
37. Євтух М. Б. Акцентуємо на обґрунтуванні методологічних і методичних засад змісту та технологій вищої освіти / Микола Євтух // Пед. газета. — 2014. — Берез. (№ 3). — С. 5.
38. Жалдак М. І. Шкільній інформатиці — 25! / М. І. Жалдак, Ю. С. Рамський // Наук. часоп. Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Серія № 2, Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання / НПУ ім. М. П. Драгоманова. — Київ, 2010. — № 8. — С. 3—17.
39. Жиляєв І. Б. Вища освіта України: стан та проблеми / І. Б. Жиляєв, В. В. Ковтунець, М. В. Сьомкін. — Київ : Н.-д. ін-т інформатики і права Нац. акад. правових наук України ; Ін-т вищої освіти НАПН України, 2015. — 96 с.
40. Забезпечення якості у системі професійної освіти і навчання [Електронний ресурс] : інформ. довідка : варіант від 19.09.13 : пер. з англ. // Міністерство освіти і науки України : [офіц. сайт]. — Текст. дані. — Київ, 2013. — 30 с. — Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/57/2282/6930/> (дата звернення: 4.07.16). — Назва з екрана.
41. Завалевський Ю. І. Теоретико-методичні засади формування вчителя як конкурентоспроможного фахівця : монографія / Ю. І. Завалевський. — Чернівці : Букрек, 2014. — 414 с.

42. Загальноосвітні навчальні заклади [Електронний ресурс] : статистика за два навч. роки // Міністерство освіти і науки України : [офіц. сайт]. — Текст. дані. — Київ, 2016. — Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/01/13/zagalnoosvitni-navchalni-zakladi-statistika-za-dva-navchalni-roki/> (дата звернення: 4.07.16). — Назва з екрана.
43. Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2015/16 навчального року [Електронний ресурс] : стат. бюл. / Держ. служба статистики України. — Текст. дані. — Київ, 2016. — Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/povidomlennya/2016/02/18/statistichnij-byulet-en-%C2%ABzagalnoosvitni-navchalni-zak/> (дата звернення: 4.07.16). — Назва з екрана.
44. Засенко В. В. Освіта осіб з особливими потребами в Україні: здобутки і проблеми / В. В. Засенко // Освіта для сучасності = Edukacja dla wsp lzesno ci : зб. наук. пр. : у 2 т. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Комітет пед. наук Пол. акад. наук, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України [та ін.]. — Київ, 2015. — Т. 2. — С. 140—148.
45. Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2013 році / Нац. акад. пед. наук України ; [відп. за вип.: Луговий В. І., Гуржій А. М., Бурда М. І.].— Київ : [НАПН України ; Ін-т обдар. дитини], 2014. — 386 с.
46. Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2014 році / Нац. акад. пед. наук України ; [відп. за вип.: Луговий В. І., Гуржій А. М.].— Київ : [НАПН України ; НПУ ім. М. П. Драгоманова], 2015. — 408 с.
47. Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2015 році / Нац. акад. пед. наук України ; [відп. за вип.: Луговий В. І., Гуржій А. М.].— Київ : [НАПН України], 2016. — 384 с.
48. Згуровський М. Вища освіта на зламі суспільного розвитку / М. Згуровський // Українознавство. — 2013. — № 1. — С. 160—163.
49. Згуровський М. З. Технологічне передбачення економіки України на середньостроковому (до 2020 р.) і довгостроковому (до 2030 р.) часових горизонтах (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 4 листопада 2015 року) / М. З. Згуровський // Вісн. Нац. акад. наук України. — 2016. — № 1. — С. 57—68.
50. Ільченко М. Проректор Київської політехніки Михайло Ільченко: «Сильними країни стають завдяки науці та інноваційній економіці» : [бесіда з проректором з наукової роботи КПП Михайлом Ільченком / провела Ольга Прокопенко] // Уряд. кур'єр. — 2016. — 19 трав. (№ 96). — С. 10.
51. Інтелектуальний розвиток дорослих у віртуальному освітньому просторі : монографія / НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка ; за ред. М. А. Смульсон ; [М. А. Смульсон, Ю. М. Лотоцька, М. М. Назар та ін.]. — Київ : Пед. думка, 2015. — 221 с.
52. Інформаційна система «Конкурс» [Електронний ресурс] : [моніторинг вступ. кампаній до вищ. навч. закл. України III—IV рівнів акредитації]. — Текст. дані. — Київ, 2008—2016. — Режим доступу: <http://vstup.info> (дата звернення: 4.07.16). — Назва з екрана.
53. Інформаційно-аналітичний звіт 2015 : III етап Всеукр. конкурсу-захисту наук.-дослідн. робіт учнів — членів Малої акад. наук України / [відп. за вип. Лісовий О. В.]. — Київ, 2015. — 272 с.

54. Інформаційно-аналітичні матеріали до слухань Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради на тему: «Про стан професійної освіти в Україні та напрями удосконалення нормативно-правової бази» [Електронний ресурс] / Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України. — Текст. дані. — Київ, 2014. — 30 с. : табл. — Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/doccatalog/list?currDir=66632> (дата звернення: 4.07.16). — Назва з екрана.
55. Калашнікова С. А. Освітня парадигма професіоналізації управління на засадах лідерства : монографія / С. А. Калашнікова ; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. — Київ : Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2010. — 379 с.
56. Каленюк І. SOS: освіта в зоні ризику / Ірина Каленюк, Олег Куклін, В'ячеслав Ямковий // Дзеркало тижня. — 2016. — 22—28 квіт. (№ 15). — С. 1, 12.
57. Камишин В. В. Антропологія інтелекту — шлях до розуміння феномена обдарованості / В. В. Камишин, М. М. Міленіна // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. — 2016. — № 1. — С. 15—24.
58. Карандій В. Вадим Карандій: Довіра суспільства — вагомий чинник збереження ЗНО : [розмова з директором Укр. центру оцінювання якості освіти Вадимом Карандієм про виклики, які доводилося долати під час цьогорічного ЗНО, про те, чому відтермінували запровадження дворівневого тесту з англ. мови, а також про експеримент зі вступом до магістратури з права з використанням технології ЗНО / спілкувався Дмитро Шулікін] // Освіта України. — 2016. — 1 серп. (№ 30). — С. 10.
59. Карандій В. Підготовка до ЗНО—2016 у цифрах і фактах / Вадим Карандій // Освіта України. — 2016. — 18 квіт. (№ 15). — С. 5.
60. Карпенко М. Створення і функціонування електронних бібліотечних систем як чинник розвитку єдиної національної освітньо-наукової системи [Електронний ресурс] : аналіт. записка / М. Карпенко, А. Іщенко ; Нац. ін-т стратег. дослідж. // Національний інститут стратегічних досліджень : [офіц. портал]. — Текст. дані. — Київ, [б. р.]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/494/> (дата звернення: 6.07.16). — Назва з екрана.
61. Касьянов Г. Освітня система України 1990—2014 : аналіт. огляд / Г. Касьянов ; Благодійний фонд «Інститут розвитку освіти». — Київ : ТАКСОН, 2015. — 52 с.
62. Квіт С. Наукове поле країни стане єдиним / Сергій Квіт // Уряд. кур'єр. — 2016. — 20 січ. (№ 11). — С. 4—5.
63. Квіт С. Сергій Квіт: В освіті не повинно бути вертикалі влади, замість неї потрібне саморегулювання : [бесіда з міністром освіти і науки України С. Квітом / спілкувалися: Світлана Галата, Максим Короденко] // Освіта України. — 2016. — 25 січ. (№ 3). — С. 4—5.
64. Класифікація інституційних секторів економіки України (КІНСЕ) [Електронний ресурс] : наказ Держ. служби статистики України від 3 груд. 2014 р. № 378 // Ukrstat.org — публікація документів Державної служби статистики України. — Текст. дані. — Київ, 2014. — Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/norm_doc/2014/378/378_2014.htm (дата звернення: 6.07.16). — Назва з екрана.
65. Колупаєва А. А. Педагогічні технології інклюзивного навчання : навч.-метод. посіб. / А. А. Колупаєва, О. М. Таранченко. — Київ : АТОПОЛ, 2015 — 136 с. — (Серія «Інклюзивна освіта»).

66. Компетентнісний підхід у навчально-виховному процесі позашкільного навчального закладу : метод. посіб. / [авт. кол.: В. В. Вербицький, А. Е. Бойко, А. В. Корнієнко та ін. ; за заг. ред. В. В. Мачуського]. — Харків : Друкарня Мадрид, 2015. — 178 с.
67. Концептуальні засади професійного розвитку особистості в умовах євроінтеграційних процесів : зб. наук. пр. / [за ред. В. Г. Кременя, М. Ф. Дмитриченко, Н. Г. Ничкало ; уклад.: М. В. Артюшина, В. П. Тименко та ін.]. — Київ : НТУ, 2015. — 768 с.
68. Концепція середньої загальноосвітньої школи України [Електронний ресурс] : проєкт // Національна академія педагогічних наук України : [офіц. портал]. — Текст. дані. — Київ, 2016. — Режим доступу: <http://naps.gov.ua/ua/press/announcements/954/> (дата звернення: 4.07.16). — Назва з екрана.
69. Короденко М. Вибір студента : [за матеріалами Всеукр. наради щодо запровадження дисциплін за вибором молоді у вищих навч. закл. за участю першого заступника міністра освіти і науки Інни Совсун] / Максим Короденко // Освіта України. — 2016. — 13 черв. (№ 23). — С. 3.
70. Кравець Ю. І. Методика розроблення професійних стандартів на основі компетентнісного підходу : [метод. рек.] / [Кравець Ю. І.]; Центр сучас. професій і технологій навчання, Ін-т проф.-техн. освіти НАПН України. — Київ, 2015. — 13 с.
71. Кремень В. Г. Василь Кремень: «Завдання — сумістити національні інтереси і європейські стандарти» : з доп. президента НАПН України В. Г. Кременя на Заг. зборах акад. 3 квіт. 2015 р. / Василь Кремень // Освіта. — 2015. — 1—8 квіт. (№ 16). — С. 2—3.
72. Кремень В. Г. Людський капітал формується завдяки педагогіці / Василь Кремень // Голос України. — 2015. — 22 груд (№ 241). — С. 4.
73. Кремень В. Г. Наукове підґрунтя навчального року / Василь Кремень // Освіта. — 2016. — 15 серп. (№ 32). — С. 10.
74. Кремень В. Г. Світ знання: людина, наука, освіта / В. Г. Кремень ; МОН України, НАПН України. — Київ : Знання України, 2016. — 87 с.
75. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. — Київ : Пед. думка. — 2009. — 520 с.
76. Кремень В. Г. Чи нині наукові академії так само потрібні, як і раніше? / Василь Кремень // Голос України. — 2016. — 3 лют. (№ 18). — С. 9.
77. Кремень В. Г. Шлях до сучасної школи / Василь Кремень // Освіта. — 2016. — 25 трав. — 1 черв. (№ 21/22). — С. 2—3.
78. Кристопчук Т. Є. Педагогічноосвіта в країнах Європейського Союзу : [монографія] / Т. Є. Кристопчук ; за ред. С. О. Сисоевої ; Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. — [Рівне] : Волин. обереги, 2013. — 483 с.
79. Кульбіда С. В. Теоретико-методичні засади використання жестової мови у навчанні нечуючих / С. В. Кульбіда. — Київ : Поліпром, 2013. — 503 с.
80. Курбатов С. В. Феномен університету в контексті часових та просторових викликів : монографія / С. В. Курбатов. — Суми : Університет. кн., 2014. — 262 с.
81. Кучинський М. Микола Кучинський: профтехосвіті треба боротися за свого учня : [бесіда з директором Департаменту проф.-тех. освіти МОН України М. Кучинським / спілкувався Максим Короденко] // Освіта України. — 2016. — 27 черв. (№ 25). — С. 6.
82. Лаптева А. В. Еволюція розвитку системи підготовки кваліфікованих робітничих кадрів в Україні протягом ХХ століття / А. В. Лаптева // Наук. пр. Кіровоград. нац.

техн. ун-ту. Економічні науки : зб. наук. пр. / Кіровоград. нац. техн. ун-т. — Кіровоград, 2012. — Вип. 22, ч. 1. — С. 190—195.

83. Луговий В. І. Міжнародна й національні стандартні класифікації освіти: концепція і реалізація / В. І. Луговий, Ж. В. Таланова // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. — 2013. — № 1. — С. 15—25 : табл.
84. Луговий В. І. Університети та академії: фундаментальні інститути світового освітньо-наукового простору / В. І. Луговий, О. М. Слюсаренко, Ж. В. Таланова // Вища освіта України № 3 : теорет. та наук.-метод. часопис. (Дод. 1) / [голов. ред. Андрущенко В. П. ; редкол.: Вітренко Ю. та ін.]. — Київ, 2015. — Темат. вип. : Інтеграція вищої освіти і науки. — С. 150—159.
85. Луговий В. І. Час посилення науково-методологічного і методичного забезпечення освітньо-наукової сфери (авторський огляд здобутків 2010—2015 рр.) / Володимир Луговий // Володимир Іларіонович Луговий — перший віце-президент НАПН України : матеріали до біобібліографії (2010—2015 рр.) / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Самчук Л. І., Стельмах Н. А. ; наук. ред. Березівська Л. Д.]. — Київ, 2015. — С. 7—16. — (Серія «Академіки НАПН України» ; вип. 25).
86. Лук'янова Л. Б. Методологічні аспекти розроблення стандартів, заснованих на компетенціях / Л. Б. Лук'янова // Проф.-техн. освіта. — 2010. — № 1. — С. 18—20.
87. Луцька А. Професійна освіта: бути чи не бути? / Алла Луцька // Голос України. — 2016. — 20 лип. (№ 135). — С. 4.
88. Ляшенко О. І. Профільне навчання: концептуальні підходи до реалізації в українській школі / О. І. Ляшенко, Ю. І. Мальований // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. — 2014. — № 4. — С. 30—35.
89. Максименко С. Д. Компетентність як структурна складова самоздійснення особистості: джерела і рушійні сили розвитку / С. Д. Максименко // Компетентнісний підхід в освіті: теоретичні засади і практика реалізації : матеріали методол. семінару, 3 квіт. 2014 р., м. Київ / Нац. акад. пед. наук України. — Київ, 2014. — Ч. 1. — С. 33—40.
90. Мальований Ю. І. Якою бачиться структура 12-річної школи? / Юрій Мальований // Пед. газета. — 2015. — Трав. — черв. (№ 3). — С. 6.
91. Матеріали III Всеукраїнського з'їзду працівників освіти / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; [редкол.: Болюбаш Я. Я., Губерський Л. В., Єресько О. В. та ін.]. — Київ ; [Чернівці] : Букрек, 2011. — 382 с.
92. Методологія і методики планування політики загальної середньої освіти в Україні : практико-орієнт. монографія для керівників нац., регіон., міського (районного) та інституційного рівнів упр. освітою / за наук. ред. О. Я. Савченко. — Київ : Поліграфкнига, 2010. — 128 с.
93. Модернізаційні процеси в освіті та суспільстві: психотехнології супроводу : [монографія] / за ред. П. Д. Фролова ; НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. — 312 с.
94. Модернізація змісту професійної освіти і навчання: теорія і практика : монографія / [авт. кол.: М. А. Вайнтрауб, Г. М. Романова, І. А. Мося та ін. ; за наук. ред. М. А. Вайнтрауба]. — Київ : ІПТО НАПН України, 2015. — 328 с.
95. Модернізація вищої та післядипломної педагогічної освіти на засадах застосування інноваційних методів навчання і педагогічних технологій [Електронний ресурс] // StudFiles : файловий архив для студентів. Все предметы. Все вузы. — Текст.

- дані. — [Україна], 2016. — Режим доступу: <http://www.studfiles.ru/preview/5604090/page:12> (дата звернення: 6.07.16). — Назва з екрана.
96. Набок М. В. Привабливість школи як результат ефективного управління / М. В. Набок // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. — 2016. — № 1. — С. 70—76.
 97. Наукові розробки Національної академії педагогічних наук України, рекомендовані до впровадження : зб. анот. переліку наук. розробок / Нац. акад. пед. наук України ; [відп. за вип.: Луговий В. І., Гуржій А. М., Бурда М. І. ; упоряд.: Куліш Т. І., Довбищенко В. І.]. — Київ : [НАПН України ; Ін-т обдар. дитини], 2014. — 110 с.
 98. Наукові розробки Національної академії педагогічних наук України, рекомендовані до впровадження : зб. анот. переліку наук. розробок / Нац. акад. пед. наук України ; [відп. за вип.: В. І. Луговий, А. М. Гуржій ; упоряд.: І. Ю. Регейло, Т. І. Куліш]. — Київ : [НАПН України], 2016. — 110 с.
 99. Науково-методичні основи модернізації освітньої діяльності вищих навчальних закладів післядипломної педагогічної освіти на засадах сучасних технологій : зб. наук. пр. / НАПН України, Ун-т менеджменту освіти ; [редкол.: В. В. Олійник, В. О. Гравіт, С. Ю. Хасіневич]. — Київ : УМО НАПН України, 2014. — 275 с. : рис., табл.
 100. Національна доповідь про стан та перспективи розвитку освіти в Україні / НАПН України ; за заг. ред. В. Г. Кременя. — Київ : Пед. думка, 2011. — 304 с. — До 20-річчя незалежності України.
 101. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні : схвалена Президією Академії педагогічних наук України, протокол № 1-7/6-98 від 1.07.2004 р. // Освіта України. — 2004. — 3 груд. (№ 94). — С. 6—10.
 102. Ничкало Н. Неперервна професійна освіта як філософська та педагогічна категорія / Н. Ничкало // Неперерв. проф. освіта: теорія і практика. — 2001. — Вип. 1. — С. 9-22.
 103. Ничкало Н. Г. Українська професійна освіта в умовах європейської інтеграції: суперечності і перспективи розвитку / Н. Г. Ничкало, В. П. Тименко // Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7—19 квіт. 2016 р.) / Ін-т проф.-техн. освіти НАПН України ; за заг. ред. В. О. Радкевич. — Київ, 2016. — Т. 1. — С. 7—20.
 104. Ніколаєнко С. Станіслав Ніколаєнко: «Бентежить не те, що вікові напрацювання в освіті підміняються одномоментними рецептами» : [бесіда з ректором Нац. у-ту біоресурсів і природокористування, д-ром пед. наук, проф. С. Ніколаєнком про діяльність очолюваного ним вузу та сьогодення укр. освіти / розмовляв Віктор Коломак] // Голос України. — 2016. — 19 лип. (№ 134). — С. 12—13.
 105. Ніколаєнко С. Освіта і наука: законодавчі та методологічні основи : навч. посіб. / С. Ніколаєнко. — Київ : Політехніка, 2004. — 280 с.
 106. Огнев'юк В. Віктор Огнев'юк: «Якби мені дали право вибору: дванадцятирічна школа чи гідне становище вчителя, я обрав би останнє» : [розмова з ректором Київ. ун-ту ім. Б. Грінченка, д-ром філософії, проф., акад. НАПН України щодо законопроекту «Про освіту» / підгот. Валерій Ясиновський] // Голос України. — 2016. — 15 лип. (№ 131). — С. 4—5.
 107. Олійник В. В. Державна інноваційна політика у сфері післядипломної освіти / В. В. Олійник // Наук. вісн. Акад. муніцип. упр. Серія: Управління : зб. наук. пр. / Акад. муніцип. упр. — Київ, 2014. — Вип. 3. — С. 116—124.

108. Організація творчого сприймання на різних вікових рівнях : метод. рек. / за ред. В. О. Моляко ; НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. — Київ : Пед. думка, 2015. — 57 с.
109. Освіта дорослих : енциклопед. слов. / Нац. акад. пед. наук України, Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих [та ін.] ; за ред. В. Г. Кременя, Ю. В. Ковбасюка ; [упоряд.: Н. Г. Протасова, Ю. О. Молчанова, Т. В. Куренна ; ред. рада: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий, Н. Г. Ничкало [та ін.]]. — Київ : Основа, 2014. — 490 с.
110. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2011/12 навчального року [Електронний ресурс] : стат. бюл. / Держ. служба статистики України // Ukrstat.org — публікація документів Державної служби статистики України. — Текст. дані. — Київ, 2012. — 219 с. — Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_vnz_bl.htm (дата звернення: 6.07.16). — Назва з екрана.
111. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2012/13 навчального року [Електронний ресурс] : стат. бюл. / Держ. служба статистики України // Ukrstat.org — публікація документів Державної служби статистики України. — Текст. дані. — Київ, 2013. — 188 с. — Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_vnz_bl.htm (дата звернення: 6.07.16). — Назва з екрана.
112. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2013/14 навчального року [Електронний ресурс] : стат. бюл. / Держ. служба статистики України // Ukrstat.org — публікація документів Державної служби статистики України. — Текст. дані. — Київ, 2014. — 165 с. — Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_vnz_bl.htm (дата звернення: 6.07.16). — Назва з екрана.
113. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014/15 навчального року [Електронний ресурс] : стат. бюл. / Держ. служба статистики України // Ukrstat.org — публікація документів Державної служби статистики України. — Текст. дані. — Київ, 2015. — 169 с. — Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_vnz_bl.htm (дата звернення: 6.07.16). — Назва з екрана.
114. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015/16 навчального року [Електронний ресурс] : стат. бюл. / Держ. служба статистики України // Ukrstat.org — публікація документів Державної служби статистики України. — Текст. дані. — Київ, 2016. — 171 с. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 5.08.16). — Назва з екрана.
115. Основні результати діяльності Національної академії педагогічних наук України у 2007—2012 роках : матеріали до звітно-виборних Заг. зборів НАПН України 5 квіт. 2012 р. / НАПН України ; [відп. за вип. : Луговий В. І., Бурда М. І.]. — Київ : Пед. думка, 2012. — 114 с.
116. Отич О. М. Основи педагогічної майстерності викладача професійної школи : підручник / Отич О. М. ; НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. — Кіровоград : Імекс, 2014. — 207 с. : рис., табл.
117. Панок В. Г. Психологічна служба вищого навчального закладу (організаційно-методичні аспекти) / В. Г. Панок, В. Д. Острова. — Київ : Освіта України, 2010. — 230 с.

118. Панок В. Г. Психологічна служба системи освіти і війна / Віталій Панок // Психологія і сус-тво. — 2015. — № 3. — С. 18—23.
119. Панок В. Г. Теоретико-методологічні проблеми застосування виховних технологій з погляду прикладної психології / В. Г. Панок // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. — 2014. — № 4. — С. 21—29 : табл.
120. Петренко Л. М. Теорія і практика розвитку інформаційно-аналітичної компетентності керівників професійно-технічних навчальних закладів : монографія / Л. М. Петренко ; НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти. — Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2013. — 454 с.
121. Підготовка наукових кадрів, 2015 рік [Електронний ресурс] : стат. бюл. / Держ. служба статистики України // Ukrstat.org — публікація документів Державної служби статистики України. — Текст. дані. — Київ, 2016. — 36 с. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 5.08.16). — Назва з екрана.
122. Правила безпеки та можливості отримання допомоги в період конфлікту в Україні : метод. рек. / НАПН України [та ін.] ; [авт.: В. Л. Андреевкова, Т. В. Войцях та ін. ; заг. ред.: В. Г. Панок, К. Б. Левченко ; упоряд.: В. Л. Андреевкова, Н. В. Лунченко]. — Київ : Агентство «Україна», 2014. — 48 с.
123. Правові засади реалізації Болонського процесу в Україні : [монографія] / [кол. авт.: Бугров В., Гожик А., Луговий В. та ін. ; за заг. ред. В. Лугового, С. Калашнікової] ; Ін-т вищ. освіти Нац. акад. пед. наук України. — Київ : Пріоритети, 2014. — 156 с.
124. Продовження навчання та здобуття професії, 2015 рік [Електронний ресурс] : стат. бюл. / Держ. служба статистики України // Ukrstat.org — публікація документів Державної служби статистики України. — Текст. дані. — Київ, 2016. — 27 с. — Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm (дата звернення: 5.08.16). — Назва з екрана.
125. Про зміст загальної середньої освіти : наук.-аналіт. доп. / за заг. ред. В. Г. Кременя ; [О. І. Ляшенко, С. Д. Максименко, О. М. Топузов та ін.]. — Київ : [НАПН України], 2015. — 118 с.
126. Професійна педагогічна освіта: системні дослідження : монографія / Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка ; [кол. авт.: Антонова Олена Євгеніївна, Вознюк Олександр Васильович, Вітвицька Світлана Сергіївна та ін. ; за ред. О. А. Дубасенюк]. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. — 307 с.
127. Пропозиція робочої сили та попит на неї [Електронний ресурс] : аналіт. записка (станом на 1 квiт. 2016 р.) // Державна служба зайнятості : офіц. веб-портал. — Текст. дані. — Київ, 2016. — Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=30543 (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
128. Професійне навчання дорослого населення: теоретико-методологічні засади : монографія / НАПН України, Ін-т проф. освіти і освіти дорослих ; Н. Г. Ничкало, В. О. Радкевич, О. І. Щербак [та ін.]. — Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. — 264 с.
129. Професійне навчання кваліфікованих робітників в умовах високотехнологічного виробництва: теорія і практика : [монографія / авт. кол.: В. О. Радкевич, В. М. Аніщенко, Н. В. Кулалаєва та ін. ; за наук. ред. В. О. Радкевич]. — Київ : [НВП Поліграфсервіс], 2014. — 251 с.
130. Професійні стандарти і кваліфікації у країнах з високорозвинутою економікою / НАПН України, Ін-т проф.-техн. освіти і освіти дорослих ; [Л. П. Пуховська,

А. О. Ворначев, С. В. Мельник, Ю. І. Кравець ; за наук. ред. Л. П. Пуховської]. — Київ : [НВП Поліграфсервіс], 2014. — 176 с.

131. Професійно-технічна освіта незалежної України у 1991—2013 роках: головні події, формування нормативно-правової бази, статистика [Електронний ресурс] // Комітет з питань науки і освіти / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2014. — Режим доступу: http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article;jsessionid=78AFC9DA9146D4AC086B8B147A16571B?art_id=59227&cat_id=44731 (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
132. Професійно-технічна освіта України [Електронний ресурс] : інформ. матеріали (станом на 01.01.2014) / М-во освіти і науки України // Міністерство освіти і науки України : [офіц. сайт]. — Текст. дані. — Київ, 2015. — 21 с. Режим доступу: http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B6%D0%BA%D0%B0%20%D0%BD%D0%B0_01_2014.pdf (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
133. Профтехосвіта України: ХХ століття : енциклопед. вид. / за ред. Ничкало Н. Г. — Київ : АртЕк, 2004. — 876 с. : іл.
134. Пустовіт Г. П. Теоретико-прикладна складова інноваційного розвитку системи позашкільної освіти і виховання / Г. П. Пустовіт // Інноватика у вихованні : зб. наук. пр. / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. — Рівне, 2015. — Вип. 1. — С. 14—24.
135. Радкевич В. О. Теоретичні та методичні засади розвитку професійної освіти і навчання: результати, проблеми, перспективи / Валентина Радкевич // Наук. вісн. Ін-ту проф.-техн. освіти НАПН України. Професійна педагогіка : зб. наук. пр. / Ін-т проф.-тех. освіти НАПН України. — Київ, 2016. — Вип. 11. — С. 5—23.
136. Рашкевич Ю. М. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти : монографія / Ю. М. Рашкевич ; Нац. ун-т «Львівська політехніка». — Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2014. — 166 с.
137. Реалізація оновленого змісту освіти дітей з особливими потребами: початкова ланка : навч.-метод. посіб. / НАПН України, Ін-т спец. педагогіки ; [Н. Б. Адамюк, Л. Є. Андрусина, О. О. Базилевська та ін.]. — Київ, 2014. — 336 с.
138. Регейло І. Ю. Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ — початку ХХІ століття : монографія / І. Ю. Регейло ; НАПН України, Ун-т менеджменту освіти. — Київ : Освіта України, 2014. — 703 с.
139. Розвиток освіти в Україні 1992—1993 роки : доп. на 44-й сесії Міжнар. конф. з питань освіти (жовтень, 1994) / М-во освіти і науки України. — Київ, 1994. — 118 с.
140. Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні : інформ.-аналіт. огляд / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищої освіти НАПН України, Нац. Еразмус+ офіс в Україні ; [уклад.: Калашнікова С., Ковтунець В., Луговий В. та ін. ; за заг. ред. С. Калашнікової, В. Лугового]. — Київ : [Пріоритети], 2015. — 83 с. : табл.
141. Розроблення освітніх програм : метод. рек. / [авт.: В. М. Захарченко, В. І. Луговий, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова ; за ред. В. Г. Кременя] ; Нац. акад. пед. наук України, Нац. Темпус / Еразмус+офіс в Україні. — Київ : [Пріоритети], 2014. — 119 с.
142. Синергетика і творчість : [монографія] / НАПН України, Ін-т обдар. дитини НАПН України ; за ред. В. Г. Кременя. — Київ : [Ін-т обдар. дитини], 2014. — 312, [1] с.
143. Сисоєва С. О. Вища освіта України: реалії сучасного розвитку : [монографія] / Світлана Сисоєва, Ніна Батечко ; Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. — Київ : ВД ЕКМО, 2011. — 341 с. : рис., табл.

144. Скрипник Т. В. Стандарти психолого-педагогічної допомоги дітям з розладами аутичного спектра : навч.-метод. посіб. / Тетяна Скрипник ; НАПН України, Ін-т спец. педагогіки. — Київ : Пед. думка, 2013. — 56 с.
145. Слюсаревський М. М. Громадянська компетентність старшокласників у контексті викликів суспільної самоорганізації / М. М. Слюсаревський // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. — 2015. — № 2. — С. 35—44.
146. Слюсаренко О. М. Розвиток найвищого університетського потенціалу в умовах глобалізації : монографія / О. М. Слюсаренко. — Київ : Пріоритети, 2015. — 384 с.
147. Совсун І. Інна Совсун: Активізація боротьби з плагиатом покращить якість вищої освіти : [розмова з першим заст. міністра освіти і науки України Інною Совсун щодо створення Національного репозитарію академічних текстів / спілкувався Максим Короденко] // Освіта України. — 2016. — 1 серп. (№ 30). — С. 6—7.
148. Совсун І. Чек-лист реформи. Що змінюється у вищій освіті / Інна Совсун // Освіта України. — 2016. — 29 лют. (№ 7/8). — С. 5.
149. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навч.-метод. посіб. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди [та ін. ; авт.: Андреевкова В. Л., Бандурка І. О., Бочкор Н. П. та ін.]. — Київ : Агентство «Україна». — 2015. — 181 с.
150. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період : метод. рек. / заг. ред.: Панок В. Г., Левченко К. Б. — Київ : Ла Страда-Україна, 2014. — 84 с.
151. Соціально-психологічний методичний реабілітаційний центр ІСПП НАПН України [Електронний ресурс : сторінка групи «Соціально-психологічний методичний реабілітаційний центр ІСПП НАПН України», створеної для забезпечення роботи Методичного реабілітаційного центру Інститут соціальної та політичної психології НАПН України в соціальній мережі Facebook] // Facebook. — Текст. дані. — [Україна], 2016. — Режим доступу: <http://www.facebook.com/groups/237950039722564/?fref=ts> (дата звернення: 6.07.16). — Назва з екрана.
152. Співаковський О. На освіту потрібно спрямувати не менш як 7% від ВВП : [бесіда з першим заст. голови Комітету Верхов. Ради України з питань науки і освіти О. Співаковським про підсумки роботи комітету / підгот. Анна Шевченко] // Голос України. — 2016. — 28 лип. (№ 141). — С. 1—2.
153. Співаковський О. Освітній аспект управління людським капіталом / Олександр Співаковський // Голос України. — 2016. — 22 лип. (№ 137). — С. 4.
154. Співаковський О. Професійно-технічні навчальні заклади: без жодного шансу на існування? / Олександр Співаковський // Голос України. — 2016. — 15 лип. (№ 131). — С. 4—5.
155. Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов [Электронный ресурс] : резолюция 48/96 Генеральной Ассамблеи ООН от 20 дек. 1993 г. // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 1993. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_306 (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
156. Статистичний бюлетень показників розвитку психологічної служби та психолого-медико-педагогічних консультацій за 2014—2015 навчальний рік / НАПН України, Укр. наук.-метод. центр практ. психології і соц. роботи, ГО «Всеукраїнська асоціація

- практикуючих психологів» ; [авт. кол.: Березіна Н. О., Лунченко Н. В., Мельник А. А. та ін.]. — Київ : Ніка-Центр, 2015. — 65 с.
157. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Держ. служба статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. — Київ : АвгустТрейд, 2012. — 558 с.
158. Статистичний щорічник України за 2012 рік / Держ. служба статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. — Київ, 2013. — 551 с.
159. Статистичний щорічник України за 2013 рік / Держ. служба статистики України ; [за ред. О. Г. Осауленка]. — Київ, 2014. — 533 с.
160. Статистичний щорічник України за 2014 рік / Держ. служба статистики України ; [за ред. І. М. Жук]. — Київ, 2015. — 586 с.
161. Стріха М. Фінансування університетської науки: між ризиками стагнації і непередбачуваності / Максим Стріха // Освіта України. — 2016. — 16 трав. (№ 18/19). — С. 10—11.
162. Сухомлинська О. В. Громадянське виховання і сучасна освіта: від здобутого — до нових акцентів і наголосів / О. В. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. — 2015. — № 2. — С. 5—13.
163. Сучасні діти — відображення цінностей дорослого світу : метод. рек. / НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка ; за ред. Т. О. Піроженко ; [Т. О. Піроженко, С. О. Ладивір, К. В. Карасьова та ін.]. — Київ ; Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. — 120 с.
164. Таланова Ж. В. Докторська підготовка у світі та Україні : [монографія] / Ж. В. Таланова ; НАПН України, Ін-т вищ. освіти НАПН України. — Київ : [Міленіум], 2010. — 475 с.
165. Таланчук П. Сучасна освіта вимагає радикальних змін : реформа. У виховному процесі наголос потрібно зробити на моральних і гуманітарних пріоритетах, у навчальному — на якості підготовки / Петро Таланчук // Уряд. кур'єр. — 2 черв. (№ 103). — С. 10.
166. Таранченко О. М. Концепція розвитку національної системи освіти осіб з порушеннями слуху в Україні / О. М. Таранченко, О. Ф. Федоренко // Особлива дитина: навчання і виховання. — 2015. — № 1. — С. 26—33.
167. Тименко В. П. Від регіональних науково-освітніх кластерів — до української дуальної системи професійної освіти / В. П. Тименко // Я-концепція академіка Неллі Ничкало у вимірі професійного розвитку особистості : зб. наук. пр. / НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. — Київ, 2014. — С. 265—273.
168. Топузов О. Оцінити компетентності учня / Олег Топузов // Освіта України. — 2016. — 29 лют. (№ 7/8). — С. 15.
169. Фіданян О. Альтернативна освіта : обговорення альтернативних форм здобуття середньої освіти на колегії Департаменту освіти і науки, молоді і спорту КМДА / [Олена Фіданян, Олена Батечко ; підгот. Олена Галата] // Освіта України. — 2016. — 13 черв. (№ 23). — С. 6.
170. Фіданян О. Час починати дебюрократизацію : з виступу на засід. колегії Департаменту освіти і науки, молоді та спорту Київ. міськдержадмін., трав. 2016 р. м. Київ / Олена Фіданян, Світлана Галата // Освіта України. — 2016. — 6 черв. (№ 22). — С. 6.
171. Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ : монографія / НАПН України, Ін-т проблем виховання ; [авт. кол.: Г. Беленька, С. Ва-

- сильєва, Н. Гавриш та ін. ; за заг. ред. О. Рейпольської]. — Харків : Друкарня Мадрид, 2015. — 329 с.
172. Формування у вихованців позашкільних навчальних закладів базових компетентностей : монографія / НАПН України, Ін-т проблем виховання ; [авт. кол.: В. В. Вербицький, А. М. Бондар, А. Е. Бойко та ін. ; за заг. ред. В. В. Мачуського]. — Харків : Друкарня Мадрид, 2015. — 330 с.
173. Хобзей П. Зміни в середній освіті ризиковані, але потрібні : [розмова з заст. міністра освіти і науки Павлом Хобзеєм про реформування серед. Освіти / спілкувалася кореспондент газети «Українська правда» Галина Титиш]// Освіта України. — 2016. — 4 квіт. (№ 13). — С. 5.
174. Чижевський Б. Інноваційний розвиток: чому відсутня політична воля та запроваджуються виконавча і фінансова блокади / Борис Чижевський, Микола Шевченко // Голос України. — 2016. — 21 лип. (№ 136). — С. 4.
175. Чугаєвський В. Соціологія освіти : навч. посіб. / В. Г. Чугаєвський, А. В. Черній ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т соціології, психології та соц. комунікацій. — Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. — 265 с. : рис., табл.
176. Шаров О. Зміна системи фінансування може стати наступною рішучою реформою у вищій освіті України : [бесіда з директором Департаменту вищої освіти М-ва освіти і науки України О. Шаровим про розроблення нових стандартів вищої освіти, необхідність оновлення механізму фінансування галузі, новації цьогогоріч. вступ. кампанії та визнання кваліфікацій, отриманих на тимчас. окупов. територіях / спілкувався Максим Короденко]// Освіта України. — 2016. — 16 трав. (№ 18/19). — С. 6—7.
177. Яцунь О. Коли працівники виборюють свої права — це завжди крок у бік демократії : [бесіда з головою міськ. орг. Профспілки працівників освіти і науки України Олександром Яцуньом / спілкувався Микола Короденко]// Освіта України. — 2016. — 18 лип. (№ 28). — С. 8.
178. A Canada-Ukraine collaborative initiative for introducing inclusive education for children with disabilities in Ukraine: participant perspectives / Tim Loreman, Donna McGhie-Richmond, Alla Kolupayeva, Oksana Taranchenko, Dymtro Mazin, Cheryl Crocker, Roman Petryshyn // School Effectiveness and School Improvement. — 2016. — Vol. 27, № 1. — P. 24—44.
179. Annual Survey of Hours and Earnings (ASHE) 2008—2015 [Electronic resource]// Office for National Statistics. — Electronic data. — Mode of access: <http://www.ons.gov.uk/employmentandlabourmarket/peopleinwork/earningsandworkinghours/bulletins/annualsurveyofhoursandearnings/previousReleases>. — Title from the screen.
180. Boiko A. E. The essence of concept of «value orientation» of pupils of groups of humanitarian direction in out-of-school educational institutions / A. E. Boiko // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / НАПН України, Ін-т проблем виховання. — Кіровоград, 2015. — Вип. 19, кн. 1. — С. 72—80.
181. Common European Principles for Teacher Competences and Qualifications [Electronic resource] / European Commission. — Electronic data. — Mode of access: http://www.atee1.org/uploads/EUpolicies/common_eur_principles_en.pdf. — Title from the screen.
182. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions [Electronic resource]: Rethinking Education: Investing in skills for better socio-economic outcomes. —

- Electronic data. — Strasbourg, 2012. — Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012DC0669&from=EN>. — Title from the screen.
183. Council conclusions of 12 May 2009 on a strategic framework for European cooperation in education and training ('ET 2020') [Electronic resource] // Official Journal of the European Union. — Electronic data. — 2009. — 28.5. — P. 119/2-119/10. — Mode of access: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009XG0528\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009XG0528(01)&from=EN). — Title from the screen.
184. Education 2030 [Electronic resource] : Incheon Declaration : Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all / UNESCO [et al.]. — Electronic data. — Mode of access: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002432/243278e.pdf>. — Title from the screen.
185. Employment by sex, age and economic activity (from 2008 onwards, NACE Rev. 2) [Electronic resource] // Eurostat. — Electronic data. — Mode of access: http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/lfsa_egan22d. — Title from the screen.
186. Freedom of Education Index. Worldwide Report 2016 on Freedom of Education [Electronic resource]. — Electronic data. — Mode of access: http://www.oidel.org/doc/FEI_complet2.pdf. — Title from the screen.
187. Human Development Report 2015 : Work for Human Development / United Nations Development Programme. — Electronic data. — New York, 2015. — 288 p. — Mode of access: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf. — Title from the screen.
188. Kolupayeva A. Special Education Today in Ukraine / A. Kolupayeva, O. Taranchenko, E. Danilavichute E. // Special Education International Perspectives: Practices Across the Globe (Advances in Special Education). — 2014. — Vol. 28. — P. 311—351.
189. Lisbon European Council 23 and 24 March 2000 [Electronic resource] : Presidency Conclusions // European Parliament. — Electronic data. — Strasbourg, 2000. — Mode of access: http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm. — Title from the screen.
190. OECD Science, Technology and Industry Scoreboard, 2015 [Electronic resource] : innovation for growth and society. — Electronic data. — Paris, 2015. — Mode of access: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/9215031e.pdf?expires=1471182033&id=id&acname=guest&checksum=324DD47ADD724E5F7D12B016CDBFF891>. — Title from the screen.
191. Quarterly Census of Employment and Wages, average weekly wage, 2008—2014 [Electronic resource] // Bureau of Labour Statistics. — Electronic data. — Washington. — Mode of access: <http://www.bls.gov/cew/>. — Title from the screen.
192. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning (2006/962/EC) [Electronic resource] // Official Journal of the European Union. — Electronic data. — 2006. — 30.12. — Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32006H0962>. — Title from the screen.
193. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning (Text with EEA relevance) (2008/C111/0) [Electronic resource] // Official Journal of the European Union. — Electronic data. — 2008. — 6.5. — Mode of access: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2008.111.01.0001.01.ENG&toc=OJ:C:2008:111:TOC. — Title from the screen.

194. Reference Points for the Design and Delivery of Degree Programmes in Chemistry. — Bilbao, 2008. — 98 p.
195. Reference Points for the Design and Delivery of Degree Programmes in European Studies. — Bilbao, 2008. — 54 p.
196. Reference Points for the Design and Delivery of Degree Programmes in Occupational Therapy. — Bilbao, 2008. — 210 p.
197. Reference Points for the Design and Delivery of PHYSICS. — Bilbao, 2008. — 86 p.
198. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG) = Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG) : ухвалено Міністерською конф. в Єревані, 14—15 трав. 2015 р. / авт.: Європ. асоц. забезпечення якості вищої освіти, Європ. союз студентів, Європ. асоц. ун-тів [та ін.]. — [Київ : Поліграф плюс, 2015]. — 30 с.
199. Statistical Yearbook of the Republic of Poland, 2015 / Central Statistical Office. — Warszawa, 2015. — 907 p.
200. Statistisches Jahrbuch : Deutschland und Internationales, 2015 / Statistisches Bundesamt. — Wiesbaden, 2015. — 693 s.
201. Survey of Employment, Payrolls and Hours (SEPH), average weekly earnings by type of employee, overtime status and detailed North American Industry Classification System (NAICS) [Electronic resource] // Statistics Canada. — Electronic data. — 2016. — Mode of access: <http://www5.statcan.gc.ca/cansim/a26?lang=eng&id=2810027>. — Title from the screen.
202. Transformations of Higher Education Landscape in Ukraine [Electronic resource] / Svitlana Kalashnikova, Volodymyr Kovtunets, Volodymyr Luhovyy, Iryna Prokhor, Volodymyr Satsyk, Zhanna Talanova // International Scientific Journal of Universities and Leadership. — Electronic data. — Kiev, 2016. — № 2. — Mode of access: <http://elite-journal.org/rozdil-5-analitichni-oglyadi/>. — Title from the screen.
203. The Bologna process: setting up the European higher education area [Electronic resource] // EUR-Lex. Access to European Union law. — Electronic data. — 2015. — Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Ac11088>. — Title from the screen.
204. The Global Competitiveness Report, 2015—2016 [Electronic resource] / Committed to Improving the State of the World. — Electronic data. — Geneva, 2015. — Mode of access: http://www3.weforum.org/docs/gcr/2015-2016/Global_Competitiveness_Report_2015-2016.pdf. — Title from the screen.
205. The Human Capital Report, 2016 [Electronic resource] / Committed to Improving the State of the World. — Electronic data. — Geneva, 2016. — Mode of access: http://www3.weforum.org/docs/HCR2016_Main_Report.pdf. — Title from the screen.
206. Treaty establishing a Constitution for Europe [Electronic resource] // Official Journal of the European Union. — Electronic data. — 2004. — Vol. 47. — P. 1—405. — Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=OJ:C:2004:310:TOC>. — Title from the screen.
207. Universities contribution to the Bologna Process : an introduction / edited: Julia González, Robert Wagenaar. — 2nd edition. — Bilbao, 2008. — 160 p.
208. University Autonomy in Europe II [Electronic resource] : The Scorecard / Thomas Estermann, Terhi Nokkala, Monika Steinel ; European University Association. — Electronic data. — Brussels, 2011. — 81 p. — Mode of access: <http://eua.be/publications/eua-reports-studies-and-occasional-papers.aspx>. — Title from the screen.

СПИСОК НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горизонт 2020 [Електронний ресурс] : рамкова програма ЄС з наукових досліджень та інновацій / Нац. інформ. центр зі співробітництва з ЄС у сфері науки та технологій (НІП України). — Текст. дані. — Київ, [б. р.]. — Режим доступу: http://www.fp7-ncr.kiev.ua/assets/Horizont_2020/HORIZON-20201.pdf (дата звернення: 12.08.16). — Назва з екрана.
2. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») [Електронний ресурс] : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 1993 р. № 896 : [станом на 29.05.1996 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 1996. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF> (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс] : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 23 листоп. 2011 р. № 1392 : [станом на 7.08.2013 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2013. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF> (дата звернення: 12.08.16). — Назва з екрана.
4. Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей з особливими потребами [Електронний ресурс] : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 серп. 2013 р. № 607 // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2013. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/607-2013> (дата звернення: 4.07.16). — Назва з екрана.
5. ЄВРОПА 2020: стратегія для розумного, сталого та всеохоплюючого зростання [Електронний ресурс] / Європейська комісія. — Текст. дані. — Режим доступу: old.minjust.gov.ua/file/31493 (дата звернення: 12.08.16). — Назва з екрана.
6. Європейська культурна конвенція 1954 року [Електронний ресурс] : дата підписання для України: 24.02.1994 р., дата ратифікації: 24.02.1994 р., дата набуття чинності для України: 13.06.1994 р. // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 1994. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_213 (дата звернення: 15.08.16). — Назва з екрана.
7. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс] : (20 листоп. 1989 р.) : (редакція зі змінами, схваленими резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 21 груд. 1995 р. № 50/155) : [редакція від 20.11.2014 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2014. — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 4.07.16). — Назва з екрана.
8. Конвенція про права осіб з інвалідністю [Електронний ресурс] : дата підписання: 13.12.2006 р., дата ратифікації: 16.12.2009 р., дата набрання чинності для України: 06.03.2010 р. // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2013. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_g71 (дата звернення: 4.07.16). — Назва з екрана.

9. Конституція України [Електронний ресурс] : прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 черв. 1996 р. : [станом на 15.03.2016 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2016. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 4.07.16). — Назва з екрана.
10. Концепція Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека — XXI» [Електронний ресурс] : схвалено розпорядж. Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2009 р. № 1579-р. // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2009. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1579-2009-%D1%80> (дата звернення: 6.07.16). — Назва з екрана.
11. Концепція позашкільної освіти і виховання : затв. рішенням колегії М-ва освіти України від 25.12.1997 р., протокол № 16/3-8 // Інформ. зб. М-ва освіти України. — 1997. — № 7. — С. 22—32.
12. Національна доктрина розвитку освіти [Електронний ресурс] : затв. указом Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347/2002 // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2002. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
13. Національний освітній глосарій: вища освіта / [авт.-уклад.: В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий та ін. ; за ред. В. Г. Кременя] ; МОН України, НАПН України, Нац. Темпус-офіс в Україні. — 2-ге вид., перероб. і доп. — Київ : Плеяди, 2014. — 100 с.
14. Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007—2015 роки [Електронний ресурс] : Закон України від 9 січ. 2007 р. № 537-V // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2007. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/537-16> (дата звернення: 6.07.16). — Назва з екрана.
15. Положення про малу академію наук України [Електронний ресурс] : затв. наказом М-ва освіти і науки України від 09.02.2006 р. № 90 // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2006. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0172-06> (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
16. Положення про позашкільний навчальний заклад [Електронний ресурс] : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 6 трав. 2001 р. № 433 : [станом на 27.08.2010 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2010. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/433-2001-%D0%BF> (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
17. Про вищу освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII : [станом на 14.06.2016 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2016. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 12.08.16). — Назва з екрана.
18. Про внесення змін до переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетним науковим установам : постанова Кабінету Міністрів України від 24 черв. 2016 р. № 388 // Уряд. кур'єр. — 2016. — 14 лип. (№ 130). — С. 10.
19. Про гранти Президента України для обдарованої молоді [Електронний ресурс] : указ Президента України від 2 серп. 2000 р. № 945/2000 : [станом на 12.07.2013 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2013. — Режим

доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/945/2000> (дата звернення: 6.07.16). — Назва з екрана.

20. Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у 2016 році : постанова Кабінету Міністрів України від 6 лип. 2016 р. № 408 // Уряд. кур'єр. — 2016. — 9 лип. (№ 127). — С. 6.
21. Про Державний бюджет України : Закон України від 25 груд. 2015 р. № 928-VIII // Голос України. — 31 груд. (№ 250). — С. 2—3.
22. Про дошкільну освіту [Електронний ресурс] : Закон України від 11 лип. 2001 р. № 2628-III : [станом на 24.12.2015 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2015. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2628-14/page> (дата звернення: 12.08.16). — Назва з екрана.
23. Про заснування Академії педагогічних наук України [Електронний ресурс] : указ Президента України від 4 берез. 1992 р. № 124 : [станом на 19.06.2013 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2013. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/124/92> (дата звернення: 12.08.16). — Назва з екрана.
24. Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання [Електронний ресурс] : наказ М-ва освіти України від 01.10.2010 р. № 912 // Освіта.ua. — Текст. дані. — Київ, 2010. — Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/ (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
25. Про затвердження Концепції соціальної адаптації осіб з розумовою відсталістю [Електронний ресурс] : розпорядж. Кабінету Міністрів України від 25 серп. 2004 р. № 619-р // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2004. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/619-2004-%D1%80> (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
26. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 23 листоп. 2011 р. № 1341 // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2011. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF> (дата звернення: 12.08.16). — Назва з екрана..
27. Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегровано-го навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року [Електронний ресурс] : розпорядж. Кабінету Міністрів України від 3 груд. 2009 р. № 1482-р // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2009. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1482-2009-%D1%80> (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
28. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 15 серп. 2011 р. № 872 // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2011. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/872-2011-%D0%BF> (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
29. Про затвердження типових навчальних планів початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання) [Електронний ресурс] : наказ М-ва культури України від 11.08.2015 р. № 588 // Міністерство культури України : [офіц. сайт]. — Текст. дані. — Київ, 2015. — Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov>.

- ua/control/publish/article?art_id=244941173 (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
30. Про наукову і науково-технічну діяльність [Електронний ресурс]: Закон України від 26 листоп. 2015 р. № 848-VIII : [станом на 25.12.2015 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2015. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
 31. Про освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 23 трав. 1991 р. № 1060-XII : [станом на 26.01.2016 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2016. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
 32. Про освіту [Електронний ресурс]: Закон України : проект // Міністерство освіти і науки : [офіц. сайт]. — Текст. дані. — Київ, 2015. — Режим доступу: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/gromadske-obgovorennya-zakonoproektu-%C2%ABpro-osvitu%C2%BB.html> (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
 33. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 21 берез. 1991 р. № 875-XII : [станом на 25.12.2015 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2015. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
 34. Про основні засади державної підтримки обдарованих дітей та молоді на Україні [Електронний ресурс]: проект Закону України від 1 січ. 2005 р. // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2005. — Режим доступу: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:W9v4bp0FKDIJ:w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34%3Fid%3D%26pf3511%3D16482%26pf35401%3D43718+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
 35. Про охорону дитинства [Електронний ресурс]: Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III : [станом на 26.01.2016 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2016. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
 36. Про позашкільну освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 22 черв. 2000 р. № 1841-III : [станом на 2.06.2015 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2015. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1841-14/page> (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
 37. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 8 верес. 2011 р. № 3715-VI : [станом на 16.10.2012 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2012. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3715-17> (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
 38. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки [Електронний ресурс]: Закон України 11 лип. 2001 р. № 2623-III : [станом на 26.11.2015 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2015. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2623-14> (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
 39. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України : постанова Верхов. Ради України від 14 квіт. 2016 р. № 1099-VIII // Голос України. — 2016. — 19 квіт. (№ 71). — С. 4—5.
 40. Про професійно-технічну освіту [Електронний ресурс]: Закон України від 10 лют. 1998 р. № 103/98-ВР : [станом на 2.06.2015 р.] // Законодавство України / Верхов.

- Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2015. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
41. Про реабілітацію інвалідів в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 6 жовт. 2005 р. № 2961-IV : [станом на 10.11.2015 р.] // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2015. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2961-15> (дата звернення: 5.07.16). — Назва з екрана.
 42. Про Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020»: указ Президента України від 12 січ. 2015 р. № 5/2015 // Уряд. кур'єр. — 2015. — 15 січ. (№ 6). — С. 8.
 43. Про схвалення Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні: розпорядж. Кабінету Міністрів України від 1 черв. 2016 р. № 402-р // Уряд. кур'єр. — 2016. — 18 черв. (№ 115). — С. 11.
 44. Система национальных счетов, 2008 [Электронный ресурс] / Европ. комиссия, Междунар. валют. фонд, Орг. эконом. сотрудничества и развития, Орг. объединенных наций, Всемир. банк. — Текст. дан. — Нью-Йорк, 2012. — 764 с. — Режим доступа: <http://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/docs/SNA2008Russian.pdf> (дата обращения: 6.07.16). — Загл. с екрана.
 45. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). — Київ: ТОВ «ЦС», 2015. — 32 с.
 46. Стратегія розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» [Електронний ресурс]: схвалено розпорядж. Кабінету Міністрів України від 23 берез. 2016 р. № 219-р. // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2016. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-%D1%80> (дата звернення: 6.07.16). — Назва з екрана.
 47. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні [Електронний ресурс]: схвалено розпорядж. Кабінету Міністрів України від 15 трав. 2013 р. № 386-р. // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2013. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80> (дата звернення: 6.07.16). — Назва з екрана.
 48. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]: ратифіковано Законом України від 16 верес. 2014 р. № 1678-VII // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2014. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page (дата звернення: 09.08.16). — Назва з екрана.
 49. Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» [Електронний ресурс]: [підписання від 27.11.2014 р.] / Верхов. Рада України восьмого скликання // Законодавство України / Верхов. Рада України. — Текст. дані. — Київ, 2014. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15> (дата звернення: 09.08.16). — Назва з екрана.
 50. Цілі розвитку тисячоліття. Україна: 2000-2015: нац. доповідь [Електронний ресурс]. — Текст. дані. — Київ, 2015. — 74 с. — Режим доступу: <http://www.idss.org.ua/monografii/2015%20MDG%20Ukr%20Report%20DRAFT.pdf> (дата звернення: 12.08.16). — Назва з екрана.
 51. Descriptors defining levels in the European Qualifications Framework (EQF) [Electronic resource] // European Commission. <https://ec.europa.eu/ploteus/en/content/descriptors-page>. — Title from the screen.

-
52. Education at a Glance 2015: OECD Indicators [Electronic resource]. — Electronic data. — [Paris], 2015. — 567 p. — Mode of access: http://download.ei-ie.org/Docs/WebDepot/EaG2015_EN.pdf. — Title from the screen.
 53. International Standard Classification of Education. ISCED 2011 [Electronic resource] / United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. — Electronic data. — Montreal, 2012. — 88 p. — Mode of access: <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/isced-2011-en.pdf>. — Title from the screen.
 54. ISCED. Fields of Education and Training 2013 (ISCED-F 2013) [Electronic resource] / United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. — Electronic data. — Montreal, 2014. — 21 p. — Mode of access: <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/isced-fields-of-education-training-2013.pdf>. — Title from the screen.
 55. ISCED 2011. Operational Manual: Guidelines for classifying national education programmes and related qualifications [Electronic resource] / United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. — Electronic data. — Montreal, 2015. — 118 p. — Mode of access: <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/isced-2011-operational-manual.pdf>. — Title from the screen.
 56. Yerevan communique [Electronic resource] / European Higher. — Education Area. — Electronic data. — Yerevan, 2015. — 5 p. — Mode of access: http://www.ehea.info/Uploads/SubmittedFiles/5_2015/112705.pdf. — Title from the screen.
 57. The Millennium Development Goals Report, 2015 [Electronic resource] / United Nations. — Electronic data. — New York, 2015. — 75 p. — Mode of access: [http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG% 202015 %20rev%20\(July%201\).pdf](http://www.un.org/millenniumgoals/2015_MDG_Report/pdf/MDG%202015%20rev%20(July%201).pdf). — Title from the screen.

СКЛАД АВТОРІВ

1. *Авшенюк Н.М.*, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, в. о. завідувача відділу зарубіжних систем педагогічної освіти і освіти дорослих Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України;
2. *Аніщенко О.В.*, доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України;
3. *Артюшина М.В.*, доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту професійно-технічної освіти НАПН України;
4. *Балл Г.О.*, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії методології та теорії психології Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України;
5. *Березівська Л.Д.*, доктор педагогічних наук, професор, директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського;
6. *Бех І.Д.*, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, директор Інституту проблем виховання НАПН України;
7. *Биков В.Ю.*, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України;
8. *Бібік Н.М.*, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України;
9. *Бородієнко О. В.*, кандидат географічних наук, доцент, завідувач лабораторії зарубіжних систем професійної освіти і навчання Інституту професійно-технічної освіти НАПН України;
10. *Бурда М.І.*, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу математичної та інформативної освіти Інституту педагогіки НАПН України;
11. *Васьківська Г.О.*, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України;
12. *Вашуленко О.П.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-організаційного відділу апарату Президії НАПН України;
13. *Вітренко Ю.М.*, кандидат економічних наук, доцент, завідувач відділу економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України;
14. *Вовк М.П.*, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу змісту і технологій навчання дорослих Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України;
15. *Вовченко О.А.*, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії сурдопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України;
16. *Волярська О.С.*, доктор педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу андрагогіки Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України;

17. *Ворона В.О.*, кандидат педагогічних наук, науковий співробітник відділу економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України;
18. *Горностай П. П.*, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України;
19. *Гудим І.М.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, вчений секретар Інституту спеціальної педагогіки НАПН України;
20. *Гуржій А.М.*, доктор технічних наук, професор, дійсний член НАПН України, віцепрезидент НАПН України;
21. *Гуменюк Г.В.*, кандидат психологічних наук, доцент, вчений секретар Відділення психології, вікової фізіології та дефектології НАПН України;
22. *Джурило А.П.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України;
23. *Дзюбка Л.В.*, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України;
24. *Довбищенко В.І.*, науковий співробітник науково-організаційного відділу апарату Президії НАПН України;
25. *Доротюк В.І.*, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України;
26. *Євтух М.Б.*, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, академік-секретар Відділення вищої освіти НАПН України;
27. *Жук Ю.О.*, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач відділу моніторингу та оцінювання якості загальної освіти Інституту педагогіки НАПН України;
28. *Журба К.О.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України;
29. *Засенко В.В.*, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту спеціальної педагогіки НАПН України;
30. *Зозуля С.М.*, кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського;
31. *Калашнікова С.А.*, доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту вищої освіти НАПН України;
32. *Калініна Л.М.*, доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу економіки та управління загальною середньою освітою Інституту педагогіки НАПН України;
33. *Камишин В.В.*, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, директор Інституту обдарованої дитини НАПН України;
34. *Кириченко М.О.*, кандидат педагогічних наук, доцент, перший проректор — проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України;
35. *Кісарчук З.Г.*, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії консультативної психології та психотерапії Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України;
36. *Клокар Н.І.*, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри державної служби та менеджменту освіти ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України;

37. *Ковтунець В.В.*, кандидат фізико-математичних наук, доцент, заступник міністра освіти і науки України;
38. *Колунаєва А.А.*, доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту спеціальної педагогіки НАПН України;
39. *Корнієнко А.В.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, в. о. завідувача лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України;
40. *Коробка Л.М.* кандидат психологічних наук, завідувач лабораторії психології мас та спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
41. *Крамар В.Й.*, науковий співробітник відділу діагностики обдарованості Інституту обдарованої дитини НАПН України;
42. *Кремень В.Г.*, дійсний член НАН України, дійсний член НАПН України, доктор філософських наук, професор, президент НАПН України;
43. *Куліш Т.І.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, заступник начальника науково-організаційного відділу апарату Президії НАПН України;
44. *Курбатов С.В.*, доктор філософських наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу лідерства та інституційного розвитку вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України;
45. *Кучерявий О.Г.*, доктор педагогічних наук, професор, старший науковий співробітник відділу змісту і технологій освіти дорослих Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України;
46. *Ланінький В.В.*, кандидат фізико-математичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу математичної та інформативної освіти Інституту педагогіки НАПН України;
47. *Лебідь Д.К.*, науковий співробітник відділу економіки вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України;
48. *Литовченко О.В.* кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України;
49. *Лобановська І.Г.*, завідувач відділу наукового формування та опрацювання документальних ресурсів Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О.Сухомлинського;
50. *Локшина О.І.*, доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України;
51. *Луговий В.І.*, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, перший віце-президент, в. о. головного ученого секретаря НАПН України;
52. *Лук'янова Л.Б.*, доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України;
53. *Лунченко Н.В.*, науковий співробітник лабораторії прикладної психології освіти Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи НАПН України;
54. *Луценко Ю.А.*, науковий співробітник лабораторії прикладної психології освіти Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи НАПН України;
55. *Ляшенко О.І.*, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, академік-секретар Відділення загальної середньої освіти НАПН України;

56. *Максименко С.Д.*, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, академік-секретар Відділення психології, вікової фізіології та дефектології НАПН України;
57. *Малиношевська А.В.*, кандидат педагогічних наук, завідувач відділу діагностики обдарованості Інституту обдарованої дитини НАПН України;
58. *Мальований Ю.І.*, член-кореспондент НАПН України, кандидат педагогічних наук, учений секретар Відділення загальної середньої освіти НАПН України;
59. *Маріуц І.О.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України;
60. *Маршицька В.В.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії дошкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України;
61. *Мачуський В.В.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України;
62. *Мелешко В.В.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу економіки та управління загальною середньою освітою Інституту педагогіки НАПН України;
63. *Моляко В.О.*, дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології творчості Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України;
64. *Музика О.А.*, кандидат психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології обдарованості Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України;
65. *Набок М.В.*, кандидат педагогічних наук, доцент, вчений секретар Відділення вищої освіти НАПН України;
66. *Найдьонова Л.А.*, доктор психологічних наук, заступник директора з наукової роботи Інституту соціальної та політичної психології НАПН України;
67. *Ничкало Н.Г.*, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, академік-секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України;
68. *Обухівська А.Г.*, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії методичного забезпечення психолого-медико-педагогічних консультацій Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи НАПН України;
69. *Окушко Т.К.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України;
70. *Онаць О.М.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки та управління загальною середньою освітою Інституту педагогіки НАПН України;
71. *Осадько О.Ю.*, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України;
72. *Острова В.Д.*, кандидат психологічних наук, науковий співробітник лабораторії прикладної психології освіти Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи НАПН України;

73. **Острианська О.А.**, кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України;
74. **Отиш О.М.**, доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-методичної роботи та міжнародних зв'язків ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України;
75. **Панок В.Г.**, доктор психологічних наук, професор, директор Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи НАПН України;
76. **Пенькова О.І.**, кандидат психологічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії психології особистості імені П.Р. Чамати Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України;
77. **Петренко І.В.**, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України;
78. **Піддячий М.І.**, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України;
79. **Пінчук О.П.**, кандидат педагогічних наук; старший науковий співробітник, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України;
80. **Піроженко Т.О.**, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології дошкільника Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України;
81. **Пометун О.І.**, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України;
82. **Пророк Н.В.**, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії психодіагностики та науково-психологічної інформації Інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПН України;
83. **Просіна О.В.**, кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України;
84. **Прохор І.П.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу лідерства та інституційного розвитку вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України;
85. **Пустовіт Г.П.**, доктор педагогічних наук, професор, учений секретар Відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України;
86. **Пуховська Л.П.**, доктор педагогічних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії зарубіжних систем професійної освіти і навчання Інституту професійно-технічної освіти НАПН України;
87. **Рагозіна В.В.**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України;
88. **Радкевич В.О.**, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту професійно-технічної освіти НАПН України;
89. **Регейло І.Ю.**, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, начальник науково-організаційного відділу апарату Президії НАПН України;

90. **Романова Г.М.**, доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту професійно-технічної освіти НАПН України;
91. **Рябова З.В.**, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри управління навчальним закладом та педагогіки вищої школи ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України;
92. **Савченко О.Я.**, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України;
93. **Сак Т.В.**, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії інтенсивної педагогічної корекції Інституту спеціальної педагогіки НАПН України;
94. **Сердюк Л.З.**, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології особистості імені П.Р. Чамати Інституту психології імені Г.С. Костюка; НАПН України;
95. **Синенко С.І.**, кандидат педагогічних наук, начальник відділу підготовки іноземних студентів до вступу у вищі навчальні заклади ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України;
96. **Слюсаревський М.М.**, член-кореспондент НАПН України, кандидат психологічних наук, директор Інституту соціальної та політичної психології НАПН України;
97. **Слюсаренко О.М.**, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу політики та врядування у вищій освіті Інституту вищої освіти НАПН України;
98. **Смола Л.М.**, науковий співробітник науково-організаційного відділу апарату Президії НАПН України;
99. **Смольсон М.А.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії сучасних інформаційних технологій навчання Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України;
100. **Сорочан Т.М.**, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри філософії і освіти дорослих ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України;
101. **Сотська Г.І.**, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу змісту і технологій навчання дорослих Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України;
102. **Спірін О.М.**, доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України;
103. **Стенко М.Ф.**, член-кореспондент НАПН України, кандидат фізико-математичних наук, професор, директор Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України;
104. **Сухомлинська О.В.**, дійсний член НАПН України; доктор педагогічних наук, професор, академік-секретар Відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України;
105. **Суший О.В.**, доктор наук з державного управління, завідувач лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України;
106. **Таланова Ж.В.**, доктор педагогічних наук, доцент, головний науковий співробітник відділу політики та врядування у вищій освіті Інституту вищої освіти НАПН України;

107. *Таранченко О.М.*, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник лабораторії сурдопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України;
108. *Тименко В.П.*, доктор педагогічних наук, професор, вчений секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України;
109. *Титаренко Т.М.*, доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, завідувач лабораторії соціальної психології особистості Інституту соціальної та політичної психології НАПН України;
110. *Топузов О.М.*, доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту педагогіки НАПН України;
111. *Хемчан І.І.*, завідувач відділу науково-методичного забезпечення діяльності мережі освітянських бібліотек Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського;
112. *Хомич Л.О.*, доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України;
113. *Чорна Л.Г.*, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії психології малих груп та міжгрупових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України;
114. *Шагаєва О.А.*, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-організаційного відділу апарату Президії НАПН України;
115. *Шатирко Л.О.*, старший науковий співробітник лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України;
116. *Шкільна І.М.*, кандидат педагогічних наук, науковий співробітник лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

Для нотаток

Для нотаток

